DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TÜRK İNKILÂP TARİHİ VE ATATÜRK İLKELERİ

Prof. Dr. E. Semih Yalçın
Prof. Dr. Mustafa Turan
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Ekincikli
Dr. İlhan Aksoy
Şarika Gedikli

siyasal kitabevi
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ 6. Baskı

Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri

Prof. Dr. E. Semih Yalçın
Prof. Dr. Mustafa Turan
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Ekincikli
Dr. İlhan Aksoy
Arş. Gör. Şarika Gedikli

Gözden Geçirilmiş 6. Baskı

Siyasal Kitabevi
Ankara 2006

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri

Prof. Dr. E. Semih Yalçın,
Prof. Dr. Mustafa Turan,
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Ekincikli,
Dr. İlhan Aksoy
Arş. Gör. Şarika Gedikli

©Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, 2006
Tüm Hakları Saklıdır

ISBN: 975-7351-90-3

Kapak Düzenleme
Sadullah Hatam

Mizanpaj – Ofset Hazırlık
Asuman Köse

Kapak ve İç Baskı
Cem Web Ofset
Tel: (312) 385 37 27

Siyasal Kitabevi
İrtibat Bürosu: Dirim Sok. 23/2 Cebeci-ANKARA
Tel: (312) 320 44 57-58 **Faks:** (312) 362 53 93
Merkez: Yeniacun Sok. 3/D Cebeci-ANKARA
Tel: (312) 319 59 61
Şube: Karanfil Sok. 5/11 Kızılay-ANKARA
Tel: (312) 418 35 93

web: http://www.siyasalkitap.com
e-posta: info@siyasalkitap.com

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanteyorg

ÖNSÖZ

Tarihte büyük devletler kuran Türk Milleti, 20. yüzyılın başlarında istiklâlini kaybetmekle karşı karşıya gelmiştir. Cihan Harbi'ne kadar elindeki topraklarla birlikte insan ve maddi kaynaklarını büyük ölçüde kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'nin artık eski gücüne kavuşması düşünülemeyeceği gibi varlığını koruması da mümkün gözükmüyordu. Zira Osmanlı Devleti, son 200 yıldır mütemadiyen güç kaybederken emperyalist devletler baş döndürücü bir hızla ilerlemişler ve güçlenmişlerdir. Ayrıca Türk milletinin vatan tuttuğu coğrafya, jeopolitik konumu itibariyle emperyalist devletlerin ilgi ve ihtiras sahasını teşkil ediyordu. Bu devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki hesaplarına tarihi düşmanlıkları ve misyonları da eklenince Osmanlı Devleti'nin yıkılması mukadderdi. Nitekim I. Dünya Harbi, devletin sonunu getirmiş, savaş sonunda ülkenin hemen her yeri paylaşılmıştır. Savaş sırasında Çanakkale'yi bile geçmeyi başaramayan galip devletler, savaştan sonra büyük kahramanlar gibi Anadolu'yu işgale girişmişlerdir.

İşte böyle bir zamanda "Hürriyet ve İstiklâl benim karakterimdir...Bence bir millette şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve bekâ bulabilmesi, mutlak o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olması ile kâimdir...Ben yaşayabilmek için müstakil bir milletin evlâdı kalmalıyım. Bu sebeple Millî İstiklâl bence bir hayat meselesidir" diyen Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yapılan Türk İstiklâl Savaşı, Türk Milleti'nin bütün dünyaya haysiyetiyle, onuruyla yaşamak istediğini göstermiştir.

Savaştan hemen sonra Cumhuriyet ilân edilerek mücadelenin ilk safhası tamamlanmıştır. Bundan sonra başlayacak olan safha ise yine Atatürk'ün önderliğinde çağdaş, medenî bir toplum, güçlü ve tam bağımsız bir devlet olmak için verilen mücadele olacaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cumhuriyetimizin ilânının 80. yılını yaşadığımız bu günlerde mevcut sıkıntılarımızı ve Türkiye'ye yönelik tehdit ve tehlikeleri çok iyi bilmek zorundayız. Bunun için de Millî Mücâdele'yi gerektiren sebepler, Atatürk'ün mücâdeleye hangi şartlarda ve nasıl başladığı, O'nun başarısının sırları, Cumhuriyetin kuruluş felsefesi iyi bilinmelidir.

Dünyada hakimiyet kurmak isteyen güçlerin içinde bulunduğumuz bölgede güçlü bir Türkiye istemedikleri, bunun için de her yolu denedikleri ve deneyecekleri, Milî Mücadele döneminde başaramadıklarını Türk insanını kendi kimliğinden, tarihinden, kültüründen uzaklaştırmak suretiyle başarmak istedikleri de asla unutulmaması gereken bir husustur. Bu itibarla Türk gençliğine her şeyden önce millî tarih bilinci verilmelidir. Böylece millî onuru yüksek, fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür yetiştirilen gençlik, Büyük Atatürk'ün kendisine emanet ettiği Cumhuriyete ve istiklâle sahip çıkabilir. Üniversitelerimizde okutulan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin temel amacı da budur.

Cumhuriyetimizin kuruluşunun 80. yılında hazırlanan bu çalışmayı, Türk istiklâlini ve Türk Cumhuriyeti'ni ilelebed muhafaza ve müdâfaa edecek olan Türk gençliğine sunmak bizleri mutlu edecektir.

Birinci baskısı kısa sürede tükenmiş olan bu kitabın ikinci basımının gereğini duyduk.

Birinci ve ikinci baskı arasında zaman sürecinin kısa olmasından dolayı kitabımızın içeriğinde değişiklik yapılmamıştır.

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN
Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Başkanı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i
GİRİŞ 1

I. Bölüm
TÜRK İNKILÂBININ TARİHİ TEMELLERİ

A- Osmanlı Devleti'nin Gerilemesi 5
1- İdarî Yapının Bozulması 6
2- Askerî Yapının Bozulması 8
3- İktisadî Yapının Bozulması 11
4- Eğitim Sisteminin Bozulması 16
B- Büyük Devletlerin Politik-Emperyalist Amaçları 17
1- Şark Meselesi 17
2- İngiltere 20
3- Fransa 22
4- Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 25
5- İtalya 26
6- Almanya 27
7- Rusya 30
8- Amerika Birleşik Devletleri 32
C- Osmanlı Devleti'ni Kurtarma Çabaları 34
1- Yenileşme Hareketleri 36
a- Lale Devri 38
b- III. Selim Dönemi 40
c- II. Mahmut Dönemi 43
d- Tanzimat Fermanı 48

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

e- Islahat Fermanı 50
f- I. Meşrutiyet 54
g- II. Meşrutiyet 57
2- Fikir Hareketleri 58
a- Osmanlıcılık 58
b- İslâmcılık 59
c- Türkçülük 61
d- Batıcılık 65
D- Osmanlı Devleti'nin Çöküşü 66
1- 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) 66
a- Ayastefanos Antlaşması 68
b- Berlin Antlaşması 69
2- Trablusgarp Savaşı 72
3- Balkan Savaşları 74
4- Birinci Dünya Savaşı 76
a- Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi 78
b- Cepheler 81
ba- Kafkas Cephesi 82
bb- Kanal Cephesi 83
bc- Çanakkale Cephesi 85
bd- Irak Cephesi 90
be- Galiçya Cephesi 91
bf- Hicaz Cephesi 92
bg- Filistin Cephesi 95
c- Gizli Anlaşmalar 97
ca- İstanbul Anlaşması 97
cb- Londra Sözleşmesi 98

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cc- Sykes-Picot Anlaşması 99
cd- St. Jean De Maurienne Anlaşması 100
d- Ermeni Tehciri.....102
e- Mondros Mütarekesi.....104

II. Bölüm

MİLLÎ MÜCADELE

A- Siyasî Hesaplar ve İşgallerin Başlaması 111
1- Yunanistan.....111
a- İzmir'in İşgali 114
aa- Maşatlık Mitingi.....120
ab- İlk Kurşun 123
ac- Müttefiklerarası Tahkik Heyeti.....124
b- Anadolu'da Yunan İşgalinin Genişlemesi 127
c- Milne Hattı.....128
2- İngiltere 131
a- Musul'un İşgali.....132
b- Batum'un İşgali 133
3- Fransa.....134
a- Çukurova'nın İşgali.....135
b- Antep, Maraş ve Urfa'nın İşgali 137
4- İtalya.....137
a- Antalya'nın İşgali.....139
b- Konya İstasyonu ve Burdur'un İşgali 139
B- Azınlıkların Faaliyetleri 140
1- Rumlar.....140
a- Pontus-Rum Cemiyeti.....142

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

b- Mavri Mira Cemiyeti **143**
2- Ermeniler **143**
a- Hınçak Komitesi **148**
b- Daşnak Komitesi 150
3- Yahudiler 150
C- Millî Cemiyetler **151**
D- Millî Varlığa Düşman Cemiyetler **155**
E- Millî Mücadele'nin Lideri: Mustafa Kemal Paşa **156**
1- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması 159
2- Amasya Tamimi 163
F- Kongreler **164**
1- Erzurum Kongresi 166
2- Sivas Kongresi 170
G- Amasya Mülakatı **173**
H- Misak-ı Millî'nin İlân Edilmesi **177**
I- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması **180**
İ- Askerî Mücadele ve Cepheler **183**
1- Doğu Anadolu Cephesi 183
2- Güney ve Güneydoğu Anadolu Cephesi 185
a- Adana Cephesi 185
b- Maraş Cephesi 187
c- Urfa Cephesi 189
d- Antep Cephesi 190
e- Mütareke 193
4- Trakya Cephesi 195
5- Batı Anadolu Cephesi 197
a- Birinci İnönü Muharebesi 197

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

b- İkinci İnönü Muharebesi 201
c- Eskişehir-Kütahya Muharebeleri 203
d- Sakarya Meydan Muharebesi 204
e- Başkomutanlık Meydan Muharebesi 209
J- Siyasî Mücadele ve Gelişmeler 213
a- Sèvres Projesi 213
b- Londra Konferansı 218
c- Gümrü Antlaşması 223
d- Moskova Antlaşması 224
e- Kars ve Afganistan Antlaşmaları 227
f- Ankara İtilâfnamesi 230
g- Mudanya Mütarekesi 233
K- Lozan Barış Konferansı 237
1- Sınırlarla İlgili Meseleler 240
a- Güney Sınırları (Musul Meselesi) 240
b- Trakya Sınırları 244
c- Adalar 245
2- Türk Boğazları Meselesi 247
3- Azınlıklarla İlgili Meseleler 253
4- Malî ve İktisadî Meseleler (Tazminat ve Tamirat Meselesi) 254
5- Lozan Antlaşmasının Hükümleri 261

III. Bölüm
CUMHURİYET DÖNEMİ VE TÜRK İNKILÂBI

A- Cumhuriyet'in Kuruluşu 263
1- Saltanatın Kaldırılması 263
2- Cumhuriyetin İlânı 268

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3- Halifeliğin Kaldırılması 270
4- Yeni Türk Devletinde Anayasa Hareketleri....272
5- Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri 276
a- İlk BMM'nde Oluşan Gruplar ve Muhalefet 276
b- Halk Fırkası 279
c- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 282
d- Serbest Cumhuriyet Fırkası 284
6- Takrir-i Sukûn Dönemi 286
a- İsyanlar 286
b- Atatürk'e Suikast Girişimi ve İstiklâl Mahkemeleri....289
B- İnkılâplar 291
1- Hukuk Alanında Yapılan İnkılâplar....291
2- Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılâplar....295
3- Sosyal Alanda Yapılan İnkılâplar 298
4- Ekonomi Alanında Yapılan İnkılâplar 301
C- İlkeler 304
1-Türk İnkılâbının Dayandığı İlkeler 307
a- Millî Hâkimiyet 308
b- Millî Bağımsızlık (İstiklâl-i tam) 309
c- Millî Birlik 310
2-Atatürk İlkeleri 311
a- Cumhuriyetçilik 312
b- Milliyetçilik 314
c- Halkçılık....318
d- Devletçilik 319
e- Laiklik....321
f- İnkılâpçılık....323

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

D- Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası 324
1- 1923-1932 Dönemi 324
a- Türk-İngiliz Münasebetleri ve Musul Meselesi 326
aa- Musul Meselesi İle İlgili Lozan Görüşmelerinin TBMM'de Yol Açtığı Tepkiler 328
ab- Lozan Konferansı Sonrasındaki Gelişmeler 333
b- Türk-Yunan Münasebetleri ve "Etabli" Anlaşmazlığı 336
c- Türk-Sovyet Münasebetleri 339
d- Türk-İtalyan Münasebetleri 341
e- Türk-Fransız Münasebetleri 343
f- Türkiye'nin İslâm Ülkeleri ile Münasebetleri 346
2- 1932-1938 Dönemi Gelişmeleri 348
a- Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılması 349
b- Türkiye'nin Balkan Devletleri ile Münasebetleri ve Balkan Antantı 351
c- Türkiye'nin İslâm Ülkeleri ile Münasabetleri ve Sadabat Paktı 357
d- Türk-Sovyet Münasebetleri 362
e- Türk-İtalyan Münasebetleri 364
f- Türk-Alman Münasebetleri 366
g- Türk-İngiliz Münasebetleri 369
h- Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi 370
ı- Türk-Fransız Münasebetleri ve Hatay Meselesi 374
BİBLİYOGRAFYA 383
DİZİN 407

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütârekesi'ni imzalayarak kayıtsız şartsız teslim olmuştu. Bu tarih iki düşünce arasındaki mücadelenin başlangıcını teşkil edecektir. Galip devletler, 200 yıldır Avrupa ortalarından çekilmekte olan Türk devletinin-milletinin-kültür ve medeniyetinin Anadolu'dan da atılması veya burada yok edilmesi amacıyla hareket ederek mütârekeyi acımasızca uygulamaya başlamışlardır. Galiplerin bu düşüncesi ile na-müsait şartlara ve hukuki bir teslimiyete rağmen hür ve bağımsız kalabilmek isteyen Türk milletinin mücadele azmi karşı karşıya gelecektir. Anadolu, bu tarihten sonra "yok etmek isteyen bir kin ile şerefle yaşamak isteyen bir azmin çatışmasına sahne olacaktır."

18. yüzyıl başlarından itibaren sürekli yenilen ve toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nin yıkılması mukadder görünüyordu. Birinci Dünya Savaşı arefisinde oluşan bloklaşmada tarafsız kalamayan devlet, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, 1911-12 Traplusgarp Harbi, 1912-13 Balkan Harplerinden sonra da 1914 yılında kendisini tekrar savaşın içinde bulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi, büyük kayıplar bir yana, devletin sonu olmuş ve mevcut şartlarda yeni bir Türk devleti kurulmasını da iyice zorlamıştır. Galip devletlerin, savaş sonunda imzalanan mütârekenin ihtivâ ettiği şartlar ile yetinmeyecekleri ve aralarında yaptıkları gizli anlaşmaların hükümlerini gerçekleştirecekleri anlaşılıyordu. Müttefiklerin Anadolu'yu parçalayacaklarını çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa'da yıkılan devletin içinden millî ve bağımsız bir Türk devleti çıkarmak fikir ve hissiyatı hakimdir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Birinci Dünya Savaşı boyunca cephelerdeki mücadele göstermiştir ki, var olmak inisiyatifini kaybeden Osmanlı Devleti'dir. Türk milleti bu çetin mücadelede var olduğunu ve var kalmak istediğini göstermiştir. Bu itibarla Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle başlayacak olan savaş, Millî Mücadele, Türk İstiklâl Savaşı olarak adlandırılacaktır.

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşılabilmesi ve Millî İstiklâlin sağlanabilmesi için verilen askerî mücadelenin hukuken tasvip ve teyit edilmesi gerekiyordu. Bu itibarla Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen mücadele, askerî olduğu kadar siyasî bir mücadele olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle bu dönemde "Türk, istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için dahilî ve haricî düşmanlar karşısında hayatını ortaya atmış, çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girmiş; sayısız fedâkarlıklara katlanmış; ancak ondan sonra hürriyetine sahip olmuştur."

Savaş alanlarında düşmanların yenilmesi ile elde edilen zafer, şerefli bir barış antlaşması ile taçlandırılarak Türk milletinin var kalmak azmini ortaya koymuştur.

Düşmanın vatan topraklarından atılması ile mücadele bitmeyecek ve "İstiklâl-i tam" için gereken her şey yapılacaktır. "Gerçek zafer, gerçek zafere hazırlanmak için gerekli güçlerin kaynağını güçlendirmekle mümkündür" diyen Büyük Atatürk, Büyük Zafer'den hemen sonra Türk milletinin yeniden inşasına girişmiştir.

29 Ekim 1923 tarihinde millî azim ve bilincin kıymetli eseri olarak, yüksek ahlâki değer ve niteliklere dayanan Cumhuriyet ilân edilmiştir. Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk milletine güvenli ve sağlam bir gelecek yolu açtığı kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı aydınlık itibariyle büsbütün yeni bir hayatın başlangıcı olmuştur.

"Memleketi ilim, irfan, ekonomi ve bayındırlık sahalarında da yükseltmek, milletin her hususta çok verimli olan kaabiliyetlerini geliştirmek, gelecek nesillere sağlam, değişmez ve müspet bir karakter vermek lâzımdır" diyen Atatürk bu kut-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org/

sal amaçların gerçekleştirilmesi için bir dizi köklü değişikliklere, inkılâplara girişmiştir.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâpları bir bütün halinde değerlendirmek gerekmektedir. Millî hakimiyet, millî bağımsızlık ve millî birlik temeline dayanan "Türk İnkılâbı", Atatürk'ün ilkeleriyle tamamlanmıştır.

Burada "Türk İnkılâbı"nın anlaşılabilmesi için bazı kavramlar üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. İsyan, ihtilâl, devrim, tekâmül, inkılâp gibi kelimeler aralarındaki nüanslara bakılmaksızın çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır. Aynı zamanda birbirlerinin tamamlayıcıları durumunda olan bu kavramlar ele alınırken kullanıldığı yer ve konu bakımından ayrılıkları ve birliktelikleri vurgulanmalıdır.

İtaatsizlik, emre boyun eğmeme, ayaklanmak anlamlarına gelen **isyan**, sınırlı bir amaç ve hedefi gerçekleştirmek üzere devlete karşı başkaldırma hareketidir. Başarılı olan bir isyan, meşruiyetini sağlayan bir ihtilâle dönüşebilir. Sosyal huzursuzlukların bir ifadesi olarak görülen bir isyan kendinden sonraki bazı hareketlerin de sebebi ve hazırlayıcısı olabilmektedir. Başarılı olan bir isyan ihtilâle dönüşebilir.

Bozukluk, karışıklık, düzensizlik, perişanlık anlamlarına gelen **ihtilâl**, kavram olarak bir devletin siyasî teşkilâtını, kanunî usullere uymadan zor kullanarak değiştirmek üzere yapılan halk hareketidir.

Bir halden başka bir hale dönüşme, dönüştürme, değişme, değiştirme", anlamlarına gelen **inkılâp** ise bir milletin sahip olduğu siyasî, askerî, sosyal ve kültürel müesseselerinde devlet eliyle makul metotlarla yapılan köklü değişikliklerdir.

Batı dillerinde ise inkılâp kelimesi karşılığı kullanılan **"rèvolution"** kelimesi, aynı zamanda isyan, ihtilâl, devrim kelimeleriyle aynı anlamda kullanılmıştır. Kalabalık halk tarafından ülkenin idaresini değiştirmek için girişilen şiddet hareketi olarak tanımlanın rèvolution, sosyal, kültürel ve ilmi alanlarda toplumu etkileyen ani ve şiddetli değişikliktir. Bu tanımlama-

Ücretsiz PDF Kitaplarda Hoşgeldiniz

lardan anlaşılacağı gibi isyan, ihtilâl, devrim, inkılâp kavramları içiçe kavramlardır.

Atatürk de Türk İnkılâbı'nı ihtilâlden ayrı mütalâa etmekle birlikte yakınlıklarını da vurgulamaktadır. "Türk inkılâbı nedir? Bu, kelimenin ilk bakışta ima ettiği ihtilâl anlamından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir" diyen Atatürk, Türk milletinin hayatının devamında meydana getirdiği değişikliklerin herhangi bir ihtilâlden çok inkılâp olduğunu ayrıca belirtmiştir.

Türkiye'de bazen samimi, bazen kasıtlı bir şekilde bu kavramlar karıştırılmaktadır. Hal böyle iken Büyük Atatürk'ün bu konudaki ifadelerinin esas alınmasını gerekli ve doğru buluyoruz.

Atatürk Türk İnkılâbı kavramını şöyle tanımlamıştır: "Türk milletinin son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni gereklerine göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymaktır."

Atatürk, bu tanım ve ifadelerden sonra Türk İnkılâbı'nın amacını da şöyle izah etmiştir:

"Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün mana ve görüntüsüyle medeni bir toplum haline ulaştırmaktır." İşte işaret edilen bu amaç ile verilen mücadele sonunda Türk devletinin, devlet-ebet-müddet fikri çerçevesinde ilelebet payidar olması için Türk inkılâbının gerçekleştirilmiş olduğunu belirtmeliyiz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I. Bölüm

TÜRK İNKILÂBININ TARİHİ TEMELLERİ

A-Osmanlı Devleti'nin Gerilemesi

Batı'dan oldukça ileri bir durumda bulunan Osmanlı Devleti'nde yükselme dönemindeki refah ve sükûnet, Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonlarına doğru yerini yavaş yavaş huzursuzluk ve karışıklıklara bırakmaya başlamıştır. Devletin yıkılışına kadar sürecek olan karışıklıklar, zaman içinde yapısal bozuklukları gösterdiği gibi devletin çöküşünü hazırlayacak olan sebepleri de teşkil etmişlerdir. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nin çöküş sebepleri arasında tam bir içiçelik söz konusudur. Siyasî, idârî, askerî ve sosyal alanlarda baş gösteren bozulmalar birbirlerinden ayrı ele alınamayacağı gibi aynı zamanda birbirlerine sebep teşkil ederler. Ayrıca Osmanlı Devleti dışında cereyan eden olayların devleti doğrudan veya dolaylı şekilde etkiledikleri gözden uzak tutulmamalıdır.

Coğrafi keşifler, dünya ticaret yollarının değişmesi, Avrupa'daki sosyal ve iktisadî sahalarda meydana gelen gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde yapısal değişikliklere yol açan ve devleti kökünden sarsan temel etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti ile muhasım olan Batılı devletlerde gerçekleşen sanayi inkılâbı, Fransız ihtilâli ve Avrupa statükosunun belirlenmesi emperyalizme ivme kazandırmış ve Osmanlı Dev-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

leti'nin ortadan kaldırılması yönünde tarihî düşünce ve misyonu alevlendirerek daha sistematik bir hale getirmiştir. Batı'daki bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin eski kudretine kavuşmak için gösterdiği gayretlerin de yıkılışı önleyemediği görülecektir. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nin yıkılışını oluşturan sebepler ele alınırken, dünyada cereyan eden diğer olaylarla birlikte değerlendirilmelidir.

1-İdarî Yapının Bozulması

Bir uç beyliğinden büyük bir devlet haline gelmiş olan Osmanlılar, askerî teşkilât, sivil idare, vergi ve toprak sistemlerini, hep fetih ve kolonizasyon ile yayılan bir toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlemişlerdir. Onlar için sınır ve savaş, bizzat varoluş nedenini teşkil etmiştir.

Örfî hukukun hakim olduğu ve idarî yapının buna göre şekillendiği Osmanlı Devleti'nde güçlü bir dönemin ardından devlet müesseseleri, çağın farklı gereklerine cevap veremez bir hale gelmiştir. Bunda kendini yenileyememiş geleneksel müesseseler ve devlet erkanının gerekli ve yeterli vasıflardan uzaklaşmış olmaları en önemli amil olarak karşımıza çıkmaktadır. Saray entrikaları ile şahsî beceri ve yeteneklere bakılmayarak tahta getirilen şehzadelerin, devlet yönetimine hazırlanırlarken eski uygulamaların terk edilmesi, tahta geçtikten sonra karşılaştıkları meseleler karşısında zorlanmalarının ve gerekli yönetim erkini gösterememelerinin bir sebebi olarak görülmektedir. Hantallaşan bürokrasi ile hiçbir meselenin çözülemediği bir döneme sürüklenen devlette tahta getirilen bir padişahın, devletin eski gücüne kavuşturulması için gerekli beceri ve kaabiliyeti bulunsa bile bu yönde ciddi bir teşebbüsünden bir netice alınması beklenemezdi.

Hükümdarlık müessesindeki bu düşüş, devletin diğer bütün müesseselerini doğrudan etkilemiş, yeteneksiz ve ehliyetsiz ümera, toplumda huzur ve nizamı sağlamaktan ziyade huzursuzluk kaynağı olmaya başlamıştır. 17. yüzyıldan itibaren kendini hissettiren saraydaki bu düşüşe bağlı olarak devşirme sis-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://gantep.org

temi ile Enderun'da yetiştirilen vezirlerin ülkeyi esirgememeleri, aslî unsur olan Türklerin saraya alınmamaları, zorunlu iskana tâbi tutulmaları toplumda huzursuzlukların çıkmasına yol açmıştır.

Devletin en üst tabakasında baş gösteren ve bütün bürokrasiyi etkileyen bozulmaların kısa sürede toplum yapısına yansıması içeride birlik ve beraberlik duygusunu ciddi anlamda zedelemiştir. Bu husus emperyalist devletlerin faaliyetleri için rahat bir zemin hazırlamış ve farklı millet ve kültürlerden mürekkep Osmanlı toplumunun parçalanmasına yol açmıştır.

Bir devlet geleneği olarak hükümdarlara sunulan nasihatname, siyasetname vb. eserlerde işaret edilen bozulmalarla ilgili hususların başında devlet idaresindeki yozlaşmalar gelmektedir. Bu eserlerde idarî yapıdaki bozulmalarla ilgili olarak verilen müşahhas örnekler, devlet idaresinin topluma huzur ve mutluluk vermekten çıktığını, yönetici zümrenin suiistimalleri ve zulümlerinin hat safhaya vardığını göstermektedir[1].

Devlet idaresindeki bozulmalar en bariz biçimde askerî yapıda kendini göstermiş ve devlet teşkilâtlarındaki bozulmaların düzeltilmesi amacıyla yapılmak istenen ıslah çalışmalarına yine bu müesseseden başlanmıştır. İdari teşkilâtlarda yapılması gereken düzenlemelerin kabulü o kadar kolay olmayacaktır. Zira Batılı devletlerle yaşanan olaylar, idarî teşkilâtlanmada yeniden tanzimi zorunlu kılıyor ise de bu devletlerin siyasî baskıları ile geleneksel devlet ve toplum yapısı sağlıklı ve kalıcı değişikliklere kolay kolay müsaade etmeyecektir. Esasen kendisini yenileyememiş ve hantallaşmış Osmanlı idarî sisteminin çağdaşı olduğu güçlü devletlerin idarî teşkilât yapılarını tatbik etmesinden başka bir çaresi de yoktur. Ancak takriben bir asırlık bir süreçte yapılanlar devletin yıkılmasını önleyemeyecektir. 18. yüzyıldan itibaren yapılmaya çalışılan devlet idaresindeki düzenlemeler için artık geç kalındığının da belirtilmesi gerekmek-

[1] Bu konuda bkz. Mustafa Turan, "II. Viyana Muhasarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasî, İdarî ve Askerî Çözülme", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 9, Ankara 1999, s. 390 vd.

Üretim PDF Kitap Çözümleri Ltd. Şti. / www.pdfkitap.com

tedir. Zira yapılagelen düzenlemeler, çağdaş ve ileri toplumlarda olduğu gibi düzeni getirmeyecek, özellikle dış baskıların da etkisiyle toplumda çatışmalar durulmayacaktır.

2-Askerî Yapının Bozulması

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması genellikle 1683 Viyana kuşatmasındaki başarısızlık olarak gösterilir. Viyana seddini aşamamış olması, Osmanlı Devleti'nin daha öteye geçemeyeceği ve oradan sadece çekilebileceği sınıra ulaştığını gösterdiği[2] gibi artık gerilemeye başlamasının da bir işareti olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ilk askerî teşkilâtı yaya ve müsellem kuvvetleri idi. Bu teşkilâtın kökeni Selçuklulara kadar gitmektedir. Yaya ve müsellemler sefer olmadığı zamanlarda kendilerine tahsis edilen çiftliklerde ziraatla uğraşırlardı. Bunlar, fetihlerin genişlemesi sefere çıkacak asker ihtiyacına binaen düzenli bir ordu kurulduktan sonra da lağv edilmeyerek geri hizmetlerde görev yapmışlardır[3].

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki fetihleri çoğalıp, sınırları genişleyince askere olan ihtiyacı da o ölçüde arttığı için, savaşlarda esir düşenlerin gençlerinden beşte biri devlet hesabına alınması yoluna gidilmiş, daha sonra Yeniçeri Ocağı'na asker yetiştirmek amacıyla Acemi Ocağı kurulmuştu. Pençik yöntemiyle toplanan askerler de ihtiyacı karşılamayınca devşirme sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Devşirme sistemi, XVI. yüzyıl sonlarına kadar bozulmadan devam edebilmiş, bu tarihten itibaren Kuloğlu adı altında bazı kimseler ocağa alınmak suretiyle sistem yavaş yavaş bozulmuştur. IV. Murad döneminde devşirme sisteminde yapılan bazı düzenlemeler geçici olmuş, artık ocağa kapıcı ve sofracıların çocukları alınmaya başlanmıştır. Giderek devşirme kanunları tamamıyla bırakılıp Hıristiyan

[2] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çeviren. Metin Kıratlı), TTK yayını, Ankara, 1988, s. 25.

[3] Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, 1997, s. 51-53.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çocukları yerine Müslüman çocukları devşirilmeye başlanmıştır[4].

Merkez kuvvetleri oluşturan Kapıkulu ordusunun (Yeniçeriler) yanında Eyalet kuvvetlerini oluşturan Timarlı Sipahiler bulunmaktaydı. Timarlı sipahiler, sancaklarda Timar ve zeamet adı verilen dirlikleri tasarruf eden ve sefer zamanında sancakbeyilerinin bayrağı altında savaşa giden süvari kuvvetleri idi. Esasen devletin zirai, iktisadî ve sosyal yapısı ile askerî teşkilâtı ve vergi düzeni Timar sistemi ile iç içedir. Selçuklulardaki ikta sisteminin geliştirilmiş bir şekli olan Timar sisteminde dirlikler gelir durumlarına göre tasnif edilmiştir. Timarlı sipahiler, dirliğinin bulunduğu yerde oturmak, atını silâhını temin etmek ve çağırıldığında derhal sefere gitmek mecburiyetinde idiler.

Devletin diğer müesseseleri gibi Timar sisteminin de zamanla yozlaşması sonucu eyalet kuvvetlerini oluşturan Timarlı Sipahi sistemi zamanla bozulmuştur. Dirliklerin parayla alınıp satılması sebebiyle Timar sahiplerinin zihniyet ve davranışlarında büyük bir değişiklik olmuş, israflı yaşama hevesi ve para kazanma hırsı, sipahilere de sirayet etmiştir.

16. yüzyılın ilk yarısında Timarlı sipahilerin sayısı 37.521 iken yüzyılın sonunda 200.000'i aşmış olması gerekirken bu sayı 7-8 bine düşmüştür[5]. Timarlı sipahilerin sayılarının azalmasına mukabil, Kapıkullarının sayısı artmış, ümeranın yanlarında kalabalık Sekbanlar, adeta resmî vilâyet askerleri olmuşlardır. Artık, 17. yüzyılda Osmanlı ordusunun temeli Timarlı sipahiler değil, sayıları 90-100 bin arasında olan kapı kulları ve leventler olmuştur[6]. Timarlı sipahilerin Timar Dirliğini isteme-

[4] Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi", **Belleten**, C. L, S. 198, (Aralık, 1986), s. 711 vd.

[5] M.A. Ünal, s. 68.

[6] Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozulusu", **A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 4 (Mayıs-Haziran, 1945), s. 423-424.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

yerek Kapıkulu olmak istemeleri olayın başka bir cephesini oluşturur.

Timar'ın tarihi, bir zaruretle çökmesinden hâsıl olan boşluğu doldurmak mecburiyeti ile Kapıkullarının eski devşirme kanununun devam ettirilmesi mümkün olamadığı için ocağın disiplininin bozulması Kanuni'nin son yıllarına kadar götürülebilir[7]. Gerçekten de Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda tesis edilen kaideleri muhafazaya imkân bırakmayan önemli sosyal ve iktisadî olaylar meydana gelmiştir.

Timarın bozuluşu, orduyu tamamen ulufeli askerlerden kurmaya zorlamıştır. Timarlı sipahinin sayısının artırılması düşünülmüşse de başarılamamış ve XVII. yüzyılda ordu Kapıkulları ile Sekban ve Sarıcalılardan kurulu bir ordu haline gelmiştir. Timarlı sipahilerin yerini tutmuş olan Sekban ve Sarıcalılar da Kapıkulları gibi ulufe ile hizmet etmek esasına göre teşkil olunmuştur[8].

Daha sonraki dönemde Yeniçeri Ocağı'nın arzu edildiği gibi düzeltilemediği ve yeni bir ordu teşkiline çalışıldığı görülür. Sultan III. Selim döneminde bu fikrin kuvvet kazandığı anlaşılmaktadır. 1794'de Nizam-ı Cedid'in kurulduğu açıklanmıştır. 1793'e kadarki zaman içinde, nasıl Kapıkulu Ocağı'nın ıslah edilemeyeceği görüşü kabul edilmişse, bunun gibi Timarların ıslahı da mümkün görülmemiş ve bunlar Nizam-ı Cedid ordusunun malî kaynağını sağlama işine bağlanarak tasfiye yoluna gidilmiştir[9].

19. yüzyılda, Osmanlı ordusu eski savaş gücünü kaybetmiş, disiplinsiz, yeniliklere karşı çıkan kalabalık bir güruh haline gelmiştir. Düşmandan daha çok kendi devletini ve halkını korkutan, pek çok devlet adamının hatta padişahlarının hayatına kasteden isyanlar yapan Yeniçeri Ocağı, artık kendisinden vaz

---

[7] Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", **A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. V, S. 3, (Mayıs-Haziran, 1947) s. 296.

[8] Bu hususta geniş bilgi için bkz. Akdağ, "Timar...", s. 428 vd.

[9] **Koca Sekbanbaşı Risalesi**, (Hazırlayan: Abdullah Uçman), Tarihsiz, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 19 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rahtey.org

geçilecek bir unsur haline gelmiştir[10]. Nitekim 1826 yılında Sultan II. Mahmut zamanında Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, bu olay, "Vaka-yı Hayriye" olarak anılmıştır.

Osmanlı donanması da ordunun bozulmasına paralel olarak bozulmuştur. Donanmanın Çeşme Limanı'nda Ruslar tarafından yakılması (1770) da gösteriyor ki Osmanlı donanması çok zayıflamıştır ve artık denizler üzerindeki hakimiyetini kaybetmek üzeredir.

3-İktisadî Yapının Bozulması

Temel yapısı toprağa dayalı olan Osmanlı Devleti'nin sosyal, askerî ve iktisadî yapısı da tabii olarak buna göre şekillenmiştir. Toprak, Dirlik-Timar sistemi içinde bir tasnife tâbi tutulur ve toprağı işleyenler elde ettikleri gelir oranında vergilendirilirdi. Bu sistemde Timar sahibi işlediği toprağa ait vergilerden başka belirli sayıda asker çıkarmak, onları eğitmek ve istenildiği zaman savaşa katılmakla da mükellefti. Devlet, toplumun iktisadî ve ticarî faaliyetleri ile daha ziyade alacağı vergiler açısından ilgilenirdi. Bunun dışında ticaret, liman ve gümrük vergileri ile savaşlarda elde edilen ganimetler önemli gelir kaynakları sayılırdı. 16. yüzyılda dünyanın malî bakımdan en güçlü devleti olarak görülen Osmanlı Devleti'nde bu tarihlerden sonra diğer müesseselerde olduğu gibi iktisadî çözülme kendini hissettirmeye başlamıştır.

Bu dönemde Avrupalı devletlerde zenginlik anlayışı, toprak sahibi olmak düşüncesinden, değerli madenlere sahip olmak düşüncesine dönüşmüştür. Bu düşünce, ticaret yaparak bu değerleri kazanan bir tüccarlar zümresinin (burjuvazi) ortaya çıkmasını sağlamıştır. Avrupa toplumlarında meydana gelen bu değişiklikler sonunda ortaya çıkan bağımsız millî devletlerin aralarında rekabetin doğması, bunların daha zengin olma arzularını da kamçılamıştır. Ayrıca, ticarî hayatın gelişmesi değerli

[10] Refik Turan-Semih Yalçın, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, (Kolektif Eser), Ankara, 1994, s. 18.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

madenlere olan ihtiyacı da arttırmıştır. Avrupa devletlerinde görülen ekonomik atılım devletin siyasî olduğu kadar ekonomik bir bütünü ifade ettiğini gösteriyordu. Bütün iktisadî güçleri millileştirme, iç ticareti ve yerli endüstriyi geliştirme, dış ticareti ülkenin çıkarlarına göre yaptırma, hatta elçilerin yalnız siyasî değil, iktisadî ve ticarî ilişkileri de ustalıkla yürütecek kişilerden seçilmesi gibi konuların devletin işi olduğu kabul ediliyordu[11]. Devletin varlığının devamının yalnız askerî güce değil, ekonomik sağlamlığa da bağlı olduğu kanaati Batı'daki iktisadî ve sosyal gelişmelerin tabii bir sonucu idi.

16. yüzyılın başlarında Avrupa'da yeni pazar ve hammadde kaynaklarına duyulan ihtiyaç sebebiyle daha fazla kazanmak ve bunun için her türlü yola başvurmak düşüncesi ekonomik hayata hakim olmuştur. Yeni zenginlik kaynakları arayan bu düşüncedeki Avrupalı devletlerin, dünya ticaretinde tarihî transit yollar dışında yeni yollar aramaları, bir dizi coğrafi keşiflerin yapılmasını sağlamıştır. Avrupalı kâşiflerin gerçekleştirdikleri coğrafi keşifler, dünya tarihinde önemli sosyal, siyasî ve ekonomik değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişikliklerin en önemlilerinden birisi şüphesiz ticaret yollarının değişmesi olmuştur.

Deniz yollarının birden bire önem kazanmasında gemi yapım tekniğindeki gelişmelerin büyük etkisi olmuştur. Modern araçlar deniz yolunun hem güvenliğini hem de hızını artırmıştır. Dolayısıyla bu gelişim Anadolu'daki transit yolların tarihî görevine son vermiş, onları kaçınılmaz bir şekilde durgunluğa mahkum etmiştir. Oysa baharat ve ipek yolları Osmanlı ülkesi için can damarı idi. Kervanların taşıdığı mallardan alınan çeşitli vergiler uzun süre devlet gelirinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Transit yollar boyunca kervanların ihtiyaçlarını karşılayan zanaatlar gelişmiş, çok sayıda yapılan han ve kervansaraylarla ekonomik canlılık yaşanmıştı. Deniz yollarının keşfedilip tarihî kara yollarının gözden düşmesiyle Osmanlı için çok

[11] Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. II, (1453-1559), Ankara, 1999, s. 136.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://turkey.org

değerli bir kaynak da yavaş yavaş kurumaya başlamış oluyordu. Anadolu artık Doğu-Batı ticaretinin geçit yeri olmak önceliğini kaybetmiş, dolayısıyla devlet önemli bir gelir ve hareket kaynağından mahrum kalmıştır[12].

Büyük sermaye birikimi sağlayan işadamlarından ve tüccar bir sınıftan yoksun olan, devlet politikası içine de giremeyen Osmanlı ekonomisinin uluslar arası alışverişte başarılı olması imkânsızdı. Buna karşılık millî endüstrinin değerli ürünlerini özellikle yünlü, ipekli, keten, pamuk vb. dokumalarını dış pazarlara götürenler çoğunlukla yabancı tüccarlardı. 16. yüzyıl başlarından itibaren çoğalan Frenk malları yerli yapımı malların karşısına tehlikeli bir rakip olarak çıkmıştır. Bu tarihlerde Türkiye artık kendi ihtiyacı olan gıda ve hammaddelerini bile zengin Avrupalıya satmaktan kendini alamayan bir ülke durumundadır. Ülkede darlığı çekilen pek çok hammadde ve koyun, hububat gibi maddeleri de zengin Batılılara satılmaktaydı. Bu durum Doğu'ya karşı kıymetli maden, Batıya karşı da endüstri ve gıda hammadde yasağı koyma işi sürekli bir politika haline geldiyse de bundan etkili bir sonuç alınamayacaktır.[13]

Coğrafi keşiflerin ilk etkisi, Osmanlı para sistemi üzerinde görülmüştür. Yeni dünyadan değerli maden akışı Doğu Akdeniz'e ulaşınca Amerika altını ve gümüşü önce İspanya'da fiyatları altüst etmişti. Aynı şekilde Batı'dan gelen ani, ucuz ve bol gümüş akışının Osmanlı üzerindeki malî etkisi süratli ve yıkıcı olmuştur. Osmanlı idarecileri, dışarıdan akan yeni ticareti elverişli bir biçimde vergilendirememişler, uyguladıkları geleneksel tedbirler ise durumu daha da kötüleştirmiştir. Gümüş fiyatlarının düşmesi üzerine altın fiyatları yükselmiş, Türk hammaddeleri Avrupalı tüccarlar için çok ucuz bir hale gelmiştir. Avrupa mamullerinin ithalatının genişlemesiyle yerli sanayi yıkılmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler tabii olarak büyük çapta ihtikar

[12] İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 5.Baskı, İstanbul, 1975, s. 161-162.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
[13] Akdağ, **Türkiye'nin...**, C. II, s. 136-138.

ve murabahacılığı ağırlaştırdığı iktisadî bozukluk, halkın geniş bir bölümüne sıkıntı ve perişanlık getirmiştir[14].

Anlaşılan odur ki, coğrafî keşiflerden sonra dünya siyasetinde ivme kazanan sömürgeciliğin Osmanlı Devleti'ni etkileyen yönü ilk aşamada iktisadî alanda olmuştur. Coğrafi keşiflerle geleneksel kıtalararası ticaret yolları değiştiği gibi Hindistan-Avrupa deniz yolu Türk kontrolünden çıkmıştır.

Coğrafi keşiflerden sonra hız kazanan iktisadî gelişmeler ve iktisadî bağımlılık bir asırlık bir süre içinde Osmanlı Devleti'ni siyasî bağımlılığa sürükleyecek olan önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti kendisi aleyhine cereyan eden bu gidişatın önüne geçebilecek güçte değildi. Rakip ticaret yollarının gelişmesinin kendisini zor duruma sokacağının farkına varan Osmanlı, sağlam tedbirler almak yerine ticarî kolaylıklar göstermek suretiyle hem bu devletlerin siyasetini etkilemek hem de ticaret gelirlerinden faydalanmak cihetine gitmiştir. Bu bağlamda başlangıçta siyasî amaçlarla verilen kapitülasyonlar bir süre sonra siyaseten de devletin elini kolunu bağlayan ve kendini sürekli yenileyen imtiyazlar haline gelecektir.

1815'ten sonra devletler arasında cereyan eden mücadelelerde, sanayileşme temeline dayalı politikaların hakim olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik faktörler özetle şöyle sıralanabilir:

a- Avrupa'da biriken sermaye fazlasına yeni yatırım imkân ve alanları bulma isteği;

b- Makinalaşmanın ürünü olan üretim fazlasına yeni pazarlar yaratma isteği;

c- Yeni yerleşim yerleri bulma isteği;

d- Üretim ihtiyacı olan ham madde ihtiyacını karşılama isteği,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

[14] Lewis, s. 28-29.

Bu hususların karşılanabilmesi için siyasî denetimin sağlanması gerekmekteydi. Bunun için de:

a-Ekonomik yatırımda bulunulacak olan yerlerde ticaretin gelişebilmesi için toplumsal sistem ve yönetim biçiminin düzeltilmesi gerekmekteydi.

b- Yatırımda bulunan şirketlerin, öteki devletlerin şirketlerinin rekabetinden kurtulmaları devletin askerî gücü ile gerçekleşebilirdi.

c- Ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerde rahat çalışabilmek için o ülke yönetimine baskıda bulunmak gerekliydi[15]. Bütün bu hususlar bağlamında Osmanlı Devleti'nin durumuna bakılırsa emperyalizmin iştahını çekecek bütün şartların mevcudiyetini görmek mümkündür. Başka bir ifade ile ekonomik bakımdan geri kalmış Osmanlı Devleti, sanayileşmiş güçlü devletler için yatırım bölgesi, hammadde kaynağı ve iyi bir pazar durumundaydı. Siyasî gücünü de büyük ölçüde yitirmiş olduğundan emperyalist devletlerin baskılarına boyun eğmekten başka yapabileceği bir şey gözükmüyordu. Anlaşılacağı gibi artık kaba bir yağmalama yerine koloni olarak ele geçirilen yerler, hammadde kaynağı ve pazar olarak kullanılan, ucuz iş gücünden yararlanılan yerler haline gelmişlerdir.

16. yüzyıl ortalarına kadar dünyadaki benzerlerine göre ileri sayılan Türkiye endüstrisi, Avrupa'daki gelişmelere ayak uyduramayışı yüzünden rekabete hiç girişememiş ve adım adım sönmeye başlamıştır. Bunun ilk sebebi Türk pazarlarında yerli sanayinin ihtiyacı olan hammaddeleri Avrupalı zengin alıcıların yüksek fiyatlar vererek toplamaya koyulmalarıdır. Gerek hammadde kapışması gerek mamul malların ucuza satılması Türk sanayisinin rekabet gücünü tamamen kırmıştır. 1838'de İngilizlerle yapılan ticaret antlaşması ve diğer devletlerle yapılan benzer antlaşmalardan sonra yerli üretimin, sanayileşmiş Batılı

[15] Oral Sander, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, 5. Baskı, Ankara, 1997, s. 166.

Üretsiz PDF Kitaplarda - https://kanteyok

devletlerin takip ettikleri politikaları karşısında hiçbir gücü kalmamıştır.

Osmanlı-Rus Harbi sonunda Abdülmecit zamanında (1854) alınmaya başlanan dış borçların bir süre sonra faizleri bile ödenemez hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin iflasının açıklanması üzerine 1881 tarihinde "Düyun-ı Umumiye" idaresi kurulmuştur. Bu teşkilât marifetiyle Osmanlı ekonomisi tamamen Batı'nın denetimine geçecektir[16].

4-Eğitim Sisteminin Bozulması

Kuruluşundan itibaren devletin hemen her kademesinde görev yapanların yetiştikleri Osmanlı medreselerinin, 15 ve 16. yüzyıllarda mükemmel bir teşkilât yapısıyla Osmanlı Devleti'nin dünyanın en güçlü devleti olmasında en önemli rolü oynadıkları şüphesizdir. Osmanlı medreselerinde önceleri müspet ilimlere önem veriliyor iken 17. yüzyıldan itibaren skolastik düşüncenin, ilmiye teşkilâtı ve onu temsil eden ulema sınıfı üzerinde etkin olduğu görülmektedir. Avrupa'da gelişmiş olan gözlem ve deneye dayalı inceleme yöntemlerine yabancı kalan eğitim sistemi dünyada meydana gelen millî, siyasî ve sosyal olayları analiz edebilecek insanları da yetiştiremez bir hale gelmiştir. Tabiatıyla devlet yönetiminde yer alan kadrolar bilgi ve beceriden yoksun kimselerden oluşmaya başlamıştır.

Osmanlı ilmiye teşkilâtındaki bu düşüşe karşılık skolastik düşüncenin hakim olduğu Ortaçağ Avrupası, 15. yüzyılda Rönesans ile başlayan süreçte bilim alanında büyük bir dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bilime ve araştırmaya büyük önem verilmiş, bilim ve teknoloji üretimi artırmıştır[17]. Batı dünyasındaki bu gelişmeler, müteakip yıllarda sanayileşmenin, aklın ve pozitif düşüncenin önünü açacaktır. Avrupa'da bilimde kaydedilen

---

[16] Sait Açba, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Afyon, 1995, s. 37 vd.

[17] Durmuş Yalçın-Mehmet Akif Tural, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, (Kolektif eser), Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2000, s. 14.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

gelişmeler, Avrupalı devletlerin güçlenmelerini sağlayan esas unsur olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı devlet yapısının temelini teşkil eden ve kendisini yenileyemeyen ilmiye teşkilâtının artık devlete ve halka verebileceği bir şey yoktur. Batılı devletler karşısında hemen her alanda yenilgiler yaşayan Osmanlı Devleti'nin, ilmiye teşkilâtını düzeltmeden bir başarı elde edemeyeceği gerçeğinden hareket edenlerin bu yöndeki çabaları da ulemanın engelleriyle karşılaşacaktır. Bu durumda ıslahı mümkün görülmeyen medreseler kendi haline bırakılarak Batı usullerinde eğitim veren mekteplerin açılmasına çalışılmıştır. Bu defa da eğitimde birlikten uzak bir eğitim sistemi, alaylı-mektepli tartışmalarına yol açmıştır. Bu ikiliğe azınlık ve yabancı okulları da eklenirse Osmanlı eğitim sistemindeki bölünmüşlük, Osmanlı toplumundaki bölünmüşlüğün temel sebebini teşkil etmiştir.

B-Büyük Devletlerin Politik-Emperyalist Amaçları

1-Şark Meselesi

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan çözülmeye paralel olarak Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılması yönündeki çalışmalar, Rus Çarı Deli Petro ve Avusturya İmparatoru I. Joseph zamanlarında başlamış ve 1920 Sèvres Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Rusya ve Avusturya'nın başlattıkları çalışmalara daha sonra İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletler de katılmışlardır. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama ve paylaşma amaçlarını gerçekleştirmek niyetleri, 1815'de toplanan Viyana Kongresi'nde "Şark Meselesi" tabiriyle açığa çıkmıştır. Bu tabir çoğu zaman belli bir kronoloji veya zaman dilimi söz konusu edilmeksizin Türklerle Batılı devletlerin mücadelesinde Batılı devletlerin (çoğu zaman gizli) niyetlerinin adı olmuştur. Bir görüşe göre Batı için Şark Meselesi, Türklerin Rumeli'ye geçişleri ile başlamıştır[18]. Viyana'da

[18] Yuluğ Tekin Kuraş, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara, 1976, s. 7.

Ücretsiz ORDE Kitap Arşivi - http://content.org

Türkleri durdurmayı başaran Batı, artık Türklerin Avrupa'dan hatta Anadolu'dan atılmaları için tam bir haçlı ruhuyla faaliyetlere girişmişti. Bu itibarla Viyana Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslim tebaanın himâyesi için kullanılan Şark Meselesi tâbiri daha geniş bir anlam kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında takip edilen politikaların seyri göz önünde bulundurularak; Hıristiyan Avrupa milletlerinin, doğu milletlerini iktisadî ve siyasî nüfuz ve hükmü altına almak maksadından kaynaklanan tarihî meselelerin hepsi Şark Meselesi içinde değerlendirilebilir. Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadî, siyasî nüfûz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdâs ederek parçalamak ve Osmanlı idâresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklâllerini temin etmek istemelerinden doğan tarihî meselelerin tümüne Şark Meselesi denilmektedir[19]. Başka bir deyişle Şark Meselesi, Batılı devletlerin Türkler üzerindeki düşünce, emel ve faaliyetlerinin sistematik bir ifadesi olmuştur.

Yunan ve Mısır bunalımları ile zayıflığı ortaya çıkan ve Rusya'nın nüfuz alanına girmekte olan Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu stratejik tehlike İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Bu durumda Rusya, İngiltere'nin Akdeniz ve Asya'daki çıkarlarını tehdit edebilirdi. İngiltere ve Rusya arasındaki yayılmacı rekabet Napoleon'un Mısır seferinden bir kuşak sonra kendisini yine hissettiriyordu. Balkanlarda baş gösteren milliyetçilik hareketlerinin ve büyük güçlerin çatışan emperyalist emellerinin, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açmadan tatmin edilmesi veya eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki güç dengelerini alt üst etmeden parçalama ve tasfiye etme sorunu "Şark Meselesi" olarak tanımlanmaktaydı[20].

---

[19] Raif Karadağ, **Şark Meselesi**, İstanbul, Tarihsiz, s. 19; Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul, 1979, s. 607; Şark Meselesi hakkında ayrıca bkz. Bayram Kodaman, **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983, s. 162 vd.

[20] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayını, 3. Baskı, İstanbul, 1998, s. 62.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://anitey.org

Şark Meselesi tabiri, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi amacıyla emperyalist devletlerin uzlaşmalarını ifade ettiği gibi iç meselelerin uluslar arası hale gelmesi bağlamında da adeta hukukî meşruiyetin gerekçesi olmuştur. Şark Meselesi'ni gerekçe gösteren büyük devletler elde ettikleri iktisadî imtiyazlardan azami ölçüde istifade ettikleri ve bu imtiyazları genişlettikleri gibi gayrimüslim halkın haklarını bahane ederek Osmanlı Devleti'ni isteklerini yapmaya zorlamışlardır. Bu itibarla Şark Meselesi iktisadî meselelerle birlikte mütâlâa edilmelidir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren doğuda zengin petrol, kömür ve sanayi için gerekli diğer hammadde kaynaklarının bulunması sanayileşmiş devletlerin politikalarını bu yönde şekillendirmiştir. Avrupalı devletler, hammaddelere sahip doğu milletlerini sanayiden mahrum bırakacak politikalarına devam ederlerken, doğunun bakir sahalarını aynı zamanda ürettiklerini satacak iyi bir pazar olarak görmüşlerdir. Başta petrol olmak üzere zengin madenlerin yer aldığı coğrafyaları ele geçirmek veya etkin sömürmek isteyen devletler arasındaki mücadele 20. yüzyılda doğuya kaymıştır. Hem mamul madde pazarı hem de hammadde kaynaklarına sahip coğrafyanın en önemli devleti ise Osmanlı Devleti idi. Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri bu topraklara sahip olmak, hiç değilse hammadde kaynaklarını ele geçirmek için birbirleriyle mücadele ederlerken, bütün dünyayı da bir savaşa sürüklüyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafya mücadelenin merkezini oluşturacaktır.

20. yüzyılda büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmaya yönelik politikaları, Osmanlı Devleti'nin çökmesini çabuklaştırmak, böylece büyük değer taşıyan mirasına konmak, Osmanlı topraklarında nüfuz ve güçlerini artırmak ve iktisadî menfaatler elde etmek amacına matuf politikalar olacaktır. Batılı devletlerin baskısından kurtulmak için gösterilen çabalara rağmen Şark siyasetinin neticelerinden devlet kendisini kurtaramayacaktır.

19. yüzyıl başlarından beri Rusya, Osmanlı Devleti'ne hasta adam nazarıyla bakmakta; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Balkanlarda hâkimiyetini geliştirmeye çalışmakta; Fransa,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

elde ettiği kapitülasyonlar ile bir çeşit vesayeti düşünmekte; birliğini tamamlayan Almanya da Osmanlı ülkesinde bir takım imtiyazlar elde ederek bu yarışta yer almak hesabı yapmaktaydı. İngiltere ise kendi iktisadî menfaatleri için kimi zaman Osmanlı Devleti'ni destekliyor, kim zaman da Rusya'ya destek veriyordu. İngiltere böylece Şark Meselesi'nin siyaset mihrakına oturuyordu. Neticede bu devletlerin doğu politikalarının gereği olarak Şark Meselesi fiiliyata konuluyor ve Osmanlı Devleti dağılıyordu. Osmanlı Devleti'nin dağılması ile Şark Meselesi Osmanlı Devleti'nin bir meselesi olmaktan çıkarak beynelmilel siyasetin mihrakını teşkil eden bir hüviyete dönüşecektir[21]. Osmanlı toprakları üzerinde menfaatleri ve hesapları olan devletlerin, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde takip ettikleri politikalar ve oynadıkları roller, Şark Meselesi'nin bir anlamda izahı olmakla birlikte, devletin siyasî gücünün kendisini toparlayamayacak kadar zayıfladığını göstermesi bakımından da önemlidir.

2-İngiltere

18. yüzyılda dünya ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e kaymasıyla birlikte İngiltere, Batı Hint adalarında, Kuzey Amerika'da, Hindistan ve Uzakdoğu'da büyük bir savaş filosunun desteğine dayanan ticaret faaliyetleri ile önemli bir hakimiyet kurmuştur. Bu dönemde sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere dünya ticaretinin beşte birini, mamul mallar ticaretinin ise beşte ikisini elinde bulundurmaktaydı. Akdeniz'de hakimiyet kurmak isteyen sanayileşmiş diğer devletler ile mücadele halinde bulunan İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki politikaları, 19. yüzyılda vuku bulan hemen her olayda kendini ağırlıkla hissettirmiştir. Bu yüzyılda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunur bir politika izlediğini görmekteyiz. Bununla birlikte İngiltere bu politikasını sürdürürken, Osmanlı Devleti'nin aleyhindeki diğer devletlerle birlikte hare-

[21] Zürcher, s. 140.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ket etmekten de çekinmemiştir. Mesela İngiltere, 1827 yılında Navarin'de Türk donanmasının yakılmasında Fransa ve Rusya ile birlikte hareket ettiği gibi Yunan isyanına açıktan destek vermiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa meselesinde olduğu gibi 1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasının sebebi de Osmanlı toprakları üzerinde Rus nüfuzunun artacağı endişesi olmuştur.

Ortadoğu'da zengin petrol yataklarının bulunmasıyla birlikte Osmanlı hakimiyetindeki bu yerlerde etkinliğini artırmak ve hatta buralarda hakimiyet kurmak İngiliz politikasının ana stratejisini oluşturmuştur. Bu aynı zamanda geleneksel İngiliz politikası olan Hindistan yolunun güvenliği için de gerekli idi. Usta İngiliz politikası bunun için kendi sömürgelerinde asla müsaade etmediği milliyetçilik fikrini Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrı Türk unsurlara empoze etmeye başlamıştır. Bütün Ortadoğu'yu içine alan bölgede Büyük bir Arap devletinin kurulması fikrini Araplara aşılayan İngilizler, Rusya'nın Akdeniz'e inmesi ihtimaline karşı da Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmişlerdir.

Anlaşılacağı gibi İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü savunur olmasının asıl sebebi Hindistan ve Uzakdoğu'daki sömürgelerine giden yolun Osmanlı Devleti'nin elinde olması ve zengin Ortadoğu coğrafyasını ele geçirmek istemesine dayanmakta idi. Bu politikanın sadece güçsüz ve zayıf bir Osmanlı Devleti için olacağı da aşikardır. Osmanlı Devleti'nin İngiltere için geniş bir pazar olması İngiliz politikasına yön veren diğer bir husustur.

İngiltere'nin takip ettiği bu politika 20. yüzyıl başlarından itibaren değişmiştir. İngiliz politikasındaki bu değişikliğin temel sebebi yine emperyalist devletler arasındaki çıkar çatışmalarıdır. Rusya'nın boğazlara hakim olmak ve Akdeniz'e inmek istemesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlarda hakimiyet tesis etmek istemesi, yeni bir güç olarak kendisini gösteren Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunun artması ve özellikle Berlin-Bağdat demiryolları projesi ile Basra Kör-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahleyiorg

fezi'ne inmek istemesi gibi sebepler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza etmek İngiliz menfaatleri açısından artık anlamsız görünüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rusların İskenderun Körfezi'ne kadar inmelerini önlemek gerekçesiyle çaresiz devlet erkanını zoraki de olsa ikna ederek Kıbrıs'a yerleşen İngiltere'yi buradan çıkarmak mümkün olamamıştır. İngiltere benzer bir şekilde 1882 yılında geçici kaydıyla işgal ettiği Mısır'dan da çıkmamıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği iki yüzlü politika, İngiltere'nin muhtemel bir dünya savaşında Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alacağını gösterdiği gibi gerek Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi sırasında, gerekse Millî Mücadele döneminde Türk tarafının uğraşması gereken asıl devletin İngiltere olacağını göstermesi bakımından da kayda değerdir.

3-Fransa

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde Fransa'ya verdiği imtiyazlar zaman içerisinde genişleyerek Osmanlı ülkesinde önemli bir güç unsuru haline gelmiş ve devletin yıkılmasında en önemli bir rol oynamıştır. Kapitülasyon adı verilen bu imtiyazlarla Fransa'ya diğer Avrupa devletlerinden ayrı olarak Osmanlı ülkesinde ticari, siyasî, dini ve sosyal bazı haklar tanınmıştı. Bu ayrıcalığı, Haçlı ittifakını parçalamak gibi sebeplere dayandırmak mümkünse de o tarihlerde bir cihan devleti olan Osmanlı Devleti için verilen imtiyazların bir istikrar vasıtası olarak görüldüğünü belirtmemiz gerekmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin o günkü şartlarda verdiği imtiyazlardan dolayı kaybedeceği bir şey yoktur.

Fransız ihtilâlinden sonra sanayileşmesini de tamamlayan Fransa'nın İngiltere'den sonra sömürgeci bir devlet olarak kendisini hissettirdiğini görmekteyiz. Mesele Osmanlı ülkesindeki menfaatleri olunca Fransa'nın da iki yüzlü bir politika takip etmesi kaçınılmazdır. Başta Ortadoğu olmak üzere Osmanlı toprakları üzerinde İngilizlerin takip ettikleri politikalar da Fransa'yı yakından ilgilendirmektedir. Bu itibarla Osmanlı top-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanaly.org

rakları, Fransa ve İngiltere gibi güçlü emperyalist devletlerin çıkar çatışmalarına sahne olacaktır.

Bazı olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti'nin Fransa'daki fikir ve gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Napolyon'un Mısır seferine kadar süren barış döneminde Fransa ile işbirliği içinde önemli ıslahatlar yapılmıştır. Mısır meselesinin hallinden sonra yaşanan kısa barış döneminde Sultan II. Mahmud'un giriştiği ıslahatlarla Osmanlı Devleti, Batı'daki ve özellikle Fransa'daki gelişmelerin yönlendirdiği bir devlet durumunda olmuştur. Fransa'nın Osmanlı Devleti'nde hukuk, eğitim ve politikadaki etkileri 19. yüzyılın son çeyreğinde daha yoğun bir şekilde kendini göstermiştir. Darülmuallimin, Darülfünun, Tıbbiye, Mühendishane gibi açılan okullarda Fransızca dersler okutulmuş ve Fransa'ya öğrenci gönderilmiştir. Meşrutiyetlerin ilânına kadar zikredilebilecek pek çok gelişmede, Fransız İnkılâbı'ndan sonra oluşan Fransız düşüncesinin Osmanlı Devleti ve toplumu üzerindeki etkilerini görmek mümkündür.

İhtilâlden sonra önemli bir güç haline gelen Fransa Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini askerî güç ile halletmekten çekinmemiştir. III. Selim döneminde Fransa ile dostane münasebetler devam ederken Napolyon Bonaparte, 1 Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Akka kalesini kuşatan ancak Cezzar Ahmet Paşa karşısında mağlup olan Fransa, Rusya ile ittifak oluşturmuştur. 1827 yılında Navarin'de savaş halinde olmayan Osmanlı donanmasının yakılmasına katılması, İngiltere ve Rusya ile birlikte hareket ederek Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi yönündeki Londra Antlaşması'nı imzalaması gibi olaylar Fransa'nın hiç de iyi niyetli olmadığını ve Osmanlı ülkesi üzerinde emperyalist amaçları olduğunu göstermekteydi. Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasından da istifade ile 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransa, Akdeniz hakimiyeti için faydalanmak amacıyla Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanını da desteklemekten çekinmemiştir.

Ücretsiz PDF Kitaplar https://rantey.org

Osmanlı siyasetinde Fransız dostluğunun tarihî bir zaruret ve değerli bir gelenek olarak görülmesi, ihtilâlden hemen sonra Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşmak niyetinin anlaşılmasını geciktirmiştir. 1848'de Fransa'da iktidara gelen III. Napolyon, Osmanlı Devleti'ndeki azınlık hakları ve kutsal makamlar meselesiyle[22] yakından ilgilenmeye başlamış ve 1740 kapitülasyonlarıyla Katoliklere verilen hakları resmen talep etmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin hamiliğini sağlamak isteyen Fransa'nın bu yöndeki çalışmaları Osmanlı-Fransız diplomasisinin önemli bir yönünü oluşturacaktır. Fransa'nın gayrimüslim unsurların hamiliğini sağlamak suretiyle Osmanlı Devleti üzerindeki siyasî baskılarını artırmak istediği hemen her diplomatik münasebette görülecektir. Fransa'nın bu yöndeki politik girişimleri neticesinde Yunanistan ve Cezayir'den sonra Romanya da Osmanlı Devleti'nden ayrılacaktır.

Mesele sadece Fransa'nın emperyalist politikaları ve faaliyetleriyle sınırlı kalmayacak, modern yurttaşlık ve milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı Devleti'nin çılgın mozaiğine uygulanamayacağına inanan Avrupalılar, günün birinde Osmanlı topraklarının denetimini ele geçirmek amacıyla hareket edeceklerdir[23]. Fransa'nın Avrupa coğrafyasında da yayılmaya çalışması başta İngiltere olmak üzere diğer Batılı devletleri rahatsız etmiş, Fransa'nın bu fütüruz siyaseti önlenmek istenmiştir. Nihayet 9 Haziran 1815'te toplanan Viyana Kongresi'nde alınan kararlar sonunda Avrupa'da yeni bir statü kurulmuştur. Kongrede alınan kararlar gereği inkılaptan önceki sınırlarına çekilen Fransa'nın, Avrupa toprakları dışında başta İngiltere olmak üzere Avrupalı diğer devletler ile sömürgecilik rekabeti devam etmiştir[24]. Deni-

---

[22] Kutsal yerler meselesi hakkında bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), 4. Baskı., TTK yayını, Ankara, 1983, s. 222-227.

[23] Davıt Fromkın, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı ? 1914-1922**, (Çeviren. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1989, s. 24.

[24] İngiltere ile Fransa arasındaki sömürgecilik çatışmaları için bkz. Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, (Çeviren. Birtane Karanakçı). İş Bankası yayını, 6. Baskı, Ankara, 1996, s. 256.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi : https://anitev.org

zaşırı yerleri ele geçirerek denizlerdeki hakimiyetini güçlendirip dünyada birinci derecede söz sahibi bir devlet haline gelen İngiltere'den sonra Fransa[25] da Türk toprakları üzerinde emperyalist rakip olarak yerini alacaktır.

4-Avusturya-Macaristan İmparatorluğu

1683 II. Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı Devleti karşısında önemli bir üstünlük elde eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Türklerin Avrupa'dan atılmaları için çalışan bir devlet olması sebebiyle Şark Meselesi'nin en önemli devletlerinden biri olarak kaşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla diğer Hıristiyan devletlerle, özellikle Rusya ile ittifaklar oluşturarak topraklarını Balkanlarda genişletmiştir. Avusturya, Balkanlarda hakimiyet kurarak Selanik'e ulaşmak ve Adalar Denizi'ne çıkmak istiyordu. Ancak ırki ve dini birlikten uzak heterojen yapısı sebebiyle Fransız İhtilâli'nden kısa sürede etkilenen Avusturya'da yönetimi eline geçiren ünlü devlet adamı Metternich'in, ülkede yaşayan unsurları Alman kültürü içinde eriterek devlete bağlılığı sağlamak düşüncesi, İmparatorluk yapısına sahip diğer devletlerde olduğu gibi uzun vadede başarılı olamamış ve Avrupa'yı derinden sarsan 1848 ihtilâli sırasında Macarlar ve Çekler ayaklanmışlardır. Bu gelişmelere Güney Slavlarının Sırbistan ve onun hamisi durumundaki Rusya'ya yönelmeleri bu imparatorluğun da dağılacağını göstermekteydi. Macarların baskılarıyla Hırvatların geleneksel bağlılıkları bile zayıflamıştı. Avusturya her ne kadar sanayileşmiş ise de büyük devletler içinde bir varlık gösterecek duruma gelememiştir. İmparatorluğun savunma ödenekleri diğer büyük devletlerle karşılaştırılınca çok az bir payı oluşturmaktaydı. Orduya ayrılan paralar Rusya ve Prusya ordularına göre yeterli olmayıp bunun sonucu olarak ordudaki silâhlar da eskimiş ve yetersizdi. Bu durumda Avusturya-Macaristan, özellikle Rusya'nın desteklediği Sırbis-

[25] 1871-1900 yılları arasında mevcut sömürge topraklarına 3,5 milyon milkare genişliğinde yeni topraklar eklemiş olan Fransa, şüphesiz İngiltere'den sonra en büyük denizaşırı imparatorluğuna sahipti. Bkz. Kennedy, s. 256.

Bu kitap PDF olarak Arşiv.org için taranmıştır.

tan'dan gelebilecek bir saldırı karşısında Almanya'nın desteğine muhtaç bir duruma düşmüştür[26].

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da dağılma sürecine girmesine rağmen mevcut siyasî gelişmeleri değerlendirmeye çalışmış, Osmanlı Devleti'nden Bosna-Hersek gibi bazı toprak parçalarını elde etmekten geri kalmamıştır. 20. yüzyıl başlarında bir dünya savaşına doğru giden bloklaşmada Almanya'nın yanında yer alan Avusturya, tabii olarak Osmanlı Devleti'nin de müttefiki olacaktır.

5-İtalya

İtalya Parlamentosu'nun 14 mart 1861'de Birleşik İtalya Krallığı'nı dünyaya açıklaması ve Piomente Kralı Viktor Emanuelle'i İtalya Kralı olarak seçmesiyle İtalya birliği kurulmuştur[27].1866'da Venedik ve 1871'de Roma'nın katılmasıyla güçlenen İtalya, Avrupa'daki güç dengesini bozmuş ve Fransa ile Avusturya-Macaristan sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Birliğini kuran İtalya, sanayileşme yönünde önemli atılımlar yapmışsa da İngiltere ve Fransa gibi devletler seviyesinde bir gelişimi hiçbir zaman gösterememiştir. İtalya'nın görünüşteki büyük güç konumu, bir takım zayıflıklılarını ve ekonomik geriliğini gözlerden saklıyordu. İtalya'da gerçekten de demir sanayi önemli bir seviye kat etmişse de hiçbir zaman sanayileşmiş diğer ülkelerin seviyesine ulaşamamıştır. Öbür güçlerin her biri sanayi gücü bakımından İtalya'nın iki-üç katına sahiptiler. Almanya ve İngiltere'de bu oran altı katına kadar çıkıyordu. Sanayi için gerekli olan kömürü olmayan, tarım için verimli toprakları bulunmayan İtalya, Alplerde, Balkanlarda, Kuzey Afrika'da ve daha ötelerde ticarî ve yayılmacı emeller besliyordu. 20. yüzyılın başlarında "Büyük güçlerin en küçüğü" olan İtalya, İngiliz-Fransız yakınlaşması yaşandığı sıralarda bu blok içerisinde yer almak suretiyle emperyalist amaçlarını mümkün mer-

[26] Kennedy, s. 251-255.
[27] Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1994, s. 242 vd.; Sander, 161.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tebe gerçekleştirmek isteyecektir[28]. 1885'den itibaren göz diktiği Habeşistan'ı ele geçirebilmek için yürüttüğü çalışmalarından bir netice alamayan İtalya, bu defa Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'a yönelmiştir. İtalya Boğazlar konusunda Rusya'ya teminat verip çalışmalarını yoğunlaştırmış, 1911 yılında Trablusgarp'a asker çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Burada bir yıl kadar süren harpler sırasında Derne ve Dobruk'ta bozguna uğramıştır. Ancak 1912 yılında Balkan savaşı patlak verince Osmanlı Devleti burayı ve Oniki Ada'yı İtalya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Gerek Habeşistan'da, gerekse Trablusgarp'taki durumu İtalya'nın zayıflığını ortaya koymuşsa da İngiltere ve Fransa ile birlikte sömürgecilik yarışında yer alan bir devlet olmuştur.

Trablusgarp tecrübesinden sonra İtalya'nın yöneleceği coğrafyanın da Osmanlı toprakları olacağı anlaşılıyordu. İtalya, mevcut gücünü en iyi şekilde değerlendirmek suretiyle Dünya savaşı arifesinde siyasi gelişmelere göre karar vermeyi tercih edecek ve elde edebileceği menfaatlerle yetinmek zorunda kalacaktır.

6-Almanya

19. yüzyılın en önemli gelişmelerinden birisi şüphesiz eski Avrupa devletler sistemi içerisinde Almanya'nın birliğini sağlaması ve yükselen bir güç olarak ortaya çıkması olmuştur. Almanya'yı oluşturan 300'den çok prensliklerin en güçlüsü olan Prusya, 1815 Viyana Kongresi'nden topraklarını genişleterek çıkmakla kalmamış, Alman devletçiklerini birleştirmeyi de başarmıştır. 1867'de Berlin'de toplanacak olan bu birlik sayesinde 25 milyon nüfuslu bir Alman devleti ortaya çıkıyordu. Almanya, 1870 yılında Fransa ile girdiği savaşı da kazanarak 10 Mayıs 1871 yılında yapılan Frankfurt antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma ile ileride Fransa ile büyük mücadelenin sebebi olacak olan Alsas-Loren Almanya'ya geçmiştir. Prusya Başba-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

[28] Kennedy, s. 238-240.

kanı Otto Von Bismarck tarafından yürütülen politika ve mücadeleler ile Avusturya ve Fransa'ya karşı kazandığı zaferler sonunda 1871 yılında Almanya birliği kurulmuştur[29].

Bir yandan birliğini tamamlamaya çalışan Almanya, bir yandan da sanayi, ticaret ve askerî alanlarda çok hızlı ve kapsamlı bir gelişme göstermiştir. 1890 yılında 90 milyon ton civarındaki kömür üretimi on beş yıl sonunda üç kat daha artarak İngiltere'deki üretime yaklaşmıştır. Almanya'daki çelik sanayiindeki üretim ise aynı tarihlerde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın toplam üretiminden fazla idi. Kısa sürede Avrupa'nın ekonomik gücü haline gelen Almanya'nın, dünya imalat sanayiindeki payı (yüzde 14.8), İngiltere'nin payını (yüzde 13.6) aşmıştır. Almanya, İngiltere'ninki kadar güçlü bir donanma oluşturamamışsa da Fransa ve Rusya'nın rakip donanmalarını yıldıracak bir kuvvet yaratmıştır[30].

Bismarck'ın politikası özellikle 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Balkanların statüsünü yeniden belirlemiş ve bu bölgeyi Rusya'nın etki alanı olmaktan çıkarmıştır. Bu politika Almanya'yı Uzakdoğu'da da etkin bir devlet olarak hissettirmiştir. Almanya'nın önceden paylaşılan dünyada yeni sömürgeler elde etmek istekleri artıyordu. Bismarck dönemindeki politikası Almanya'nın hırsını doyuramayacak bir noktaya ulaşmıştı. Artık Almanya, bakir, zengin alanlarda bir sömürge imparatorluğu kurmak istiyor ve saldırgan bir ideolojiyi benimsiyordu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Almanya'nın iktisadî çıkarlar aradığı coğrafya Rusya, Çin, İran ve Osmanlı Devleti'nin yer aldıkları yerler olacaktır.

1870'lerde Almanya, Rusya'nın endüstri mamulleri ithalatında ilk sıralarda yer almasına rağmen hızla endüstrileşen Rusya, Almanya'nın etkisinden kurtulduğu gibi yeni çıkar bölgelerinde onu rahatsız eden rakip bir güç olarak karşısına çıkacaktır. Almanya'nın Rusya'dan sonra yöneldiği yeni coğrafya Çin'di. Alınan askerî uzmanlar, 1894-95 Çin-Japon Savaşı'nda Çin

[29] Ateş, s. 256 vd.; Sander, s. 162.
[30] Kennedy, s. 247.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ordusunun komuta kademelerinde görev yapmışlardı. Ayrıca Almanlar, ticaret ve gümrük imtiyazları elde ettikleri gibi misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaktaydılar.

Bu gelişmelere rağmen Almanya'nın bu uzak coğrafyada tutunabilmesi mümkün olmamıştır. Bir yandan modernleşen saldırgan Japonya'nın varlığı, bir yandan da Almanya'nın Uzakdoğu'yu kontrol edebilecek deniz gücünün olmaması bu coğrafyada ciddi bir rekabete imkân vermemiştir. Dolayısıyla Pasifik okyanusunda İngiltere ile baş edemeyeceğini anlayan Almanya, el atabileceği coğrafya olarak Ortadoğu'yu düşünmüştür. Almanya, zengin hammadde kaynağı ve pazar durumundaki Ortadoğu'da etkinliğini Balkan ülkeleri, Osmanlı Devleti ve İran vasıtasıyla tesis edebileceğini hesaplıyordu. Ancak Afrika ve Asya'da olduğu biçimde bu devletleri ele geçirmek mümkün olmadığını gören Almanya, yeni yöntemlerle sızmayı deneyecek ve bunda başarılı olacaktır. İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı nefret duyguları besleyen Osmanlı Devleti'ne, bu devletlere karşı yeni bir güç olarak yükselen Almanya'nın nüfuz etmesi daha kolay gözüküyordu[31].

Osmanlı-Alman yakınlaşması, Osmanlı dış politikası (denge politikası) ve menfaatleri açısından da uygun görülmüş, özellikle Berlin Kongresi'nden sonra Alman nüfuzu etkin bir biçimde kendini hissettirmiştir. Bu dönmede ülkede Alman yatırımlarında ve ticarette önemli bir genişleme olmuş, askerî işbirliğine gidilmiş, Osmanlı ordusunun Prusya ordusu örneğine göre düzenlenmesi amacıyla Alman askerî uzmanlar ve hocalar getirilmiştir. Osmanlı-Alman yakınlaşmasının en önemli göstergesi ise Bağdat demiryolları projesinin[32] hayata geçirilmesi olmuştur. Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki bu yakınlaşma başta İngiltere olmak üzere diğer emperyalist devletleri

[31] İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1981, s. 3 vd.

[32] Bağdat Demiryolları projesi için bkz. Murat Özyüksel, **Osmanlı-Alman Glişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları, İstanbul**, 1988; Ortaylı, s. 73-103.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

rahatsız edecek ve menfaatlerinin zedelendiğini düşünen bu devletler Osmanlı topraklarını parçalamak ve paylaşmak ekseninde politikalarını yürütmeye başlayacaktır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında yer alması veya Alman nüfuzunun etkisiyle hareket etmesi kaçınılmaz olarak bir dizi olaya sebebiyet verecektir.

7-Rusya

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı II. Viyana yenilgisinden sonra, hızla modernleşen ve Avrupa tekniğini ordularında başarıyla uygulayan Rusya, güçlü bir devlet olarak ortaya çıkıyordu. Çar I. Petro'dan İtibaren (1682-1725) İstanbul'u ele geçirmek ve sıcak denizlere inmek Rus dış siyasetinin ana prensibi haline gelmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Ortodoks tebaası üzerinde nüfuzunu artıran Rusya'nın baskıları da artmıştır. Rusya'nın boğazlarda hakimiyet kurmak istemesine rıza göstermeyen İngiltere ve Fransa gibi devletlerin siyasî ve ekonomik sahadaki rekabetleri Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı koymasında çok büyük rol oynamıştır[33]. Rus Çarı I. Petro'dan sonra Osmanlı Devleti daha da zayıflamış, Türk ordusu Rus askerî kuvvetlerine nispetle gücünü büyük ölçüde kaybetmişti. İlk aşamada Karadeniz'e inmek ve Kırım'ı ilhak etmek zamanının geldiğine inanan Çariçe Katerina, daha sonraki safhada Boğazlar ile İstanbul ve Adalar Denizi'ni ele geçirerek sözde bir Grek Devleti kuracaktı. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamak yolundaki projeleri yalnız Grek Devleti'nin kurulması değildi. Kafkasları ele geçirdikten sonra Anadolu'nun işgal edilmesi de tasarlanıyordu. 1769-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, gerek siyasî gerekse ekonomik bakımlardan tam bir üstünlük sağlamıştır. Bu antlaşma ile Rusya, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını sağlayarak ilhak yolunda önemli bir adım atmakla kalmıyor, muğlak

[33] Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1990, s. V vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ifadelerle de yer alsa da (7. ve 14. maddeler) Osmanlı ülkesinde yaşayan Ortodoksların himaye hakkını elde ediyordu. Ayrıca Osmanlı ülkesinde tam bir ticaret serbestliği elde etmekle kalmıyor, Fransa ve İngiltere'ye verildiği gibi ekonomik ve adlî imtiyazları bir anda elde ediyordu. 1791 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile Kırım'ı ilhak etmeyi başaran Rusya'nın bundan sonraki politikası tamamen Boğazlar ve İstanbul üzerine yönelecektir.

Kırım Harbi öncesinde Çar I. Nikola'nın ifadesiyle "hasta adamın mirasının dostça paylaşılması"[34] yönündeki faaliyetlerin yanı sıra Rusya'nın politikası, bütün Slavları Osmanlı Devleti ve Habsbourg İmparatorluğu'nun harabeleri üzerinde, merkezi İstanbul olmak şartıyla bir Slav devleti kurmak olarak tanımlayabileceğimiz "Pan-Slavizm" ekseninde şekillenecektir[35]. Ancak burada belirtmek gerekir ki, Rus Panslavizminin amacının, bütün Slavları Rusya'nın hegemonyası altına koymak ve Slavları Ruslaştırmak olduğu açıktır. Bu bağlamda Pan-Slavizm, Rus tarihçisi Pogodin tarafından şöyle ifade edilmektedir:

1-Türkler Avrupa'dan kovulmalıdırlar.

2-Slavlar mutlaka Türk ve diğer milletlerin hakimiyetlerinden kurtarılmalıdırlar.

3-Rusya, Avrupa'da üstün bir duruma çıkarılmalıdır.

4-İstanbul Patrikhanesi'nin mevkii yükseltilmeli ve Ortodoks Kilisesi'ne layık olduğu önem verilmelidir[36].

Rusya belirlediği politikalar çerçevesinde, bir yandan Balkanlarda Panslavist hareketlere destek vermiş, bir yandan Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks tebaayı devlete karşı kışkırtmış, bir yandan da Kavalalı Mehmet Ali Paşa meselesi ve buna bağlı olarak Boğazlar meselesi gibi konularda olduğu gibi ortaya

[34] Çar I. Nikola'nın İngiliz elçisine hitabı ve Osmanlı topraklarının paylaşılması yönünde yaptığı teklif için bkz. A.N. Kurat, s. 70-71.

[35] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hans Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çeviren. Ağah Oktay Güner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, 3. Baskı, Ankara, 1991.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

[36] Kohn, s. 8.

çıkan fırsatları değerlendirmekten geri durmamıştır. Rusya'nın yürüttüğü politikalar ve faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki en önemli amillerden biri olduğu kadar, Osmanlı mirası üzerinde menfaatleri olan diğer emperyalist devletlerin politikaları üzerinde de önemli bir rol oynamıştır.

8-Amerika Birleşik Devletleri

1776 yılında İngiltere'ye karşı başlayan ayaklanma sonunda bağımsızlığını kazanan Amerika Birleşik Devletleri, zengin tarım alanları, çok büyük miktarlarda hammadde ve bu kaynakları geliştirecek çağdaş teknoloji, önemli dış tehlikelerin bulunmayışı sebebiyle hızla büyümüştür. Ham petrol üretimi 1865'te 3.000.000 varilken 1898'de 55.000.000 varile, külçe ve dökme çelik üretimi 20.000 long tondan 9.000.000 long tona ulaşmıştı. 1914 yılında 37 milyar dolarlık millî gelir toplamı ile birinci sırada yer alması (Almanya'nın millî gelir toplamı 12 milyar, İngiltere'nin 11 milyar dolar) Amerika'nın baş döndürücü gelişmesini göstermektedir. Bu tarihlerde Amerika'daki demiryolu uzunluğunun 250.000 mil uzunluğa ulaştığı görülmektedir[37].

Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra dünyanın her yerinde ticarî ve iktisadî ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 1784 yılında John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson'dan oluşan bir heyet, ABD'nin irtibat kurmak istediği devletler listesine Osmanlı Devleti'ni de kaydetmişlerdi. 9 Kasım 1800 tarihinde ilk Amerikan resmî gemisi George Washington fırkateyni Osmanlı payitahtına gelmiş ve padişaha hediyeler sunmuştur. Bu tarihlerde ticareti geliştirmek isteyen Amerika, Osmanlı ülkesine nüfuz edebilmek için misyonerlik faaliyetlerine girişecektir. 19. yüzyıl başlarından itibaren gelişen misyonerlik faaliyetlerinin doruğa ulaştığı 20. yüzyıl başları, aynı zamanda kapitalizmin geliştiği, sanayi devrimlerini tamamlayan ülkelerin dünya hammadde kaynakları ile pazarla-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

[37] Kennedy, s. 282-284.

rına yöneldikleri bir tarihtir. Bu dönemin en dinamik ve en başarılı misyonerleri başta ABD ve İngiltere olmak üzere Almanya ve Hollanda gibi ülkelerin Protestan misyonerleriydi. 1886 yılında dünyada 80'in üzerinde Protestan misyoner örgütünün 32'si Amerika, 24'ü İngiltere, 24'ü de Kıta Avrupası devletlerin kurdukları örgütlerdi. Dünyadaki misyoner örgütleri içinde gelir ve misyoner sayısı itibariyle ABD'nin yaklaşık üçte birlik bir paya sahip olduğu[38] bu yönde en önemli gelişmeyi ABD'nin göstermiş olduğu dikkat çekicidir.

ABD'de takriben 5000 Protestan kilisesinin dini bütün mensuplarının bağışlarıyla desteklenen ve asıl amaçlarının Hıristiyanlığı yaymak olduğu açıklanan misyonerler Osmanlı Devleti'nde bu amacı aşan faaliyetlerde bulunuyordu.

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinin ilk aşaması yöreyi, halkı, devleti tanıma, yerel dilleri, adetleri ve değerleri öğrenmekle geçmiştir. 1831'de İstanbul'da Amerikan diplomatik temsilciliği açıldıktan hemen sonra biri İstanbul'dan yönetilen Türkiye Misyonu, diğeri Beyrut'tan yönetilen Suriye Misyonu faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Hedef kitle olarak Ermenilerin belirlenmesinden sonra Türkiye Misyonu, Batı Türkiye, Merkezi Türkiye ve Doğu Türkiye olmak üzere üç ayrı bölgeye ayrılmış, 1871 yılında da Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki topraklarda faaliyet gösterecek olan yeni bir misyon daha kurulmuştur. Bu örgütler 40-50 yıl gibi bir sürede Osmanlı Devleti'nde son derece sistemli bir şekilde örgütlenmiş, faaliyetlerini okul, hastane, matbaa gibi müesseseler marifetiyle yürütmüştür. 1850 yılında Protestan Ermenilere ayrı bir millet statüsü verilmesinin perde arkasında da Amerikan misyonerleri yer almıştır[39].

---

[38] Uygur Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın),** Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 8-9 Mart, 1990, TTK yayını, Ankara, 1992, s. 66-67.

[39] Kocabaşoğlu, "Doğu ...", s. 70.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Amerika, misyonerlerin açtıkları, gerek okullar gerekse diğer kurumlar marifetiyle Osmanlı Devleti'nde varlık alanı yaratmış, böylece kısa sürede siyasî ve ekonomik nüfuz etme imkânı bulmuştur[40].

C-Osmanlı Devleti'ni Kurtarma Çabaları

18. yüzyıl biterken Fransa'da gerçekleşen 1789 İhtilâli, sadece Fransa'da idarî ve sosyal bir takım değişikliklerle sınırlı kalmamış, kısa sürede getirdiği yeni fikirler bütün Avrupa'da ve sonra bütün dünyada etkili olmuştur. İhtilâlin meşrulaştırdığı milliyetçilik düşüncesi imparatorlukların ve monarşilerin parçalanmalarına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin de Fransız İnkılâbının getirdiği yeni fikirlerden etkilenmemesi ve güç kaybına uğramaması mümkün değildi. Viyana bozgunundan sonra askerî ve siyasî bakımdan kendisini toparlayamayan Osmanlı Devleti'nin, mücadele halinde olduğu Batılı devletlere önemli tavizler veren, artık eski gücünü kaybetmiş ve yıkılma sürecine girmiş olduğu anlaşılmaktadır. Değişen dünya sisteminde Osmanlı gücü karşısında Batı'nın giderek artan baskısı karşısında geleneksel yapı ve anlayış ile durabilmek mümkün gözükmüyordu. 19. yüzyıl başlarında asırlardır mücadele halinde bulunduğu Batılı devletler karşısında savaş meydanlarında yaşanan başarısızlıkların[41] askerî alanla sınırlı olmadığı aşikardı. Geleneksel devlet yapısı mevcut sıkıntıları bertaraf edecek beceriyi gösteremediği için yapısal bazı tedbirlerin alınması kaçınılmaz bir hale gelmişti.

Esasen 18. yüzyıldan çok önceleri devlet yapısındaki bozulmalarla ilgili olarak tespitler yapıldığı ve aksaklıkların düzeltilmesi yönünde çabalar sarf edildiğini görmekteyiz. Türk münevveri askeri, idarî ve sosyal yapıda müşahede ettikleri bozuk-

[40] Kocabaşoğlu, "Doğu ...", s. 71-73.

[41] Napoleon'un Mısır seferi ve işgali, Afrika'da İngiltere'nin desteğinde Osmanlı kuvvetlerine yenilmesi görünüşte bir başarı olarak görünse de Batılı bir devletin küçük bir ordusunun bile Osmanlı Devleti'nin topraklarından birini kolayca işgal edebileceğini gösteriyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lukların "kanun-ı kadim" e dönmek suretiyle ıslah edilmesi halinde devletin eski kudretini tekrar kazanabileceğine inanıyordu. 17. yüzyıl başlarında Koçi Bey, Sultan IV. Murad'a sunduğu risalesinde[42] Kanuni'den sonra mülki ve askerî teşkilâtın yavaş yavaş nasıl bozulduğunu, Yeniçeri Ocağı'nın bozulma sebeplerini, Timar ve Zeamet usullerinin bozulması ve devlet adamlarının alenen rüşvet almaya başlamaları gibi hususları ifade etmiştir. Kâtip Çelebi, 1656 yılında din-siyaset ilişkisi üzerine yazıldığı anlaşılan eserinde[43] toplumu taassuba düşürmenin doğru olmadığına, yerleşmiş örf ve adetlerin değiştirilmesine uğraşılmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Kitab-ı Müstetâb müellifi eserinde[44] XVI. yüzyıl ortalarından itibaren zuhur eden, nüfusun artması, malî buhran, rüşvet, askerî sistemdeki bozulmalar, devlet otoritesinin zayıflaması gibi sıkıntıları ele alıyor ve iyileştirme çarelerini göstermeye çalışıyordu. Burada belirtilen eserler dışında pek çok layiha, risale ve raporda zuhur eden aksaklıklar dile getiriliyorsa da önerilen çareler ileriye yönelik olmayıp, kurumların kendi sistematiği içinde düzeltilmesi isteniyordu. Başka bir ifade ile kanun-ı kadime dönüş fikri serdediliyordu.

Bu bilgilerden hareketle Osmanlı münevverinin, Batılı devletlerin ilerlemelerinde reform ve rönesans hareketleri ile gelişmiş olan müesseselerinin oynadıkları rolü sağlıklı değerlendiremedikleri söylenmelidir. Esasen Türklerin kendi medeniyetlerine ve üstünlük duygularına bağlı kalmaları ve Avrupa'da gelişmekte olan yeni medeniyete itibar etmemeleri tabiidir. Zira bu tarihlerde Avrupa'da Osmanlı'nın iktibas edebileceği kurumsal bir örnekten bahsedilemeyeceği gibi tarihî medeniyetle-

---

[42] **Koçi Bey Risâlesi,** (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara, 1985.

[43] Kâtip Çelebi, **Mîzânü'l-Hak Fi İhtiyâri'l Ehakk, (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi),** (Hazırlayan. Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.

[44] Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Ait Metinler, Kitab-ı Müstetâb, Kitab-ı Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn**, (Müellifi Belli Değil), TTK yayını, Ankara, 1988.

Ücretsiz | Bir Kitap Arşivi | https://antiey.org

re mensup olan diğer milletler de aynı psikoloji içinde bulunuyorlar; kendi alemleri dışında bir medeniyetin varlığını kabul etmek istemiyorlardı. Dolayısıyla yeniden düzenleme düşüncesinin Osmanlı'nın her bakımdan güçlü olduğu dönemlerdeki uygulamaların esas alınması ekseninde olması gerekiyordu.

Osmanlı Devleti'nde düşünülen herhangi bir ıslahat, halk veya halkın herhangi bir tabakası tarafından değil, bizatihi devlet eliyle yapılabilirdi. Gerçekte de öyle olmuştur. Islahat ya açık düşünceli padişahlar veya böyle padişahların teveccühünü kazanan devlet adamlarınca yapılmıştır. Islahatlar, daha ziyade padişah ve vezirlerin doğrudan doğruya yetki ve denetimleri altında bulunan müesseselerde yapılmıştır. Bu anlamda 18. yüzyıldan önce yapılan ıslahatlar, köklü yenilikler olmayıp, uzun ömürlü de olmamışlardır. Bu dönemdeki ıslahat hareketleri ıslahatçıların kişilikleri ve varlıkları ile kaim olmuş, onlardan sonra eski biçimine dönmüştür.

1-Yenileşme Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde ıslahat fikri ve gereği askerî yenilgiler üzerine ortaya çıkmıştır. Kanun-ı kadime dönüş fikri ile yapılan ıslahatların devamlı olmaması ve köklü değişiklikler getirmemesi, Osmanlı ordularının mütemadiyen yenilmesi Batı'ya karşı yaklaşmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Dolayısıyla devletin eski güç ve kudretine kavuşturulması yönünde girişilen hareketler, artık Batı ekseninde, Avrupa devletlerinden iktibaslar yapılması şeklinde tezahür edecektir.

18. yüzyıla gelindiğinde yapılmak istenen iyileştirmelerin yabancılar marifetiyle gerçekleştirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Bu yüzyılın başlarında Lale Devri ile bilinçsiz bir yenileşmenin yaşandığının da belirtilmesi gerekmektedir. Yüzyılın sonlarında ise III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid hareketine girişilmiştir. Nizam-ı Cedid, sadece Yeniçerilerin yanında kurulmasına teşebbüs edilen modern bir ordunun adı olmamış, bu dönemde yapılmaya çalışılan bütün kurumlardaki yenileşmenin adı olmuştur. III. Selim ile Yeni Nizam çabaları, bir ayaklan-

Üniversite PDF Kitap Arşivi Nitrosu Paylaşımı

ma sonunda akim kalmışsa da Sultan II. Mahmut'un tahta geçmesiyle yenilik çabaları daha kararlı bir şekilde yürütülmüştür. Bu devirde yenileşme hareketlerinin karşısında bir engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılması, yenilik çabalarının idarî, siyasî, sosyal, iktisadî alanlara yönelmesini sağlayacaktır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Batılı devletlerin orduları düzeninde kurulan yeni ordu ile de arzu edilen başarılar elde edilemediği gibi devletin kendi iç meselelerinde bile güçlü devletlerden yardım talep etmek gibi bir acziyet içine düşüldüğünü görmekteyiz. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordusu karşısında yeni Osmanlı ordusunun defalarca yenilmesi karşısında önce Rusya'dan yardım istenmiş, bu mesele daha sonra güçlü devletlerin müdahalesi ile uluslar arası bir mesele haline gelmiştir.

Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut devirlerinden sonra hemen hemen her alanda değişimin öngörüldüğü en önemli teşebbüs 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ve 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nın ilân edilmesi olmuştur. Ne zaman başlayıp, ne zaman bittiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüşse[45] de her iki ferman ile beyan edilen kararların uygulanmaya çalışıldığı dönem Tanzimat dönemi olarak adlandırılmıştır. Fransız İnkılâb'ının Osmanlı siyasî, idarî ve sosyal yapısı üzerindeki etkilerinin en müşahhas bir biçim aldığı Tanzimat Fermanı, ilânı tarihinden itibaren Osmanlı devlet ve toplumunda önemli değişikliklerin hem muharriki hem de kaynağı olmuştur. Tanzimat'ın ilânında tabii ki bu kadar salt bir etkileşimden bahsetmek güçtür. Zira ilânı tarihinde devletin yaşadığı gailelerin etkisiyle artık radikal bir değişimin zamanının geldiği inancının yanı sıra Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist hesapları bulunan güçlü devletlerin baskısı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Osmanlı Devleti'nde yapılmaya çalışılan yenileşme hareketlerini, idarî sistemde yapılan düzenlemeler izleyecek ve 1876

[45] Mümtazer Türköne, "Tanzimat Ne Zaman Başladı?", **Türkler**, C. XIV, Yeni Türkiye yayını, Ankara 2002, s. 681-184.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://farabey.org

tarihinde I. Meşrutiyet, 1908 tarihinde de II. Meşrutiyet ilân edilecektir. Meşrutî rejimle birlikte hükümdarın yetkileri sınırlandırılacak ve kurulan meclisler marifetiyle halkın yönetime katılması sağlanacaktır. Özellikle dış gaileler sebebiyle devlet bünyesindeki bu ciddi değişikliklerden arzu edilen neticeler alınamayacak, devlet Batılı devletler karşısında eski kudretini hiçbir zaman bulamayacaktır.

a- Lâle Devri

III. Ahmet döneminde yapılan Prut (1711) ve Pasarofça (1716) antlaşmalarının verdiği nisbi huzur sayesinde Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın teşebbüsleriyle reform hareketleri başlamıştır. Bu dönemde girişilen imar ve kültür faaliyetlerinde Avrupa medeniyetinin tesirleri hemen kendini gösterir. Osmanlı Devleti'nde Batı medeniyetinin etkisiyle reform hareketlerinin başladığı, tarihimize Lâle Devri olarak geçen bu dönem, anlamsız ve gereksiz bir israf devri olarak vasıflandırılmışsa da bu devirden itibaren güzel sanatlar ve tefekkürün Türkiye'de gelişmeye başladığı[46] da söylenmelidir.

Bu devirde Avrupa'nın önemli merkezlerine ilk defa bazı elçiler gönderilmek suretiyle Batı medeniyetini sathî de olsa tanımak fırsatı bulunmuştur. Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'den, orada memleket için faydalı olabilecek fen ve maarife ait bilgi edinmesi istenmiştir. 1720 yılında oğlu Said Efendi ve kalabalık bir maiyetle Fransa'ya giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Paris Tıbbiyesi'ni, bitki ve hayvanat bahçelerini, goblin halı imalathanesini, ayna fabrikasını, rasathaneyi ve matbaayı tetkik etmiştir[47].

Lâle Devri'nde yenileşme bakımından kayda değer en önemli olay matbaanın Türkiye'ye girmesidir[48]. İlk defa 1720

[46] Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, 2. Baskı, Ankara, 1981, s. 129.

[47] Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK yayını, Ankara, 1968, s. 56.

[48] Esasen baskı sanatı Osmanlı Devleti'nde daha önce de bilinmekteydi. 1494 yılında İstanbul'da Yahudiler bir matbaa kurup kendi dillerinde kitap bas-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

yılında bir Macar mühtedisi olan İbrahim Müteferrika ile Said Çelebi'nin teşebbüsleriyle ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın desteğiyle İstanbul'da bir matbaanın kurulmasına çalışılmış, 1727 yılında dinî kitapların basılmaması şartıyla matbaa kurulmuştur. Matbaa, Avrupa'da kuruluşundan 280 yıl sonra Türkiye'ye girebilmiş, fakat Türkçe kitap sayısında bir artış olmamıştır[49]. Her şeye rağmen matbaanın Türkiye'ye girmesi Batı'daki gelişmelerin takip edilmesine ve yeniliklerin yayılmasına imkân vermiştir[50].

I. Mahmut (1730-1754) ve II. Mustafa (1757-1773) zamanlarında Humbaracı ve Topçu Ocaklarının Batı tarzında teşkilâtlandırılmasına girişilmiştir. Askerlik sahasında yenileşme hareketleri başlangıçta mühendislerin, sonradan Avrupalı uzmanların idaresinde yürütülmüştür. Aslen Fransız olup 1729'da Türkiye'ye sığınan General Comte de Bonneval Müslüman olduktan sonra Ahmet Paşa adını almış ve Topçu Ocağı'nın modernleştirilmesiyle görevlendirilmiştir. Humbaracı Ocağı'nın ihtiyacı olan eğitimli asker yetiştirmek üzere 1734 yılında Hendesehane açılmıştır. Matematik ve fen bilimlerinin öğretildiği Hendesehane daha sonra Yeniçeri Ocağı'nın baskısı sonucu kapatılacaktır. 1773'de Fransa'dan getirtilen Baron de Tott tarafından Mühendishane, 1774'de de Topçu Ocağı'na bağlı Sürat Topçuları Teşkilâtı kurulmuştur. 1781 yılına kadar yaşayan bu teşkilât Fransız subaylarının ülkelerine dönmeleri sebebiyle dağılmıştır.

---

mışlardı. 1565'de Ermeniler. 1627'de Rumlar matbaa kurmuşlar ve kendi dillerinde kitaplar basmışlardır. Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 492.

[49] 1730 yılından sonraki yetmiş yıl içinde basılan kitap sayısı 50 kadar kitap basılmıştır. Bkz. Taneri, **Türk Devlet Geleneği,** s. 125.

[50] Mesela 1732 yılında İbrahim Müteferrika'nın kendi matbaasında bastırıp I. Mahmut'a sunduğu Usulü'l-hikem fi nizami'l-umem adlı risalesinde Avrupa devletlerinin askeri teşkilatları incelenerek Batı ordularının Osmanlı ordularına üstünlüğü anlatılmıştır. Bkz. Kuran, "...Yenileşme Hareketleri", s. 492.

I. Abdülhamit zamanında (1774-1789) ordunun teknik sınıflarının modernleştirilmesine devam edilmiştir. 1776 yılında deniz subayı yetiştirmek üzere Mühendishane-i Bahri-i Hümayun açılmış Fransız subayları marifetiyle geliştirilmiştir.

I. Abdülhamit'in ölümü ile sona eren Lale devrinde açılan bu mektepler Batılılaşma hareketinde bir başlangıç olarak kabul edilebilir.

b-III. Selim Dönemi

III. Selim 1789 yılında tahta geçtiği sıralarda Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları devam ediyordu. Fransa'da başlayan ihtilâlin en hareketli günleri yaşanıyordu. III. Selim, şehzadeliği döneminde Avrupa'dan getirtilen teknik uzmanların çalışmalarını izlemiş, yenilik fikirleri içinde yetişmiş bir hükümdar olarak devlete yeni bir nizam vermek ve bilhassa Avrupa orduları tarzında yeni bir ordu kurmak istiyordu.

III. Selim tahta geçer geçmez ilk iş olarak Ebu Bekir Ratıp Efendi'yi, Batı müesseselerini görüp incelemek üzere Avrupa'ya göndermiştir. 1793 yılında Avrupa'dan dönen Ebu Bekir Ratıp Efendi, mufassal risalesinde, Avusturya, Prusya ve Fransa'nın askerî müesseseleri ile Avusturya'nın adalet, kültür, sağlık ve ekonomik alanlardaki müşahedelerini anlatmıştır. II. Viyana yenilgisinden sonra gerileyen Osmanlı Devleti'nin düştüğü durumda padişahların zevk ve safa içinde yaşamaları ve yalnız kendilerini düşündüklerinden dolayı idarî ve askerî bozulmaların başladığını çekinmeden ifade eden Ratıp Efendi, millî servetin yabancı memleketlere bilinçsizce akıp gitmesini önlemek maksadıyla padişah başta olmak üzere bütün devlet ricalinin memleket dahilinde dokunan kumaşlardan giyinmelerini tavsiye etmektedir[51]. Gerçekten de Osmanlı pazarı, dışarıdan gelen kumaşların istilasına uğramıştı. Padişahın vezirlerine devlet parasının dışarıya çıkmaması için memlekette yapılan

[51] Unat, s. 158-159.

kumaşların kullanılmasını tavsiye etmiş[52] olmasında Ratıp Efendi'nin söylediklerinin etkisi olmalıdır.

Ülkenin ileri gelen devlet adamlarından bir Meşveret Meclisi toplayan III. Selim'in yaptığı en önemli işlerden birisi devlet adamlarından yapılması gereken ıslahatlar hakkında mütalaalarını beyan edecekleri layihalar istemesi olmuştur. İkisi yabancı olmak üzere 22 devlet adamının vermiş olduğu layihalarda görüş birliği olmamasına rağmen hepsinin de ağırlık noktasını askerî ıslahat teşkil etmiştir. Padişaha sunulan layihalarda şu farklı görüşler ortaya çıkmaktadır:

1- Yeniçeri Ocağı ve diğer ocaklar Kanuni Sultan Süleyman devrindeki kanunnamelere göre düzenlenmelidir.

2- Eski kanunnamelere saygı sağlandıktan sonra Batılı devletlerin harp sanatında kabul ettikleri usuller alınmalıdır.

3- Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması veya ıslahı mümkün olmayacağına göre bu ocak bir kenara bırakılarak, yanında Batı esaslarına göre yeni bir ordu kurulmalıdır.

Netice itibariyle Tatarcık Abdullah Efendi'nin görüşü olan Batılı devletlerin harp sanatındaki usullerinin alınması görüşü kabul görmüş ve bu düşüncede olanlardan bir ıslahat ekibi kurulmuştur. Bundan sonra Nizam-ı Cedid'in programının tespitine girişilmiştir.

Nizam-ı Cedid, her ne kadar bu dönemde kurulan asker ocağının adı olarak kullanılmış ise de geniş anlamıyla, III. Selim'in Yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere göre giriştiği bütün düzenlemelere denilmiştir.

Hazırlanan 72 maddelik Nizam-ı Cedid'in programı ile ilk defa askerî ıslahatlara girişilmişse de talimli bir asker ocağından ziyade sokaklarda esnaflık eden, talimsiz, serkeş bir kalabalık haline gelen Yeniçeriler bir kenara itilmemiş, haftada birkaç

[52] Karal V, s. 72.

gün eğitim, öğretim mecburiyeti konmuş, humbaracı, lağımcı, arabacı ve topçu ocakları için yeni kanunnameler kaleme alınmıştır. Bu kanunnamelere göre adı geçen ocaklara rica ve iltimas ile asker alınmayacak, askerler evlenmeyecek, askerlerin ve subayların terfileri bilgi ve kaabiliyetlerine göre yapılacaktı[53]. Bu gayretlerin yanında Yeniçerileri kuşkulandırmamak için Bostancı Ocağı'na bağlı eğitimli bir ordu vücuda getirilmesine girişilmiştir. Nizam-ı Cedid'in tesis edilmesi için ilk iş olarak Fransa'ya müracaatla (7 Ekim 1793) değişik dallarda uzman subaylar istenmiştir[54]. Fransa'dan başka İngiltere ve İsveç'ten de uzmanlar getirtilmiştir. Böylece Yeniçerilerin yanında 1794 yılında modern eğitimli ve donanımlı Nizam-ı Cedid ordusu kurulmuştur. Bu ordunun subay ihtiyaçlarını karşılamak için 1795 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılmıştır.

Bu suretle meydana getirilen Nizam-ı Cedid askerlerinin kısa bir süre sonra önemli başarılar kazanmaya başladıkları söylenebilir.

III. Selim zamanında askerî saha dışında yapılan en önemli icraat, Avrupa'nın belli merkezlerinde ikamet elçilikleri açılmasıdır. 18. yüzyıl sonlarında Avrupa'daki gelişmeleri takip etmek için ve diplomatik ilişkiler bakımından zorunlu hale gelmişti. Bu amaçla 1793 yılında Yusuf Agah Efendi daimi elçi olarak İngiltere'ye gönderilmiştir. Daha sonra Fransa, Avusturya ve Rusya'ya daimi elçiler gönderilmiştir. III. Selim'in bu teşebbüsü, diplomatik ilişkiler bakımından yeterli derecede faydayı sağlamamışsa da elçi, maslahatgüzar veya kâtip olarak ikâmet elçiliklerinde çalışan Türklerin Batı'yı yakından tanımalarına imkân vermiştir[55].

---

[53] Karal V, s. 62-63.

[54] 1797 yılında Fransa'dan yeni topçu subayları istendiğini görmekteyiz. O sıralarda Türkiye'ye gelmek için Fransa Hükûmetine başvuran subaylar arasında Napolleon da vardır. Bkz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara, 1982, s. 146.

[55] Kuran, "...Yenileşme Hareketleri", s. 494.

III. Selim, devletin merkeziyetçi bir idarî yapıya kavuşturulmasını istiyordu. Bunun için ülkenin muhtelif yerlerinde ortaya çıkmış olan ayan ve mütegallibenin nüfuzunun kırılması gerekmekteydi. 1806 yılında Kadı Abdurrahman Paşa Rumeli ayanlarının üzerine gönderilmişse de asilerin direnişleri üzerine kan dökülmesini istemeyen Padişah, Osmanlı kuvvetlerini geri çağırmıştır. III. Selim'in bu zaafı Nizam-ı Cedid aleyhtarlarının cüretini artırmıştır. "Moskof olurum Nizam-ı Cedid olmam" sloganı ile hareket eden asiler[56] Kabakçı Mustafa'nın önderliğinde ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma sonunda Nizam-ı Cedid Ocağı dağıtılmış, III. Selim tahtından indirilmiş ve öldürülmüştür. (1807) Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesi ile sükunet sağlandıktan sonra Nizam-ı Cedid ordusu Sekban-ı Cedid adıyla yeniden kurulmuştur.

III. Selim döneminde girişilen yenilik hareketlerine, kendinden sonra gelen II. Mahmut döneminde devam edilmiş olması, bu dönemin Türk yenileşme tarihinde önemli bir merhale olduğunu göstermektedir.

c-II. Mahmut Dönemi

II. Mahmut tahta geçtiği (1808) sıralarda devlet iki önemli mesele ile karşı karşıya idi. Birisi merkezde anarşi unsuru haline gelen Yeniçerilerin bir nizama sokulmaları ve modern bir ordunun kurulması, diğeri de eyaletlerde ortaya çıkan Ayanların itaat altına alınmasıydı. İlk anda Yeniçerilere bir şey yapılamayacağı gibi Ayanların üzerine gitmek de doğru gözükmüyordu. Bunu için ilk olarak Babıâli ile Ayanlar arasında Sened-i İttifak adıyla anılacak olan bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre Ayanların Padişah'a sadakatleri, devlete asker ve vergi vermeleri güvence altına alınıyor, buna mukabil Ayanların mevcudiyetleri

[56] Y. Akyüz-C. Bilim, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, I/1, Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı, (Kolektif eser), Yükseköğretim Kurulu yayını, Ankara, 1997, s. 18.

ve bütün hakları kabul ediliyordu[57]. Ayanların çoğu yetkilerinin sınırlandırılmasına razı olmadıklarından Sened-i İttifak'ın ömrü uzun olmayacak ve II. Mahmut Yeniçerilerden sonra ayanları da ortadan kaldıracaktır[58].

II. Mahmut'un tahta geçtiği sıralarda Yeniçeriler, ilerlemenin en inatçı düşmanı ve disiplin tanımayan bir güruh haline gelmişlerdi. Alemdar Mustafa Paşa'nın şu sözleri bu tespitin ifadesidir:

"Kimse, katılmakla onur duyduğum bu şanlı Yeniçeri Ocağı'na benim kadar saygı duyamaz. Eğer ona tehlikeli kötülükler sızmasaydı, dün olduğu gibi bugün de yenilmez olurdu. Ama bu ocakta görevler mertliğe ve yeteneğe göre verilecek yerde satıldı, kışlalardan kaçanlar çoğaldı. Emirlerde belirtilen talimler unutuldu. Nöbetçi Yeniçeriler yada kol gezen birlikler halkı koruyacak yerde reayayı haraca bağladılar. Sonuç, askerlik sanatı bilinmez oldu, disiplinsizlik aldı yürüdü[59].

Hal böyle iken Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılına kadar düzeltilemediği anlaşılmaktadır. Bu sıralarda baş gösteren Yunan isyanı karşısında Yeniçerilerin başarısızlıkları görülüyor, devletin geleceğinin böyle bir askere bırakılamayacağı kanaati oluşuyordu. Bunun için Padişah ve devlet erkanı uzun müzakerelerden sonra yeni ve eğitimli bir ocağın kurulmasını kararlaştırmışlardır. 1826 yılında alınan bu karara göre Nizam-ı Cedid adının verilmesinden çekinildiği için yeni nizam askere Eşkinci adı verilecekti[60].

---

[57] Osman Turan, Avrupa'da kralların yetkilerini sınırlayan ve kontrol eden bir feodalizmin meydana çıkması yönünde muhtemel bir gelişmenin Sened-i İttifak'ın uygun düştüğünü söylemektedir. Bkz. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi,** C. I-II, 2. Baskı, İstanbul, 1978, s. 583.

[58] Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicii'l-Vukuat**, C. III-IV, (Yayınlayan. Neşet Çağatay) TTK yayını, Ankara, 1980, s. 276.

[59] Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenilik Hareketleri**, (Çeviren. Adnan Cemgil), İstanbul, 1981, s. 128.

[60] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Asakir-i Mansure'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azam'ın Takriri ve V. Mehmed'in Hatt-ı Hümayunu", **Belleten**, C. XVIII, S. 70, (1954), s. 223 vd.

Ulemanın fetvalarına rağmen yapılan bu işler kafirlerin taklidi sayılmış, yaklaşık bir ay sonra Yeniçeriler bir kez daha kazan kaldırmışlardır. Yeni kurulan Eşkinci Ocağı marifetiyle Yeniçerilerin isyanının bertaraf edilebileceği düşünülmüştür. Nitekim 15 Haziran 1826 tarihinde Yeniçerilerin başlattıkları isyan süratle bastırılmış ve üç gün içinde Yeniçeri Ocağı tamamen kaldırılmıştır. Devletin kollarını bağlayan, savaşlarda mağlubiyetlere uğrayan, içeride zorbalıklar yapan bu ocağın kaldırılması o kadar önemli ve hayırlı sayılmıştır ki, bu olay Vak'a-i Hayriye adıyla tarihe geçmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Avrupa usulünde bir ordu kurulması için çalışmalara hemen başlanmış, Nizam-ı Cedid ve Sekban Ocaklarına mensup subay ve askerlerle kuruluşuna başlanan bu yeni orduya Asakir-i Mansure-i Muhammedi'ye adı verilmiştir. II. Mahmut, yeni ordunun eğitimi için önce Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemişse de Mehmet Ali Paşa, bazı bahaneler ileri sürerek bu isteği yerine getirmemiştir. Bu tarihte Fransa'nın takip ettiği siyaseti Osmanlı çıkarlarına uygun görmeyerek Prusya'dan subay ve uzmanlar getirmiştir. Böylece Türk ordusunda Fransız eğitimi yerine Alman eğitimi hakim olmuştur[61].

Yeni orduya asker sağlanması, 1826 yılında çıkarılan nizamname ile düzene konulmuş, ordunun hekim ihtiyacını karşılamak maksadıyla 1827 yılında İstanbul'da Tıbhane-i Amire açılmıştır. Avrupa harp sanatını bilen subay yetiştirmek için 1834 yılında Mekâtib-i Ulum-ı Harbiye öğretime başlamıştır[62].

II. Mahmud'un kurduğu ordudaki askerlerin eğitimi için Avrupa'dan getirttiği subaylardan Alman Generali Moltke, yeni kurulan ordu için "uydurma bir ordu, operet ordusu" diyordu. Ayrıca reform diye yapılan her şeyin dış görünüşten, taslaktan başka bir şey olmadığını, Avrupa örneğine göre kurulan bu orduda askerlerin Rus askerleri gibi giyindiklerini, eğitimin Fransa'dan, silâhların da Belçika'dan alındığını, sarıklı askerin

[61] Yurdaydın, s. 149-150.
[62] Kuran, "...Yenileşme Hareketleri", s. 495.

Macar eğeri ve İngiliz kılıcı kullandığını, kısaca her milletin ordusunun yönetimine göre eğitimden geçirildiğini ifade ediyordu[63]. Moltke'nin bu çarpıcı tespitine karşılık yeni kurulan ordunun Ruslara karşı ciddi bir direniş gösterdiğini görmekteyiz. Ayrıca subay yetiştirmek üzere bir okul açıldığı gibi Türk gençleri, askerlik eğitimi görmek üzere Avrupa'ya gönderilmiş, Anadolu'da ve Balkanlarda tahkimata girişilmiş, yedek birlikler kurulmuş ve muvazzaf asker sayısı 70.000'e çıkarılmış, Navarin'de yakılan donanmanın bir bölümü yeniden kurulmuştur. Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ın kuvvetleri karşısında düşülen duruma bakılırsa Moltke'nin pek de haksız olmadığı görülmektedir.

II. Mahmut döneminde devletin idarî, kültürel ve içtimai hayatında önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde yapılan ıslahat ve yenilik hareketlerini şöyle sıralayabiliriz:

Sadâret Kethüdalığı, Umûr-ı Dahiliye Nezareti'ne daha sonra Dahiliye Nezareti'ne, Reisü'l-Küttaplık, Umûr-ı Hariciye Nezareti'ne Darphâne-i Âmire ile Hazine-i Âmire, Maliye Nezareti'ne çevrildi. Evkâf ve Ticaret Nezaretleri kuruldu.

Nezaretlerden başka yeni meclisler ve komisyonlar kuruldu. Divân-ı Hümâyun'da görülmesi gelenek halini alan devlet işleri özelliklerine göre bu meclislerde görüşülmeye başlandı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine kurulan ilk meclis "Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî" oldu. Bundan başka Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ile Dâr-Şûrâ-yı Bâbıâli kuruldu.

Müsâdere kaldırılmış[64], halk arasında din bakımından bir fark gözetilmediği ifade edilmiştir[65].

---

[63] İmbert, s. 130-131.

[64] II. Mahmut, "Bundan böyle saltanatın millet için bir dehşet, bir korku kaynağı değil fakat bir destek olmasını istiyorum. Bunun için kişinin malına devletçe el konulması geleneğini kaldırıyorum" demiştir. Bkz. Karal V, s. 152.

[65] II. Mahmut, "Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Yahudileri de havrada tanımak isterim" demiştir. Bkz. Karal V, s. 152.

İlk defa nüfus sayımı yapılmıştır. Nüfus sayımının ne şekilde yapılacağını tayin etmek için özel bir meclis kurulmuştur. Anadolu ve Rumeli'de yapılan nüfus sayımı din esasına göre yapılmış olup, İslâm ve Hıristiyan erkeklerin sayısı tespit edilebilmiştir. Anadolu ve Rumeli'de toplam 4 milyon civarında erkek nüfusun varlığı tespit edilmiş olduğuna göre ülkenin toplam nüfusunun 20 milyona yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Ülkenin her tarafında posta yolları yaptırılıp postahaneler açılmıştır. Ülke içinde yapılacak gezilerde mürur tezkiresi taşınması, yurt dışına gideceklerin de Hariciye Nezareti'nden pasaport almaları şart koşulmuştur.

Bu dönemde, setre pantolon mecburî kıyafet yapıldıktan sonra kavuk kaldırılarak memurlar için fes kabul edilmiştir. II. Mahmut devlet dairelerine resmini astırmış; Avrupa hükümdarlarının yaptığı gibi doğum yıldönümünü kutlamayı gelenekselleştirmiştir. Sosyal hayatı ilgilendiren bu değişiklikler anlaşıldığı gibi devlet memurlarının yaşayışları ile ilgilidir. Dolayısıyla halk sınıflarını ilgilendirecek ve köklü değişiklikleri getirecek ölçüde değildir.

II. Mahmut döneminde medreseler olduğu gibi bırakılarak Batının eğitim prensipleri ve kurumları kabul edilerek, Batı'da olduğu gibi ilk öğretim mecburi hale getirilmiştir. İstanbul'da ilkokula muadil Rüştiye okulları kuruldu. Yine Sıbyan mekteplerinin üstünde Mekteb-i Ulum-ı Edebiye kuruldu. Devlet memuru yetiştirmek üzere Mekteb-i Maarif-i Adlî kuruldu. Yeni kurulan orduya subay yetiştirmek üzere Mekteb-i Harbiye, askerin sağlık işleri için de Mekteb-i Tıbbiye kurulmuştur.

Bu dönemde basına önem verilmiş, haftalık Takvim-i Vekayi adıyla Türkçe ve Fransızca olarak resmî bir gazete çıkarılmıştır.

II. Mahmud döneminde iktisadî ve malî konularda da bir takım teşebbüsler olmuşsa da ciddi bir değişime yol açacak bir gelişme söz konusu değildir. Bu dönemde iktisadî ve malî bakımdan günlük bir siyaset ile yaşanmaya devam edilmiştir.[66]

[66] Karal V, s. 152.

d-Tanzimat Fermanı

Tanzimat hareketi, devleti kurtarmak üzere yeni bir hamle yapmak zaruretinin bir sonucudur. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa karşısındaki üstünlüğünü yavaş yavaş kaybetmesi, devletin gücünü gösteren askerî teşkilâtın çökmesi, mevcut hukukun ve idarî teşkilâtın hayatiyetini kaybetmesi, Padişahların otorite ve nüfuzlarını kaybetmeleri, askeri, mülki ve malî meseleleri layıkıyla yürütecek müesseselerin kurulamaması Tanzimatı zaruri kılan iç sebepler; devletin siyasî ve askerî olarak savunulamaması dış sebepler olarak görülmektedir. Bu sebepler göz önünde bulundurulursa Tanzimat, "Muhtelif karışık tesir ve cereyanların sarstığı bir devlet bünyesine salâbet ve metanet kazandırma, siyasî birliğin dayandığı destekleri yenileme ve kuvvetlendirme zaruretinden doğmuştur" denilebilir[67].

Tanzimat Fermanı'nın ilânında, mevcut olan Mısır meselesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin dış politikasına ve iç işlerine Avrupa devletleri tarafından vuku bulan müdahalelerin, keza Osmanlı ülkesinde daima mağdur oldukları söylenen gayrimüslim tebaanın himayesini bahane ederek Osmanlı Devleti üzerine hakim olan Rus nüfuzunu kırmak amacıyla hareket eden Batılı devletlerin etkileri inkar edilemez[68].

Asıl gerekçesi ne olursa olsun Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 17. yüzyıldan beri bir türlü durdurulamayan gerilemede devlete yeni meseleleri halletmek imkânı vermek üzere kuvvet kazandırmak amacıyla başlatılan bir teşebbüstür.

Burada asıl üzerinde durulması gereken husus, Tanzimat Fermanı ile hukukî alanda yapılan düzenlemelerdir. İlk defa bir fermanda modern anayasalarda yer alan can, mal, ırz güvenliği gibi en temel ilkeler yer almıştır. Can, mal ve ırz güvenliğinden başka, vergi toplama usulünün düzeltilmesi, askerlik süresinin

---

[67] Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", **Tanzimat I**, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1999, s. 33.

[68] Recai G. Okandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", **Tanzimat I**, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1999, s. 114.

sınırlandırılması gibi konularda yeni kanunların çıkartılacağı öngörülen fermanda, ceza davalarına açık olarak bakılmadıkça ve şer'i hüküm düzenlenmedikçe kimsenin öldürülemeyeceği, müsadere usulünün kaldırılacağı, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de her konuda varılan kararın padişah onayından sonra kanun sayılacağı, bu kanunlara uymayanların cezalandırılmaları için ayrıca bir ceza kanunnamesi yapılacağı, suç işleyen herkesin de bu kanuna göre cezalandırılacağı kaydedilmiştir. Böylece padişahın yetkileri sınırlandırılarak modern hukuk devleti kavramına yaklaşılmıştır[69].

Medenî hukuk alanında şer'î hukukun devam etmesine karar verilirken, ticaret ve kamu hukuku alanlarında Batı hukuku benimsenmiştir. Çıkartılan kanunlar, yeni bir sistematikle şer'î hukukun bir parçası olarak hazırlanmıştır[70].

Bununla beraber bu ıslahat hareketinin sathi olduğunu görmekteyiz. Çünkü ne padişah kendi hukukundan feragat edecek kadar olgunluğa, ne de Mustafa Reşit Paşa, o günkü şartlar içinde devlet rejimini kökten değiştirmeyi ümit ve cesaret edebilirdi. Esasen bu yönde kendisine yardım edebilecek taraftarı da yoktu. Bu sebeple Tanzimat hareketi önceki ıslahat hareketlerine nispetle daha çok başarılı olmuşsa da esaslı ve köklü bir hareket sayılamaz. Kaldı ki gelişmiş Avrupalı devletlere benzemek için yalnız şekli değişiklikler yaparak değil siyasî rejimde, sosyal ve iktisadî teşkilâtta kökten değişiklikler yaparak yeni şartlara ve Avrupa hukukuna intibak etmek lazımdı. Devletle tebaa arasında açık ve kesin bir eşitlik kabulü mümkün görülemediği için Avrupa devletlerinin siyasî telkinleri ve gayrimüslimlerin temayüllerini kollamak ve tatmin etmek üzere ayrı hukuklar uygulanmaya başlanmıştır. Bu ikilik azınlık unsurların ayrılık hislerini bir kat daha cesaretlendirmiştir. Bir taraftan eşitlikten bahsolunurken, diğer taraftan gayrimüslim

---

[69] Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, TTK yayını, Ankara, 1996, s. 48-49.

[70] Bozkurt, s. 50-51.

unsurlar hukukî ayrıcalıklarını güçlendirerek daha da imtiyazlı bir duruma geliyorlardı.

Azınlıklar hakkındaki görüşlerin Tanzimat Fermanı'nda kabul edilmiş olması, iktisadî sahada uygulanan liberal sistemle kapitülasyonların muhafazası ve tahkimi Avrupa devletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı daha müsamahakar davranmaya sevk etmiştir. Bununla beraber Tanzimat devrinin devlet adamları şark meselesinin siyaseten halline imkânı bulacaklarını ümit ederlerken devletin müşterek bir vesayet ve himaye altına girdiğini kavrayamamışlardır[71].

e-Islahat Fermanı

Paris Antlaşması günlerinde, bilhassa gayrimüslim unsurların hukukunu arttırmak ve onlara tam bir eşitlik temin etmek gayesiyle tanzim olunan 1856 Islahat Fermanı'nda Çar I. Nikola ile başlayan Rus müdahale ve taarruzlarından Osmanlı Devleti'ni kurtarmak isteyen İngiltere, Avusturya ve Fransa gibi devletlerin müdahale ve tavsiyeleri önemli bir rol oynamış, bu suretle Hıristiyan azınlıkların hukukunu himaye konusunda Rus müdahalesini önlemek gayesi fermanın hazırlanmasında önemli bir amil olmuştur[72].

1853 yılında geleneksel güneye inme politikasını gerçekleştirmek üzere harekete geçen Rusya'nın yarattığı tehlike Avrupa büyük devletlerinin de çıkarlarına dokunduğu için bu devletler Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Kırım Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Harbi'nde Rusya yenilmiş ve 1856'da Paris Antlaşması imzalanmıştır.

1855'te İngiltere, Fransa ve Avusturya savaştan sonra yapılacak antlaşma esaslarını görüşerek bazı kararlar almışlardı. Aynen kabul edilmesi şartıyla bir nota ile Rusya'ya bildirilen bu kararlar arasında "Babıâli'nin hükümranlık haklarını bozmaya-

---

[71] A. H. Ongunsu, "Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış", **Tanzimat I**, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1999, s. 7-8.

[72] Okandan, "Amme Hukukumuzda...", s. 114.

cak bir şekilde, Hıristiyan tebaanın imtiyazlarına ve hukukî durumlarına ait yeni bir Islahat Fermanı'nın çıkarılması"[73] hususu da vardı. Bu karar, her ne kadar Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanları korumak ve bu yolla ayrıcalıklarını artırmak isteyen Rusya'nın iddiasını akim bırakmak amacını taşıyor ise de İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya aynı kapıyı açmış oluyordu. Meselenin bu yönünü düşünen Osmanlı Devleti, bunun devletin iç işlerine karışma anlamına geleceğini belirterek bu karara karşı çıkmışsa da başarı sağlayamamıştır. Bunun üzerine Paris'te yapılacak olan barış görüşmelerinden önce 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nı ilân ederek müttefikleri olan devletlere iç işlerine müdahale yolunu kapamaya çalışmıştır[74].

Islahat Fermanı hazırlamak için kurulan komisyonda İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin bulunması ve bu elçilerin görüşleri doğrultusunda fermanın hazırlanışı düşündürücüdür ve bu fermanın siyasî nitelikte bir düzenleme olacağını göstermektedir. Anlaşılan odur ki, Rusya'nın daha önce Osmanlı Devleti'nden Hıristiyan tebaayı bahane ederek sağladığı ve sağlamaya çalıştığı hak ve ayrıcalıkları müttefik devletler de bu yoldan elde etmeye çalışacaklardır. Sonuçta Müslim ile gayrimüslim tebaa arasında eşitliği sağlayacak bir ferman hazırlanıp ilân edilmesi ve bunun barış antlaşmasında yer almasına karar verilmiştir.

İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskısı altında hazırlanmış olan ferman, vergi iltizamını ve zararlı görülen diğer bir çok uygulamaları tekrar kaldırmak suretiyle 1839 fermanının temel ilkelerini teyit etmiş oluyordu. Fermanda daha özel ve keskin ifadelerle dine bakılmaksızın bütün Osmanlı tebaasının eşitliği belirtilmiştir. İktidar mevkiinde artık ordudan ve ulemadan değil Tercüme Odası'ndan ve elçilik katipliğinden gelenler bulunuyorlardı. Islahat Fermanı'nın hazırlanıp ilân

[73] A. Cevad Eren, "Tanzimat" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi,** Milli Eğitim Bakanlığı yayını, C. XI, İstanbul, 1979, s. 741.
[74] Rıfat Uçarol, **Siyasî Tarih**, İstanbul, 1985, s. 198 vd.

edilmesinde ve reformların liderliğinde Ali ve Fuat Paşalar yer almışlardır.

Ali ve Fuat Paşalar, kendilerinden öncekilerin başlattıkları ve belirttikleri doğrultuda reformları yürütmeye çalışmışlardır. Fermanın uygulanması yönündeki gayretlere rağmen Avrupalı devletlerin yapılanlardan memnun olmadıklarını görmekteyiz. Daha 1859 yılında Avrupalı devletlerin temsilcileri tarafından fermanın uygulanmasında bir gelişme olmadığından yakınan ortak bir muhtıra verilmiştir. 1867 yılında da İngiltere ve Avusturya'nın destekledikleri Fransa'nın Babıâli'ye daha etkin bir reform politikası isteyen ve ayrıntılı tavsiyelerde bulunan bir nota vermesi[75] Batılı devletlerin yapılan reformlardan beklentilerinin Osmanlı Devleti'nin kurtarılması olmadığını göstermektedir. Islahat Fermanı'ndan memnun olmayan yalnız istismar etmek için fırsat kollayan Batılı devletler değil Hıristiyan halkın da memnun olmadığı görülmektedir. Özellikle Rum papazları cemaatlerine daha önceden verilmiş olan imtiyazlar dairesinde Ortodoks tebaasını idare etmek hakkına sahip iken bu fermanla yapılması plânlanan ıslahatların yetkilerini zayıflatacağı ve üzerlerinde devlet otoritesinin artacağını düşünüyorlardı. Ermeni ve Yahudiler de maddî menfaatlerinin zayıflayacağı endişesiyle fermana karşı çıkıyorlardı[76].

Bu dönemde hukuk ve eğitim alanında yapılan reformlar Osmanlı modernleşmesinde önemli olmuşlardır. 1858 yılında bir Arazi Kanunnamesi ve yeni bir Ceza Kanunnamesi çıkarılmıştır. 1868 yılında Meclis-i Vala yeniden düzenlenerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûra-yı Devlet olmak üzere iki kuruluşa ayrılmıştır.

19. yüzyılın en önemli hukuk reformlarından biri kabul edilen, şekil ve takdim bakımından modern olmakla beraber İslâm geleneği içinde düzenlenen bir kanun olan Mecelle'nin ilk bölümü 1870 yılında yeni bir medenî kanun olarak ilân edilmiştir.

---

[75] Lewis, , s. 119-121.

[76] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VI, Islahat Fermanı Devri 1856-1861, TTK yayını, Ankara, 1983 s. 10-11.

Islahat Fermanı'nın uygulanabilmesi ve beklentilere cevap vermesi pek de mümkün gözükmüyordu. Ferman her ne kadar Fransız İnkılâbı'nın ortaya koymuş olduğu bazı prensipleri içermekte ise de bu geniş ülkede yaşayan toplulukları hukuk eşitliği, menfaat bağları ve diğer müşterek değerlerle kaynaştırmak, millî bir topluluk meydana getirmek için çok zamana ihtiyaç vardı. Yine ıslahat programının geliştirilmesi de sürekli gelişme gösteren Avrupa karşısında çok zor gözüküyordu. Ekonomik amillerin etkisiyle siyasî ihtirasları artan Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin bekası ve müesseselerin ıslahı hakkındaki düşüncelerinde samimi değildiler. Bu sebepledir ki fermanın uygulanmasını, kendi iktisadî ve siyasî ihtiraslarını tatmine daha elverişli şartların yaratılması için istiyorlardı[77].

Tanzimat döneminin sonlarına kadar yapılan reformların kızgınlık ve hoşnutsuzluk uyandıracak pek çok yanı vardı. Siyasî, sosyal ve ekonomik değişiklikler Türk toplumunda bir tehdit olarak gözükmüştür. Özellikle Hıristiyan devletlerin belirli ve etkin çıkarları, gayrimüslim unsurların durumlarıyla ilgili isteklerini dikte ettirmeleri, Avrupalı uzman ve danışmanlar marifetiyle reformların uygulanmaya çalışılması Türk toplumunda Hıristiyan Batı'nın İslâmlık üzerinde bir zaferi olarak algılanmıştır. Bütün bunlara ve başarısızlıklara rağmen Tanzimat dönemi ıslahatları daha sonra yapılacak olan modernleşme çabaları için zorunlu bir zemin hazırlamıştır[78].

Tanzimattan önce devleti kuvvetlendirmeye çalışmış olanlar, Batı'nın üstünlüğünün düşüncede değil teknikte olduğu kanaatiyle hareket etmişlerdi. Avrupa'ya askerî amaçlı da olsa öğrenci gönderilmesi, eğitim alanında bazı prensiplerin kabul edilmesi, Batının teknik usullerinin alınması gibi hareketler Batı'nın düşünce sistemiyle teması sağlamıştır. Batı'nın düşünce sistemiyle bütünüyle temasa gelindiği Tanzimat döneminde,

[77] Karal VI, s. 12-13.
[78] Lewis, s. 126-127.

askerlik ve teknik sahalarda olduğu kadar hukuk, eğitim, edebiyat ve sanatta da Avrupa'nın üstünlüğü kabul edilmiştir[79].

Tanzimat ıslahatı, yeni bir hukuk devleti meydana getirmek tecrübesi olup bu tecrübenin müspet neticesi Batı'nın çağdaş kanunlarının iktibası, Batı devletlerinin siyasî, hukukî, sosyal ve kültürel müesseselerinin alınması ve Batı düşüncesine sahip bir neslin yetişmesi olmuştur[80].

f- I. Meşrutiyet

Tanzimat ve Islahat Fermanlarına dayanılarak Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî, adlî, malî, sosyal ve kültürel alanlarda yapılan yenilikler önemli olmakla birlikte devletin gerilemesini ve karışıklıkları önleyememişti. Devlet idaresinden hoşnut olmayan halk, millî ve mahallî isyanlarla devletin başına gaileler çıkarmaya başlamıştır. Yabancı devletler de gayrimüslimlerin durumlarını bahane ederek sürekli içişlerine müdahalelerini sürdürmüşlerdir. Devletin gidişatını beğenmeyen Türk aydınları ise halkın devlet işlerini denetleyebileceği meşrutî bir idarenin kurulması halinde durumun düzelebileceğini düşünüyorlardı. Aralarında Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların da bulunduğu Genç Osmanlılara göre; meşrutiyet yönetimi kurulur, Meclis-i Mebusan'a Hıristiyan ve Yahudi halkın temsilcileri de katılırsa Müslümanlarla aralarındaki ayrılık giderilebilir ve bir Osmanlı milleti oluşturulabilirdi. Böylece Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları da önlenmiş olacaktı[81]. Genç Osmanlıların tasarladıkları programın gerçekleştirilebilmesi için ya Genç Osmanlıların iktidara geçmesi veya iktidardaki devlet adamlarının Padişahı meşruti bir idarenin kurulması konusunda ikna etmeleri gerekiyordu. Genç Osmanlılar iktidara geçmek için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlar,

---

[79] Karal V, s. 194.

[80] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, 4. Baskı, TTK yayını, Ankara, 1983, s. 209.

[81] Turan-Yalçın, s. 46.

daha ziyade yayın yoluyla hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini yaymışlardır. Genç Osmanlıların yaklaşık on yıl süren faaliyetleri sonunda yaydıkları fikirleri samimiyetle benimseyen Mithat Paşa da devletin 1875'de geçirmekte olduğu buhrandan kurtulması için devlet idaresinin değiştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ona göre yeni idarenin ağırlık noktasını millet meclisi oluşturmalı; bu mecliste, milliyet, din ve mezhep farkı gözetmeksizin seçilen Osmanlı mebusları yer almalıydılar.

Meşrutiyet konusunda kendisine yapılan telkinler kabullenmeyen Sultan Abdülaziz, Bosna Hersek'te ve Bulgaristan'da baş gösteren ve yayılan isyanlar ile yabancı devletlerin müdahaleleri üzerine çıkan olaylar sonunda tahtan indirilmiş ve yerine V. Murat tahta geçmiştir[82]. Yeni padişah esasen meşrutiyet taraftarı olmasına rağmen Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa, cülustan sonra ilân edilen hatt-ı hümayunda meşrutiyetle ilgili bir vaadin yer almasını önlemişlerdi. Ruhî ve aklî bir dengesizlik gösteren V. Murat üç aylık bir saltanattan sonra tahttan indirilmiş ve yerine II. Abdülhamit getirilmiştir.

Abdülhamit tahta geçtiği zaman Bosna Hersek isyanları ile Sırbistan ve Karadağ'a karşı savaş devam ediyordu. Sırbistan'a karşı önemli başarılar elde edildiği halde İngiltere'nin Şark Meselesi'nin yeniden görüşülmesi için İstanbul'da bir konferans toplanması yolundaki teklifi ile Rusya'nın Sırplarla mütâreke yapılmasını isteyen notası kabul edilmek zorunda kalınmıştır. Bu baskılar altında İstanbul Konferansı açılırken 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasî de ilân edilmiştir[83]. Kanun-ı Esasî'nin konferansın açılmış olduğu gün ilân edilmesi, devletin kendini dış müdahale olmaksızın ıslah edebileceğini toplanmış

[82] A. H. Ongunsu, "Abdülaziz" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1979, s. 59.

[83] A. H. Ongunsu, "Abdülhamid" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1979, s. 76.

delegelere ispat etmek yönünde gösterilen bir çaba olarak değerlendirilebilir[84].

Mebusan ve Ayan meclisleri kurulmuş, Sadrazamın başkanlığında oluşturulan nazırlar heyetine kanun teklif yetkisi, Mebuslar Meclisi ile Ayan Meclisi'ne yasama hak ve görevi verilmiştir. İki mecliste kabul edilen kanunlar Padişahın onayından sonra kesinleşecekti. Ayrıca bütün Osmanlı vatandaşının kanun önünde eşit olduğu kabul edilmiştir. Herkese şahsî mesken, eğitim, yayın, ortaklık kurma hürriyeti tanınmış; kanunsuz olarak kimseden para alınamayacağı, vergilerin herkesin gelirine ve gücüne göre hesaplanacağı, müsadere ve angaryanın yasak olduğu belirtilmiştir.

Bütün bu maddelerin yanında yeni anayasada padişahın yetkileri sınırlandırılmış olmuyordu. 113. madde ile padişaha, devletin emniyeti için herhangi birisini sürgüne yollama yetkisi verildiği gibi 7. madde ile de meclisi feshetme yetkisi veriyordu.

Mebusan Meclisi'nin çok çeşitli halkların temsilcilerinin katılması, Genç Osmanlıların inandıkları gibi gayrimüslim unsurların temsilcileri ile Müslümanlar arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmadığı gibi ülke bütünlüğünü zedeleyici bir takım teklifler ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Meclisteki bu gelişmelerin yanı sıra Rus savaşının ağır bir yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı Devleti'ndeki bu ilk demokrasi teşebbüsünü akim bırakmıştır. Padişah 7. maddeye dayanarak meclisi feshetmiş ve I. Meşrutiyet'e son verilmiştir.

---

[84] Carter V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıali (1789-1922),** İstanbul, 1994, s. 191; Kanun-ı Esasî Sultan II. Abdülhamit tahta geçer geçmez ilân edilmemiş, Sadrazam Mithat Paşa'nın hazırlamış olduğu Kanun-ı Esasî'nin mütâlaa edilmesi amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Bkz. Karal VIII, s. 218-222; Bu husus padişahın Kanun-ı Esasi'nin ilânı konusunu ağırdan aldığı şeklinde düşünülebilir.

g-II. Meşrutiyet

Osmanlı Devleti'ndeki bütün unsurların birliğini sağlamak suretiyle bir Osmanlı milleti oluşturmak temel düşüncesi üzerine kurulan I. Meşrutiyet'le bu düşüncenin gerçekleşemeyeceğinin anlaşılması Türk aydınlarını çökmekte olan devleti kurtarabilmek için yeni arayışlara sevk etmiştir. I. Meşrutiyet'in kaldırılmasını müteakip II. Abdülhamit'in sıkı takibatına rağmen bazı gizli faaliyetler yürütülmüş ve cemiyetler kurulmuştur. Bu dönemde Türk aydınlarının bir kısmının İslâm birliği, bir kısmının da Türk birliği fikri yönünde faaliyetleri olmuştur. Meşrutiyet taraftarlarının kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit'e meşrutiyet yönetimini zorla da olsa kabul ettirmeyi amaçlıyordu. Nitekim Reval Mülâkatı'nda Rusya ile İngiltere'nin Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılması öğrenilince, içlerinde Enver Bey'in de bulunduğu bir kısım İttihatçı dağa çıkarak ayaklandılar. Selanik, Manastır ve diğer Rumeli şehirlerinde hürriyet ilân edildi. Ayaklanmanın genişlemesinden çekinen II. Abdülhamit Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koyarak Meşrutiyet'i yeniden ilân etmeye karar vermiştir.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra seçimler yapılarak Meclis-i Mebusan büyük bir törenle açılmıştır. Anayasada yapılan değişikliklerle padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Toplantı yapma, dernek kurma, basına sansür konulmaması gibi hususlar kararlaştırılmışsa da iç karışıklıklar, savaşlar ve İttihat ve Terakki'nin tutumu sebebiyle bu kararlar uygulanamamıştır. Kısa bir süre sonra Abdülhamit tahtan indirilecek (1909) ve İttihat ve Terakkî ilân ettirdiği hakları kendinden başkasına tanımayacaktır[85].

II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonra iktidar tam anlamıyla İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin eline geçmiştir. İttihatçı liderler dürüst, cesur ve vatansever kişiler olmakla birlikte devlet tecrübesi olmayan kişilerdi. İttihatçılar, devleti yeni temellere oturtmak düşüncelerini uygulayacak bilgi ve yeteneğe

[85] Turan-Yalçın, s. 48.

sahip olmadıklarından gerekli hukukî düzenlemeleri yapamadıkları gibi ekonomik alanda kalkınmayı da sağlayamamışlardır.

2-Fikir Hareketleri

Gerek Batı dünyasındaki baş döndürücü gelişmeler gerekse Osmanlı Devleti'nin yaşadığı buhranlar Türk münevverini fikri arayışlara sevk etmiştir. Bu arayış, bir anlamda mevcut halin bir özeleştirisi ve kimlik arama çabalarıydı. Zira bir dünya devleti görünümündeki Osmanlı'nın çok farklı millet ve kültürlerden oluşması, Fransız İhtilâli sonrasında gayrı Türk unsurların ayrılma teşebbüsleri mevcut hal ve gelecek hakkında fikri temellendirmenin yapılmasını zorunlu kılıyordu. Bu itibarla Türk aydınlarınca ileri sürülen fikirler toplumun sağlam bir yapı, düşünce ve inanç üzerinde şekillendirilmesi amacını taşımaktaydı. Kültür ve medeniyet bağlamındaki değişmeler veya değişme zarureti karşısında toplumsal mutabakatın sağlanması, birlik ve beraberlik duygusunun yeniden tesisine yönelik ileri sürülen fikirlerin, siyasî yönü ağır basmakla birlikte içerik itibariyle Batı düşüncesinden etkilendiği ve esinlendiği muhakkaktır[86].

Türk aydınının ileri sürdüğü ve kimi zaman devlet erkanınca kabul gören fikirler, bize Osmanlı devlet ve toplumunun çözülme sürecini takip etmek imkânı vermektedir.

a-Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı hanedanına bağlılığın bir ifadesi olarak kullanılan "Osmanlılık"

---

[86] H. Z. Ülken, Bu fikirlerin, Avrupa'daki gibi aydınlanma devri olarak tavsif edilebilecek bir gelişmenin sonunda, kendi bünyesinden doğan ve tabii bir seyir içinde kendi dinamikleriyle gelişen fikirler olmayıp Türkiye'deki aydınlanmanın, 19. yüzyıldan sonra birden bire dışarıdan gelen bir fikir aşısının mahsulü olarak doğduğunu söylemektedir. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1919, s. 61.

esasen tek bir milleti ifade etmiyordu. Fransız İhtilâlinden sonra milliyetçilik akımının bütün dünyaya yayılması ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrı Türk unsurları milletçiliği istismar ederek siyasî emelleri yönünde kullanmaları üzerine içeride birlik ve beraberliği sağlamak üzere "Osmanlıcılık" fikrinin terennüm edilmeye başlandığını görmekteyiz.

Osmanlıcılık fikrinin Sultan II. Mahmut döneminde ortaya çıktığı görüşü ağır basmakta ise de II. Mahmut'un ifade ettiği "Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Yahudileri de havrada tanımak isterim" sözünden[87] de ülkedeki bütün unsurlardan tek bir millet oluşturmak gibi bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Onun istediği tebaasının özgürlüğüdür. Bununla birlikte uzun vadede bir Osmanlı milletinin oluşabileceğinin düşünüldüğünü söylememiz gerekmektedir. Meşrutiyetin ilânı gerekçelerinden birisi, din, mezhep ve milliyet ayırt edilmeksizin seçilecek olan mebuslar ile oluşturulacak meclis sayesinde Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında birlikteliğin sağlanabileceği düşüncesi idi. Genç Osmanlılar tarafından savunulan bu fikrin, milliyetçiliğin etkin olduğu bir dönemde kabulü mümkün değildi. Anadolu ve Balkanlarda birbirini takip eden isyanlar da bu hususu teyit etmektedir. Millî devlet fikrinin inkarı temeline dayalı Osmanlıcılık fikri ile devletin kurtarılamayacağı, bu fikrin birlikteliği değil ayrılmayı tahrik ettiği, Meşrutî rejimlerin ilânı ve uygulamaları aşamalarında daha iyi anlaşılacaktır. Meşrutiyetin ilânından sonra da özellikle Osmanlı Hükûmetlerinin devletin yıkılışına kadar bu fikre sahip çıktıkları görülecektir.

b-İslâmcılık

Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal bütünlüğünü korumayı din birliğinde gören bir fikir olarak ortaya çıkan "İslâmcılık", Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyan unsurların bu camiadan ayrılmak için gösterdikleri faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya

[87] Karal V, s. 152.

çıkmıştır. Fransız İhtilâli sonrasında milliyetçilik bilinciyle hareket eden Hıristiyan unsurlara hamilik etmek isteyen büyük devletlerin müdahaleleri, Tanzimat ve Islahat fermanları ile bu toplulukların hukukî hakları devlet eliyle ilân edilmiş olmasına rağmen önlenememiş, dolayısıyla bahsi geçen fermanlar ve yapılan ıslahatlardan da beklenen sonuç alınamamıştır. Bu durum Türk aydınları ile devlet ricalinin dikkatlerini İslâm topluluklarını üzerine çevirmelerine neden olmuştur.

II.Abdülhamit döneminde İslâmcılık bir devlet politikası haline getirilmiştir. Padişah bu politika ile bir yandan devletin dağılmasını önlemeye çalışırken bir yandan da Hilâfetin nüfuzunu kullanarak dünya siyasetinde güç kazanmaya çalışmıştır. Bu politika sömürgelerinde geniş Müslüman toplulukları bulunan devletleri rahatsız etmiştir. II. Abdülhamit'in bu politikasına karşı Ortadoğu'da siyasî hakimiyeti elde etmek ve Hindistan yolunu güvence altına almak isteyen İngiltere, Arapları Osmanlı Devleti aleyhine tahrik ve teşvik etmeye çalışıyordu. Hindistan sömürgelerine yönelebilecek muhtemel saldırılara set çekmek amacı ile Hindistan'a açılan kara olsun deniz olsun bütün ulaşım yollarını kontrol altında tutmayı düşünen Büyük Britanya Hükûmeti için de Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti'nde nüfuzunu kuran Almanya için de önemli stratejik coğrafya Ortadoğu coğrafyası olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı toprakları üzerinde yoğunlaşan emperyalist devletlerin ihtiraslarının önüne geçebilecek yegane politika İslâmcılık politikası olarak görülmüştür. Mesela İslâmcılık politikasının bir göstergesi olarak değerlendirilen Bağdat ve Hicaz demiryollarının yapılması esasen siyasî ve askerî amaçlar itibariyle daha önemlidir[88]. Abdülhamit dönemindeki bu politikanın sömürge imparatorluklarında yaşayan Müslümanlar üzerinde yapacağı tesirin Osmanlı Devleti aleyhindeki İngiltere, Fransa gibi devletleri zor duruma sokabilece-

[88] Bu konuda bkz. Mustafa Turan, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 3, (Kasım, 1997), s. 134 vd.

ğinin düşünülmüş olması İslâmcılık politikasının başka bir yönünü oluşturur.

İslâm birliği temeline dayanan bu politikanın uygulanması için yapılan her şeye rağmen İslâm dünyasının büyük bir kısmının güçlü devletlerin sömürgeleri durumuna düşmüş olması, Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman topluluklara devletin hakim olamaması ve özellikle İngilizlerin bu topluluklar üzerinde Osmanlı aleyhtarı bir kültür empozesine başlamaları, İslâmcılık politikası için geç kalındığını ve beklenen neticenin alınamayacağını gösteriyordu. Nitekim Halife V. Mehmet Reşad'ın cihad ilânına dünya Müslümanları itibar etmedikleri gibi I. Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'daki Araplar da cephelerde beklenen desteği vermemişler, cephe gerisinde ayrı cepheler açmışlardır.

c-Türkçülük

Fransız İhtilâli'nden sonra bütün dünyada yayılan milliyet fikirleri Osmanlı Devleti'ni de doğrudan etkilemiştir. Ancak bu etki öncelikle Hıristiyan tebaa üzerinde kendini göstermiş, güçlü devletlerin de destekleriyle Hıristiyan unsurlar müstakil veya muhtar idareler kurarak devletten kopmaya başlamışlardır. 19. yüzyıl başlarında gerçekleşen bu yöndeki gelişmelerle birlikte ayrılık fikri Türk olmayan Müslüman unsurların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde de yayılmaya başlamıştır. Misyoner faaliyetleri ve Batılı devletlerin tahrik ve teşvikleri ile ivme kazanan bu hareketler 20. yüzyıl başlarından itibaren önüne geçilemez bir durum arz ediyordu. Özellikle Arap ve Arnavut unsurların, Hıristiyan toplulukların yaptıkları gibi siyasî ve idarî ıslahat ve muhtariyet isteklerinin bağımsızlık isteğine dönüşmesi kaçınılmaz hale gelecektir. Nitekim Arap milletinin uyanışı isimli kitaplar yayınlanmaya başlanmış, Millî Arap Komitesi kurularak kısa ve uzun vadeli hedefler belirlenmiştir. Bu programa göre Dicle ve Fırat nehirlerinden başlayıp Süveyş'e kadar, Akdeniz'den Umman Denizine kadar uzanan sahada bir Arap İmparatorluğu kurulacak, bu imparatorluğun başına geçecek olan

sultan ve halife Arap olacaktı. Araplar arasında olduğu gibi Arnavutlar arasında da millî bilinç, kendini Arnavutluk'ta ıslahat ve daha sonra muhtariyet isteği olarak göstermiş ve bu yönde yayınlar yapılmak suretiyle faaliyetler başlamıştır[89].

Bütün bu gelişmeler ve özellikle Türk olmayan unsurlar arasında milliyet bilincinin uyanması Türkler üzerinde derin bir etki yaratmaktan uzak kalmamıştır. Ancak bu tepki sistematik siyasî bir anlayışa dönüşmemişti. Türklerin açıktan açığa bir Türkçülük siyaseti takip etmeleri, diğer unsurların milliyetçilik duygusuyla hareket etmelerine yol açabilirdi. Bu da devletin dağılması demekti. Esasen II. Abdülhamid döneminde milliyet fikrini aşan Osmanlıcılık ve İslâmcılık denemeleri de devletin birliğini korumak amacına matuf denemelerdi.

Böyle bir ortam içinde kültürel bir hareket olarak Türkçülük fikrinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu akım ilk olarak dil konusunda kendini hissettirmiştir. Kanun-i Esasî'de Türkçe'nin resmî dil olarak kabul edilmesi, daha sonra devletin dili, dini, soyu ve ülküsü bir olan bir topluma dayanması gerektiği yönünde beyan edilen fikirler, Türkçülük akımını, siyasî bir kimlik kazanma hareketine dönüştürmüştür. İttihat ve Terakki'nin iktidarda bulunması, Rusya ve Kırım'dan gelen Türklerin etkisi, Türklük aleyhtarı hareketler, Osmanlıcılık ve İslâmcılık siyasetlerinden beklenen sonucun alınamaması Türkçülük hareketinin sistematik siyasî bir hareket haline gelmesini sağlamıştır.

Türkçülük'e dair fikirlerin tartışılması sonunda millî tarih, millî vatan ve millî kültür kavramları, Türk aydınları ve Türk halkı tarafından yaşanan dramatik olayların da etkisiyle kabul görecek ve millî bir hassasiyetin canlanması söz konusu olacaktır. Türkçülük hareketi her ne kadar devletin dağılmasını önleyemeyecek ise de Türk milliyetçilerinin inançlı ve kararlı mücadeleleri sonunda yıkılan bir devletten yeni bir Türk devleti hayat bulacaktır.

---

[89] Karal VIII, s. 554.

Gerek Türkçülük gerekse çoğu zaman onunla birlikte zikredilen Turancılık'tan bahsedilirken, bu fikirleri ilmi temeller üzerine kurmaya çalışan Ziya Gökalp'in görüşlerinin önemli olduğunu belirtmemiz gerekir. Dünyadaki Türklerin bir bayrak altında birleştirilmesi amacının karşılığı olarak kullanılan Turan, Gökalp'e göre Türklerin ideal vatanıdır. Türklerin oturduğu, Türkçe'nin konuşulduğu ülkelerin toplamıdır. Ziya Gökalp bu görüşünü şu mısralarla ifade etmiştir:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan

Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir Turan

Önceleri Osmanlı milliyetçisi olan Ziya Gökalp, Osmanlı milletinin, bir takım unsurlardan ibaret olan sosyal bir birlik olduğunu, imtizaç etmemiş unsurlardan mürekkep olduğu için de bir intizamı olmadığını, yaşanan buhranların fikirlerin ve hislerin birbirine uymayışından kaynaklandığını ifade ediyordu. Bir yazısında da Osmanlıların kan kardeşi olmayan kavimleri can kardeşi yapmaya çalıştıklarını, çeşitli unsurlardan tek bir millet vücuda getirdiklerini, hakim unsurun Türkler değil Osmanlılar olduğunu belirtiyordu. 1909 yılında Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem'in de içlerinde bulunduğu Genç Kalemler gurubuna katılmasından sonra Ziya Gökalp de dilde Türkçülük fikriyatını benimsemiştir. 1912 yılından sonra birbirlerinden tarihleri, gelenekleri, dilleri, ülküleri ayrı olan milletleri toplayıp bir millet yapmanın imkânsız olduğunu, milletin bir dili konuşan, bir din, bir eğitim, bir kültürde birbirine bağlı insanların bütünü olduğunu söylemekte idi[90]. Bu realiteden hareketle Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan soy, dil, din kültür değerleri bakımından birbirlerine bağlı olan Türklerin aynı değerleri taşıyan dışarıdaki Türklerle birleşerek güçlü bir Türk birliğinin kurulması düşünülmüştür.

Doktriner anlamda üzerlerinde görüşlerin ifade edildiği Türkçülük ve Turancılık fikirleri, İttihat ve Terakkî'nin devlet yönetiminde iktidarı elde ettikten sonra siyasî olayların da zor-

[90] Ülken, s. 300-319.

lamasıyla siyasî-aksiyoner bir hareket olarak kendini göstermiştir. Zaman zaman tarihten örneklerle farklı cepheleriyle tartışılan bu fikirler millî bilincin ve millî hassasiyetin canlanması bağlamında etkin bir rol oynamışlarsa da politik strateji bakımından uygulanabilirlikleri müphem fikirlerdir. Zira Türkiye dışındaki Türklerin durumları her zaman bizi ilgilendirmesine rağmen dünyada yaşayan bütün Türklerin bir bayrak altında toplanmasının da imkânsız ve gerçek dışı olduğunun belirtilmesi gerekir. O zaman Türkçülük, Türk milliyetçiliğinin bir ifadesi; Turancılık da Yusuf Akçura'nın ifade ettiği gibi Türk dünyası ile "dilde birlik, fikirde birlik, işde birlik" olarak tanımlanmalıdır.

1908'den sonra kurulan Türk Ocakları sayesinde yaygın ve etkili bir ideoloji olarak Türkçülük-Turancılık fikirleri Türk Yurdu ve Yeni Mecmua gibi çeşitli yayın organları vasıtasıyla teorik olarak tartışılma ve güçlenme imkânı bulmuştur. Siyasî olduğu kadar kültürel bir milliyetçilik programı olan Türkçülük, gerek II.Meşrutiyet, gerekse Türk İstiklal Harbi'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel bir ideolojisi olacaktır[91]. Mustafa Kemal Atatürk, "Türklük davası" olarak ifade ettiği bu konudaki en önemli düsturu şu görüşleriyle açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Türk milleti İstiklal Harbi'nden beri, hatta bu harbe atılırken bile mazlum milletlerin hürriyet ve istiklal davalarıyla ilgilenmeyi, o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve istiklaline ilgisiz davranması elbette uygun görülemez...Türkiye dışında kalmış olan Türklerin önce kültür meseleleriyle ilgilenmelidir. Nitekim biz Türklük davasını böyle uygun bir ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz."[92]

---

[91] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984, s. 42-43.
[92] Turan-Yalçın, s. 54 dn.

d-Batıcılık

17. yüzyıl sonlarından itibaren iktisadî, askerî ve siyasî bakımdan büyük ilerlemeler sağlayan ve güçlenen Batılı devletler karşısında ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşması için yine Batılı devletlerdeki gelişmeler değerlendirilerek pek çok konuda yenilik hareketlerine girişilmişti. Yapılanlardan ümit edilen başarıların sağlanamaması, ancak Batılı devletlerdeki zihniyet ve gerçekleştirilenlerin alınmasının kaçınılmaz olması ile Batılı devletlerin emperyalist politikaları, Türk devlet adamlarını ve aydınını bir ikilem içinde bırakıyordu. Batı'dan neyin alınıp neyin alınmayacağı konusu sonuçlandırılamayan tartışmalara yol açıyordu. Devleti her bakımdan ileri bir seviyeye getirebilmek için ıslahatlar yapılırken, Batı medeniyetinin şümulüne giren her türlü imkândan yararlanmak olarak ifade edilebilecek Batıcılık fikri, Osmanlı toplumunun bünyesini ve memleketin ihtiyaçlarını dikkate alarak uygun bir program takip edilmesi fikri ile çoğu zaman ters düşmüştür. Bu itibarla Batıcılık fikrini savunanların düşüncelerinde farklılıklar görülmekteydi. Bunlar arasında Batılılaşmayı yalnız teknolojik alanla sınırlandıranlar olduğu gibi Batı medeniyetinin bir bütün halinde kabulünü savunanlar bulunmaktaydı. Dolayısıyla beraklaşmış bir Batıcılık fikrinden bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Bu fikri savunanların bir bütün olarak korumayı düşündükleri Osmanlı Devleti'nin, birbirinden farklı çeşitli unsurlardan meydana gelmiş bir toplum yapısı olduğunu göz önünde bulundurdukları anlaşılmaktadır. Bu sebeple onlar için önemli olan soy, dil ve din farkı gözetmeksizin Osmanlı toplumunu oluşturan bütün bireyler arasında eşitlik prensibinin hakim kılınmasıdır. Bu düşüncenin sonucu olarak bu akımı savunanlar, Osmanlıcılık adı verilen görüşe bağlı kalmışlardır. Bir taraftan Osmanlıcılık düşüncesi üzerinde dururken diğer taraftan da İslâmiyet'i Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettiren bir unsur saymışlardır. Bu bağlamda da İslâmcılık fikrinin tarafları olarak görülmüşlerdir[93]. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Sü-

[93] Yurdaydın, s. 41.

leyman Nazif, Ahmet Muhtar gibi aydınlar bu fikri savunurlarken Batı'nın üstünlüğünü kabul ederlerken din, kültür ve gelenek gibi konularda anlaşamıyorlardı[94]. Bu farklılıklar esasen bir arayışın ifadesinden başka bir şey değildir.

Burada Batıcılık fikrinin ideolojik-doktriner bir hareket olmadığı, bir çok bakımdan devlet yönetimini ve diğer fikirleri savunan aydınları etkilemiş olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu fikri savunan aydınların, özellikle Osmanlı toplumunda dogmatik düşüncenin yıkılması, lâik anlayışın kabul görmesi, modern mekteplerin açılması ve Batı'nın tanınması bağlamında önemli katkıları olmuştur. Ancak gayesi iyi tespit edilemeyen bu fikrin sistematik hale gelmediği ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önlemek yönünde aksiyoner bir ideolojiye dönüşemediği anlaşılmaktadır.

D-Osmanlı Devleti'nin Çöküşü

1-1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti, giriştiği savaşlarda yenilmiş ve geniş toprak parçalarını Rusya'ya kaptırmış, İstanbul ve Boğazları güçlükle koruyabilmişti. Dolayısıyla Payitaht ve Boğazlar 19. yüzyıl boyunca sürekli olarak bir Rus tehdidi altında kalmıştı. Ayrıca Rusya'nın fiili desteği ve müdahalesi ile Sırplar ve Yunanlılar birer müstakil devlet haline geldikleri gibi halen Osmanlı idaresindeki Bulgarlar ve Karadağlılar da bağımsızlık istiyorlardı.

Rusya'nın, 31 Ekim 1876'da Sırpları korumak ve isteklerini kabul ettirmek için Babıâli'ye verdiği ültimatom üzerine Tersane Konferansı toplanmıştı. Konferansın resmen açılacağı ve Babıâli'ye yapılacak reform tekliflerinin açıklanacağı gün 23 Aralık 1876 tarihindeki oturumda toplar atılmaya başlanmıştı. Oturumdaki temsilcilere, bunun Sultan II. Abdülhamit tarafından Meşrutiyet'in ilânını haber verdiğini belirten Hariciye Nazırı, Meşrutiyet'in ilânı ile Osmanlı ülkesinde Müslüman ve Hı-

---

[94] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s. 41-42.

ristiyan tebaa arasında fark kalmayacağı ve bunların durumlarını ıslah için bir takım tedbirler alınacağından Konferans'ın artık herhangi bir reform teklif ve tavsiyesi yapmasına gerek kalmadığını söylemiştir. Konferans üyeleri Meşrutiyet'in ilânına aldırmadan toplantılarına devam etmişlerdir. Konferans'ta Bosna-Hersek ve Slavlarla meskun yerlerde yapılması istenen reformları içeren taslakların Osmanlı Devleti'nce reddedilmesi üzerine Konferans bir sonuç alınamadan dağılmıştır. Bundan sonra Rus Generali İgnatiyev, büyük devletlerin Babıâli'ye reform taleplerini içeren müşterek deklarasyonda bulunmalarını sağlamıştır. Ancak Babıâli'nin buna yanaşmaması üzerine bir takım bahanelerle Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir[95].

Romanya ve Kafkasya üzerinden saldırıya geçen Rus ordusu karşısında, silâh, malzeme ve insan bakımından son derece yetersiz olan Osmanlı ordusu direnebilecek bir durumda değildi. Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu Rusya ile mukayese edilemeyeceğinden Türk ordusunun kısa sürede yenileceği düşünülüyordu. Ancak Şipka geçidini ele geçiren Ruslar, Edirne ve İstanbul yolunun açıldığını düşünürken Plevne'de Gazi Osman Paşa'nın direnişiyle karşılaşmışlardır. Osman Paşa'nın dahiyane kumandası ve cesareti, Türk askerinin görülmemiş kahramanlıkları karşısında Ruslar büyük kayıplara uğramışlardır. Plevne'de başarısızlığa uğrayan Rusların savaşı kaybetmeleri bile söz konusu ise de hem Osman Paşa'nın istediği yardım yetişmemiş, hem de Rusya Romanya'nın gönderdiği askerler sayesinde tekrar güçlü bir duruma geçmiştir. Plevne'de kuşatma altındaki Gazi Osman Paşa bir yarma harekâtına girişmişse de başarılı olamayarak esir düşmüştür[96]. Kafkas cephesinde de

---

[95] A.N.Kurat, s. 81-82.

[96] 143 gün süren Plevne savunmasında Ruslar Romanyalılarla birlikte 250.000 asker ve 700 topla saldırmışlar; Türkler ise burayı 60.000 asker ve 100 topla savunmuşlardır. Plevne'deki mücadelede Rusların 55.000; Romanyalıların 10.000 kayıplarına karşılık Türklerin 30.000 şehitleri vardır. Bkz. William Von Herbert, **Plevne Müdâfaası**, (Çeviren. Ali Kurdoğlu), Kültür Bakanlığı yayını, İzmir, 1990, s. 393; Enver Ziya Karal, Plevne'de Rus ve Romanya askerlerinin mevcudunu 130.000, top sayısını 450; Türk askerle-

Gazi Muhtar Paşa'nın kahramanca direnişi ile büyük kayıplara uğrayan Rus kuvvetleri durdurulmuş ise de Kars kalesini ele geçirdikten sonra Erzurum'a kadar ilerleme imkânı bulmuşlardır. Babıâli'nin yardım isteği karşısında İngiltere'nin sessiz kalması üzerine Osmanlı Hükûmeti mütâreke istemek zorunda kalmıştır. Rus askerleri Yeşilköy'e kadar geldikten sonra Osmanlı Devleti'ni Rusların eline düşmekten kurtarmak için (!) İngiliz filosu İstanbul önlerine gelmiştir. İngiltere ile bir savaşı göze alamayacak olan Rusya ile 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır[97].

a-Ayastefanos Antlaşması

Devletin itibar ve hukukunun muhafazası ve yabancıların devlet işlerine ve bilhassa Hıristiyan tebaa işlerine müdahale etmemeleri esasına dayanan bir barış antlaşması için çabalayan Osmanlı Devleti'nin müracaatı üzerine Rus Başkomutanı Grandük Nikola, önceden Hükûmeti tarafından tespit edilmiş olan şartların tartışmasız kabul edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı devlet adamları nasıl hareket edilmesi gerektiğini düşünürlerken Rus kuvvetleri Edirne'ye girmişler İstanbul kapılarına dayanmışlardı.

Antlaşma hükümlerine[98] göre Kars, Ardahan, Batum ve Bayezit vilâyetleriyle Dobriçe Ruslara terk edildiği gibi Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız, Bulgaristan muhtar bir devlet olacaklardır. Bosna-Hersek meselesi Avusturya ile Rusya arasında alınacak karara bırakılmış, Osmanlı Devleti'nin Ruslara 400.000 ruble savaş tazminatı ödemesi kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti, Girit idaresinde yapıldığı gibi Teselya ve Arnavutluk'ta ıslahat yapmayı kabul ettiği gibi Ermenilerle meskun yerlerde de ıslahat yapmayı ve Ermenileri Kürtlerle Çerkeslere karşı korumayı vaad ediyordu. Böylece Ermeniler meselesi

rinin mevcudunu 42.000, top sayısını da 72 olarak vermektedir. Bkz. Karal VIII, s. 51.

[97] A.N.Kurat, s. 83-87; Karal VIII, s. 40 vd.

[98] Antlaşma hükümleri için bkz. Karal VIII, s. 65-66.

antlaşma metninde resmen yer almış oluyordu. Antlaşmada yer alan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Rus ticaret gemilerine açık bulundurulması kararı ile Rusya ekonomik menfaatlerini de emniyet altına almıştır. Stratejik açıdan bakılırsa Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki hakimiyeti hemen hemen tasfiye edildiği gibi Adalar Denizi'ne çıkan Bulgaristan vasıtasıyla Rusya da bir Akdeniz devleti olabilecekti. Kuzeydoğu Anadolu'nun giriş kapısı durumundaki Kars, Ardahan ve Batum'un Rusların eline geçmesiyle birlikte Doğu Anadolu, tam bir Rus tehdidine maruz kaldığı gibi Eleşkirt ovası da ellerine geçmesi halinde Ruslar için İskenderun Körfezi'ne giden yol da açılmış oluyordu[99].

b-Berlin Antlaşması

Ayatefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesi ve Rusya'nın Bulgaristan yoluyla Akdeniz'e inmesi Avusturya ile İngiltere'yi rahatsız etmiş ve yeni durumun müzakere edilmesini istemişlerdir. Avusturya, Rusların Balkanlarda bu kadar güçlenmesinden rahatsız olduğu gibi İngiltere de Rusya'nın bir şekilde Akdeniz'e inmesinin Hindistan yolu ve doğu ticaretini tehdit edebileceğinden tedirgin olmuştu. Ayatefanos Antlaşması'nın gözden geçirilmesi yolunda yapılan teklifi kabul etmek zorunda kalan Rusya ile ilgili devletler Berlin'de toplanmışlardır. Esasen antlaşmanın tadilinde düşünülen hususun Osmanlı menfaatleri olmayıp İngilere ve Avusturya'nın menfaatleri olduğu hemen anlaşılacaktır. İstanbul'daki Avusturya elçisinin yaptığı teklife göre, Sırbistan, Karadağ'ın Bosna-Hersek üzerine göz diktiklerinden Avrupa'da Osmanlı mevcudiyeti tehlikede olup bu tehlikeyi hafifletmek için Bosna-Hersek eyaletleri Avusturya'ya terk edilmelidir. Viyana Hükûmetinin ihtiraslarını tahmin eden Babıâli bu teklifi reddetmiştir. İstanbul'daki İngiliz Elçisi de benzer bir teklifle Kıbrıs'ın kendilerine verilmesini istemiştir. Bu teklife göre, Rus-

[99] A.N.Kurat, s. 87.

ya'nın Osmanlı toprakları üzerinde yayılma tehlikesine karşı İngiltere'nin kefaleti gerekmektedir. İngiltere bu kefâleti iki şarta bağlı verebilecektir. Birincisi Asya'da bulunan Hıristiyan vs. tebaanın durumlarının ıslahı için Osmanlı Hükûmetinin resmen teminat vermesi, ikincisi de İngiltere'nin taahhüdünü yerine getirebilmesi için Suriye veya Anadolu sahillerine yakın bir yerin verilmesi gereklidir. Bunun için de en münasip yer Kıbrıs olacaktır. Kıbrıs, Osmanlı Devleti'ne ait olmakta devam edecek, yalnız askerî ve stratejik amaçlarla İngiltere tarafından kullanılacaktır. Rusya, Anadolu'da işgal ettiği vilâyetleri terk ettiği zaman İngiltere de Kıbrıs'ı terk edecektir. Rusya'nın İstanbul'a ani bir saldırıda bulunacağı korkusu ve Berlin'de toplanacak olan kongrede yalnız kalması endişesiyle Kıbrıs'ın İngiltere'ye terk edilmesi 4 Haziran 1878 tarihinde yapılan gizli anlaşma ile kabul edilmiştir[100].

13 Haziran 1878 tarihinde toplanan ve bir ay süren Berlin Kongresi sonunda Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma hükümlerine göre:

Bulgaristan, Balkan dağlarının kuzeyinde Osmanlı Devleti'ne bağlı küçük bir beylik, güneyinde ise Doğu Rumeli adıyla muhtar bir devlet olacaktır.

Bosna-Hersek, Avusturya tarafından fiilen işgal edilip idare edilecek, fakat bu durum Osmanlı hakimiyetinin bu eyaletten kalktığı anlamını taşımayacaktır. (!)

Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devletler olacaklardır.

Kars, Ardahan ve Batum Rusya'nın elinde kalacak, Doğu Bayezit Türklere bırakılacaktır.

Ermenilerle meskun yerlerde ıslahatlar yapılacaktır[101].

Osmanlı Devleti 1871 yılına kadar Fransa'ya, bu tarihten sonra kısa bir süre Rusya'ya ve daha çok, İngiltere'ye dayanmak suretiyle varlığını kurtarmayı denemişti. Ancak, Berlin

[100] Karal VIII, s. 70 vd.
[101] Karal VIII, s. 71-73.

Kongresi göstermiştir ki, Osmanlı Devleti artık bu devletlerden hiç birisine dayanamazdı. Bunların dışında Almanya kalıyordu. Berlin Kongresi'nde Almanya Türkiye'yi savunmamışsa da ondan herhangi bir menfaat da sağlamamıştı. Bu sebeple bundan sonra Osmanlı Devleti'nin dış politikası Almanya ile birlikte hareket etmeye doğru kaçınılmaz bir biçimde sürüklenecektir.

Buraya kadar verilen bilgilerden da anlaşılacağı gibi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Osmanlı Devleti'nin yıkılmakta olduğunu göstermiştir. Bu savaş ve savaş sonrasında imzalanan antlaşmalar, "Hasta adam"ı artık ayağa kalkamayacak hale getirmiştir. 93 Harbi'nden Trablusgarp ve Balkan savaşlarına kadar yaşanan bir dizi olay da bu hususu teyit etmektedir. Bu tarihten 20. yüzyıl başlarına kadar mütemadiyen kaybeden taraf Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nden yenik çıkmasından istifade eden devletler, adeta han-ı yağmaya koyulmuşlardır. 1881 yılında Fransa Tunus'u, mahallî bir ayaklanmayı bahane eden İngiltere de 1882 yılında Mısır'ı işgal etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Kıbrıs meselesinde olduğu gibi Tunus ve Mısır'daki haklarını koruyamamıştır. Daha 1829 yılında bağımsızlığını elde eden Yunanistan, Girit'e sahip olmak için buradaki Rumları kışkırtarak isyanlar çıkartıyordu. 1867 yılında Girit'te yeni bir isyan çıkartan Rumlar, önce ıslahat isteklerini ifade ettikleri halde Babıâli'nin zaaflarını görünce Girit'i Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilân etmişlerdir. Bunun üzerine Giritlilere muhtariyet verilerek nisbî bir sükun sağlanabilmiştir. Fakat ne Yunanlılar ne de Giritliler adanın Yunanistan'a ilhakı hususundaki emellerinden vaz geçmemişlerdir. Bu defa Girit'te 1896 yılında başlattıkları isyanda Yunanlılar büyük kırımlara girişmişlerdi. Bu olaylar üzerine 1897 yılında Osmanlı-Yunan savaşı başlamıştır. Türk kuvvetleri Yunanlıları büyük bir bozguna uğratmış, Yenişehir ve Tırnova ele geçirilmişti. Osmanlı ordularının artık Atina'ya girmeleri için hiçbir engel

kalmamıştı. Ancak yine Avrupa devletleri araya girmişler ve mütâreke yapılmıştır[102].

1897 Yunan savaşı Osmanlı Devleti'nin kazanmış olduğu son savaştır. 93 Harbi yenilgisinin verdiği ezikliğin ve yenilmişlik duygusunun hüküm sürdüğü, Mısır, Tunus ve Kıbrıs gibi vatan topraklarına birer bahane ile el konulduğu ve devletin hiçbir şey yapamadığı bir sırada kazanılan bu zafer Türk toplumunu sevindirmişse[103] de Osmanlı Devleti artık Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi devletlerle bile baş edemez bir duruma düşmüştür. Son dönemlerdeki olaylar göstermiştir ki, Osmanlı Devleti, bu devletçikler karşısında bir başarı elde ettiği zamanlarda ise bu devletlerin arkasındaki büyük devletleri karşısında bulmuştur.

2-Trablusgarp Savaşı

20. yüzyıl başlarında, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleriyle mukayese edilemezse de İtalya sanayileşmiş devletler arasında yer alıyordu. Sömürgecilik yarışına Almanya gibi geç katılan İtalya'nın uzak coğrafyalarda hakim olabilmesi pek de mümkün gözükmüyordu. 19. yüzyıl ortalarında birliğini henüz tamamlayan İtalya'da halkın millî birlik ve kararlılıktan yoksun olması, askerî gücünün zayıf olması sömürgecilik yeteneğini kısıtlamaktaydı. Ayrıca dünyanın en iyi yerlerinin İngiltere ve Fransa gibi devletlerce paylaşılmış olması İtalya'nın hareket alanını sınırlandırmaktaydı. İngiltere ile Fransa arasında sömürgecilik çekişmelerinin yaşandığı bu dönemde İtalya, İngiltere ile birlikte hareket etmek istiyordu. Fransa'nın 1881'de Tunus'u işgal etmesinden sonra İtalya'nın kendisine yakın coğrafyada yer bulabilmesinin en iyi yolu İngiltere ile birlikte hareket etmekti. Bu sebeple Habeşistan'ı ele geçirebilmek için yürüttüğü çalışmalarından bir netice alamayan İtalya bu defa Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan

---

[102] Karal VIII, s. 115-117.

[103] **1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)**, (Hazırlayan. Bayram Kodaman), TTK yayını, Ankara, 1993, s. VIII.

Trablusgarp'a yönelmiştir. Burada tutunabilmek için önce Fransa ile siyasî ilişkilerini düzeltmeye çalışan İtalya, sonra İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın desteğini diplomatik yollarla sağlayarak Trablusgarp'a göçmen göndermeye, ekonomik faaliyetlerde bulunmaya, Türklerle Arapların arasını açmaya ve okullar açarak burada Türk düşmanlığı yaparak İtalyan sevgisi aşılamaya çalışmıştır[104]. Trablusgarp'ın Osmanlı merkezinden uzak olması, 93 Harbi'nden yenik çıkan ve büyük sıkıntılar içerisinde bulunan devletin Mısır ve Tunus gibi yerlerde olduğu gibi Trablusgarb'a yönelecek herhangi bir tehlike karşısında yapabileceği bir şey yoktu. İşte böyle bir ortamda İtalya Trablusgarb üzerinde rahat bir çalışma imkânı bulmuştur.

İtalya, boğazlar konusunda Rusya'ya teminat verip Avusturya ile de Balkanların statükosunun korunması konusunda anlaştıktan ve muhtemel diplomatik engelleri ortadan kaldırdıktan sonra 1911 yılında Trablusgarp'ı ele geçirmenin zamanının geldiğini düşünmüştür.

İtalya, 27 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek Trablusgarp ve Bingazi'nin geri bırakıldığı, buradaki İtalyanlara ve diğer yabancılara kötü davranıldığı gerekçesiyle[105] işgal edeceğinden bahisle buraların derhal boşaltılmasını istemiştir. Bir gün sonra da Osmanlı Devleti'ne savaş ilân eden İtalya, 1 Ekim 1911 günü Trablusgarp şehrini bombardımana başlamıştır. Üç hafta gibi kısa bir sürede Mısır ile Tunus arasındaki Akdeniz sahillerine hakim olan İtalyan ordusu, dönemin en modern silâh, araç ve gereçleriyle donatılmış olup asker sayısı 80.000'e ulaşıyordu[106]. Ayrıca ilk defa uçak kullanılıyordu. Bu

---

[104] Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, 1989, s. 23-24.

[105] Alan Palmer, Osmanlıların Trablusgarp'taki tüccarlara kötü davranıldığını bahane ederek Babıâli'ye kabul edilemeyecek bir ültimatom verdiklerini kaydetmektedir. Bkz. Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çeviren. Belkıs Çorakçı Dişbudak), 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 238.

[106] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II/Kısım.1, TTK yayını, Ankara, 1983, s. 100.

kadar güce rağmen İtalyanlar, burada bir yıl kadar süren harpler sırasında Derne ve Dobruk'ta bozguna uğramışlardır. Savaş başlayınca Mısır üzerinden Trablusgarp'a ulaşan genç Türk subayları burada yerli halkı teşkilâtlandırarak İtalyanlara karşı direnişi hazırlamışlardır. Bingazi cephesinde Kurmay Binbaşı Enver, Derne ve Tobruk cephesinde Kurmay Kolağası Mustafa Kemal Beylerin kahramanca direnişleri sebebiyle İtalyanlar kıyı şeridinden içeri girememişlerdir. Bu şekilde Trablusgarp'a hakim olamayacaklarını anlayan İtalyanlar, Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almak suretiyle Osmanlı Devleti'ni zorlamak istemişlerdir. Bu arada Oniki Ada'yı işgal etmişler, Limni ve Rodos'a asker çıkarmışlardır. Ancak 1912 yılında Balkan savaşı patlak verince Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır. 18 Ekim 1912 tarihinde yapılan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp İtalyanlara bırakılmıştır. Oniki Ada da derhal boşaltılarak Osmanlı yönetimine geri verilecekti. Ancak bu mesele İtalyanların hiçbir zaman yerine getirmedikleri bir şart olarak kalacak[107] ve Oniki Ada Balkan savaşlarından sonra da İtalyanlarca bırakılmayacaktır.

3-Balkan Savaşları

Arnavutluk topraklarında ve Makedonya'daki birbirine rakip grupların çatışmalarına rağmen 1912 yazında Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ bir araya gelerek bir Balkan Birliği oluşturmuşlardır. 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ birliklerinin Kuzey Arnavutluk'a ve Yenipazar Sancağı'na yürümesiyle Balkan savaşları başlamıştır. Bulgar saldırıları da Edirne'ye yönelmiştir. Kısa bir sürede Trakya Bulgarların, Kosova, Manastır, Ohri ve Üsküp Sırpların eline geçmiştir. Makedonya'da ise en büyük payı, Selânik limanını ele geçiren Yunanlılar almıştır. Kuşatma altındaki Edirne'nin 26 Mart 1913'de yiyecek kıtlığı ve ağır kayıplar yüzünden Bulgarların eline geçmesi üzerine 14 Nisan 1913 tarihinde ateşkes yapılarak barış görüşmelerine başlanmıştır. 30 Mayıs 1913 tarihinde yapılan

[107] Palmer, s. 240.

Londra Barışı'na göre Osmanlı Devleti, Girit, Makedonya, Trakya ve Arnavutluk ile Adalar Denizi'ndeki adaların çoğunu terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durumda Türkiye'nin Avrupa' daki toprakları İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalıyordu. Sınır hemen hemen düz bir çizgi halinde Enez'le Midye arasına çekilerek ve Edirne'yi de Bulgar sınırının 50 km. içinde bırakıyordu[108]. Bu savaş ve sonrasında yapılan antlaşma ile Türklerin Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamen terk edilmesinden başka sosyal ve ekonomik bakımdan ağır sonuçları olmuştur. Binlerce Türk kafileler halinde kendilerine yapılan zulümlerden kaçarak İstanbul'a gelmişlerdir.

Londra Antlaşması'yla elde ettikleri kazançlar Balkan devletlerini tatmin etmemişti. Sırbistan, Makedonya'da işgal ettiği yerlerin Bulgaristan'a verilmesinden, Bulgaristan da Makedonya'nın bir kısmının Sırbistan'ın elinde kalmasından memnun olmamışlardı. Topraklarını genişletmek isteyen Yunanistan, Bulgarların Adalar Denizine açılmasından rahatsız olmuştu. Romanya ise bölgede dengenin bozulduğunu iddia ederek Bulgaristan ile anlaşmazlık konusu olan Dobruca'yı istiyordu. Bulgarlar, kendilerinin saydıkları Makedonya'da Yunanlılar ile Sırpların kazançlı çıktıklarını düşünerek 29-30 Haziran 1913'de eski müttefiklerine karşı sürpriz bir saldırıya girişmişlerdir. Ancak Bulgarlar kısa sürede yenilmişlerdir. Bu durumdan istifade eden Romanya da Bulgaristan'a savaş açarak Dobruca'yı ele geçirmiştir. Osmanlı kuvvetleri de Balkan devletleri arasında başlayan çatışmalar üzerine Edirne'yi istirdat etmek üzere harekete geçmiştir. Daha Edirne'nin istirdadına teşebbüs edilmeden haber alan İngilizler, İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla bu teşebbüsü engellemek istemişlerdir. İngiltere Dışişleri Bakanı Edvar Grey de parlamentoda tehditkâr bir konuşma yapmıştı. İngiliz tehdidine aldırmayan Osmanlı Devleti'nin ileri harekâta girişmesi üzerine Babıâli'ye bir nota verdiler. Notada Edirne'yi istirdada kalkışırlarsa Türklerin uğrayacakları cezanın çok şiddetli olacağı, İstanbul'u bile kaybedebilecekleri ifade ediliyordu.

[108] Palmer, s. 242.

Fransızlar da İngilizlerin bu fikirlerine katılarak itirazlarını bir nota ile bildirmişlerdir[109]. Türk kuvvetleri, Midye-Enez hattından batıya doğru ilerlemeye başlamış ve Bulgarların ellerindeki Edirne'yi istirdat etmiştir[110]. Meriç Nehri'nin batısına geçmeye hazırlanan Türk kuvvetleri, Avrupa devletlerinin müdahalesi üzerine Meriç'te durmak zorunda kalmıştır. 10 Ağustos 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması'ndan sonra Balkan devletleriyle ayrı ayrı antlaşmalar yapılmıştır. 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan ile yapılan İstanbul Antlaşması'na göre Bulgaristan Kırklareli, Dimetoka ve Edirne'yi Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır. İkinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin galibiyeti üzerine Yunanistan'ın eline geçmiş olan adaların geri alınması imkânı ve hakkı oluşmuş iken Avrupa büyük devletleri, 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'na atıfta bulunarak bu adaların geleceğinin kendilerine bırakıldığından bahisle Oniki Ada'nın İtalya'ya, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada dışındaki bütün Adalar Denizi'ndeki adaların Yunanistan'a verildiğini 14 Şubat 1913 tarihinde verdikleri nota ile bildirmişlerdir[111].

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin küçük devletçikler karşısında bile duramayacak kadar gücünü kaybetmiş olduğunu göstermesi kadar Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı kaybeden küçük devletleri dahi siyaseten koruduklarını göstermesi bakımından önemli ve değerlendirilmesi gereken savaşlardır.

4-Birinci Dünya Savaşı

1890 yılından beri Almanya, izlemiş olduğu politika ile Güneydoğu Avrupa ve Ön Asya'yı etkisi altına alarak Afrika ve Asya'da sömürgecilik faaliyetlerini genişletmişti. İngiltere ise Almanya'nın gelişen ekonomisiyle dünya pazarlarını ele geçirmesinden ve askerî yönden güçlenmesinden endişe duyuyordu. Denizlerde güçlü bir rakip, Avrupa'da dengeyi bozan bir kuvvet

---

[109] Ali İhsan Sabis, **Birinci Cihan Harbi**, C. I, İstanbul, 1990, s. 27-28.
[110] Palmer, 243.
[111] Uçarol, s. 370-371.

haline gelmiş olan ve Hindistan yolunu tehdit eden Almanya, İngiliz menfaatleri bakımından tehlikeli idi. Alsace-Lorraine'i kaptıran Fransa da Almanya'nın bu denli güçlenmesinden endişe ediyordu. Doğu Avrupa'daki Pan-Slavist hareketleri engelleyen ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na arka çıkan güçlü komşusu Almanya'nın hareketleri Rusya'nın yayılmacı politikasına karşı düşmanca hareketler olarak görülüyordu. Almanya'nın İstanbul ve Türk ordusu üzerinde kazandığı nüfuz, Rusya'nın hiç de istemediği bir gelişme idi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da gittikçe güçlenen Pan-Slavizmin kendisi için vereceği zararı düşünerek Rusya'nın desteklediği Sırbistan'ı ortadan kaldırmak suretiyle Balkanlarda Rus nüfuzunu kırmak istiyordu.

Menfaatleri çatışan emperyalist devletlerin arzuları, güçleri ve politikaları çok yakın bir gelecekte kaçınılmaz bir büyük savaşın çıkacağını gösteriyordu. Bu devletlerin çıkarları ve güçleri mesabesinde ittifaklar oluşturmaları da tabii olarak kaçınılmazdı. Almanya'nın yayılmasında aynı endişeleri taşıyan Fransa ve İngiltere, Rusya ile çok önceleri ayrı ayrı ittifaklar oluşturmuşlardı. Bu ittifaklar esasen doğrudan Almanya'ya karşı yürütülecek bir savaş için oluşturulan ittifaklar olmayıp sömürge alanları üzerinde yapılan uzlaşmalardı[112].

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'nın büyük devletlerinin oluşturdukları ittifaklar genişlemiş iki blok çıkmıştır. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya Üçlü İttifakı; İngiltere, Fransa ve Rusya Üçlü İtilaf'ı oluşturmuşlardır.

28 Haziran 1814 tarihinde Saray-Bosna'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Arşidük Fransua Ferdinand'ın Princip adlı Sırp asıllı öğrenci tarafından öldürülmesi üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbis-

---

[112] Fransa ile Rusya, 1904 yılında üzerinde menfaatlerinin çatıştığı Fas ve Mısır konusunda bir anlaşma (Entente Cordiale) yaptıkları gibi 1907 yılında gerçekleşen İngiliz-Rus ittifakı ile de taraflar İran ve Afganistan üzerindeki nüfuz alanı paylaşımı üzerinde anlaşmışlardır. Bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, (1789-1914)**, Ankara, 1997, s. 441 vd.

tan'a harp ilân etmesiyle Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu tarihten hemen sonra Almanya, Rusya'ya; Fransa da Belçika'ya harp ilân etmişlerdir.

a-Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan harpleri akabinde oluşan gruplaşmada tarafsız kalamamış ve Almanya'nın yanında I. Dünya Harbi'ne girmek zorunda kalmıştır. Devletin hem zayıf bir durumda olması, hem de tarafsız kalması, o günkü şartlarda pek mümkün gözükmüyordu. Sadrazam Sait Halim Paşa bu hususta, anlaşmazlıkları sebebiyle birbiriyle savaşan rakiplerin artık, Türkiye'nin paylaşılması meselesini anlaşarak hep birlikte halletmek istediklerini belirttikten sonra şunları söylemektedir: "Üçlü İtilâf, ta Güney Amerika Hükûmetlerine varıncaya kadar her tarafta kendine müttefikler arıyor; yirmi beş, otuz seneden beri Almanya'nın müttefiki olan İtalya'yı, yine Avusturya-Macaristan ile anlaşma imzalamış olan Romanya'yı kendi tarafına çekmek için mümkün olan her şeyi yapıyor, hiç bir fedâkarlıktan çekinmiyordu. Fakat, bütün bunların yanında, Türkiye'yi ittifak dâiresine sokmak için her hangi bir teşebbüste bile bulunmamıştı. Hatta bu hususta bir arzu dahi göstermedi. Aksine, İtilâf Devletleri, bu cihanşümûl muhârebenin, Türkiye ile olan derin ve hayatî alâkasını, Türkiye'den saklamak ve bizi cereyan eden hâdiselerin dışında tutup, yalnız ve çaresiz bırakabilmek için lâzım gelen her şeyi yaptılar[113]."

Esasen Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan Veliahtı'nın bir Sırp fedâisi tarafından öldürülmesinden önce bir dünya harbinin kaçınılmaz olduğunu görüyor ve siyasî temaslarda bulunuyordu. Maliye Nazır Cavit Bey'in 1911'de İngiltere ile, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın 1914 yılında Fransa ile ittifak teşebbüsleri reddedilmiştir[114]. Türk toprakları üzerindeki hesaplar

[113] Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, (Hazırlayan. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 1991, s. 293 vd.

[114] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980**, İş Bankası yayını, Ankara, 1984, s. 107-108.

sebebiyle Osmanlı Devleti'nin çıkacak olan savaşa çekilmesi de kaçınılmaz gözüküyordu. İngiliz ve Fransızların Rusya'yı Almanya'ya karşı savaşa sokabilmek için, aralarında İstanbul'un da bulunduğu bir çok Türk beldesini Rusya'ya bıraktıklarına dâir bilgiler[115] de bunu teyit etmektedir. Avrupa'daki dengeyi temin eden bütün devletler, çareyi silâha sarılmakta buldukları bir zamanda Osmanlı Devleti, harbin neticesinde ortaya çıkacak olan dengenin, mümkün mertebe kendi aleyhinde olmaması için tarafsız ve hareketsiz kalamazdı. Bundan başka, Devlet, bilhassa coğrafî mevkiînin bu savaşta taşıdığı önem dolayısıyla ve asırlardan beri kendisi hakkında beslenen ihtiraslar sebebiyle, Avrupa dengesinin bozulması yüzünden geleceği en fazla kararan ve tehdit altında kalan bir memleket oluyordu[116]. Bu durumda Osmanlı Devleti, hangi şartlar içinde savaşa gireceğini bilmiyordu. Osmanlı Devleti için İngiltere veyahut Almanya yanında savaşa girmekten başka bir çıkar yol gözükmüyordu. Silâhlı ve tarafsız kalmak, en makul bir fikir olarak ileri sürülmüş ise de, bu fikrin kabulü ve uygulanabilirliği şüpheli, hatta imkânsız görünüyordu. Mustafa Kemal'in düşündüklerinin aksine İttihat ve Terakkî liderleri büyük idealler ve hayaller peşindedirler. Onlara göre, İngiltere ile Rusya'nın yayılmacı emellerine set çekmek için savaşa girilmelidir. İtilâf Devletlerine nispetle iktisadî ve sınaî üstünlüğe sahip Almanya, savaştan ancak zaferle çıkabilir. Tabiatıyla, zafer günü de Türkiye mükâfatlandırılacaktır. Almanya'nın savaşı kaybedebileceği ihtimâlini hiç kimse düşünmek istemez. Sadece Türklerin son asırda kaybettiği toprakları geri almak değil, aynı zamanda Rus İmparatorluğu'nu parçalamak ve büyük bir Türk devleti kurmak ümidi hâkimdir. Osmanlı Devleti, İtilâf Devletleri blokuna katılmak için yaptığı teşebbüsler gerçekleşmeyince, Almanya'nın safında yer

---

[115] Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Hazırlayan. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 215.

[116] Bu hususta bkz. Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, C. II, İstanbul, 1990, s. 54 vd.; Said Halim Paşa I, s. 308.

almak zorunda kalıyordu. Neticede 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ittifak kurulur[117].

Almanya ile yapılan bu ittifak, Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye mecbur etmiyor olarak telâkki edilmiş[118], Babıâli, bir taraftan İtilâf Devletleriyle hemen arayı açmamak için tarafsızlığını ilân etmiş, diğer taraftan da yaptığı hazırlığı ihtiyati bir tedbir olarak göstermeye çalışmıştır[119].

Osmanlı Devleti, savaş karşısında tarafsızlığını ilân etmiş ise de Akdeniz'de İngiliz donanmasının tâkibine uğrayan Goeben ve Breslau adlı iki Alman harp gemisinin, Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesi Almanya yanında savaşa girileceğini gösteriyordu. Bu gemiler, Yavuz ve Midilli adlarını alarak, Türk bayrağı çekilip, mürettebata fesler giydirilmiş ve Enver Paşa'nın emriyle Amiral Souchon komutası altına verilerek, 29 Ekim 1914'de Karadeniz'de Odesa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombalamışlar, Rus donanmasıyla muhârebe etmişlerdir. Bu muhârebeye Hamidiye gemisi ile bazı Türk harp gemileri de katılmıştı[120]. Bu olay Osmanlı Devleti'nin fiilen harbe girişinin tarihidir. Bu gemilerin Osmanlı Hükûmeti'nce satın alındığı, isimlerinin Yavuz ve Midilli olarak değiştirildiği, kumanda heyeti ile mürettebatının da Osmanlı ordusuna dahil edildikleri ilân edilmiş[121] ise de bu karar Osmanlı Devleti'nin tarafsız kaldığı şeklinde değerlendirilmeyecektir. Bu gemilerin, İngiliz donanmasının önünden kaçarak Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesi ve Karadeniz'e geçmesi ile başlayan olaylar, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi için bir oldu-bitti olarak değer-

---

[117] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal**, C. I, 1881-1919, İstanbul, 1976, s. 412-413; Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik**, C. I, İstanbul, 1994, s. 75-76; Sabis I, s. 106-107.

[118] Said Halim Paşa I, s. 309

[119] Tahsin Ünal, **Türk Siyasî Tarihi 1700-1958**, 4. Baskı, Ankara, 1977, s. 439.

[120] Lord Kınross, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çeviren. Necdet Sander), İstanbul, 1990, s. 91.

[121] Mevlanzade Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, (Hazırlayan. Metin Hasırcı), İstanbul, 1993, s. 17.

lendirilmişse de bu gemilerin gelişleri, Rus donanmasının Karadeniz'deki üstünlüğü ve boğazlara yönelik herhangi bir harekete geçebilme ihtimaline karşı alınmış bir tedbir olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Türk-Alman ittifakı açısından değerlendirilirse bu iki geminin gelişi tesadüfî olmamalıdır[122].

Bu gelişmelerden sonra 5 Kasım 1914 tarihinde İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne resmen harp ilân ettiler. 11 Kasım 1914'te de Osmanlı Devleti de aynı devletlere resmen harp ilânında bulunmuştur[123]. Oysa, resmen harp ilân edilmeden önce İngiliz, Fransız ve Rus işgalleri başlamıştı.

b-Cepheler

Birinci Dünya Savaşı'nda blokların takip edecekleri stratejide savaşın, jeopolitik konumu itibariyle Osmanlı Devleti topraklarında yoğunlaşması kaçınılmaz görünüyordu. Bu itibarla her iki blokun da savaş planları Boğazlar, Çanakkale ve Irak (Musul-Kerkük) üzerine yapılacaktır. İngiltere, müttefiki Rusya'ya gerekli yardımı ulaştırabilmesi ve Osmanlı Devleti'nin saf dışı edilebilmesi için boğazlara hakim olmak zorunda olduğu gibi Musul topraklarındaki petrolün de kontrolünü elinde bulundurmak istiyordu. Bu coğrafya aynı zamanda İngiltere'nin Hindistan yolunun kontrolü açısından da önem arz ediyordu. Yine Ortadoğu'nun kilit noktasını teşkil eden Süveyş kanalı ve Mısır üzerinde İngiliz hakimiyeti savaşın sonuçları bakımından son derece önem taşıyordu. Almanya ise giriştiği iki cepheli savaşta müttefik devletlerin irtibatını ve yardımlaşmasını mümkün olduğunca kesmek mecburiyetinde olup Fransa'yı bir an evvel saf dışı etmek ve Rusya'nın doğu cephesinde meşgul edilmesini istiyordu. Osmanlı devlet erkânı da askerî ve ekonomik olarak son derece zayıf bir durumda olunmasına rağmen, bir yandan üç kıta üzerinde yayılmış olan devleti korumak ister-

[122] Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler" **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 2002, s. 396.
[123] Aydemir, s. 217.

lerken bir yandan da müttefiklerinin yükünü hafifletmek için İttifak bloku içinde yer aldıklarının farkında idiler. Dolayısıyla Mehmetçik kendi topraklarında cereyan edecek olan savaşta kahramanca yer alacağı gibi kaybedilmesi muhtemel coğrafyalar için de mücadele mecburiyetinde kalacaktır.

ba-Kafkas Cephesi

1 Kasım 1914'te Rusların Doğu Bayezit'ten sınırları tecâvüzü ile Kafkas cephesi açılmıştır. Kafkasya'yı zapt ederek Rusları bu bölgede çökertmeyi düşünen Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, cepheye gelerek 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'dan askerlerine taarruz emri vermesini istemiştir. Hasan İzzet Paşa, kış mevsiminde girişilecek olan taarruzun doğru olmayacağını ve ilkbaharın beklenmesi gerektiğini bildirmesi üzerine görevinden alınmıştır. Ordunun komutasını bizzat uhdesine alan Enver Paşa ani baskınlarla Rus ordusunu dağıtmayı planlamıştı. Ancak Türk ordusunun bir kış boyu yetecek giyecek malzemesi ve askerî mühimmatı yoktu. Buna rağmen 21 Aralıkta girişilen Sarıkamış Harekâtı'nda Allahuekber dağları geçilmiş ise de 9. Kolordu Ruslara esir düşmüştür. Kafkas cephesine gönderilmek üzere yolda bulunan 3. Ordu birliklerinin bir kısmının Irak cephesine sevk edilmesi Kafkas cephesini iyice zayıflatmıştır[124]. Askerlerin yetersiz bir sayıya düşmesi üzerine harekâttan bir netice alınamamış ve Enver Paşa 2 Ocak 1915 tarihinde cepheyi terk etmiştir. 90.000 kişilik bir kuvvetle girişilen bu harekâtta Türk askerlerinin çoğu soğuktan olmak üzere 60.000'den fazlası şehit olmuştur[125]. 21 Aralık 1914'te başlayan ve tarihimize Sarıkamış harekâtı olarak geçen mücâdele, 17 Ocak 1915'e kadar devam etmiştir. Bu harekâttan sonra Ruslar Doğu Anadolu'da hızla ilerleyerek 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, 18 Nisan'da Trabzon'u, 16 Şubat'ta Muş'u, 3 Mart'ta Bitlis'i 15 Temmuz'da Bayburt'u, 25 Tem-

[124] Fahri Taş, **Erzincan Mütârekesi ve Brest-Litovsk**, Ankara, 1995, s. 8.

[125] Durmuş Yalçın-Cemal Avcı, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2000, s. 83-84.

muz'da Erzincan'ı işgal etmişlerdir. Bu cephede Miralay Mustafa Kemal Bey komutasındaki 16. Kolordu, Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden kurtarmıştır. 1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilâlinin çıkması üzerine Rusya ile 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Ayastefanos antlaşması ile Rusların eline geçmiş olan Elviye-i Selase (Üç Vilâyet: Kars, Ardahan, Batum) kurtarıldığı gibi Ruslar, Doğu Anadolu'da işgal ettikleri topraklardan çekilmeyi de kabul etmişlerdir[126].

Henüz savaşın başlarında girişilen Sarıkamış Harekâtı, Osmanlı ordusunun bir dünya savaşında etkin bir varlık gösteremeyeceğini gösterdiği gibi iyi planlanmadan ve zamansız bir harekâtın verdiği kayıpları göstermesi bakımından önemli olmuştur. Kafkas cephesinde Ruslara karşı mücadele verilirken, Ermenilerin de Rus ordusunda savaşmalarının yanı sıra Türklere karşı giriştikleri katliamlar[127] burada belirtilmelidir. Böyle bir zamanda Ermenilerin taşkınlıkları Osmanlı Devleti'ni tehcir kararı almaya zorlayacak ve Rus tehlikesi kalktıktan sonra Ermeni tehdit ve terörü devleti bir hayli uğraştıracaktır.

bb-Kanal Cephesi

1 Kasım 1914'te İngilizlerin Süveyş'te Akabe'yi bombardıman etmeleri ile Filistin-Suriye cephesi açılmıştır. Akabe'nin bombalanmasından hemen sonra Enver Paşa, Miralay Cemal Bey'den 8. Kolordu Kumandanlığı görevini kabul ederek Kanal seferi için hazırlıkları tamamlayarak icrasını istemiştir. Esasen Almanlar tarafından planlanan ve tatbiki istenen Kanal seferi[128] için Cemal Paşa 21 Kasım 1914 tarihinde törenle İstanbul'dan

---

[126] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 140; Taş, s. 43 vd.

[127] Kafkas cephesinde, Erzincan ve Erzurum'un işgallerinde Ermenilerin rolü ve mezalimi için bkz. Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik**, C. III-IV, İstanbul, 1994.

[128] Ziya Şakir, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar**, İstanbul, 1943, s. 190.

yola çıkmıştır[129]. Sina Çölü büyük zorluklarla geçilmiş ve 2-3 Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'na ulaşılmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı kanalı geçmeyi başarmış ise de İngiliz birlikleri kanalın batı yakasına geçmiş olan Türk kuvvetlerini tesirsiz hale getirmişler, kanalda bulunan tombaz ve salları batırmışlardır[130]. Kanalın geçilerek burada hakimiyet kurmanın eldeki imkânlar ölçüsünde mümkün olmayacağı görülmüş ve 3-4 Şubat 1915 günü çekilme kararı alınmıştır. Böylece başarısızlıkla sonuçlanan Birinci Kanal Harekâtı'na neden girişilmiş olduğu ve neden başarısız olunduğu konusuna 4. Ordu Kurmay Başkanı Frankenberg'in şu sözleri açıklık getirmektedir. Frankenberg 1923 yılında yapmış olduğu açıklamada, "Bu taarruzun Türk–Alman çıkarlarına fazla bir yarar sağlamamış olmasının nedeni bence harekâtın başından sonuna kadar işin yarım yamalak yapılmış olmasıdır. Neyin elde edilmek istendiği açıkça bilinmiyordu ve bu yüzden de amaçla araç hiç bir zaman birbirine uymadı. İngiliz alemini en duyarlı yerinden ağır şekilde yaralamak istiyorduk ama azıcık gıdıklamakla yetinmek zorunda kaldık. İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan'a giden ana damarı kesilmek isteniyordu ve harekâtın politik hedefi Hindistan-Mısır-Malta bağlantısı yerine Hamburg-İstanbul-Kuveyt yolunu kurmak suretiyle Süveyş Kanalı'nı devreden çıkarmaktı. Ama kimse bu girişimin bedelini ödemek istemiyordu."[131]

16 Temmuz 1916 tarihinde çok sayıda Alman askerinin de iştirak ettiği ikinci Kanal harekâtında da büyük zayiatlar verilip çekilmek zorunda kalınmıştır. Almanların savaş planlarına uygun olarak yapılan bu harekâttan da bir netice alınamaması Mısır'ın tamamen kaybedildiği anlamını taşıyordu. Nitekim 1916 yılının sonunda kuvvetlerini takviye etmiş olan İngilizler

---

[129] Alpay Kabacalı, **Yakın Tarimizden Büyük Dönemeçler**, İstanbul, 1995, s. 65.

[130] Kres Von Kressenstein, "Sina Çölünde Türkler", (Çeviren. Osman Öndeş), **Hayat Tarih Mecmuası**, C. IX, S. 9 (Ekim 1966), s. 58.

[131] Jehuda L Wallch, **Bir Askerî Yardımın Anatomisi,** (Çeviren. Fahri Çeliker) 2. Baskı, Ankara, 1985, s. 178.

karşı harekete geçerek Sina yarımadasını ele geçirip Suriye sınırına dayanacaklardır[132].

bc-Çanakkale Cephesi

İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill, İstanbul'un ele geçirilip Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasını savunuyordu. Çanakkale savaşlarında alınacak sonuçların uğranılacak kayıpları göze aldıracak kadar önemli olduğunu düşünen Churchill'e göre, boğazlara girişilecek bir harekâtla, İstanbul Müttefiklerin kontrolü altına girecek, Asya Türkiyesi'ndeki kuvvetlerin Avrupa cephesinde faaliyet gösteren kuvvetlerle bağlantısı kesilecek ve böylece Kafkas cephesinde bulunan Rus kuvvetlerinin yükü hafifletilerek Osmanlı Devleti barış yapmaya mecbur edilecekti[133]. Ayrıca henüz savaşa girmemiş Balkan devletleri de Müttefik devletler safına çekilebilecekti. Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa katılmasıyla zor durumda kalan İngiltere ve Fransa, Rusya ile doğrudan temasa geçip savaş güçlerini artırmak, Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı ve Hint yolu üzerindeki baskısını kaldırmak ayrıca Orta Avrupa'ya sızan Alman-Avusturya ordularını arkadan çevirebilmek için bu harekâtı gerekli görmüşlerdi[134]. Dolayısıyla Almanya karşısında bunalan Çarlık Rusyası'nın savaş gücünü takviye etmek amacıyla ulaştırılmak istenen yardım yine boğazlardan yapılabilecekti.

Müttefik Devletler, Boğazlardan rahatlıkla geçebileceklerinden o kadar emindiler ki, Alman Askerî Heyeti'nin yâveri, İngiliz birliklerinin muzafferâne İstanbul'a girmelerini bekleyenlerin Beyoğlu'nda hazırlıklar yaptıklarını ve yolları görecek pencerelerin şimdiden kiralandığını, İngiliz sefâret binasının da

---

[132] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 122.

[133] Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", **Çanakkale Muharebeleri Sebep Ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Çanakkale, 14-17 Mart, 1990,** TTK yayını, Ankara, 1993, s. 13.

[134] Zekeriya Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, TDV yayını, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 205.

şimdiden tanzîm edilip yatakların bile hazırlandığını bildiriyordu[135].

Çanakkale üzerindeki mücâdele, düvel-i muazzama kuvvetlerinin 3 Kasım 1915'te Seddülbahir ve Kumkale istihkâmlarının bombalanması ile başlamıştır. Bu kuvvetler içinde İngiliz ve Fransız birlikleri ile birlikte Rum ve Yahudi gönüllüler, Anzaklar (Avustralyalı, Yenizelandalı askerler), Sihler, Gurkanlar, Sudanlı zenciler, Senegalli, Faslı askerler de bulunuyorlardı. Çeşitli dil, din ve ırklardan oluşan bu insanlar, kendilerinin olmayan bir savaşta bir araya gelmişlerdi[136]. Anlaşılan odur ki, emperyalist devletler Mehmetçik'e karşı dünya savaşına yakışır bir biçimde (!) bütün akvam-ı beşeri Gelibolu'da toplamışlardı.

Asıl Çanakkale muhârebeleri 19 ve 25 Şubat 1915 tarihinden itibaren başlamış ve 8,5 ay sürmüştür. 18 Mart 1915 tarihinde 18 Müttefik gemisi boğazları zorlamış ve geçebileceklerini düşünmüşlerdi. Müttefiklerin 6 gemisi batırılmış ve "Çanakkkale geçilmez" hükmü ile geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu olaydan sonra karaya asker çıkarmak suretiyle hedeflerine ulaşmaya çalışacaklardır. İşte Çanakkale muhârebelerinin ikinci safhası, düşmanın karaya asker çıkarıp karadan İstanbul'a ulaşmak istemesiyle başlar. 25 Nisan'da Saros'a, 26 Nisan'da Kumkale'ye, 27 Nisan'da Seddülbahir ile Tekeburnu arasına çıkarma yapmışlardır. Çanakkale muhârebelerinde "Kitre Muhârebeleri" diye isimlendirilen bu muhârebeler destanlarla doludur. Diğer bir Seddülbahir muhârebesi de "Zığındere Muhârebesi"dir ki, 6 Temmuz'a kadar sürmüştür. 8 Ağustos'ta Anafartalar Grup Komutanı olan Miralay (Albay) Mustafa Kemal ile 9 Ağustos'ta Kocaçimen, Conkbayır, Kanlısırt'ta cereyan eden muhârebelerde I. Anafarlar Zaferi kazanılmıştır. 10 Ağus-

---

[135] Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, (Çeviren. M. Şevki Yazman), İstanbul, 1968, s. 105.

[136] Vahdet Keleşyılmaz, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, S. 43 (Mart, 1999), s. 78-79.

tos'ta Conkbayırı muhârebelerinde Mustafa Kemal'in göğsüne bir şarapnel parçası isabet etmiş, ancak göğsündeki saat onu korumuştur. 14-21 Ağustos'ta Kireçtepe, Aslantepe muhârebeleri yapılmış, 21 Ağustos'ta II. Anafartalar Zaferi kazanılmıştır. Burada başarılı olamayacağını anlayan düşman, 20 Aralık 1915'ten itibaren gizlice çekilmeye başlamış, 10 Ocak 1916'da tamamen Çanakkale'den çekip gitmiştir[137].

Bir Fransız tarihçisiyle bir Rus liderinin ifâde ettikleri gibi, Türklerin Anadolu'ya ayak bastıkları, hele Avrupa'ya geçtikleri andan itibaren onları buradan uzaklaştırmak ve Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı andan itibaren de onun mirasına konma faaliyetlerine girişilmiş, ancak, hemen her seferinde konu İstanbul ve Boğazlara geldiğinde, paylaşma şekli üzerinde anlaşmaya varılamamıştı. Boğazlar üzerinde emelleri olan devletler bu kez birlikte hareket etmişlerdi[138]. Ancak, Liman Von Sanders'in dediği gibi, düşman, Türk birliklerinin şiddetli karşı koymasını önceden hesap edememişti[139]. Bu hususta Churchill, "Türkler öyle bir savunmaya girişmişlerdi ki, canlarını veriyorlar, ama vatan topraklarından bir karış yer bile vermiyorlardı" demiştir[140].

Çanakkale'de kazanılan zafer ile Müttefiklerin bütün hesapları bozulmuştur. Çanakkale zaferi üzerine Rusya'ya giden yolu açamadıkları gibi, Balkan devletlerini de yanlarına çekememişlerdir. Henüz tarafsız durumda bulunan Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmıştır. Gelibolu muhârebeleri başladığında, Yunanistan ve Romanya Müttefikler tarafına meyletmişlerse de, muhârebelerin Müttefikler lehine gelişmediğini görünce tarafsız kalmışlardır[141].

---

[137] Mustafa Turan, "18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi", **Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı**, Ankara, 1998, 452-453.

[138] Azmi Süslü, "Çanakkale Savaşları Ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 20, (Mart, 1991), s. 302.

[139] Sanders, s. 85.

[140] Aydemir, s. 271.

[141] Armaoğlu, "Çanakkale...", s. 19.

Çanakkale'de 200.000-250.00 Türk şehit, yaralı ve kayıp vardır[142]. Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi insanlık tarihinde hiç bir zafer bu kadar pahalıya mal olmamıştır.

Liman Von Sanders, Çanakkale'de Türk askerinin tükenmez azmini, vatan sevgisinin derecesini, cesâret ve fedâkârlıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

"Çoğu yarı çıplak, yarı açtılar. Haftada bir öğün kemikli bir parça et verilebiliyordu. Nebat yağında haşlanmış buğday kırığı yiyorlar, sıhhî vasıflardan mahrum su içiyorlar, taş üzerinde yatıyorlar, güneşe, fırtınalara, soğuğa, yağmura karşı korunmamış siperlerde, çamur ve toz içinde günler geçiriyorlar. Fakat dünyanın bütün vâsıta ve imkânlarına sahip düşmanlarını buldukları zaman arslanlar gibi döğüşüyorlardı. Bu ne gösterişsiz, nümâyişsiz bir yurt sevgisiydi. Arkalarında fakir bir vatan toprağı duran bu insanlar savaş boyunca birer kahramandılar. Ölüme gülerek giden bir başka millet yoktur. Bu hasletleri sebebiyledir ki, hürriyetlerini en ağır bedelle ödüyorlar, esâret bilmiyorlardı.

İstilâ ordusunun gerisinde bütün dünya kaynakları açık bulunduğu halde Türkler harp malzemesi bulabilmek için İngilizlerden ganimet almayı bekliyorlardı. Kum torbaları çok azdı. Kıtalara bu amaçla çuval gönderildiği zaman askerler bunu elbiselerini yamamak için kullanıyorlardı[143]." Pek çok Batılı gibi Amerikalı gazeteci Schriner'in de raporunda Türk askerlerinin iyi ve haysiyetli savaşçılar olduklarını yazıyordu[144]. Müttefikimiz olmasına rağmen Çanakkale muhârebelerine hiç bir

---

[142] Besim Darkot, Türklerin 252.300, İngilizlerin 205.000, Fransızların 47.000 kayıplarının olduğunu kaydeder. Bkz. Besim Darkot, "Çanakkale Muharebeleri", maddesi **İslâm Ansiklopedisi**, MEB yayını, C. III, İstanbul, 1988, s. 351; Liman Von Sanders ise 5. Ordu'nun 66.000'i şehit olmak üzere toplam zaiyatının 218.000 olduğunu kaydeder. Bkz. Sanders, s. 130.

[143] Mehmet Tütüncü, "Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti ve Dış Dünya Bakımından Sonuçları", **Milli Kültür**, S. 82, (Mart, 1991), s. 17.

[144] Keleşyılmaz, "Çanakkale...", s. 77.

Alman birliğinin katılmamış[145] olması da düşünülürse bu mücâdelenin zorluğu ve büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

Mustafa Kemal de bu muhârebede Türk askerinin hâlet-i rûhiyesini de şöyle ifade eder: "Biz kişilerin kahramanlık sahneleriyle ilgilenmiyoruz. Yalnız size Bombasırtı hâdisesini anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında mesafemiz 8 metre, yani ölüm muhakkak...Birinci siperdekiler, hiç biri kurtulamamacasına kâmilen düşüyor. İkinciler onların yerine geçiyor. Fakat ne kadar gıpta şayan bir soğukkanlılık ve tevekkül biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir korku ve endişe bile göstermiyor, sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, Cennet'e girmeğe hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahadet getirerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kudretini gösteren hayrete değer ve tebrike yaraşır bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muhârebesi'ni kazanan bu yüksek ruhtur[146]."

Mustafa Kemal'in askerî dehâsının gözler önüne serilmesi Çanakkale savaşlarının en önemli sonuçlarından biridir. İngiliz yazar Alan Moorehear Mustafa Kemal için "O genç ve dâhi Türk Şefinin o esnada orada bulunması, müttefikler bakımından, talihin en acı darbelerinden biridir" demek[147] suretiyle bir komutan olarak Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki rolünü ihsas edecektir. Onun bu dehâsı ile sevk ve idâre kaabiliyeti Millî Mücâdele'nin hemen her safhasında kendini gösterecektir. General Sir John Smyth, Mustafa Kemal'in önderliğinin Anzak saldırılarını atmakla kalmayıp Gelibolu seferinin kaderini tayin ettiğini yazar. Kısaca Çanakkale muhârebeleri, Mustafa Kemal gibi bir dâhiyi çıkarmış, savaşın bitiminde başlayacak olan İstiklâl Harbi'nin liderini Türk milletine kazandırmıştır.

---

[145] Bazı kumandan mevkileri ile teknik hizmetlerde görev almış Almanların sayısı ise ancak 700 kadardır. Bkz. Aydemir, s. 271 dn.

[146] Süslü, "Çanakkale Savaşları...", s. 306.

[147] Aydemir, s. 271.

bd-Irak Cephesi

İngiltere, Basra Körfezi'nden kuzeye doğru çıkıp Rusya ile irtibat kurmak, Türk kuvvetlerinin İran'a girip Hindistan yolunu tehdit etmesini önlemek istiyordu. Ayrıca Ortadoğu'nun zengin petrol kaynaklarına sahip olan bu bölgede hakimiyet kurmak düşüncesinde olan İngilizler, harekete geçerek 1 Kasım 1914'te Basra Körfezi'ne asker çıkarmışlar, 22 Kasım'da da Basra şehrini ele geçirmişlerdir. Aralık ayı başlarında tekrar ileri harekâta kalkan İngilizler, Korne mevkiini ele geçirmişler, burada 38. Fırka Komutanı Albay Suphi Bey ile çok sayıda subay ve askeri esir almışlardır. Bunun üzerine Basra Valisi ve kumandanı olarak Basra'nın istirdadına görevlendirilen Kurmay Binbaşı Süleyman Askerî Bey, kısa bir süre sonra yarbaylığa yükselmiş ve Irak ve Havalisi Komutanlığına atanmıştır. Süleyman Askerî Bey, 11 Nisan 1915 günü başlayan ve üç gün süren taarruzda başarılı olamadıklarını görerek ümitsizliğe düşmüş ve intihar etmiştir[148].

İngilizler, bir yıla yakın bir süre bölgeyi kontrol altına almışlarsa da Ruslarla birleşmeleri mümkün olmamıştır. 1915 yılı Kasım ayı sonlarında İngilizleri yenen Türk kuvvetleri Selman-Pak'ta kuvvetli bir savunma hattı oluşturmuşlardır. 29 Nisan 1916 tarihinde Kutü'l-Ammâre'de, İngiliz kuvvetlerini kuşatan Türk birlikleri İngilizlere ağır kayıplar verdirmişlerdir. Kuvvetlerinin üçte birini kaybeden İngilizler çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu kuşatmada İngiliz komutan General Tawnshend ile 20.000'e yakın İngiliz askeri esir alınmıştır.[149]. Ancak bu başarı uzun sürmemiş[150], takviye birlikler getiren İngilizler 1917 yılı başlarında karşı taarruza geçmişlerdir. Bağdat muharebesinde

---

[148] Sabis II, s. 392 vd.

[149] Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, İstanbul, 1993, s. 181 vd.; Uçarol, s. 386.

[150] Başkomutan Enver Paşa, Almanların isteğine uyarak İran'ı Rus kuvvetlerinden temizlemeye karar verdiği için Irak cephesinde taarruzlara devam edilmemiştir. Bkz. Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 122.

Türk kuvvetlerinin yenilmesi üzerine Bağdat da İngilizlerin eline geçmiştir.

be-Galiçya Cephesi

Rusya ve Avusturya cephesinin önemli ve stratejik bir noktasında bulunan Romanya diğer Balkan devletleri gibi tarafsız kalmak istiyordu. Rusya ise Balkanlarda etkin bir üstünlük sağlamayı düşünüyor ve Romanya'nın kendi yanında savaşa katılması için çalışıyordu. Romanya'nın Çanakkale'de devam eden savaşın sonuçlanmasını beklemekten başka çaresi yoktu. Zira boğazlar açılırsa savaş için kendisine gerekli olan silâh ve cephane kolayca sağlanabilirdi. Bu arada Rusya Bukovina ile Galiçya'yı ele geçirerek önemli bir etki sağlamıştır. Avusturya ise Romanya'nın İtilâf Devletleri safında yer almasını istemiyordu. Bu kararsızlık içerisinde İtilaf blokuna meylettiği anlaşılan Romanya ile Rusya ve Fransa arasında görüşmeler başlamış ve 17 Ağustos 1916 tarihinde İtilâf Devletleri ile Romanya arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Romenler savaş ilân eder etmez Avusturya-Macaristan sınırını geçerek Transilvanya'nın bir bölümünü ele geçirmişlerdir. 1917 yılı başlarında ise Avusturya, savaşın başında ele geçirdiği Belgrad'ı koruyamamış ve Sırplara kaptırdığı gibi Galiçya cephesinde de Ruslara karşı beklenen başarıyı gösterememiştir. İşte bu zamanda Alman ve Türk birlikleri Avusturya'ya yardım etmek amacıyla Galiçya cephesine gönderilmişlerdir[151]. 33.000 kişilik Türk kuvveti burada çetin savaşlar yapmışlar, ağır kayıplar vermişlerdir.

Alman ve Türk yardımına rağmen Rus taarruzları, Galiçya ve Bukovina cephesinde Avusturyalıların 100 km. gerilemesine sebep olmuştur. Sonunda Avusturya Galiçya'dan çekilmek zorunda kalmıştır[152].

---

[151] Ahmet Eyicil, **Siyasî Tarih**, Ankara, 1990, s. 190-195.
[152] Armaoğlu, **20 Yüzyıl...**, s. 121.

bf-Hicaz Cephesi

Osmanlı Devleti dünya savaşına girdikten kısa bir süre sonra Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi, 23 Kasım 1914 tarihinde "Cihâd-ı Mukaddes" ilân ederek Kırım, Türkistan, Hindistan, Afganistan ve Afrika Müslümanlarını İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa davet etmişti. Cihad edilince özellikle İngiliz İmparatorluğu ve Rusya'da yaşayan Müslümanların ayaklanacakları, gaileler çıkaracakları düşünülmüştü[153]. Osmanlı padişahının, aynı zamanda halife olması, bu devletlerin egemenliğinde yaşayan Müslümanların ilân edilen cihada uymalarını mümkün kılabilirdi. Oysa Sultan II. Abdülhamit döneminde müessir hale gelen Halifelik'e karşı İngilizlerin 20-30 yıldır yaptıkları propagandalar ile Balkan ve Trablusgarp savaşlarında devletin yenilgilere uğraması, Müslüman toplulukların cihada beklenen ilgiyi göstermeleri ihtimalini ortadan kaldırıyordu. Balkanlarda ve Anadolu'daki gayrimüslim unsurlarda olduğu gibi Araplar da Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırmanın zamanının geldiğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla mukaddes cihad çağrısından beklenen sonuç alınamamıştır.

İngiltere'nin görüşüne göre: İstanbul tehdit altında tutulduğu ve Türk ordusunun ana kısmı bu sebeple meşgul edildiği takdirde Araplar, İngilizler aleyhinde olmayacaklardır. Türklerin ana kuvvetleri serbest kalırsa veya İngiltere'nin Mezopotamya'daki gücü azalırsa Arapların büyük bir kısmı İngilizlerin aleyhine dönebilir. Böyle bir durumda ise Trablusgarp'ta ayaklanmalar başlar ve bütün Afrika'ya yayılabilir. Bu da yalnız Mısır'ı değil, Tunus ve Cezayir'i de tehlikeye sokar. Oysa Araplar Türklere karşı bağımsızlık ilânına şimdiden teşvik edilirlerse hem Mısır ve Mezopotamya'daki ciddi tehdit ortadan kalkar, hem de Türkler Müslüman dünyasında itibar kaybederler. Ayrıca Hindistan, Avusturya, Doğu Afrika ve Uzakdoğu yolunun güvenliği teminat altına alınmış ve Türk kuvveti hissedilir

[153] Armaoğlu, **20 Yüzyıl..**, s. 111.

bir şekilde zayıflatılmış olur[154]. İngilizlerin bu politikası çerçevesinde gelişen İngiliz-Arap ilişkileri 23 Mayıs 1915 tarihli Şam Protokolü ile işbirliği şeklinde sonuçlanmıştır. Şam Protokolü'yle gelecekteki Arap Krallığı'nın sınırları belirlendiği[155] gibi 7 Haziran 1916'da İngiltere'nin istekleri doğrultusunda yapılan anlaşma ile de İngiltere'nin destekleriyle Arap devletinin kurulması planlanmıştır[156].

Hicaz Valisi Galip Paşa'nın, Arapların isyana kalkışabileceğine ihtimal vermediği için ağır hareket etmesinden yararlanan Şerif Hüseyin, İngilizlerin de yardımıyla hazırlıklarını tamamlayarak 9 Haziran 1916 tarihinde Cidde, Mekke ve Taif'te isyanı başlatmıştır. İsyan karşısında Türk kuvvetleri önemli başarılar göstermişse de Hicaz'daki bu yerlerin Şerif Hüseyin'in eline geçmesine mani olamamışlardır. İngiliz Kraliyet donanmasının sağladığı destekle Cidde bir hafta içinde Arapların eline geçmiştir[157]. Mekke'nin bütün mahallelerine hakim bir tepede bulunan Ciyad kalesi 25 gün süren muhasara ve muharebeden sonra düşmüştür. Haziran ayının ortalarında İngiliz donanmasının yardımıyla Cidde'yi, bir müddet sonra (19 Eylül) Taif'i ele geçiren Şerif Hüseyin, Lavrens'in yardımlarıyla Kızıldeniz kıyısındaki limanları da ele geçirince Medine'ye sahip olmanın artık zor olmayacağına inanmıştır[158].

27 Haziran 1916 tarihinde yayınladığı bildiri ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir ihtilâl yapacaklarını ilân eden Şerif Hüseyin bildirisinin sonunda şunları söylemekte idi:

"Biz şimdi hala İttihat ve Terakkî Hükûmeti'nin boyunduruğu altında inleyen topraklardan tamamen ayrılmış durumdayız. İstiklâlimiz mükemmel ve kelimenin tam manasıyla ta-

---

[154] Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara, 1982, s. 92.

[155] Armaoğlu, **20 Yüzyıl...**, s. 125.

[156] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 125; Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, TTK yayını, Ankara, 1989, s. 133.

[157] Palmer, s. 263.

[158] Feridun Kandemir, **Medine Müdâfaası, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler**, İstanbul, 1991, s. 69-70.

mamlanmış olup her türlü yabancı müdahale veya kontrolünden tümüyle masun durumdayız"[159] Bu bildiri ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilân eden Şerif Hüseyin Ekim ayında da kendisini Arabistan Kralı ilân etmiş, İngiltere de bunu hemen kabul etmiştir[160].

Osmanlı Devleti, Padişah ve Halife'ye karşı başlatılan bu isyanın İngiltere'nin desteğinde girişilmiş bir hareket olarak İslâm dünyasına duyurmaya çalışmıştır. Esasen bu, İngiltere'nin beklediği ve korktuğu bir gelişmeydi. Bu itibarla İngiltere propaganda faaliyetleri için kendini hazırlamıştı. Nitekim Arap ayaklanmasından sonra, hatta savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki propaganda savaşı sürüp gidecektir[161].

Mekke, Cidde ve Taif'in düşmesinden sonra mücadele Medine çevresinde cereyan etmiştir. İsyancıların hedefi Medine'nin bir an önce ele geçirilmesi olduğundan şehrin etrafı kuşatılmıştır. İngilizler ise Türk kuvvetlerini bulundukları yerde tutmak ve Medine'nin can damarı olan demiryoluna saldırmak istiyorlardı. Türk kuvvetlerinden önemli bir kısmı Hicaz'a gönderilmiş olduğundan asıl cephe olan Sina cephesinde etkili olmayı hesap ediyorlardı[162]. Medine'yi sonuna kadar savunmayı düşünen Fahrettin Paşa'nın görüşüne karşı Almanlar ise Medi-

---

[159] Bildirinin orijinal metninde "Buradaki Türk vazifelileri ve garnizon kuvvetlerini şimdiden ele geçirmiş durumdayız. Böylece memleket tam istiklâlini elde etmiştir." tarzında bir ifade yer almıştır. Şerif Hüseyin'in bildirisi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Kürkçüoğlu, s. 115-120.

[160] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...,** s. 126.

[161] Kürkçüoğlu, s. 141; Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaşarak ayaklanması, bir süre sonra da Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerin bir Hıristiyan devletinin kuklası olan birisinin eline geçmesi Hindistan Müslümanlarına hem ağır gelmiş hem de Hükûmete olan güvenleri sarsılmıştır. Şerif Hüseyin'in halifeye karşı ayaklanmasının Hindistan'da yarattığı tepkilerinden çekinen İngilizler konu ile ilgili bütün yazı ve tartışmaları yasaklamışlardır. Bayur, **Acun...,** s. 134.

[162] Kandemir, s. 118-119.

ne'nin elde tutulmasının anlamsız ve gereksiz olduğunu düşünüyorlardı[163].

Her türlü imkânsızlık ve olumsuzluklara rağmen "çöl ortasında Plevne kahramanları" olarak tarihe geçen Medine müdafileri büyük bir şecaatle Medine'yi savunmuşlardır. Mondros Mütârekesi imzalanınca mütârekenamenin 16. maddesine uyularak Haşimi Hükûmeti adına Emir Ali, İtilâf Devletleri adına İngiliz Yüzbaşı Kapitan Gerland ile Türk heyeti arasında Medine'nin boşaltılması ve teslimine dair bir şartname imzalanmıştır[164]. Mondros Mütârekesi'nden sonra imzalanan böyle bir şartnamenin hükümlerini tahmin etmek hiç de zor değildir. Şartnamenin daha ilk cümlesinde Osmanlı askerlerinin memleketlerine gönderilmeleri kararlaştırılmış olduğu halde askerlerden hiç biri memleketlerine gönderilmemiş, hepsi Mısır'daki İngiliz esir kampına götürülmüşlerdir.

bg-Filistin Cephesi

Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanı ve İngiliz desteğiyle Hicaz'da önemli başarılar elde etmesi ile Kanal harekâtından istenen neticenin alınamaması İngilizlere Ortadoğu'da istedikleri stratejiyi uygulama imkânı vermiştir. 1916 yılı sonunda İngilizlerin Süveyş Kanalı'ndan Suriye'ye kadar olan bölgede taarruza kalkmaları üzerine Türk cephesi 17-18 Mart 1917 tarihinde Gazze-Birüssebi hattına alınmıştır. 26 Mart'ta Birinci Gazze ve 17-20 Nisan'da İkinci Gazze muharebelerinde çok üstün kuvvetlere rağmen İngilizler püskürtülmüşlerdir. Bu arada Bağdat'ın geri alınması için Suriye bölgesinden düşünülen harekât için Yıldırım Orduları Grubu adında bir kuvvet oluşturulmuş[165] ve bu ordunun başına Alman Genel Kurmay Başkanı General

---

[163] N. Kaşif Kıcıman, **Medine Müdâfası**, İstanbul, 1972, s. 180.

[164] Medine savunması ve bahsi geçen şartname için bkz. Kandemir, s. 138 vd.

[165] Tamamen Almanlar tarafından yürütülecek olan stratejik tasarı olarak kurulan bu ordunun amacı Bağdat'ı İngilizlerden geri almaktı. Bağdat'tan İran ve Hindistan'a uzanarak Doğuda büyük toprakları elde ederek Alman İmparatorluğu'nu kurtarılabilirdi. Bkz. Kınross, s. 172.

Falkenhayn getirilmiştir. Yıldırım Ordusu'nun henüz teşkil edildiği bir zamanda, 31 Ekim'de, İngilizler, üstün kuvvetlerle Gazze-Birüssebi cephesine karşı üçüncü saldırısı başlamıştır. Zaten İngilizler hücuma kalkarsa Türk mevzilerini yarıp Filistin ve Suriye'yi geçerek Bağdat'la bütün ulaştırma yollarını kesebilirdi. Bu muharebe sonrasında 7 Kasım 1917 tarihinde Gazze düştüğü gibi Türk kuvvetlerinin boşalttığı Kudüs de 9 Aralık 1917 tarihinde İngilizlerin eline geçmiştir. Kudüs'ün düşmesi Hıristiyan dünyasında, hatta Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da bile bir haçlı zaferi gibi kutlanmıştır[166].

İngilizler, kış gelmeden Osmanlı Devleti'ni saf dışı etmek istedikleri için esas saldırının Filistin'den başlatılmasını planlamışlardı. Buradan Suriye'ye yürüyerek Anadolu'ya girilebileceği düşünülüyordu. Eylül ayında başlayan İngiliz saldırısı gelişmiş ve Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Üstün İngiliz kuvvetleri karşısında bölgede bulunan iki Osmanlı ordusu yenilmiştir. Bölgede bulunan 7. Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa ise savaşın artık uzun süre devam edebileceğine inanmıyor, ama gerçek Türk vatanı olan yerleri istiladan düşman işgalinden ve parçalanmaktan kurtarmak istiyordu. İşte bunun için İngiliz kuvvetleri 18 Eylül'de Yafa kıyısından ilerlemeye başladıklarında 7. Ordu bu saldırıya karşı koymuştur. Mevcut askerî kuvvetlerin gerçekte göründüğünden zayıf bir durumda olması uzun süreli ve geniş bir cephede savaşın başarılı olmasına imkân vermeyecekti[167]. Filistin Cephesi Komutanı Cemal Paşa ile Mustafa Kemal Paşa Bağdat projesine karşı çıkmışlar, eldeki kuvvetleri Halep'le Şam arasında toplamak ve duruma göre nereye gerekirse oraya göndermek istiyorlardı. Bu

---

[166] Bayur, **Acun...**, s. 146.

[167] Mustafa Kemal Paşa'nın Eylül 1917'de bildirdiğine göre, tümenlerinden birindeki askerler fiziki bakımdan öyle zayıf düşmüşlerdi ki düşmanın üstüne yürümek bir yana tören sırasında ayakta durmayı bile başaramıyorlardı. Bkz. Palmer, s. 264; En iyi örgütlenmiş tümenler bile erlerin kaçması veya hastalanması yüzünden daha cepheye varmadan yarı yarıya azalıyordu. Bkz. Kınross, s. 175.

görüşü kabullenmeyen Enver Paşa ise Sina çölü üzerinden bir saldırıya girişilirse, İngilizlerin Süveyş'e kadar sürülmelerinin mümkün olabileceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa, 1917 yılı Eylül ayında Talat ve Enver Paşalara ayrıntılı bir rapor göndererek mevcut şartların bir değerlendirmesini yapmış ve 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa etmiştir[168].

Filistin cephesindeki gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini doğrular mahiyette olmuştur. Bölgedeki muharebelerde 1 Ekim'de Şam, 27 Ekim'de de Halep İngilizlerin eline geçmiştir. Ancak Şam'ın düşmesi ve bir gün sonra da Beyrut'a girmelerinden hemen sonraki günlerde Talat Paşa Hükûmeti istifa etmiştir. Bu arada İngiliz-Hindistan birlikleri Mezopotamya'da Dicle boyunca ilerlemeye devam etmişlerdir[169].

c-Gizli Anlaşmalar

Osmanlı topraklarının paylaşılması 1815 Viyana Kongresi'nden itibaren güçlü devletlerin en önemli meselesi idi. Bunu sağlayabilmek için muhtelif sebeplerle bir araya gelen devletler çıkarları doğrultusunda uzlaşmaya çalışmaktaydılar. Ancak Birinci Dünya Savaşı'na kadar her devleti memnun edecek bir paylaşım gerçekleşmemiştir. Osmanlı Devleti'nin gün geçtikçe zayıflaması, devletin siyasî ve askerî zaafları paylaşımı kolaylaştırmışsa da jeostratejik önemi haiz bir coğrafya olması, emperyalist devletlerin çıkarları açısından bu paylaşımın o kadar da kolay olmayacağını gösterecektir.

ca-İstanbul Anlaşması

Birinci Dünya Savaşı çıktıktan kısa bir süre sonra ve daha Osmanlı Devleti tarafsız iken Rusya, bu fırsattan istifade ile öncelikle İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek isteyecektir. Rusya'nın bu yönde İngiltere ve Fransa nezdinde bazı teşebbüslerde bulunmuştur. İngiltere İstanbul ve

[168] Kinross, s. 175-176.
[169] Palmer, s. 269.

Boğazlar meselesinin Rusya'nın yararına çözümlenebileceğini bildirmekle beraber kesin çözümün Almanya'nın yenilgisine bağlamıştır. Fransa ise Suriye ve Filistin üzerindeki isteklerine karşılık Rus isteklerini kabul ediyordu. Müttefiklerin Çanakkale'yi geçmek için yapacakları harekâtta Rus filosunun da İstanbul Boğazı'nı zorlaması düşünülmüşse de sonra bundan vaz geçilmiştir. Boğazların İngiltere ve Fransa'nın eline geçmesi halinde tarihî bir fırsatın kaçmış olacağını düşünen Rusya Boğazlar konusunda bu iki müttefikini anlaşmaya zorlamıştır. İngiltere ve Fransa, müttefiklerin ortak davası için yaptığı hizmetlerden ve batı cephesinin yükünü hafifletmek için harcadığı çabalardan dolayı Rus isteklerini[170] kabul etmek zorunda kalmışlardır. İngiltere 12 Mart 1915 ve Fransa 10 Nisan 1915'de Rusya'nın isteklerini kabul ettiklerini bildirmişlerdir[171]. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında varılan bu anlaşma Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda bir dizi gizli anlaşmanın yapılmasına yol açacaktır.

cb- Londra Sözleşmesi

Birinci Dünya Savaşı çıktığı tarihlerde tarafsızlığını ilân eden İtalya, merkezi devletlerin, İtilâf Devletlerine karşı kazanacakları kesin bir zaferden sonra bile kendilerine taviz vermeyeceklerini, dolayısıyla İtilâf Devletleri yanında yer almanın daha uygun olacağını düşünüyordu. İtilâf Devletlerince Çanakkale cephesinin açıldığı bir zamanda, İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Boğazların Rusya'ya verileceğini ve Osmanlı topraklarını paylaşmakta olduklarını haber alan İtalya, İtilâf Devletleri ile anlaşmak istemiştir. 26 Nisan 1915 tarihinde Lond-

[170] Rusya'nın 4 Mart 1915 tarihli notasına göre: İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi'nin batı kıyıları ve Midye-Enez hattına kadar güney Trakya ile İstanbul Boğazı'nın doğu kıyısı ile Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nin sonradan tespit edilecek bir noktası arasında kalan topraklar, Marmara Denizi'ndeki adalar Rusya'ya verilecektir. Bkz. Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 115.

[171] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 114-116.

ra'da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre İtalya, bir ay içinde savaşa katılmasına karşılık Osmanlı toprakları bölüşüldüğünde Antalya bölgesini alabilecekti. Savaş sırasında müttefikler Osmanlı topraklarından bazı yerleri işgal ederlerse Antalya iline yakın olan yerler İtalya'ya ayrılacaktı. Ayrıca Oniki Ada tamamen İtalyanların hakimiyetine geçeceği gibi Trablusgarp'ta Sultana ait olan hak ve imtiyazlar İtalya'ya geçecekti. Şayet Osmanlı Devleti parçalanmayıp sadece büyük devletlerin menfaat bölgelerinde değişiklik yapılırsa İtalya'nın çıkarları da göz önünde bulundurulacaktır[172]. İtalya'nın, savaş ilân ettikten sonraki yıllarda başarılı olduğu söylenemez. Ancak İtalya, Avusturya ile savaşa tutuşmakla bu devlete yeni bir cephe açtırmış ve dolayısıyla Avusturya'nın diğer cephelerindeki durumunu zayıflatmıştır[173]. Yapılan bu gizli anlaşmadan da anlaşılacağı gibi İtalya çok da güçlü ve iddialı bir devlet olmayıp dünya savaşında önemli bir denge unsurudur. Zira bu anlaşma ile İttifak Devletlerinden Avusturya'nın hareket alanı daraltılmak istenmiş ve bunda da başarılı olunmuştur.

cc-Sykes-Picot Anlaşması

Kağıt üzerinde de olsa Rusya'nın İstanbul ve Boğazları almasından sonra harekete geçen Fransa, daha savaş sona ermeden Osmanlı toprakları üzerindeki paylaşımdan azami ölçüde yararlanmaya çalışmıştır. Fransa, İngiltere'ye müracaat ederek, Osmanlı topraklarıyla ilgili bir anlaşma yapılmasını önermiştir. İngiltere'nin Araplarla anlaşarak Ortadoğu'ya yerleşmek için gizlice yürüttüğü faaliyetlerden haberdar olan Fransa, Suriye ve Adana üzerinde ısrar edecektir. 1915 yılı içinde Rusya'yla da Suriye ve Adana bölgesinin Fransa'ya verilmesi konusunda anlaşmış olan Fransa, Anadolu ve Ortadoğu'da mutlaka yer almak istiyordu. İngiltere, Fransız emellerinden çekinen Arapla-

[172] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, MEB yayını, İstanbul, 1991, s. 152-153.
[173] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 118.

rı yatıştırmanın çaresinin Fransa ile müzakereye oturmak olduğunu kabullenmiştir[174]. Bunun üzerine 1915 yılı sonlarına doğru bir yandan İngiltere ile Fransa, bir yandan da İngiltere-Fransa-Rusya arasında Osmanlı topraklarının paylaşımı üzerine görüşmeler başlamıştır. Beyrut'ta eskiden konsolosluk yapmış olan François Georges-Picot ile Arap uzmanı Albay Sir Mark Sykes'la 23 Kasım 1915'de başlayan görüşmelerden sonra iki Ortadoğu uzmanı, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda bazı teklifler önermişlerdir[175]. 3 Ocak 1916 Tarihinde tamamlanan Sykes-Picot görüşmeleri ile hazırlanan öneri 1916 Şubatında İngiltere ve Fransa kabinelerinde onaylanmıştır[176]. 26 Nisan 1916 tarihinde Fransa ile Rusya arasında Sykes-Picot mutabakatı esas alınarak bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre Rusya, Suriye ve Adana ve Mezopotamya'nın Fransa ile İngiltere arasında paylaşılmasını kabul ediyordu. Buna karşılık Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis vilâyetleri ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilâyetleri arasında kalan toprakları alacaktı. Kayseri, Aladağ, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin ve Harput arasında bulunan Anadolu toprakları da Fransa'nın olacaktı[177]. 30 Mayıs 1916 tarihinde de İngiltere, Fransa ve Rusya arasında aynı şekilde bir anlaşma yapılmış ve Osmanlı toprakları bu üç devlet arasında paylaşılmıştır. Buna göre iki Arap devleti kuruluyordu. Şam civarında kurulacak olan devlet Fransız korumasına, Bağdat'tan Akabe'ye kadar olan alandaki ise İngiliz korumasına verilecektir. Filistin milletlerarası bir bölge olacaktı[178].

cd-St. Jean de Maurienne Anlaşması

1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmalardan İtalya haberdar edilmemişti. Müttefikleri arasında bir anlaşma yapıldığını sezen İtalya'nın müracaatı üzerine müt-

[174] Fromkın, s. 180-181.
[175] Palmer, s. 262.
[176] Fromkın, s. 187.
[177] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 125.
[178] Palmer, s. 262.

tefikler, kesin bir anlaşmanın söz konusu olmadığını, sadece Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hakkında fikir alış verişinde bulunulduğu cevabını vermişlerdir. Rusya'da Bolşevik ihtilâlinin çıkması üzerine önemi daha da artan İtalya, Anadolu'daki isteklerini de içeren yeni bir anlaşma yapılmasını istemiştir. 19-21 Nisan 1917 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında St. Jean de Maurienne anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre: İtalya, 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmaları kabul ediyor, buna karşılık Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgeleri İtalya'ya veriliyordu. Ayrıca İngiltere ve Fransa İzmir'de serbest liman kurabilecekleri gibi İtalya da Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest limanna sahip olabilecektir[179].

Savaş sona erdikten sonra İtilâf Devletlerinin Osmanlı mirası üzerinde anlaşmakta güçlük çektikleri asıl mesele İtalya'ya bırakılan bu toprakların verilip verilmeyeceği meselesi olacaktır. Görüldüğü gibi bu anlaşma ile Batı Anadolu'nun İzmir'den Konya'ya kadar geniş bir bölgesi İtalyan nüfûz bölgesi olarak tespit edilmiştir. İngiltere ve Fransa kendi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle[180] önce, bu anlaşmayı geçersiz saymak isteyeceklerdir[181]. Rusya'nın ihtilâl sebebiyle bu anlaşmaya imza koymamış olması hukukî bakımdan gerekçe gösterilecektir.

Birinci Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam ederken 1917 yılında Rusya'da Boşevik İhtilâli çıkmış ve Çarlık Rusyası yıkılmıştır. Bundan sonra Rusya, İtilâf Devletlerinin aralarında yaptıkları gizli anlaşmaların hepsini açıklayacaktır. Ancak savaştan galip çıkacak olan bu devletlerin stratejilerinde pek bir

---

[179] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 135-136.

[180] Anadolu'da üstlenecek ve Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya, İngiltere ve Fransa için önemli bir tehdit oluşturabilirdi. Bkz. Ahmet Bekir Terek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. V, S. 29, (Şubat, 1970), s. 26.

[181] Mr. Balfour, 1917 uzlaşmasının hükmü kalmadığını 14 Ekim 1918'de açıkladı. Bkz. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çeviren. Cemal Köprülü), Ankara, 1991, s. 60.

değişiklik olmayacak, Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda yeni anlaşma girişimlerinde bulunacaklardır.

d-Ermeni Tehciri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin cephede ve cephe gerisinde düşmanla işbirliği yapmaları, isyanlar çıkarmaları, çeteler oluşturarak eşkıyalık ve Türk halkına akla gelmedik zulümlerde bulunmaları devleti oldukça zor duruma sokmuş ve tedbirler alınmasını gerektirmiştir. Esasen Rusya ile işbirliği içinde olan Ermenilerin devlete karşı faaliyetleri, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce kontrol edilemez bir biçimde gelişme içindeydi. Hatta Ağustos ayında Kafkasya'daki Ermeniler ve bilhassa komiteciler -muhtemelen kendilerine ayak bağı olmamaları için- ailelerini Erivan'a göndermeleri dikkat çekicidir[182]. Yine bu dönemde bile Ermenilerin her türlü faaliyetlerine ve taşkınlıklarına rağmen Türk makamlarının serinkanlı ve sabırlı davrandıkları görülmektedir[183]. Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra 1914 yılı sonları ile 1915 yılı başlarında alınan tedbirlerin yeterli olmadığı ve istenen tedbirlerin uygulanamadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükûmeti, Ermenileri silâhlandırıp devlet aleyhinde kışkırtan ve teşkilâtlandıran komiteleri dağıtmak amacıyla 24 Nisan 1915 tarihinde vilâyetlere ve mutasarrıflıklara gizli bir tamim göndermiş ve Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite elebaşılarının tutuklanmasını istemiştir. Bu tamim üzerine 2345 kişi tutuklanmıştır[184].

---

[182] Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı...", s. 393.

[183] Süleyman Askerî Bey'in 2 Ekim 1914 tarihli raporunda, Rusların millî alaylar teşkili için Kafkasya'dan subaylar gönderdikleri ve teşkilât yaptıkları yönünde haberler alındığı , Ermenilerin Türklerle teşrik-i mesai yapmasalar dahi tarafsızlıklarını sağlamaya çalışmak ve kalplerini kırmamak gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. Vahdet Keleşyılmaz, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE yayını, S. 48, (Şubat, 2000), s. 147.

[184] Ermenilerin her yıl katliam günü olarak kutladıkları, günümüzde de Ermeni soykırımının yıldönümü olarak kabul ettirmek istedikleri 24 Nisan bu tutuklamalardan dolayıdır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa 2 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderdiği yazıda Ermenilerin isyan çıkaramayacak şekilde dağıtılmalarını uygulamanın yalnız isyan çıkarılan bölgelerdeki Ermenilere uygulanmasını istemiştir. Bu yazıda Enver Paşa'nın Ermenilerin isyanlarını sürdürebilmek için toplu ve hazır bir halde bulunduklarını söylemesi tehcirin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan geçici bir kanunla asayişi bozan silâhlı saldırgan ve direnişçilerin tecavüz ve direnişleri sırasında imha, casusluk ve vatana ihanet eden köy ve kasaba halkını başka yerlere sevk ve iskân etme yetkileri orduya devredilmiştir.

Ermeniler, kendilerine yapılan uyarılara rağmen Van, Bitlis vilâyetleriyle Şarkikarahisar ve Amasya şehirlerinde ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma Hükûmet ve ordu aleyhinde olmakla kalmayıp aynı zamanda Türk ve Müslüman ahaliye yönelikti. Askerlik çağındaki Ermenilerin çoğu davete uymayarak saklanmış, bir kısmı da orduya gittikten sonra silâhlarıyla kaçarak köylerine dönmüşler ve bütün eli silâh tutanların orduya katılmasıyla savunmasız kalan halka saldırarak ırz, can ve mallarına saldırmışlar, köy ve mahalleleri yakıp yıkmışlardır.

Bu sırada 3. Ordu Kumandanı olan Mahmut Kamil Paşa, olayların önlenebilmesi için Ermenilerin tehcir edilmelerini teklif etmiştir. Devlet her cephede savaş halinde bulunduğu için vuku bulacak bir ayaklanma herhangi bir savunma cephesinin güvenliğini ihlal edebilirdi[185]. Bu konuda Ahmet İzzet Paşa da "Ermenilerin ayaklanma ve isyanda devam edecekleri ortaya çıktığından, Hükûmet için göçe teşebbüs zorunluydu. Bu tedbirin büyük bir araziye yayılması, çepeçevre tehdit altında bulunan bir memleket için mecburiyet vardı" demektedir[186].

Devlet savaş şartlarına rağmen sevkiyatın düzen ve emniyet içinde yürümesi ve kafilelerin her hangi bir zarara uğramaması için elindeki bütün imkânları kullanmıştır.

---

[185] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım,** C. I, Nehir yayını, İstanbul 1992, s. 200-201.
[186] Ahmet İzzet Paşa I, s. 207.

Tehcir, cephelerin güvenini sarsacak bölgelerde uygulanmıştır. Bunlar, Kafkas ve İran cephesinin gerisinde bulunan Erzurum, Bitlis ve Van bölgeleri ile Sina cephesi gerisinde bulunan Mersin ve İskenderun bölgeleridir. Daha sonra isyan çıkaran ve Ermeni komitecilerine yataklık yapan diğer vilâyetlerdeki Ermeniler de tehcire tâbi tutulmuşlardır.

Üç maddeden oluşan kanun şöyledir:

1- Seferde ordu, kolordu, fırka kumandanları, bunların yardımcıları ve bağımsız bölge komutanları halk tarafından herhangi bir surette Hükûmetin emirlerine ve ülkenin savunmasına, güvenliği korumaya ilişkin uygulamalara karşı koymak, silâhla saldırı ve direnme görülürse hemen askerî kuvvetle şiddetli biçimde cezalandırmaya ve saldırıyı bütünüyle yok etmeye yetkili ve zorunludur.

2- Ordu ve bağımsız kolordu ve fırka kumandanları askerî kurallara aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı veya topluca diğer yerlere sevk ve yerleştirebilirler.

3- Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.[187]

e-Mondros Mütârekesi

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'nden, imzaladığı mütâreke ile mağlup bir devlet olarak çıkmıştır. Mondros Mütârekesi'nde Türk delegasyonu Başkanı Rauf (Orbay) Bey vasıtasıyla yapılan girişimler, ustaca yürütülen İngiliz siyâseti ile sonuçsuz bırakılmış[188] ve Mütâreke'nin imzalanmasından hemen bir gün sonra Anadolu'da işgaller başlamıştır. 24 Ekim'de Rauf Bey'e verilen tâlimatnâmede[189] işaret edilen hususlarda

---

[187] Halil Metin, **Türkiye'nin Siyasî Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları,** MEB yayını, İstanbul, 1992, s. 147; Esat Uras, **Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul, 1976, s. 609.

[188] Bu hususta bkz. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, C. I, İstanbul, 1993, s. 89 vd.

[189] Bu tâlimatnâme için bkz. Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s. 21-22.

herhangi bir tâdilat yapılmadığı gibi bazı maddeler o derece müphem kaleme alınmıştı ki, Türkiye açısından hiç de müsâit olmayacak yorumlara açıktı[190]. Nitekim, İşgallerde Mütârekenâme'nin 7. maddesi gerekçe gösterilecektir.

Türk kamuoyundaki endişelere rağmen bu mütâreke, tehlikeli ve korkulacak bir mahiyetten uzak olarak telâkki edilmiş hatta, Müttefiklerin Osmanlı Devleti'ne karşı müsâit bir davranışı ve bir başarısı olarak addedilmiştir. İsmet Paşa'nın belirttiği gibi, "gerçekten mütâreke metni okunduğu zaman açık ifade ile göze batacak mahzurlar taşımadığı intibâı uyandırıyordu. İleride mütâreke'nin tatbikâtı esnasında memleketin canını yakmış olan esaslı maddeler çok kapalı ve aynı zamanda her türlü tefsire müsâit bir şekilde kaleme alınmıştı"[191].

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın "2 Kasım 1918'de Mütâreke şartları ordulara tebliğ edilmişti. Müttefiklerimize dikte ettirilen şartlar nazar-ı itibara alınırsa daha mûtedil sayılabilirdi. Bulgarlar kayıtsız şartsız teslim olmuşlardı. Ancak gâlip devletler ahde vefa gösterebilecekler miydi ? Yoksa bir kin ve intikam politikası mı güdeceklerdi ?"[192] sözleriyle ifade ettiği endişeler, Mütâreke'nin akabindeki psikolojiyi ve belirsizliği izah etmektedir. Gerçekten de Türk Milletinin kaderini büyük ölçüde etkileyen ve Millî Mücâdele boyunca İtilâf Devletlerinin gayelerini gerçekleştirmek için imzalattıkları bu mütârekenin maddelerinin son derece ağır olduğu kısa sürede anlaşılacaktır.

30 Ekim 1918 tarihinde İngiltere temisilcisi Amiral Calthorpe ile Osmanlı Devleti temsilcisi Bahriye Nâzırı Rauf Bey başkanlıklarında süren görüşmelerden sonra imzalanan Mondros Mütârekesi hükümleri şöyledir:

1-Karadeniz'e geçmek için Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının müttefikler tarafından işgali.

---

[190] Jaeschke, s. 27.

[191] İsmet İnönü, **Hatıralar**, C. I, (Hazırlayan. Sabahattin Selek), İstanbul, 1985, s. 164.

[192] Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücâdele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 27.

2-Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları, torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek, bunları taramak veya kaldırmak için istenildiği zaman yardım edilecektir.

3-Karadeniz'deki torpil mevkileri hakkında mevcut bilgi verilecektir.

4-İtilâf Devletlerine ait harp esirleriyle Ermeni esir ve tutukluları İstanbul'da toplanacak, kayıtsız ve şartsız İtilâf Hükûmetlerine teslim olunacaktır.

5-Hudutların muhâfazası ve iç güvenliğin sağlanması için lüzumu görülen kuvvetlerden başkası derhal terhis edilecek, işbu askerî kuvvetlerin miktar ve durumları, Osmanlı Devleti'yle müzâkere edildikten sonra, Müttefikler tarafından kararlaştırılacaktır.

6-Osmanlı karasularında zabıta ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri gösterilecek, Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.

7-Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek durum zuhurunda herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkını haiz olacaklardır.

8-Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demiryollarından İtilâf Devletleri tarafından istifade edilmesi ve İtilâf Devletleriyle savaş halinde bulunan devletlere kapıtılması, Osmanlı gemileri de ticaret ve ordunun terhis hususlarında benzer şartlar içinde faydalanacaklardır.

9-İtilâf Devletlerine Osmanlı tersane ve limanlarında bütün gemilerin tamirleri için kolaylık gösterilecektir.

10-Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgali.

11-İran'ın kuzey-batısında ve güney Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin derhal savaştan evvelki hudut gerisine alınması hususundaki evvelce verilecek emir icra edilecektir. Güney Kafkasya'nın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından boşaltılması emredildiğinden kalan kısmı Müttefikler tarafından mahalli durum tedkik edilerek istenilirse boşaltılacaktır.

12-Hükûmet muhâbereleri müstesna olmak üzere telsiz, telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından murâkabesi.

13-Bahrî, askerî ve ticarî madde ve malzemenin tahrip edilmemesi.

14-Memleketin ihtiyacı sağlandıktan sonra kalan kömür, akaryakıt ve deniz levâzımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi. Mezkûr maddelerden hiç biri ihraç olunmayacaktır.

15-Bütün demiryollarına İtilâf murâkabe subayları memur edilecektir. Bunların arasında bugün Osmanlı Devleti'nin murakâbesi altında bulunan güney Kafkasya demiryolları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına konacaktır. Ahâlinin ihtiyacı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Devleti Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecektir.

16-Hicaz, Asir ve Yemen'de, Suriye ve Irak'ta bulunan birlikler en yakın İtilâf komutanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin muhâfazası için lüzumlu olandan maadası beşinci maddedeki şartlara göre geri çekileceklerdir.

17-Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan birliklerine teslim olacaklardır. Teslim olmadıkları takdirde Osmanlı Hükûmeti muhâbere ve yardımı kesmeyi taahhüt eder.

18-Mısrata dahil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanlar en yakın İtilâf Muhâfaza Birliği'ne teslim edilecektir.

19-Alman, Avusturya deniz, kara subayları ve sivil memurları ve teb'ası bir ay içinde uzak olanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa bir zamanda Osmanlı memleketini terk edeceklerdir.

20-Terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silâh, cephâne ve nakil vasıtalarının kullanma tarzına ait verilecek tâlimata riâyet olunacaktır.

21-Müttefiklerin menfaatlerini korumak için İâşe Nezâreti yanında İtilâf mümessilleri bulunacak ve kendilerine bu konuda lüzum görülecek bütün bilgiler verilecektir.

22-Osmanlı harp esirleri İtilâf Devletleri yanında muhâfaza edilecek. Sivil harp esirleri ile askerlik çağı dışında olanların terhisleri dikkate alınacaktır.

23-Osmanlı Devleti, merkezî Hükûmetlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

24-Vilâyât-ı sittede (altı ilde: Erzurum, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas, Bitlis) karışıklık zuhurunda bu vilâyetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilâf Devletleri muhâfaza ederler.

25-Müttefiklerle Osmanlı Devleti arasındaki savaş 1918 yılı Ekim ayının 31. günü mahallî saat ile öğle vakti sona erecektir.

İmzalar: Arthur Calthorpe, Hüseyin Rauf, Reşat Hikmet, Sadullah[193]

Mütârekenâme imzalandığı sırada Amiral Caltrope'un, "Mütârekenâme'ye imza atmakla, yıllardan beri insan kanı akıtılıp gidilişine nihayet vereceğimizi ümit ediyoruz" sözlerine karşılık Türk Delegasyonu Başkanı Rauf (Orbay) Bey'in "Mütârekenâme'nin şartları ağırdır. Bununla beraber onları yerine getirmeğe sadâkatle çalışacağız. İngiliz devlet ve milletinin imzalarına sâdık, vaatlerine vefâkâr olduklarına itimadımız vardır. Bu inanç üzerimize düşen ağır vazifeyi yapmakta bize cesaret verdi. Büyük İngiliz milleti ile müttefiklerinin taahhütlerine ve vaatlerine sadâkatle riâyet edeceklerine olan itimadımızda hatamız yoktur zannındayız" sözleri[194] mânidardır. Rauf Bey, sanki Müttefiklerin taahhüt ve vaatlerine sadık kalmaya-

---

[193] Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, C. I, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin), İstanbul, 1993, s. 43-44; Türkgeldi, s. 69-73; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III/Kısım.4, TTK yayını, Ankara, 1983, s. 742-746; Fahri Belen, **Türk Knrtnluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara, 1983, s. 11-13; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s. 105-107; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I (1920-1945), TTK yayını, Ankara, 1989, s. 12-14.

[194] Orbay I, s. 146.

caklarını ihsas etmektedir. Ayrıca Rauf Bey'in Tawnshend'e "Mütâreke'de ağır şartlar var. Bunlara razı oluşumuzun başlıca sebebi, İngilizlerin durumu kavrayarak millî izzet-i nefsimizi incitmekten çekineceklerine dâir Calthorpe'un centilmence ve askerce verdiği teminattır" demesi[195] aynı endişeleri ve bir teslimiyeti göstermesi bakımından önemlidir.

Mütâreke imzalandıktan çok kısa bir süre sonra Amiral Calthorpe'un bu sözlerinin, vaatlerinin ve taahhütlerinin Mütârekenâme'nin maddeleri gibi kaypak olduğu anlaşılacaktır. Anlaşılan odur ki, Amiral Calthorpe'un emniyet verici sözleri, sadece İngilizlerin asıl niyetini gizlemeye yaramıştır [196].

Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütârekesi hükümlerinin doğurabileceği akibetler konusunda Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya itirazlarını bildiriyor, mütâreke şartları dışına çıkan uygulamaları şiddetle protesto ediyor ve mütâreke şartlarının uygulanması konusunda emri altında bulunan birliklere uyarılarda bulunarak gerekli tedbirleri almaya çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın tenkit ve sert ikazları karşısında İstanbul Hükûmeti, kendisinden kurtulmak için Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhı'nı kaldıracak ve Mustafa Kemal Paşa'yı da Harbiye Nezâreti'nin emrine alacaktır. Ancak, çok kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın dediği çıkacak ve memleket baştan sona istilaya maruz kalacaktır.

[195] Orbay I, s. 148.
[196] İnönü I, s. 164.

II. Bölüm
MİLLÎ MÜCADELE

A-Siyasî Hesaplar ve İşgallerin Başlaması

1-Yunanistan

18 Ocak 1919'da Paris'te Osmanlı topraklarını paylaşmak için toplanan Müttefiklerin, Osmanlı mirası üzerinde anlaşmakta güçlük çektikleri asıl mesele, daha önce İtalya'ya vaad edilen toprakların verilip verilmeyeceği meselesi olmuştur. 1917 yılında imzaladıkları St. Jean De Maurienne Gizli Anlaşması ile Batı Anadolu'nun İzmir'den Konya'ya kadar geniş bir bölgesi İtalyan nüfûz bölgesi olarak tespit edilmiş idi. İngiltere ve Fransa kendi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle bu anlaşmayı geçersiz saymayı uygun bulmuşlardır[197]. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson bile, Batı Anadolu'daki Rumların Türklerin boyunduruğundan kurtarıldıktan sonra İtalya boyunduruğuna terk edilmemesi ve bu insanların yaşadığı Türk topraklarının Yunanistan'a bağlanması kanaatinde idi. 5 Mayıs 1919 tarihinde Paris Konferansı'nda Üçler Konseyi'nde İngiliz Başbakanı Lloyd George'un önerisiyle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi İtalyanların şiddetli itirazlarına rağmen Wilson ve Clemenceau tarafından kabul edilmiştir[198].

---

[197] Mr. Balfour, 1917 uzlaşmasının hükmü kalmadığını 14 Ekim 1918'de açıkladı. Bkz. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çeviren. Cemal Köprülü), Ankara, 1991, s. 60.

[198] Selahattin Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1965, s. 10-11.

Anlaşılan odur ki Anadolu'da üstlenecek ve Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya, İngiltere ve Fransa için önemli bir tehdit oluşturabilirdi. Bu sebeple İngiltere ile Fransa, İtalya'nın Akdeniz'de kendileri için tehlikeli olabilecek yayılmasını engellemeyi mümkün kılacak vasıtayı Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emellerinde bulmuşlardır. Yapılan Gizli Anlaşmaların hiç birisinde Yunanistan'ın adı dahi geçmemesine rağmen Türklere karşı savaşa katılma bedeli olarak Yunanistan'a Aydın Vilâyeti[199] vaad edilmiştir. Bu, Yunan emelleri ve Megali İdeası[200] için de büyük bir fırsattı. Yunan işgali sadece kendilerine vaad edilen bu alanla kalmayacak, Megali İdea'nın gerçekleştirilmesi yönünde genişleyecektir.

Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, 30 Aralık 1918 tarihinde Paris Barış Konferansı'na bir muhtıra vererek Yunan iddialarını ustalıkla savunmuştur. Bu muhtırada da isnatsız tarihî iddialarda bulunuluyor, etnik ve mitolojik bağlarla klasik İyonya ve Truva'ya kadar uzanan topraklar isteniyordu. Konferans, Yunan işgalinin sadece İzmir ve Ayvalıkla sınırlandırmak istemesine karşılık Yunanistan, neredeyse Batı Anadolu'nun tamamını istiyordu[201]. Yunanistan, ileri sürdüğü iddialarını iki konu üzerinde temellendirmeye çalışıyordu. Bunlardan biri Türklerin Hıristiyanlara zulümler yaptığı, diğeri de hak iddia ettiği Batı Anadolu bölgesinde Rum nüfusun Türklerden daha fazla olduğu iddiası idi. Venizelos Paris Konferansı'nda da çantasından çıkardığı telgrafları göstererek, İzmir'de, Türklerin Hıristiyanlara korkunç zulümler yapmakta olduklarını, Hıristiyanların tamamen imhâ edilmek üzere olduklarını ileri sürmüş-

---

[199] XIX. yüzyıl sonlarındaki mülkî taksimata göre Aydın Vilâyeti, İzmir, Saruhan (Manisa), Denizli, Menteşe (Muğla) Sancaklarından müteşekkil olup, vilâyetin merkez sancağı da İzmir Sancağı idi.

[200] Yunan Megali İdea (Büyük Ülkü)'sında, Yunanlıların hedefleri: Bizans İmparatorluğu'nun Yunanlılık bünyesinde diriltilmesi, Küçük Asya'nın Helenleştirilmesi, Balkanlar ve Anadolu'da Türk hâkimiyetine son verilmesi şeklinde belirtilmişti.

[201] Yunanistan'ın bu muhtıra ile istediği topraklar için bkz. **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi**, C. II/Kısım. 1, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1994, s. 191 (Kroki 1)

tür[202]. Türklerin kötü idâresi, Hıristiyanlar üzerinde devam ettikçe, ardı kesilmez ihtilâfların olacağını, bunun da barış üzerinde aksi tesirler yapacağını söyleyen Venizelos'a[203] göre 300.000 Rum Türkler tarafından imhâ edilmiştir[204].

Yunanistan, ilhâkı haklı göstermek amacıyla hukukî bir dayanak olarak, Aydın Vilâyeti'nde Rumların Türklerden fazla olduklarını iddia ediyordu. Paris Konferansı'nda, İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi kararının verilmesinde, Rum Patrikhânesi'nin tahrif edilmiş nüfus istatistikleri önemli rol oynamıştır[205]. Anadolu'nun batı kısmının nüfusunu gösterecek resmî istatistikler olmadığını söyleyen Venizelos, Rum Patrikhânesi tarafından hazırlanan rakamların doğruluğunu ileri sürüyordu. Patrikhâne'nin istatistiklerine göre, Batı Anadolu'daki Rum nüfusu 1.700.000 idi. Venizelos, Aydın ve Bursa illerinde ise 1.080.000 Rum nüfus bulunduğunu, buna yakındaki adaların nüfusu eklenirse bu rakamın 1.450.000'e yükseleceğini, Müslüman nüfusun ise 943.000 olduğunu, dolayısıyla bu bölgenin Türk bölgesi olamayacağını ileri sürüyordu[206]. Oysa bizatihi İngiliz raporlarında bile bölgede Türk nüfusu Rum nüfustan fazla görülmekteydi. Aydın Vilâyeti'ndeki nüfus kesâfetini lehlerine çevirebilmek için imhâ ve tehcir siyâsetini uygulayan Yunanistan, Türklerden boşalan yerlere başka yerlerden getirilen Yunan-Rum göçmenleri yerleştirmeye çalışmıştır. Bütün bu çabalarına rağmen İzmir bölgesinde Rum nüfus hiçbir zaman Türk nüfustan fazla olmamıştır[207]. Üç büyükler Aydın Vilâyeti'ne ait nüfus istatistiklerini incelemedikleri gibi bölgede yaşa-

---

[202] Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Belleten**, C. XXXIII, S. 132, (Ekim, 1969) s. 521.

[203] Celâl Bayar, **Ben de Yazdım**, C. V, İstanbul, 1967, s. 1991.

[204] Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963, s. 34.

[205] Jaeschke, s. 50.

[206] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, TTK yayını, Ankara, 1987, s. 35; Jaeschke, s. 61.

[207] Yunan iddiaları konusunda geniş bilgi için bkz.Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 12 vd.

yan yabancı unsurların konuyla ilgili yazılarına da önem vermemişlerdir[208].

Anlaşılan odur ki, Paris Konferansı'nda toplanan galip devletler, Yunan iddialarının doğru olup olmadığına bakmaksızın işgal için haklı bir gerekçe olarak kabul etmişlerdir[209]. Neticede 2 Mart 1919'da Lloyd George, Türkiye'deki Rumların güvenliğini ileri sürerek Yunanlıların İzmir'e 2-3 Tümen asker çıkarmalarını teklif etmiş ve bu teklif Wilson ve Clemenceau tarafından kabul edilmiştir[210].

Gerek işgallerin başlamasından önce, gerekse işgaller başladıktan sonra Türklerin, Anadolu'da yapılacak işgallerde, Yunan kuvvetlerinin bulunmaması veya daha önceden diğer devletler tarafından âsâyiş sağlandıktan sonra Yunan kuvvetlerinin gelmesi yönündeki istekleri dikkate alınmamış ve ustaca yürütülen İngiliz siyâseti ile sonuçsuz bırakılmıştır. 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'un işgalinde[211] Müttefik kuvvetler içinde Yunan askerlerinin yer alması Anadolu'nun işgalinde Yunanistan'ın önemli bir rol oynayacağını göstermekteydi.

a-İzmir'in İşgali

İzmir çevresindeki istihkâmlar, 14 Mayıs sabahı İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. İzmir'in işgali sadece istihkâmlara inhisar etmeyecek, bu iş tamamlandıktan sonra Yunanlılar tarafından şehrin işgaline başlanacaktır. Oysa Anadolu'da herhangi bir yerin işgalinde Yunanlıların bulunmaları istenme-

---

[208] Sonyel I, s. 56.

[209] 7 Mayıs 1919 günü Paris Konferansı'nda Wilson "Mütâreke gereğince Türklerin direnmemeleri lâzımdır. Çünkü mütâreke hükümleri Müttefiklerden biri için, nerede tehlike bulunuyorsa oraya kuvvet göndermek hakkını bize veriyor. Yunanistan da müttefikimizdir." Diyordu. Bkz. Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1970, s. 213.

[210] Tansel, **Atatürk...**, s. 11.

[211] İngilizler, şehrin âsâyişini daha çok Yunanlılara bırakmak amacıyla İstanbul Boğazı'nda, Anadolu sahilinin yukarı kısmını Yunanlılara işgal ettirmişlerdir. Bkz. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Hazırlayan. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 264.

diği gibi en bedbin olanlarda bile Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ihtimali düşünülmüyordu[212]. Ancak olaylar bu istek doğrultusunda gelişmemiştir. Müttefik Filo'nun Başkomutanı İngiliz Visamirali Calthorpe, 14 Mayıs 1919 günü 17. Kolordu Kumandanı Miralay (Albay) Ali Nadir Paşa'ya verdiği nota ile İzmir istihkâmları ile müdâfaa tedbirlerini hâiz arazinin, mütârekenin 7. maddesine dayanarak İtilâf Devletlerince işgal edileceğini bildirmiştir[213]. Amiral Calthorpe, aynı gün İzmir Valisi İzzet Bey'e de bir nota vererek, İzmir istihkâmlarının İtilâf Devletleri tarafından işgal edileceğini bildirmiştir. Bu notada da işgalin Paris Konferansı'nın kararı ile olduğu belirtilerek önemle gereğinin yapılması istenmiştir[214].14 Mayıs 1919 günü Amiral Webb tarafından da Damat Ferit Paşa'ya bir nota verilerek, Paris Konferansı kararına göre İzmir istihkâmlarının İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmiştir. Osmanlı Hükûmeti, bunun üzerine devlet ve millet haklarının korunması için sükûn ve vakârın muhafazası lüzûmunun halka tavsiye edilmesini Dâhiliye Nezâreti'ne tebliğ etmiştir[215].

Daha sonra Amiral Calthorpe tarafından Ali Nadir Paşa'ya ikinci bir nota[216] verilmiş ve İzmir'in Müttefikler adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal olunacağı, şehirde gereken güvenlik tedbirlerinin alınması, bu amaçla bütün askerin Kışla'da bulundurulması, işgalden sonra da Yunan kumandanının arzusuna göre hareket edileceği "Düvel-i muazzama donanmasının nazârı dikkate alınması" tehdidiyle bildirilmiştir[217]. Yine durum, Ali Nadir Paşa tarafından 15 Mayıs 1919'da Harbiye Nezâreti'ne bildirilmiş ve İzmir'deki bütün kıtalar ve müesseselere, verilen

---

[212] Kâzım Özalp, **Millî Mücâdele, 1919-1922**, C. I, TTK yayını, Ankara, 1988, s. 3.

[213] Nota için bkz. Turan, **Yunan Mezalimi...**, s. 530 vd. EK. 7.

[214] Celâl Bayar, **Ben de Yazdım**, C. VI., İstanbul, 1968, s. 2019 (İzzet Bey'in 14 Mayıs 1919 tarihli demeci).

[215] Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken,** C. I, Ankara, 1959, s. 86-87.

[216] Notanın asıl metni için Bkz. Jaeschke, s. 265-266.

[217] Turan, **Yunan Mezalimi....**, s. 6.

notaya uygun bir tebligat yapılmak sûretiyle, sükûn ve âsâyişin muhâfazasına çalışılmıştır[218].

Bütün bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Türk makamlarına önce İzmir'in İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edileceği, sonra da İtilâf Devletleri adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmek sûretiyle mesele bir oldu bittiye getirilmiştir. Böylece Türk idârecilerinin müdâfaa tedbirleri almaları önlenmiştir[219]. Ayrıca, 14 Mayıs gecesi, Türklerin ertesi günü yapılacak işgale karşı direnme hislerini sarsmak amacıyla Türk mahallelerindeki evlere Rumlar tarafından baskınlar yapılmış, silâh ve malzeme aranmıştır[220].

Yunan askerlerini karşılamak amacıyla, yerli Rumlar Kordonboyu'na toplanmışlardır. Elleri çiçekler ve bayraklarla dolu Rum kızlarının üzerlerinde mavi-beyaz kumaştan dikilmiş elbiseler vardı. Rumlar ellerindeki Yunan bayraklarını sallıyor, çiçekler, alkışlar ve "Zito Venizelos" bağırışlarıyla Yunan askerlerini selâmlıyorlardı. Rıhtımdaki bütün binalar Yunan bayraklarıyla donatılmıştı. Vapurlar ve fabrikalar sürekli düdük öttürüyor, başta Aya Fotini olmak üzere kiliselerin çanları durmadan çalıyordu. Bandolar da Yunan millî marşını çalıyorlardı. Metropolit ve rahipler diz çökmüş, ağlayarak ve ilâhiler söyleyerek Yunan bayraklarını öpüyorlardı.

İzmir Rum Metropoliti Hrisostomos, arkasında bir grup papasla Albay Zafiriu'ya gelerek "Hoş geldiniz" dedikten sonra, Yunan milletinin 3000 yıllık bir ayrılıktan sonra ve buradaki ırkdaşlarını Türklerin zulmünden ve esâretten kurtardıklarından dolayı Tanrı'ya minnet ve şükran duygularını sunmuş ve sevinç gözyaşları içinde gelenleri takdis etmiştir. Takdis merâsimi bittikten sonra yürüyüş nizâmına geçen işgal kuvvetleri, Kışla meydanındaki saat kulesinin önünde, Kışla'yı ve Hükûmet Ko-

---

[218] Bayar VI, s. 2004.

[219] 7 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Venizelos, Türklere keyfiyetin ancak, karaya asker çıkarmadan az önce bildirilmesini teklif etmiştir. Bkz. Jaeschke, s. 71.

[220] Mehmet Okurer, **İzmir, Kuruluştan Kurtuluşa**, İzmir, 1970, s. 170.

nağı'nı işgal etmek üzere iki kola ayrılmıştır. Önde atlı bir tabur komutanı ve onun arkasında Yunan bayrağı taşıyan küçük rütbeli bir subayı tâkip ederek rıhtım boyu yoluyla Kışla önüne gelmekte olan Evzon Taburu, etrafında bir çok Rum kadın ve çocuğu ile ellerinde tabancaları bulunan Rum gazetecileri ve Megali İdea Cemiyeti azasından bazı kimseler olduğu halde Kışla'ya ulaşmıştır. Evzon Taburu'nun etrafını kuşatan yerli Rumlar "Zito Venizelos" diye bağırmakta ve Rumca bazı şeyler söylemekte idiler.

Evzon Bölüğü, Kışla önüne ulaştığı sırada bir el silâh atılmıştır. Atılan silâh ile bayrağı taşıyan Yunan askeri yere serilmiş, Yunan askerleri panik içinde kaçmaya başlamışlardır. Kısa bir süre sonra toparlanan Yunan askerleri Kışla'ya ateş açmışlardır. İlk anda, Kışla'nın nizâmiye kapısında nöbet bekleyen ve görevlerinden ayrılmamaları emrini almış olan erlerden birkaçı şehit olmuştur. Yunan askerleri, olay yerinde bulunan ve kaçamayan halk üzerine de ateş açmışlardır. Olay yerinde bulunanlardan pek çoğu öldürülmüş ve yaralanmıştır. Bu esnada korkudan Ziraat Bankası merdivenlerine sığınan, kadın ve çocuklar burada fecî bir şekilde öldürülmüşlerdir. Umûm Jandarma Kumandanı Miralay Ali Kemal Sırrı Bey, raporunda, "Banka merdivenlerinden sel gibi kan aktı" demektedir[221].

Kışla içinde 250 kişiden ibâret subay ve efrat silâhsız bir halde ve işgalin icâp ettirdiği işlerle meşgul oluyorlardı. Herhangi bir karşılık verilmediği halde Kışla, yarım saatten fazla süren ateşe mâruz kalmıştır. Daha sonra Kışla'da bulunanları esir alan Yunan askerleri, sille-tokat, dipçik ile küfürler ederek, tükürerek saldırmışlardır. Bunlara Rumlar da katılmıştır. İzmir Kışlası'nda ümerâ, zâbitan ve erâtın pek çoğu öldürülmüş, yaralanmış ve akla gelmeyen hakâretler yapılmıştır. Kışla'daki subaylar ve askerlerin bir kısmı kâfile halinde Patris Vapuru'na, bir kısmı da Averof Zırhlısı'na sevk edilmişlerdir. Yunan askerlerinin süngü tehdidi altında Rıhtım caddesi istikâmetine sevk

[221] Mustafa Turan, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali (15 Mayıs 1919), **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 2002, s. 758.

olunan kâfile, "Zito Venizelos" diye bağırmaya zorlanmıştır. Kâfile üzerine, güzergâhta yolun iki tarafına toplanmış olan Yunan askerleri ile silâhlı Rumlar tarafından ateş edilmiştir. Yerli Rum ahâli de subay ve askerler üzerine hakâretlerle saldırmışlardır. Bu esnada yerli Rum ahâli ve Yunan askerleri tarafından atılan kurşunlarla subay ve askerlerin bir çoğu şehid olmuş, bir çoğu da yaralanmıştır.

İkinci bir kol halinde ilerleyen Yunan işgal kıtası, etrafını büyük bir Yunan bayrağı taşıyan yerli Rumlardan mürekkep bir grup sardığı halde, tahrik edici bir tezâhürat ve tavır ile Hükûmet binasına ulaşmış ve abluka etmiştir.

Yunan İşgal Kumandanlığı'nın sabah yayınladığı beyannâmedeki, "mülkiye ve adliye memurlarının eskiden olduğu gibi vazifelerine devam etmeleri" kaydına güvenerek görevleri başında bulunan Hükûmet memurları, daire karşısında bulunan Askerî Otel'in üst katına çıkan Yunan askerlerinin Hükûmet Konağı'na ateş açmaları üzerine mahsur kalmışlardır. Sonra Yunan askerleri içeri girerek, silâhsız ve müdâfaasız Türk memurlarının üzerlerine atılmışlardır. Türkçe ve Rumca küfürlerle, elleri yukarı kaldırmak suretiyle hepsini dışarı çıkardılar. Bu esnada süngü ve dipçik darbeleriyle bir çok kimse yaralanmıştır. Fes ve kalpakları süngü ucu ile başlarından alınmış ve bu sebeple bir çoğu başından ve yüzünden yaralanmıştır. Orada bulanan Rumlar da odunlarla bu saldırılara katılmışlardır.

Hükûmet Konağı'nda tuttukları memurları ve Vali'yi elleri yukarıda, başı açık bir halde sokaklarda "Zito Venizelos" diye bağırtarak Kışla'nın önüne getirmişlerdir. Bunların bir kısmı Pasaport'a, bir kısmı da Zâhire Borsası'na götürülmüşlerdir.

Kışla ve Hükûmet Konağı'ndan toplanan subaylar ve memurlar Pasaport'a gelinceye kadar güzergâhtaki Rum ahâli ile evlerindeki balkonlarda bulunan Rum kadınları tarafından ellerine geçen taş, toprak ve kiremit parçaları üzerlerine atılmak suretiyle hakârete mâruz kalmışlardır. Sürülen kâfilenin arkasında bıraktığı yol, yüzlerce şehit ve yaralı ile dolmuştur.

İşgal günü, İzmir'de Kolordu ve Fırka Kumandanları ile Erkân-ı Harbiye heyetleri tutuklanmışlardır. Tutuklananlara, 48 saat zarfında iâşe olarak hiç bir şey verilmemiştir. Hükûmet binasının bitişiğindeki Mekteb-i Sultânî talebeleri de Yunanlılar tarafından Bozmeri Hapishânesi'ne kapatılarak dövülmüşler ve işkence edilmişlerdir. Tutuklanan subayların bir kısmı Ağustos ayına kadar tutuklu kalmıştır. Tutuklananlardan esir olarak 230 kişi üç kâfile halinde denizden İstanbul ve Mudanya'ya sevk edilmiştir.

İşgalin ilk gününde Yunanlılarla yerli Rumlar tarafından basılan bir çok Türk evinde kızların, kadınların ırzlarına tecâvüz edilmiştir. Bunlar arasında teessüründen intihar edenlere rastlanmıştır[222].

İzmir'in işgaliyle birlikte sıkıyönetim uygulanmaya başlanmıştır[223]. Yunan işgal bölgesinde sıkıyönetimin yanı sıra bütün Türk kanunları ve mahkemeleri kaldırılmış ve yerlerine Yunan Askerî Mahkemeleri faaliyete geçmiştir[224]. Yunan yönetimi tarafından kurulan Yunan Divân-ı Harpleri bütün halkı, hatta Osmanlı subaylarını muhâkeme, idam ve mahkûm edebiliyorlardı.

İzmir'in işgali günü yaşanan feci olaylar sebebiyle belgelerde ve hatıralarda İzmir'in işgali Yunan mezalimi ile birlikte anılmıştır. Tabii ki işgal günü yaşanana mezalim sadece öldürme ve yaralamalardan ibaret değildir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali denildiği zaman, kadın ve kızlara tecavüz, yağma,

---

[222] Turan, "İzmir'in Yunanlılar...", s. 759-760.

[223] İşgal Kuvvetleri Komutanı Albay Zafiriu, 16 Mayıs 1919 tarihinde yayınladığı beyannâme ile işgal münâsebetiyle meydana gelen olaylardan sonra âsâyişin sağlandığını, halkın ve memurların işleri başına dönmelerini, işgalden itibaren ilân edilmiş olan sıkıyönetim hükümlerine uygun hareket etmelerini istemekte ve herhangi bir cebre mâruz kalacak olanların her zaman mürâcaat edebileceğini ve kusuru görülenlerin adalet dairesinde cezalandırılacaklarını duyurmaktaydı. **Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Cumhuriyetin 70. Yılına Armağan, Ankara, 1993, s. 13.

[224] Zeki Coşar, **İstiklâl Harbi Gazetesi,** 21 Mayıs 1919.

yakma, tahrip, gasp, hakaret vb. akla gelmedik zulümler akla gelmektedir. Bu olaylardan tespit edilebilenler bile Yunan işgalinin insanlık dışı bir uygulama ile gerçekleştirildiğini göstermektedir[225].

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin Millî Mücadele'nin başlaması noktasında önemli bir yeri vardır. Anadolu'da Yunan işgalinin başlaması ve işgal sırasında yaşanan feci olaylar göstermektedir ki Mütâreke son derece acımasız bir şekilde uygulanacaktır. İşgal görevinin Yunanlılara tevdi edilmesi Türk milletinin harim-i ismetine tecavüz anlamını taşımakta idi. Yunanlıların işgalleri sırasındaki icraatları İtilâf Devletleri temsilcilerine iletilmiş ise de bu konuda İtilâf Devletlerinin kayıtsız kaldıkları, hatta Türkleri itham eder bir siyasî tavır takındıkları görülecektir. Bu kayıtsızlık Türk milletinin kendi hukukunu, silâhlı bir mücadele ile bizatihi kendisinin gerçekleştirebileceği kanaatinin oluşmasını sağlamıştır. Bu gerçeği çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan yayımladığı bildiride Yunan işgalinin protesto edilmesi yönündeki istekleri de bu kanaatin bir an önce oluşması amacına matuftur. Yunan işgali İzmir'le sınırlı kalmamış ve kısa sürede geniş bir alana yayılmıştır. Yunanlılar işgal ettikleri hemen her yerde, işgalleri süresince işgal siyasetlerinin bir gereği olarak İzmir'in işgali günü yaptıkları vahşeti planlı olarak hep tekrar etmişlerdir.

aa-Maşatlık Mitingi

14 Mayıs 1919 sabahı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğinin öğrenilmesi üzerine özellikle genç aydınlar İzmir Valisi İzzet Bey ve 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya giderek bu haberin doğru olup olmadığını öğrenmek istemişlerdir. Vali ve Kolordu Kumandanı gerçeği gizlemişlerdir. Bazı gençler, kendilerine silâh dağıtılmasını istemişlerse de Kolordu

[225] İzmir'in işgali ve işgal sırasında yaşanan olaylarla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Turan, **Yunan Mezalimi....**, s. 73 vd.

Kumandanı bu isteği uygun bulmadığı[226] gibi Kışla'daki silâh ve cephânenin halk tarafından yağma edilmesi ihtimaline karşılık muhâfazasını emretmiştir. Bunun üzerine düşmana karşı silâhlı mukâvemetin İzmir dışında mümkün olabileceği düşünülerek eli silâh tutanların Ödemiş taraflarına çekilmesi ve Kışla'daki silâh ve cephânenin halk tarafından elde edilmesine çalışılması kararlaştırılmıştır[227]. Ancak bu kararlardan herhangi bir netice çıkmamıştır.

İzmir'in işgalinin anlaşılması üzerine 14/15 Mayıs gecesi, Redd-i İlhak Heyeti tarafından düzenlenen bir miting yapılmıştır. İzmir Redd-i İlhak Heyeti tarafından hazırlanan, "Ey Bedbaht Türk" diye başlayan bir beyannâme bastırılarak dağıtılmış ve halkın Maşatlık'ta toplanması istenmiştir. Yahudi Maşatlığı (Bahri Baba Parkı)'nda toplanan 3-5 bin civârındaki halk ateşler yakmış ve tekbirler getirerek Yunan işgali kararını protesto etmiştir[228]. Maşatlık'ta devam eden mitingin kararlarını Hükûmete bildirmek ve işgal kararını protesto etmek üzere bir heyet seçilmesi kararlaştırılmış, Avrupa ve Amerika devlet ve politika adamlarına telgraflar çekilmiştir[229]. Daha sonra "halk, meyus, fakat, asil heyecânından bir zerre kaybetmeden yavaş yavaş dağılmıştır."[230]

İşgal günü, Kışla'nın arka cephesinde Merkez Taburu'nun olduğu yerde ve deniz tarafından, Türklerden bazı kimseler içeriye girip silâh almak istemişler, bunlar da Merkez Taburu tarafından çıkarılan bir müfreze ile men edilmişlerdir[231].

---

[226] Fahrettin Altay, "İzmir Faciasının Muhâkemesi", **Belleten**, C. XXII, S. 89, (Ocak 1995), s. 144.

[227] Haydar Rüştü Öktem, **Mütâreke ve İşgal Anıları**, (Hazırlayan. Zeki Arıkan), Ankara, 1991, s. 66.

[228] Turan, **Yunan Mezalimi....**, s. 250.

[229] Özalp I, s. 7 vd.

[230] Bayar VI, s. 1786.

[231] **ATASE Arş.** (Askeri Tarih Stratejik Etüd Arşivi) Kl. 85 Ds. 103-316 F. 33; M. L. Smith, bazılarının Kışla'nın yanındaki depodan silâh almayı başardıklarını belirtmektedir. Bkz. Michael Llewellyn Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz,** (Çeviren. Halim İnal), İstanbul, 1978, s. 101.

Anlaşılan odur ki İzmir'in işgaline karşı hiçbir tedbir alınmamış ve direniş için hiçbir teşkilâtlanma cihetine gidilmemiştir. Mütâreke tarihinden itibaren altı aydan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen bir tedbirin alınmamış olması düşündürücüdür. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı) Paşa 24 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne, işgal günü yaşanan olaylardan Ali Nadir Paşa'yı sorumlu tutan ve muhakeme edilmesini isteyen bir tezkire vermiştir. Cevad Paşa tezkiresinde, Yunan harekâtı karşısında oradaki komuta heyetinin millî ve askerî şerefi kurtaracak tarzda hareket etmediğini, işgal esnasında herhangi bir olay olmaması için İtilâf temsilcileriyle müzakere edilerek tedbirler alınmadığını, Seydiköyü'nde bulunan kıtalara önceden emir ve talimat verilmediğinden oradaki kıtaların dağıldığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa da Ali Nadir Paşa'yı tenkit ederek, İzmir'deki kuvvetin bilhassa Kolordu Kumandanı'nın emriyle mukavemet ettirilmeksizin büyük hakaretler altında Yunanlılara teslim edildiğini belirtmektedir[232]. Gerek İzmir'in işgali kararının bildiriliş tarzı, gerekse işgal sırasında vuku bulan olaylar karşısında İtilâf Devletleri temsilcilerinin kayıtsız kalmaları, işgale karşı herhangi bir tedbire imkân bırakılmadığını göstermektedir[233]. İzmir'in işgaline karşı ilk tepki olarak değerlendirilebilecek olan Maşatlık Mitingi, Türk milletinin meyus, fakat, asil heyecânından bir zerre kaybetmediğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Ayrıca "Ey Bedbaht Türk" diye başlayan beyannâmenin yayınlanması, telgraflar çekilerek işgalin protesto edilmesi ve dünya kamuoyuna duyurulması, Türk davasının silâhlı mücadeleye dönüşmesinde önemli muharrik amil olacaktır.

---

[232] Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1989, s. 301-302.

[233] Mustafa Turan, "İzmir'in İşgali Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. III, S. 36 (Kasım, 1996), s. 748.

ab-İlk Kurşun

15 Mayıs sabahı yerli Rumların aşırı taşkınlıkları ile İzmir'i işgale başlayan Yunan Evzon askerleri Kışla meydanındaki saat kulesine geldiği zaman[234] bir el silâh atılmış ve atılan silâh ile bayrağı taşıyan Yunan askeri yere serilmiştir. Yunan askerlerinin panik içinde kaçmaya başlamaları, kısa bir süre sonra toparlanarak Kışla'ya ateş açmalarıyla başlayan bir dizi olayın sebebi olarak gösterilen ve Millî Mücadele'de "ilk kurşun" olarak anılan olay Anadolu'nun işgaline karşı halkın ilk tepkisidir.

Esasen işgal döneminde gerek Yunanlılar gerekse Türkler ilk kurşun sonrasında çıkan olayların müsebbibi durumuna düşmemek için birbirlerini suçlama yoluna gitmişlerdir. Bunun için de Yunanlılar, Türklerin askerleri üzerine ateş açtıklarını[235], Türkler ise Yunanlıların yapmayı plânladıkları olayları gerçekleştirebilmek için kendileri tarafından bir el silâh attırmak suretiyle bahâne bulduklarını iddia etmişlerdir[236]. İşgal sırasındaki olaylara şâhit olan bir Fransız subayı, Rumların tahriklerini artırarak Türklerin sabrını taşırdıklarını, birkaç silâh sesi işitildiğini, ateş edenlerin Türkler olup olmadığı konusunda bir şey söyleyemeyeceğini, bunu sırf katliâma zemin hazırlamak için bizzat Yunanlıların yapmış olabileceğini belirtmiştir[237].

---

[234] **ATASE Arş.** Kl. 14 Ds. 72-55 F. 15; Silâhın nereden atıldığı konusunda farklı ifadeler varsa da silâhın Kışla civarında atıldığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. Turan, **Yunan Mezalimi....**, s. 251.

[235] Venizelos da 29 Mayıs 1919 tarihinde Clemenceau'ya gönderdiği mektubunda, Evzon birliğinin Türk Mahallesi'ne yaklaştığı bir sırada Kışla'dan, Vali Konağı'ndan ve evlerden Yunan askerlerinin üzerlerine ateş edildiğini ileri sürmüştür. Bkz. Bayar VI, s. 1795; Coşar, **İHG,** 30 Mayıs 1919.

[236] Müttefiklerarası Tahkik Heyeti refâkatine memur Kadri Bey, heyete verdiği mektubunda, Yunanlıların bu iddialarını reddetmekte ve konuyla ilgili olarak da "Ne Kışla'nın penceresinden, ne de başka bir yerden Yunan askeri üzerine hiç bir silâh atılmamış idi ve Yunanlıların o vahşiyane hareketi o gün tesâdüfen olmuş bir hadise değil, belki uzun bir hazırlığın tatbikât-ı hunharânesinden ibâret idi. O sebeple de Müslümanların sükûn-ı mutlakı karşısında katl bahânesini bizzat ihdâsa mecbur kalınca kendilerinden bir Rum'a bir el tabanca attırdıkları tahakkuk etmişti." demektedir. Bkz. Turan, **Yunan Mezalimi...,** s. 422.

[237] Coşar, **İHG,** 28 Temmuz 1919.

Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin Paris Barış Konferansı'na sunduğu raporda da "İlk silâhın kimin tarafından atıldığını kat'i olarak tespit etmek imkânsızdır. Yunan birlikleri ateş açmadılar ve yalnızca bu ilk silâh atışına mukâbele ettiler" denilmektedir[238]. Türk kamuoyunda ise ilk kurşunun sabrı taşan yağız bir delikanlı tarafından atıldığı kabul edilmiştir[239]. Meseleye, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı Türk halkının gösterdiği tepki açısından bakmak daha doğru olur. İşgal günü cereyân eden olaylar fiilen top yekün bir direnişin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, bu olay ferdi bir tepki olarak kabul edilmelidir. Sabrı taşan yağız bir delikanlının Yunan bayraktarına yönelen silâhı, Türk milleti için aziz vatanı binbir meşakkatle savunmaları hususunda bir işaret olmuştur.

ac-Müttefiklerarası Tahkik Heyeti

İzmir'in işgalinden hemen sonra Osmanlı Hükûmeti, Başkan Wilson'a baş vurarak, Yunan işgali sırasında yaşanan insanlık dışı olayları incelemek üzere bir komisyon kurulmasını ve tahkikâtın Barış Konferansı'nın sorumluluğu altında yapılmasını istemiştir.

Venizelos'un muhâlefetine rağmen, 21 Temmuz 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi, Yunanlıların İzmir'deki zulümleriyle ilgili şikâyetleri incelemek üzere bir komisyon kurulmasını kararlaştırmış, 5 Ağustos 1919 tarihinde de Osmanlı Hükûmeti'ne resmen bildirmiştir[240]. 15 Mayıs 20 Temmuz 1919 tarihleri arasındaki olayları inceleyecek olan Amerikan Yüksek Komiseri Mark Lambert Bristol başkanlığın-

---

[238] Turan, **Yunan Mezalimi....**, s. 252.

[239] Bu silâhı atan şahıs hakkında farklı isimler verilmişse de Osman Nevres (Hasan Tahsin Recep) tarafından atıldığı kabul edilmektedir. Bkz. Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara, 1974, s. 169 vd.; Taçalan, s. 247; Okurer, s. 174; Asaf Gökbel, **Millî Mücadelede Aydın**, Aydın, 1964, s. 93-94; Baykal, "İzmir'in...", s. 523; Bayar VI, s. 1792 vd.; Coşar, **İHG**, 16 Mayıs 1919.

[240] **Ahenk,** 6 Ağustos 1335; **ATASE Arş.** Kl. 183 Ds. 18-87 F. 31 (6 Ağustos 1919 tarihli Vaziyet-i Umûmiye Tamimi)

daki heyet[241], 12 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'da ilk toplantısını yaparak çalışmalarına başlamıştır. Heyet, bu tarihten 15 Ekim 1919 tarihine kadar 46 toplantı yapmıştır. İlk ve son toplantılarını İstanbul'da yapan heyet, çalışmalarını olay mahallinde yoğunlaştırmıştır. Bristol Heyeti, İzmir, Menemen, Manisa, Aydın, Nazilli, Ödemiş, Ayvalık, Çine ve civârında tahkikâtta bulunmuş ve 175 tanığın ifâdesini almıştır. Türkler, Yunanlılar, Ermeniler, Yahudiler ile Amerikalı, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar heyete ifâde vermişlerdir.

İncelemelerini tamamlayarak İzmir'den 30 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'a dönen Heyet, İstanbul'da iki hafta daha çalışarak ortak bir rapor tanzîm etmiştir[242]. Heyetin hazırlamış olduğu rapor 7 Ekim 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na sunulmuş[243] ve 8 Kasım 1919'da müzakere edilmiştir.

Hazırlanan raporun yayınlanmasına Müttefik Hükûmetlerince izin verilmediği gibi buna bir gerekçe de gösterilmemiştir. Böylece katliâmlar iddiası konusunda gerçek kamuoyundan gizlenmiştir[244]. Buna rağmen basına bazı sızmalar olmuş[245], İtalyan gazeteleri Tahkik Heyeti'nin raporlarını yayınlamaya başlamışlardır[246].

Paris'teki Yüksek Meclis, 14 Kasım 1919 tarihinde yapmış olduğu toplantıda, Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin raporuna

---

[241] Amiral Bristol başkanlığında oluşturulan heyete İngiltere adına General Robert Hugh Hare, Fransa adına General Georges Hippolyte Bunoust, İtalya adına General Alfredo Dall'Olio; danışman olarak da Yunanlılardan Albay Mazarakis ile Türklerden Yarbay Kadri katılmışlardır.

[242] Heyetin çalışmaları konusunda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, "İstiklâl Harbi'nde Müttefikicrarası Tahkik Heyeti, Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S. 4 (Kasım, 1991), s. 695 vd.

[243] 7 Ekim 1919 tarihli rapor için bkz. Turan, **Yunan Mezalimi....**, s. 437 vd.(EK. 23).

[244] Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970, s. 142.

[245] İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını, (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**, Türkiye İş Bankası yayını, Ankara, 1981, s. 96.

[246] **ATASE Arş.** Kl. 257 Ds. 8-12 F. 56; Kl. 306 Ds. 57-26 F. 205.

dayanarak Venizelos'a yazılması lâzım gelen mektup metnini kararlaştırmıştır. Yüksek Konsey, İzmir'deki olaylarda Yunanistan'ın suçlu bulunduğunu, raporda belirtilen esef verici olayların önünün alınamadığına dikkat çekerek, aynı hataların gelecekte tekrarlanmamasını Venizelos'tan istemiş ve şu ihtarda bulunmuştur: "Yunan birliklerinin İzmir ve yöresini de facto (fiilî) işgali sırf mevcut şartlar dolayısıyla kararlaştırılmıştır ve gelecek için yeni bir hak yaratmamaktadır. Bu, Barış Konferansı'nın doğu sorununun yarattığı çeşitli problemleri çözümleme yetkisini hiç bir şekilde kısıtlamayan geçici bir tedbirden ibarettir."[247]

Yüksek Konsey netice itibariyle, Bristol Heyeti'nin raporunu dikkate almamış ve işgalin yarattığı güçlükler ve siyasî ihtilâflarla karşılaşmaktansa Yunan işgalinin Aydın Vilâyeti'nde kalmasına göz yummuştur. Lloyd George, Yüksek Konsey'dekileri Heyetin raporunun yayınlanmaması konusunda ikna etmiştir. Avam Kamarası'nda Lloyd George ve sözcüleri, "Yunanistan Komisyon'da üye bulundurulmadığından raporun âdil olmadığını" ileri sürmüşlerdir. Amiral Bristol ise bu konuda hatıratında şunları yazmıştır: "Tahkikât, mümkün olan en büyük dürüstlükle yürütülmüştür ve ileri sürülen deliller, tüm üyelerin oy birliğiyle mutâbık kaldıkları gerçek delillerdir. Bunlardan daha dürüst ve dört başı mamur bir tahkikât tasavvur edemem. Bay Lloyd George'un raporu yayınlamamak için bahâneler uydurması basiretsizliktir ve davranışı gerçeklerin aydınlanmasını arzulamamasının sonucudur."[248]

İstanbul Hükûmeti, Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nce verilen rapora rağmen, Paris Barış Konferansı'nın Yunan işgalinin devamına karar vermesini 1 Ocak 1920 tarihinde İtilâf Devletleri temsilcilerine bir nota vererek protesto etmiştir[249]..

---

[247] Kayhan Sağlamer, "Anadolu'nun İşgali ve Yunan Mezâlimi Hakkında Müttefiklerarası Komusyonun Raporu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. IX-X, S. 49, (Ekim, 1971), s. 10.

[248] Sağlamer, "Anadolu'nun...", s. 10.

[249] **ATASE Arş.** Kl. 85 Ds. 103-316 F. 43.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nde 24 Nisan 1920 tarihinde yaptığı konuşmada, "İzmir meselesini mahallinde tedkîk eyleyen ve Anadolu'nun menâtık-ı muhtelifesinde tedkîk ve tahlil için seyahatler yapan bütün Amerikalı ve Avrupalı zevat ve heyet daima lehimizde efkâr ile meşbû olarak memleketlerine dönmüşlerdir. Bu zevat ve heyet Avrupa ve Amerika efkâr-ı umûmiyesini milletimiz aleyhinde layuad vesâit ile tesmim ve tahrik eyleyen propagandalara tamamen galebe çalamamışsa da mukarrerât-ı kat'iye-i sulhiyemizin tespitini deruhte eden Sulh Konferansı mehâfili için az çok bir ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmağa şâyân bir cereyân tevlidine muvaffak olmuşlardı" demektedir[250]. Ali Türkgeldi de "Tahkik Komisyonu ve raporu Türkiye'de yeniden ümitler uyandırmış ise de müspet bir netice vermedi. Bu iki teşebbüsten de bir muvaffakiyet elde edilememesi, artık Türk hukûkunun diplomasî tarikiyle değil, ancak kuvvetle müdâfaa edilebileceğine tereddüde mahal bırakmamakta idi. Bunun için sâlim düşünceler, necat ümitlerini Anadolu'da başlayan Mücâhede-i Milliye'nin inkîşâfına intizarda bulmakta idiler" demektedir[251].

b-Anadolu'da Yunan İşgalinin Genişlemesi

İzmir şehrinin işgali tamamlandıktan hemen sonra Yunanlıların işgallerini genişletmeleri beklenen bir husustu. İktisadî ve ticarî önemi olmayan bir işgalin kıymetinin olmayacağı görüşünde olan Venizelos[252], Kuşadasına çıkan İtalyanların işgal etmeleri tehlikesinden dolayı bir an evvel Aydın'ı ele geçirmek istiyordu. Zaten Venizelos, Paris Konferansı'nda Anadolu'da istedikleri toprakları belirtmişti. Yunan Tümen Komutanı çıkartma günü yayınladığı beyannamede İzmir ve civarının işgalinden bahsetmişti. Dolayısıyla Yunan işgalinin İzmir'le sınırlı kalmayacağı aşikardı. İzmir'in işgalinde olduğu gibi Rumların

[250] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 27.
[251] Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s. 118-119.
[252] Gökbilgin I, s. 126.

Türkler tarafından katledilecekleri iddiası inandırıcı olurdu. Nitekim Yunan İşgal Komutanı 19 Mayıs 1919 sabahı ileri harekâta karar vermiştir. Yayınlanan tebliğlerde "Bazı kimselerin suikast ve tecavüze hazırlandıklarının haber alındığı"; "İzmir'den firar etmiş olan 2000 kadar Türk askeri ve 150 kadar süvarinin civar köylerdeki silâhlı Türklerle birleşerek Rumları katliama hazırlanmakta oldukları" gibi gerekçeler ifade edilmekteydi. Yunan İşgal Komutanı Albay Zafiriu da 23 Mayıs 1919 tarihinde kıtalarına verdiği ileri harekât emrinde "...düşman birliklerinin İzmir, Manisa ve Aydın mıntıkalarında ahaliye tazyik etmekte oldukları" gerekçesiyle Kasaba (Turgutlu) ve Manisa şehrinin işgalini emretmiştir[253]. Bu emirden hemen sonra İzmir ve mülhakâtını işgal eden Yunanlılar, 25 Mayıs 1919'da Manisa, 27 Mayıs1919'da Aydın'ı işgal etmişlerdir.

İzmir'in işgaliyle başlayan Anadolu'daki Yunan işgali, kısa bir sürede geniş bir alana yayılmıştır. Anadolu'da Yunanlılar tarafından işgal edilen yerler, Ankara Vilâyeti'nden, Haymana Kazası'ndan ve Eskişehir havâlisinden başlayarak, bir taraftan Marmara Denizi'ne, diğer taraftan Adalar Denizi'ne kadar uzanan geniş bir sahayı içine almaktadır. Bu arazi içinde bulunan şehir ve kasabaların çoğu köyleriyle beraber Yunan ordusu tarafından yakılmış, tahrip edilmiş ve çeşitli şekillerde mezâlime uğramıştır. Yunanlıların kısa sürede işgal sahalarını genişletmeleri isteklerinin daha ilerisi olduğunu göstermektedir.

c-Milne Hattı

İzmir'in işgalinden sonra Yunanlıların Batı Anadolu'da geniş bir bölgeyi ele geçirmek maksadıyla Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeleri Millî kuvvetlerin mukâvemetiyle karşılaşmıştı. Anadolu'da geçici kaydıyla işgale girişen Yunanistan'ın bölgeye yerleşmek ve ilhak niyetine karşılık, işgaller sırasında Türklere yaptıkları mezalim ve davranışlarını gören Müttefikler Yunanlıların daha fazla ilerlemelerini istemiyorlardı. Yunanlıla-

[253] **Türk İstiklâl Harbi II**/1, s. 62-66.

rın işgal ettikleri yerlerden çekilmelerinin barış için gerekli olduğu yönündeki görüşlere rağmen Paris Konferansı'nda Yunan ilerleyişinin sınırlandırılması kararlaştırılmıştır. İtilâf Devletleri kuvvetleriyle Türk Millî kuvvetleri arasında bir sınır çizilmesi kararı doğrultusunda General Milne tarafından oluşturulan bu sınıra Milne Hattı denilmiştir. Milne Hattı ile sınırlandırılan bölge yaklaşık 3 km. derinliğinde olup Kuşadası-Aydın-Ödemiş-Kasaba (Turgutlu)-Manisa-Bergama hattının ilerisinde bulunmakta idi.

3 Kasım 1919'da Harbiye Nezâreti'nden Yunan kuvvetleri ile Türk kuvvetleri arasında tespit edilen hattın kabulünü ve Türk kıtaları ile Kuvâ-yı Milliye'nin bu hattın 3 km. gerisine çekilmelerini isteyen General Milne, Yunan Başkomutanlığı'ndan da bu hattın ilerisine geçmemelerini istemiştir. Milne'in bu kararı 12 Aralık 1919 tarihinden itibaren uygulanacaktı. Bu teklif Osmanlı Hükûmeti tarafından kabul edilmekle birlikte, cevabî bir nota verilerek Paris Barış Konferansı'nın kararı, yalnız İzmir istihkâmlarının işgali olduğu halde Yunanlıların işgal mıntıkasını istedikleri gibi büyüttükleri, işgal sırasında Müslüman halka çeşitli zulümlerde bulundukları belirtilmiş, tekrar kan dökülmesine mâni olmak için iki cephe arasında tarafsız bir mıntıka kurularak, buraya İtilâf kuvvetleri yerleştirilmesi istenmiştir.

Bu hattın bir aldatmacadan ibaret olduğunu ve Yunanlıların hakız işgallerini meşrulaştırmaya yönelik bir karar olarak gören Kuva-yı Milliye 1 Aralık 1919 tarihinde tayin edilen hattı işgal etmekte tereddüt göstermemiştir. General Milne'in nefs-i müdâfaada bulunan halka karşı zulmetmekten geri kalmayan Yunanlıları haklı gösteren ve koruyan tavrına karşılık Türklere karşı tehditkar bir tavır izlemesi manidardır. Nitekim Milne 11 Ekim 1919 tarihinde bazı kötü niyetli Türklerin Yunan kuvvetlerine saldırmış olduklarını sebep göstererek Yunanlılara Küre'ye doğru ilerlemelerine izin verdiğini Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Konu Vükelâ Meclisi'nde görüşülmüş, işgalin başından beri Yunanlılar tarafından yapılan mezâlimden dolayı halk ile Yunan kuvvetleri arasındaki çarpışmalara mâni olmak üzere

İtilâf Devletlerince görevlendirilen Komisyon tarafından işgal mıntıkasının tâyin ve tahdit edildiği, Aydın Vilâyeti'nin tahliyesinin beklendiği bir zamanda Yunan işgal kuvvetlerinin bazı yerlerde kuvvetlerini artırmakta olmalarından dolayı Küre'nin işgali hakkındaki teklifin kabul ve tatbikinin mümkün olamayacağı, durumun Anadolu'da galeyânın bir kat daha artmasına yol açacağından Yunanlıların işgal ettikleri yerlerdeki tahkimât ve sevkiyatlarına mâni olunması ve işgal mıntıkasının genişletilmesi hakkındaki karardan vaz geçilmesi için İtilâf Devletleri nezdinde teşebbüste bulunulmasına karar verilmiştir.

23 Ekim 1919 tarihinde Vükelâ Meclisi'nde yapılan görüşmelerde, Yunan kuvvetlerinin bir taraftan sürekli ve tedrîci olarak ilerlemelerine ve yer kazanmalarına izin verilmekte olduğu, diğer yandan da onların elinde bulundurdukları noktaları tahkim ve temin için bazı yerlerin tahliyesinin istendiği, bu durumun halk arasında kötü bir tesir ve heyecan yaratmakta olduğu belirtilerek temsilciler nezdinde teşebbüste bulunulmasına karar verilmiştir.

Türk kuvvetleriyle Yunanlılar arasına İtilâf kuvvetlerinin girmesini isteyen Damat Ferit Paşa Hükûmeti Milne Hattı'nı kabul etmiş, ancak bütün gayretlere rağmen beklenilen netice tahakkuk etmemiş, bilakis durum gittikçe eskisinden daha da kötüleşmiştir. Zaman ve gelişen olaylar, Milne Hattı'nı tasvip ve kabul etmeyen, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Kuvâ-yı Milliye'yi haklı çıkaracaktır[254].

18 Kasım 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yaptığı oturumda Milne Hattı üzerinde durulmuştur. Mustafa Kemal Paşa Milne Hattı konusundaki endişelerini şöyle dile getirmiştir: "...buraya gönderilen İngiliz, Fransız askerlerinden maksat ne, anlaşılmıştır. Bunların, Yunanlıların şimdiye kadar harben işgal edemediği mevâzii sulhen işgal edip, Yunanlılara teslim etmeleri ağleb-i ihtimaldir...Hatt-ı

[254] Mustafa Turan, "İstiklâl Harbi'nde Milne Hattı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, (Temmuz 1991), S. 21, s. 567 vd.

fasıl mütâreke içindir. Halbuki Kuvâ-yı Milliye mütâreke kabul etmez ve kabul etmemiştir."[255]

Nitekim Yunanlılar 22 Haziran 1920 tarihinde Milne Hattı'ndan genel bir taarruza geçerek[256] isteklerinin bu hattın daha ilerisi olduğunu göstermişlerdir.

2-İngiltere

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilâf blokunun lideri durumunda bulunan İngiltere, savaş sonrasındaki yeni düzenlemede de liderlik vasfını koruyacak ve Türkiye ile ilgili alınacak bütün kararlarda en önemli rolü oynayacaktır. Dolayısıyla bu tarihlerde elde ettiği siyasî üstünlük İngiltere'nin Türkiye toprakları üzerinde daha fazla söz sahibi olmasını gerektirmekteydi. Böyle olmakla birlikte İngiltere stratejik mevkilerin elde edilmesini tercih ederek Anadolu'da fiili işgale girişmekten imtina etmiştir. Bu bağlamda İngiltere, ekonomik ve siyasî nüfuzunu ve dünyaya yayılmış imparatorluğununun ulaşım yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla tedbirler almak peşinde olup, diğer müttefiklerin fazladan bir şey elde etmelerini önlemeğe de özen göstermekteydi. İngiltere, İstanbul'un geleceği konusunda ise müttefikleriyle beraber hareket etmek istiyordu[257]. İngiltere'nin petrolden dolayı Musul ve Mezopotamya üzerindeki emelleri, müttefiklerarası anlaşmalarda olduğu gibi, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antaşması tartışmalarında da göze çarpacaktır. Bunun yanında İngiltere'nin, Rusya'nın safdışı edilmesiyle, Türkiye'nin güney doğusunda yerleşme amacı da komşu petrol bölgelerini denetim altında tutma-

---

[255] Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları,** TTK yayını, Ankara, 1989, s. 56.

[256] **Nutuk**, s. 308.

[257] İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 4 Ocak 1920 tarihli muhtırasında, Amerika dahil Müttefik Devletlerin, İstanbul'un gelecekte ortak bir yönetim altında idare edilmesi konusunda anlaştıklarını, İstanbul'un tamamen Türklerden temizlenmesi ve Boğazların kontrol altında tutulmasının ortak hedeflerden olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Bilâl N. **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, TTK yayını, C. I, Ankara, 1992, s. 304.

ya matuftur. Savaş sonunda Fransızların, Suriye'de karşılaştıkları ilk zorluklar karşısında, İngiltere'den yardım istemeleri üzerine, Lloyd George'un Clemenceau'dan yardımları karşılığında Musul'u istemesi de İngiltere'nin bölgedeki isteklerini göstermektedir. Gerçekten Lloyd George'un istediği, Musul'u İngiltere açısından garanti altına alabilmektir. Ermenistan ve Kürdistan adı altında bağımsız bölgeler yaratmak için gösterilen özenin altında da Türkiye ile Musul arasında tampon bölgeler kurmak isteğinin yattığı açıktır. Sèvres Antlaşması'nın malî hükümlerinde görüleceği gibi İngiltere'nin amaçlarının daha çok ekonomik olduğu ve petrol konusunda da çok sistemli bir yaklaşım içinde bulunduğu anlaşılacaktır[258].

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında savaştan çekilmesinden sonra, Fransa'yı hemen her isteğine razı ederek, Şark Meselesi'ni tek başına çözme şansına sahip olan İngiltere'nin, 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile müttefikleri adına tek başına ateşkes imzalayarak, bütün isteklerini dikte ettirmesi ve Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasını sağlaması İngiltere'nin Türklerle ilgili politikanın belirlenmesindeki rolünü göstermektedir. İngiltere, yaptığı yanlışlar ne kadar büyük olursa olsun kararı kendisi verecek ve kendisi uygulamak isteyecekti. İngiliz politikasına göre istenilen sonuç alınamadığı takdirde kaba kuvvete ve askerî harekâta baş vurmalı idi[259].

a-Musul'un İşgali

Birinci Dünya Harbi sırasında Türk kuvvetlerinin İngilizlere karşı kazanmış olduğu Kutü'l-Ammare zaferinden sonda İngiliz birliklerinin ezici üstünlüğü karşısında 10 Şubat 1917'de Türk ordusu buradan çekilmek zorunda kalmıştı. Bu çekilişten sonra altı-yedi ay kadar Tekrid mevzilerinde tutunabilen Türk

---

[258] Osman Olcay, **Sevrès Andlaşmasına Doğru, (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1981, s. XII-XIII.

[259] Berthe George-Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, 1981, s. 41.

birlikleri 5 Kasım 1917 tarihinde buradan da çekilmek zorunda kalmıştır. Burada cereyan eden muharebeler İngilizlerin asıl hedeflerinin Musul'a yönelmek olduğunu göstermişti. İngilizler mütâreke masasına oturmadan önce Musul'u ele geçirmek istiyorlardı. Zira işgal edilmeyen bir yerin barış masasında talep edilmesi imkânsızdı. Nitekim 18 Ekim 1918 tarihinde Musul üzerine harekâta girişen üstün İngiliz birlikleri karşısında tutunamayan Türk kuvvetleri yine ricate mecbur kalmışlardır. 30 Ekim 1918 tarihinde mütâreke imzalandığı halde ileri harekâta devam eden İngilizlere mütâreke hükümlerine göre birliklerinin oldukları yerde kalmaları gerektiği bildirildiği halde bunu hesaba almamışlar ve 31 Ekim günü de ilerlemeye devam etmişlerdir. 1 Kasım 1918 tarihinde Hamam-ı Alil'e giren İngilizler, burada Musul'u işgal edeceklerini ve Türk kuvvetlerinin beş mil daha kuzeye çekilmelerini ihtar ederek yürüyüşlerine devam etmişlerdir[260].

Anlaşılacağı gibi mütâreke imzalandığı sıralarda Türk birlikleri Irak cephesinde İngilizlerle karşı karşıya bulunmaktaydı. İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Marshall 7 Kasım 1918 tarihinde 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'dan Osmanlı birliklerinin 15 Kasım öğleye kadar Musul'u boşaltmalarını istemiştir. 8 Kasım günü şehrin boşaltılmasına başlanmış ve aynı gün Musul'a İngiliz bayrağı çekilmiştir[261].

b-Batum'un İşgali

Mondros Mütârekesi'nin imzalanması üzerine İtilâf Devletleri Kars, Ardahan ve Batum'un (Elviye-i Selase: üç sancak) mütârekenin 11. maddesi gereğince boşaltılmasını istemişlerdir. 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın, bu istek karşısında ağır davranması üzerine İngilizler baskılarını artırmışlardır. 1 Aralık 1918 tarihinde Hariciye Nezareti, Hükûmetten Kars, Ardahan ve Batum'un boşaltılmasında acele edilmesini ve 9.

---

[260] Kadir Mısıroğlu, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri,** İstanbul, 1985, s. 76-80.

[261] Ayhan Aydın, **Musul Meselesi**, İstanbul, 1995, s. 28.

Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın değiştirilmesini istemiştir[262]. 17/18 Aralık 1918 tarihinde Batum'a iki İngiliz savaş gemisi gelmiş ve 24 Aralık'ta şehri işgal etmişlerdir[263]. İngiliz işgalleri Çukurova, Musul ve Batum'un işgaliyle sınırlı kalmamış Ardahan, Kars, Antep, Maraş, Urfa Konya istasyonu, Bilecik, Samsun ve Merzifon'u işgal etmişlerdir. İngilizler, işgal ettikleri yerlerde Ermeni unsurdan azami istifade etmişler, bu yerlerden bazılarından çekildikleri zaman da Ermenilere terk etmişlerdir[264].

3-Fransa

Fransa'nın Türk topraklarına dair istekleri, savaş sırasında yapılan gizli anlaşmalarda açıklanmıştı. 26 Nisan 1915 tarihli gizli Londra Anlaşması'nda Fransa, İngiltere ve Rusya, Anadolu'da toprak elde edecek olurlarsa İtalya'ya da belirli bir sınır içinde pay verileceği öngörüldüğüne göre Fransa, böyle bir ihtimali daha Türkiye'ye karşı savaş başladıktan altı ay sonra hesaplamaya başlamış demektir. Aynı hükme ertesi yılki Sykes-Picot Anlaşması'nda da rastlanmaktadır. Bu anlaşmaya göre, Suriye kıyıları, Kilikya, Sivas, Elazığ, Maraş, Antep Fransa'nın olacak; Halep, Şam ve Musul da Fransız nüfûz alanı olarak tanınacaktı. Geri kalan topraklarda bağımsız bir Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonu kurulacaktı. Ancak, bu bölgenin de Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransa, güneyi de İngiliz nüfûz alanı olarak belirlenmişti. Filistin'e uluslararası bir statü tasarlanırken, İskenderun'un da serbest liman olması kararlaştırılmıştı[265].

---

[262] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I, 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 58.

[263] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, MEB yayını, İstanbul, 1991, 51-52.

[264] Mesela, İngilizler, 30 Ekim 1918'de işgal ettikleri Aradahan'ı boşalttıktan sonra burayı Ermeniler işgal etmişlerdir. Ermeni işgali Ardahan'da 30 Eylül 1920'ye kadar sürecek, Ardahan bu tarihte Gürcü, 23 Şubat 1921 tarihinde de Türk yönetimine geçecektir. Sarıhan I, s. 111.

[265] Seçil Akgün, "Ankara Anlaşması-Hazırlanış ve Önemi", **Prof Dr. Şükrü Esmer'e Armağan**, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1981, s. 3.

Bu anlaşmadan da anlaşılacağı üzere, İngiltere'den farklı olarak Fransa'nın istekleri Anadolu içlerindeki topraklara kadar uzanmaktaydı. Ancak savaş ilerledikçe ve özellikle savaş sonrasında, toprak istekleri, Anadolu toprakları dışındaki bölgelerde ve Suriye mandatı üzerinde toplanacaktır[266].

Ayrıca Türkiye'nin dış borcunun % 60'ı ve Türkiye'deki yatırımların[267] % 50'si Fransa'ya aitti. Türkiye, Fransız ekonomisi için önemli bir hammadde kaynağı ve pazar durumunda idi[268]. Dolayısıyla Fransa, pek verimli toprakları olan Kilikya bölgesini elden kaçırmayıp alabildiğince yararlanmak istiyordu. Bölgenin verimliliğinin yanısıra, Mersin gibi demiryolu bağlantılı bir limana sahip olması, Fransa'yı bölgeye göz dikmeye sürükleyen nedenlerdendi[269].

a-Çukurova'nın İşgali

Güney ve Güneydoğu Anadolu'da bazı yerler, Mondros Mütârekesi'nin imzalanmasından hemen sonra İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. İngiliz Komutanlığı, 28 Kasım 1918'de Türk birliklerinin Kilikya (Çukurova)'yı boşaltmasını istemiştir. Buna göre Türk birlikleri, 13 Aralık'a kadar Ceyhan'ın batısına, 17 Aralık'a kadar Seyhan'ın batısına, 21 Aralık'a kadar da Pozantı'nın batısına çekilecekler; geciken askerler esir alınacaktı. Oldukça zayıf bir durumda olan Türk birlikleri 24 Kasım'dan itibaren kuzeye doğru çekilmişlerdir.

---

[266] Olcay, s. XIII-XIV.

[267] Fransız Çıkarları Topluluğu'nun 20 Ekim 1919 tarihinde Fransız Başbakanı Clemenceau'ya verdiği muhtırada, Türk dış borçlarının yüzde altmışını temsil eden Duyun-ı Umumiye'deki 2,5 milyar frank tutarındaki Fransız sermayesinin savaştan yeterince etkilendiği ifade ediliyordu. Bkz. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, TTK yayını, Ankara, 1994, s. 86.

[268] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984, s. 300; Fransa'nın yıllık ihtiyacı olan 250.000 ton pamuğun bir kısmının Anadolu ve Mezopotamya'dan karşılanabileceği, Suriye ve Kilikya'da pamuk üretimi yapmak için yeterli işgücü bulunduğu düşünülüyordu. Bkz. Yavuz, s. 84-85

[269] Akgün, "Ankara Anlaşması...", s. 1-3.

Türk birliklerinin çekilmesini müteakip 5 Aralık'ta İngiliz Komutanlığı Fransızların Çukurova'yı işgal etmelerine izin vermiştir. Fransızlar, Çukurova'yı işgal işini üç Ermeni taburundan oluşan bir güçle yaptılar[270]. Ermenilerin işgallerde yer alması, bölgedeki tepkilerin de artmasına yol açacaktır.

Fransızlar, 11 Kasım 1918 tarihinde İskenderun'u ve 11 Aralık 1918'de de Ermeni gönüllü alayıyla birlikte Dörtyol'a girmişler, aynı kuvvetler, 17 Aralık 1918'de Mersin'i, 21 Aralık 1918'de Adana'yı ve 27 Aralık 1918 tarihinde de Pozantı'yı işgal etmişlerdir. Bundan sonra, bölgede Fransız himâyesinde Ermeni vahşeti yaşanmaya başlandı[271].

Fransızlar, bu bölgede başlattıkları işgaller sırasında Ermenilerden hem askerî hem de idarî bakımdan faydalanmışlardır. Ermenilerin işgallerde yer alması bölgedeki tepkilerin de artmasına sebep olacaktır. Fransızlar, bu bölgede başlattıkları işgaller sırasında Ermenilerden hem askerî hem de idarî bakımdan faydalanmışlardır. Ermenilerin işgallerde yer alması bölgedeki tepkilerin de artmasına sebep olacaktır. Fransız General Gouraud'un emrindeki altı taburdan üçü Ermenilerden meydana gelmişti. Bunların teşkiline 1916'da Başbakan Briand tarafından başlanmış ve bir Ermeni alayı kurulmuştu. Bu olay, dünyanın dört bucağından koşup gelen 5-6 bin Ermeni gönüllüsünden oluşuyordu. Fransızların böyle bir alay kurmalarındaki amaçları; "Ermenileri Kilikya'nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların millî emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamaktı". Ermeni gönüllüleri, Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformaları ile çarpışıyor, fakat özel bir sancakları bulunuyordu. Fransa Hükûmeti'nin, bu bölgenin idarî işleri ve polis, demiryolları, posta vb. gibi önemli hizmetlere Ermenileri atamış[272] olması da Ermenilerden istifade ile bölge-

---

[270] Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922,** TTK yayını, Ankara, 1988, s. 179.

[271] Mustafa Keskin-Mustafa Ekincikli, **Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Kolektif eser), Konya, 2002, s. 115.

[272] Akyüz, s. 121-122.

deki menfaatlerini gerçekleştirmek niyetinde olduğunu göstermektedir.

b- Antep, Maraş ve Urfa'nın İşgali

15 Eylül 1919'da İngilizlerle Fransızlar arasında imzalanan "Suriye İtilâfnamesi"gereğince Fransızlar Çukurova dışında Güneydoğu Anadolu bölgesinde de bazı yerleri işgal etme fırsatı bulmuştur. Bu anlaşmaya göre Antep, Maraş ve Urfa şehirleri ve çevrelerini Fransızlar işgal edebileceklerdi. İngilizler, Türkler tarafından mutlaka savunulacağını düşündükleri bir toprak parçasını Fransızlara bırakarak hem onları ateşin içine atıyor, hem de dikkatlerin Arap toprakları ve petrol üzerinden dağılmasını istiyordu. Bu politika çerçevesinde Suriye İtilâfnâmesi gereğince; 17 Aralık 1918'de İngilizler tarafından işgal edilen Antep, 26 Ekim 1919'da boşaltılarak 29 Ekim 1919'da, 22 Şubat 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiş olan Maraş boşaltılarak 30 Ekim 1919'da, 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilen Urfa da 1 Kasım 1919'da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.

Fransızların işgal ettikleri yerler ve işgalleri sırasında Ermenilerle birlikte hareket etmeleri göstermektedir ki, Fransızların Anadolu'daki işgalleri, yıllardır emperyalist devletlerin destek, tahrik ve teşvikleriyle Büyük Ermenistan hayaliyle yaşayan Ermenilerin kurmayı tasarladıkları bir coğrafya üzerinde gerçekleşmesi ilginçtir. Fransızların işgal politikalarını Ermeni istekleri üzerine temellendirmeleri, bu şekilde emperyalist emellerinin gerçekleşeceğini düşündüklerini göstermektedir.

4-İtalya

Gizli Anlaşmalarda kendisine bırakılan yerlerin büyük bir kısmının daha sonra Yunanistan'a bırakılmasından dolayı müttefiklerine kızgın olan İtalya, her şeye rağmen galip bir devlet olarak Türkiye topraklarında yerleşmeyi düşünmüştür. İtalya

daha Birinci Dünya Savaşı sırasında bu hesabı yapmaktaydı[273]. İngiltere ve Fransa daha çok yönetime hâkim olmayı düşünürken İtalya Anadolu'da yerleşmeyi düşünmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu durum bir süre daha devam etmiş, Yunanlıların İzmir çıkarması sırasında İtalya da kendi alanını işgale kalkışmıştır.

Mondros Mütârekesi'nden sonra İstanbul'a gönderilen İtalyan Temsilcisi Cont Carlo Sforza, İstanbul'a geldiği ilk günlerle ilgili hatıratında, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin kendisinin Türklere karşı tutumunu çok yumuşak bulduklarını ve Osmanlı Devleti'ni gerektiği biçimde silip atmadığından müşteki olduklarını, kendisinin onlar gibi Türkiye'nin yok olduğuna inanmadığını, dahası yok olmak bir yana Türkiye'nin bir düşüş dönemi yaşadığını ve bu dönemin geçici olduğunu hissettiğini ifade eder[274]. Sforza'nın bu düşünceleri, esasen işin başından beri İtalya'nın Türkiye hakkındaki genel düşünce ve tavrını yansıtmaktadır.

Paris'te müttefiklerinin ihânetine uğrayan ve bu sebeple İngiltere'den intikam almak isteyen İtalya, savaşın başından beri Türkiye yanlısı bir politika izleyecektir. Ayrıca İtalya, Türk halkına iyi davranarak, ekonomik çıkarlarını sürdürmeyi düşünüyordu. İtalya, Kuvâ-yı Milliye'ye isteklerinin silâhla kabul ettirilemeyeceğini gören ilk ülke idi. Diğer yandan iç durumu da çok kötü olan İtalya'da savaş, ekonomik ve sosyal yapıyı bozduğu gibi işsizlik de hat safhaya ulaşmıştı. Bu sebeple İtalya Anadolu'da yeterince askerî kuvvet bulunduracak bir durumda değildi[275]. Dolayısıyla İtalya, kısa sürede elde ettiği menfaatlerden koparabildiğiyle yetinmeye çalışacaktır.

---

[273] 12 Nisan 1917 tarihli B. Balfour'un imzasını taşıyan bir mektupta, İtalya'ya verilecek Güney Anadolu topraklarının İtalyan göçmenleri ile kısa sürede bir anavatan parçası haline geleceği anlatılmaktadır. Bkz. Olcay, s. XIV.

[274] Cont Carlo Sforza, "Versay Antlaşması'ndan Sonra Avrupa Dış Politikası, Müttefik Devletler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 30, (Ağustos, 1987), s. 40.

[275] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s. 303.

a-Antalya'nın İşgali

Anadolu'da işgal için Yunanistan gibi çok aceleci davranmayan İtalyanlar, Marmaris'e 29 Aralık 1918'de bir muhrip ve 4 Ocak 1920 tarihinde de 3 savaş ve 2 nakliye gemisi göndererek buradaki askerî binaların, hastahanelerin ve fırınların durumlarını gözden geçirmek, Rodos'ta fırtınadan dolayı barınamayan gemileri için kömür deposu kurmak gibi gerekçeler ileri sürmüşlerdi. Bu hareketlerinden Marmaris'e ilgi duydukları anlaşılmaktaysa da İtalyanlar burayı işgale kalkışmamışlardır. Antalya'nın işgali için de acele etmeyen İtalyanlar, önce mahallî Hükûmetten İtalyan kontrol memuruna bir oda tahsis edilmesini sağlamışlar, bir telsiz istasyonu kurmuşlar, okul açmak üzere rahip, rahibe ve öğretmenler getirmişler sonra asayiş gerekçesiyle 28 Mart 1919 tarihinde 300 kişilik bir birlikle Antalya'yı işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Hükûmet, İtalyanların şehri işgale haklarının olmadığını bildirerek şehrin terk edilmemesini Antalya'daki birliklerden istemişse de herhangi bir teşebbüste bulunulmamıştır. Oysa İtalyanların bu kadarıyla yetinmeyecekleri anlaşılmaktaydı[276].

b-Konya İstasyonu ve Burdur'un İşgali

Antalya'nın işgal edilmesi üzerine yapılan protestolara hiçbir kıymet vermeyen İtalyanlar takip eden günlerde kuvvetlerini devamlı artırmışlardır. İşgalden hemen sonra ağır silâhlarla teçhiz edilmiş büyük kuvvetler sevk etmeleri İtalyanların Antalya havalisinde yayılmak isteyeceklerini gösteriyordu. İtalyanlar 24 Nisan 1919 tarihinde de bir tabur askerle Konya istasyonunu işgal etmişlerdir. İtalyanlar Antalya'nın işgalinden sonra İşgallerini genişletmek gayesiyle gerekli tespitlerde bulunmak için bölgeye siyasî memurlar gönderiyor, işgal için ön hazırlıkta bulunuyorlardı. Burdur'a doğru ilerlemeye başlayan İtalyanlar 25 Haziran'da Burdur'un Bucak Nahiyesi'ne, ertesi gün de Çeltikçi'ye gelmişlerdir. Bu ileri hareketleri sırasında işgal siya-

[276] Tansel I, 210.

setlerinin bir gereği olarak köylülere karşı iyi muamelelerde bulunuyorlardı. Bu şekilde 27 Haziran'da Burdur'a ulaşan İtalyan kuvvetleri 28 Haziran 1919 tarihinde Burdur'u resmen işgal etmişlerdir. İtalyanlar, Antalya ve Burdur'un işgal edilmesinden sonra aynı şekilde Isparta'yı da işgal etmek suretiyle Anadolu'daki nüfuz alanlarını genişletmek istemişler ve teşebbüslerde bulunmuşlarsa da bir netice alamayacaklar[277] ve elde ettikleriyle yetinmek zorunda kalacaklardır.

B-Azınlıkların Faaliyetleri

1-Rumlar

Anadolu'da Enosis'i gerçekleştirebilmek için Rumları işgalin başlamasından önce teşkilâtlandırmağa başlayan Yunanistan, işgalden sonra da Rumların teşkilâtlanmalarına azamî gayret sarf etmiştir. Anadolu'dan sürülen Rumlar birer vesile ile Anadolu'ya dönmeye ve kilisenin de yardımı ile iskân edilmeye çalışılmıştır.

Rumların siyasî faaliyetlerini idâre için "Küçük Asya Cemiyeti" adlı bir teşkilât kurulmuştur. Bu Cemiyet, Aydın Vilâyeti'nin Yunanistan'a ilhâkına zemin hazırlamayı amaçlıyordu. Bu cemiyetten başka, "Yunan Kızılhaç Teşkilâtı" ve "Rum İzci Teşkilâtı" yaptığı çalışmalar ile silâhlı gizli bir Rum kuvveti vücûda getirmişti. Yunan Kızılhaçı tarafından İzmir'de ve Ayvalık'ta açılan hastahâneler birer teşkilât merkezi durumundaydı. Rum okullarında da İzci Teşkilâtı kurulmakta ve faaliyet göstermekteydi.

Merkezi İstanbul'da bulunan ve "Rum Muhâcirleri Merkez Komisyonu" adı altında faaliyet gösteren "Kordus Komitesi", yani, Etniki Eterya Cemiyeti Şubesi'nin gayesi de Anadolu'da âsâyişi ihlâl etmek maksadıyla, Yunanistan'dan gönderilen çete ve şahısları, çeşitli yerlere sevk etmek ve görevlendirmekti.

---

[277] Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Denizli, İsparta ve Burdur Sancakları**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1990, s. 15 vd.

Rumları teşkilâtlandırmak ve çeteler teşkil etmek için çalışan Rum teşkilâtlarının asıl gayesi, Anadolu'ya gelecek olan Avrupa ve Amerika heyetlerini, Rum nüfusunun kesâfetine inandırmaktı. Nitekim işgalden sonra işgal sahasındaki Rum nüfusunu artırmak için Bursa, İzmit, Gelibolu, Konya ve Ankara gibi yerlerden Rumlar, İzmir'e getirilmeye başlanmıştır.

Rumların teşkilâtlandırılmaları ve silâhlandırılmaları konusunda Rum kilise ve din adamları etkin rol oynadığı gibi bu konuda İngilizlerin yardım ettiğini görüyoruz[278]. Bu teşkilâtlar vasıtasıyla kurulan ve silâhlandırılan çeteler, kendilerini güçlü hissettikleri yerlerde daha rahat faaliyetlerde bulunuyorlar ve türlü tecâvüz ve saldırılar yapıyorlardı[279].

İzmir'in işgalinden önce çeşitli tarihlerde İzmir limanına İtilâf Devletlerine ve Yunanistan'a ait gemiler geldikleri zamanlarda Rum halkı gösterilerde bulunmaktaydılar. İzmir'de mütâreke imzalandığı öğrenildiği zaman İtilâf Devletleri donanmasının İzmir'e geleceği duyulduğu vakit yerli Rumlar bu donanmayı karşılamaya girişmişler, binlerce bayrak hazırlayarak bunları sağa sola asmışlar, Türklerin yakalarına zorla üzerinde Yunan bayrağı ve Venizelos'un resmî bulunan rozetlerden takmak istemişler, karşı koyan Türklere hakaretler ederek feslerini çiğnemişlerdir. Rum teşkilâtları marifetiyle sistemli olarak yürütülen faaliyetler görüldüğü gibi Anadolu'da Yunan işgalleri başlamadan önce başlamış[280], işgallerden sonra da artarak devam etmiştir.

---

[278] Meselâ, Ekim 1919'da, önce 1200 sonra 1950 silâhlı İngiliz askeri trenle Haydarpaşa'dan Anadolu'ya sevk edilmişlerdir. Bunlar arasında 600 kadar adalı Rum bulunduğu Harbiye Nâzırı tarafından 29 Kasım 1919 tarihinde 12. ve 20. KOR. Kumandanlıklarına bildirilmiştir. Bkz. **ATASE Arş.** Kl. 186 Ds. 25-93 F. 151.

[279] Turan, **Yunan Mezalimi...**, s. 32-36.

[280] Rumların Anadolu'da Yunan işgalinden önceki faaliyetleri konusunda bkz. Mustafa Turan, "İzmir'in İşgalinden Önce Anadolu'da Rum Taşkınlıkları ve Tedbirler", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S. 6 (Kasım 1990), s. 349 vd.

Heyet-i Temsiliye nâmına Mustafa Kemal Paşa da 2 Kasım 1919 tarihli yazısında Rumların çeteler kurmakta olduklarını belirtmektedir[281] ki bu,Yunanistan Anadolu ve Türkler üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için yerli Rumları mütemadiyen tahrik ve teşvik ettiğini göstermektedir. Bu konuda Ali Fuat Cebesoy, "İki yıldan beri içeriden yıkamadıkları Anadolu'yu ve perişan edemedikleri kahraman evlâtlarını bu defa yerli Rumlarla takviye olunacak bir istila ordusuyla yıkmak istemişlerdir. İşte bu sebeple 18 Haziran 1920'de inkişâfa başlayan Yunan taarruzu bizim için sürpriz olmamıştı" demektedir[282].

a-Pontus-Rum Cemiyeti

Merzifon Amerikan Koleji'nin yardım ve kışkırtmalarıyla[283] 1904 yılında kurulan Pontus Cemiyeti'nin amacı merkezi Samsun olmak üzere Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve kısmen de Erzincan'ı içine alan bölgede bir Pontus devleti kurmaktı. İstanbul'dan idare edilen Pontus Cemiyeti üyeleri hayallerini gerçekleştirebilmek için Türk köylerini basıyorlar, yakıyorlar, yağmalıyorlar ve halkı katlediyorlardı. İstanbul'un İtilâf Devletlerince işgalinden sonra büsbütün azgınlaşan Pontuscular saldırı bölgelerini genişletmişler ve çok sayıda Türk'ü öldürmüşlerdir[284].

Pontusçuların faaliyetleri karşısında hayatlarını korumak için Türk halkının silâhlanmaya başlaması üzerine İtilâf Devletleri temsilcileri Hıristiyanları toptan öldürmek için Müslüman halkın silâhlandırıldığı iddiasında bulunmuşlardır. Pontusçulara

---

[281] **ATASE Arş.** Kl. 257 Ds. 8-12 F. 15.

[282] Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücâdele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 423.

[283] Merzifon Amerikan Koleji'nden bine yakın Rum genci Pontus devleti kurmak hayaliyle yetiştirilmiştir. 1920 sonlarında Koleje yapılan baskında Büyük Yunanistan, Büyük Ermenistan ve Pontus'a ait haritalar ile birçok kitap ele geçirilmiştir. Bkz. Tansel I, s. 91.

[284] 1921 yılında Karadeniz bölgesinde 1641 Türk'ün Pontuscular tarafından öldürüldüğü 923 Türk'ün de yaralandığı tespit edilmiştir. Tansel I, s. 90.

İtilâf Devletlerinin verdiği destek yanında Trabzon Rum Metropolidi Hrisantos'un özellikle Rum-Ermeni işbirliğinin sağlanması konusundaki gayretleri[285] kayda değerdir.

b-Mavri Mira Cemiyeti

İstanbul Rum Patrikliği tarafından kurdurulan bu cemiyetin amacı, Rumların bulundukları bölgelerde silâhlı çeteler oluşturup Yunan Megali İdeası'ni gerçekleştirmek için çalışmaktı. Daha ziyade Batı Anadolu, Marmara ve Trakya bölgesinde faaliyet gösteren Mavri Mira Cemiyeti, Yunan Kızılhaçı, Rum Muhacirleri Komisyonu, Rum Patrikhanesi ve Yunan Hükûmeti tarafından destekleniyordu.

Mavri Mira Cemiyeti üyeleri önceleri Yunan işgaline zemin hazırlamak, Yunan işgalinden sonra da ilhakı gerçekleştirmek için her türlü insanlık dışı hareketlerle Türkleri güce zorlamak için çalışmışlardır. Başka bir ifade ile Yunan işgal siyasetinin bir parçası olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu itibarla gerek Anadolu'da Yunan işgalinin başlamasından önce gerekse işgalden sonra Anadolu'da Türk halkına karşı girişilen kırım hareketlerinde bu cemiyetin büyük rolü olmuştur. Türk halkının göçe zorlanması dışında Yunan Kilisesi ile Yunan Kızılhaçı marifetiyle ilaç, yiyecek vb. adlarla silâh ve cephanenin Anadolu'ya sokulmasında bu teşkilâttan istifade edilmiştir. Bu konuda İngiliz yetkililerin büyük katkılarının olduğu da belirtilmelidir.

2-Ermeniler

Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist menfaatlerini elde etmek için Ermenileri kullanmak ve Ermeni meselesini desteklemek gibi bir politika takip etmiş olan Avrupa devletlerinin esasen Ermenilerin geleceği konusunda bir fikir birliği içinde olmadıkları görülür.

---

[285] Tansel I, s. 97.

Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot gizli Anlaşmasına göre Büyük Ermenistan kurulması düşünülen Anadolu Türk yurdu zaten paylaşılmıştı. Buna rağmen İngiltere Dışişleri Bakanlığı Siyasî İstihbarat Danışmanı Sykes'a göre bölgede üç Ermeni bölgesi oluşturmak mümkündür.

A-Kilikya ve civarı: Bu bölgeye asgari yardım yapılacaktı.

B-Anadolu'da Kürt-Ermeni bölgesi: Burada herkesin eşit haklara sahip olacağı ve A bölgesini himaye eden devletin koruyuculuğunda bir devlet kurulacaktı.

C-Kafkas-Ermeni Cumhuriyet bölgesi: Bu bölgenin Anadolu Ermenistan Devleti'ne katılması sonraya bırakılabilirdi.

Toynbee, böyle bir çözümü üç farklı idarî bölgeye ayrılacakları korkusuyla Ermenilerin kabul etmeyecekleri sebebiyle Sykes'in B bölgesi için teklif ettiği rejimin bütünüyle uygulanmasını teklif etmiştir. Toynbee'nin bu görüşünü olumlu karşılayan Sykes bölgede yaşayan Kürtlerin çoğunluğunun alevi olduklarını, bunların Hıristiyanlaştırılıp Ermenileştirilmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu, bunun gerçekleşmesi için uzun bir süreçte ve hami bir devletin idaresi altında mümkün olabileceğini de söylüyordu.

İngiltere'nin Orta Doğu politikasının belirlenmesinde büyük rol oynayan Şark Komitesi'nde 2 Aralık 1918 tarihinde Büyük Ermenistan meselesi ele alınmıştır. Komite başkanı Lord Curzon Büyük Ermenistan kurulması ile ilgili gerekçeyi şöyle izah ediyordu: 1- Sağa sola sürülmüş Ermenilere millî bir devlet sağlamak; 2- Kafkasya'yı aşarak Orta Doğu ve Asya'da büyük bir tehlike oluşturabilecek Pan-Turanist harekete engel olmak; 3- Herhangi bir devletten (Fransa ve Rusya) gelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı tampon oluşturmak.

Lord Curzon Ermenilerin talep ettikleri toprakların nüfus oranlarının çok üstünde olduğunu, yani Ermenilerin bölgede çok küçük bir azınlık olduğunu göz önünde bulundurarak Ermeni devletinin Kilikya bölgesinde kurulmasını ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin buraya kaydırılmasını teklif etmiştir.

Curzon'a göre bu bölgede dahi Ermeniler azınlıkta kalacaktır. Dışişleri başkan yardımcısı Lord Robert Cecil, Curzon'a katılmadığını bildirerek Ermenilerin bölgede çoğunlukta olduklarını iddia etmiş ve Büyük Ermenistan'ın kurulmasının İngiltere için bir ihtiyaç ve mecburiyet olduğunu, Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan bir bariyerin oluşturulmasını istediklerini ifade etmiştir[286].

Bu bilgilerden bir Ermenistan kurulması konusunda hemfikir olan İngiliz devlet adamları bunun Büyük Ermenistan mı, yoksa Küçük Ermenistan mı olması gerektiği konusunda ortak bir karara varamadıkları anlaşılmaktadır. Lord Curzon'a göre Fransız mandasında küçük Ermenistan kurulmasını savunurken Lord Robert Cecil Kilikya'dan Karadeniz ve Kafkaslara kadar uzanan Fransız mandasında Büyük Ermenistan kurulmasını savunmaktaydı. 23 Aralık 1918 tarihinde yapılan İngiliz Emperyal Kabine toplantısında Curzon'un Ermenistan konusundaki teklifi kabul edilmiştir. Buna göre: "Eğer Anadolu'da büyük Ermenistan veya Kafkasya'da küçük Ermenistan kurulursa ve Cemiyet-i Akvam yada halk tarafından Ermenistan'ın himayeliği için bir devlet davet edilirse İngiltere bu davetten uzak kalmak için azami gayret göstermelidir. Bu durumda Amerika'yı yada 1916 Sykes-Picot antlaşmasında değişiklik yapmak kaydıyla Fransa'yı İngiltere desteklemelidir."[287] Nitekim I. Dünya Savaşı'nın bitiminde Batılı devletler, savaşa son anda girmiş olan ve önceden aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar dışında kalmış olan Amerika'nın Türk toprakları üzerinde mandater devlet olma teklifinde bulunmuşlardır.

Amerika Birleşik Devletleri, bu teklifin ülkesine sağlayacağı çıkarların yanısıra pek çok yük getireceğinden Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un önerisiyle ve Paris Barış Konferansı kararıyla Charles R. Crane ve Henry King başkanlığında, kısaca King-Crane Komisyonu olarak bilinen bir komis-

[286] K. Tuncer Çağlayan, "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XV, S. 44 (Temmuz 1999), s. 521 vd.
[287] Çağlayan, "Büyük Ermenistan Projesi..., s. 526.

yon ile daha sonra General Harbord başkanlığındaki bir heyeti Osmanlı topraklarında incelemeler yapmak üzere İstanbul, Suriye, Filistin ve Anadolu'ya göndermiştir.

Esasen Osmanlı topraklarında yaşayan bütün nüfusların gelecekleriyle ilgili eğilimleri ortaya çıkarabilecek genel bir araştırma yapmak amacındaki King-Crane Heyeti 3 Haziran 1919 tarihinde İstanbul'a gelmiştir.

Komisyon, Ağustos 1919 tarihinde de Patrik Zaven Efendi'nin başkanlığında bir Ermeni Heyeti ile görüştü. Heyet, önce Amerika'nın himayesini beklediklerini ifade ile müstakil bir Ermenistan'ın kurulmasını istemişlerdir.

King-Crane Komisyonu, çalışmalarının sonunda hazırladığı raporun Türkiye kısmında İstanbul, Ermenistan ve Türkiye'nin geri kalan kısmında ayrı ayrı üç Hükûmetin kurulması öngörülmüştür. Bu Hükûmetlerin hepsi manda altına alınacak ve tek bir mandater düşünülecek olursa bu öncelikle Amerika olacaktır. Ayrıca Kilikya'nın Ermenistan'a bağlanması da öngörülmüştür[288].

Bu arada, Türkiye, Rusya, İran, Mısır, Suriye, Avrupa ve Amerika Ermenileri adına kurulan Ermeni İttihadı Kongresi'nin seçtiği altı kişilik heyetin başına getirdiği Bogos Nubar Paşa ile Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'nin Başkanı Aharonian 26 Şubat 1919 tarihinde Onlar Konseyi'nde Ermeni isteklerini açıklamışlardı. Buna göre Maraş, Kilikya, Trabzon'un bir kısmı ve altı vilâyeti (Vilâyât-ı Sitte: Diyarbakır, Harput, Van, Erzurum, Sivas, Bitlis) içine alan bölgede bir Ermenistan kurulmalıydı.

Ermenilerin talep ettikleri bölgede bu tarihlerde ve hiçbir zaman Hıristiyan-Ermeni nüfus[289] Müslüman-Türk nüfustan

---

[288] E. Semih Yalçın, "King-Crane Komisyonu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri", **Prof. Dr. Abdulhaluk Çay Aramağanı**, C. II, Ankara, 1998, s. 1160 vd.

[289] Ermeni nüfus için bkz. Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara, 1990, 17 vd; Yavuz Ercan, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İli İlişkileri Sempozyum, (8-12 Ekim 1984 Erzurum)**, Ankara, 1985, s. 215; Halil Metin,

fazla olmamışsa da İngiliz Başbakanı Lloyd George, nüfusu Ermeni olmayan geniş bir toprak parçasını tarihî nedenlerden dolayı Ermenilere vermek istiyordu[290].

Anlaşılan odur ki, mütârekeden sonra emperyalist galip devletler Anadolu'nun bir kısmındaki işgallerini Ermeniler marifetiyle gerçekleştirmek istemektedirler. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda ordusunun büyük bir kısmını kaybetmiş olan ve Türkiye gibi uzak diyarlarda ne idüğü belirsiz bir savaş için daha fazla evladını kaybetmek istemeyen Fransa, 1916 yılından itibaren Kıbrıs'ta teşkil ettiği Ermeni Lejyonu'ndan[291] istifade etmeye çalışacaktır.

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un Ermeni mandasını kabul edebilecekleri yönündeki açıklaması ve Fransa'nın kurulacak olan Ermenistan'a yardım ve asayiş için 12.000 kişilik bir kuvvet gönderebileceğini açıklamasından cesaret alan Ermeniler hemen faaliyete geçmişler ve akla hayale gelmeyen taşkınlıklara başlamışlardır.

Mütârekeden sonra gerek Ermenilerin, gerekse Müttefik Devletlerin, 1915 yılında Ermenilerin tehcir edilmelerini, bir soykırım olarak göstermeye çalıştıkları ve suçluların cezalandırılmaları yönünde Osmanlı Hükûmeti'ne baskıda bulunduklarını görmekteyiz. Bu konuda Türk makamlarının teslimiyetçi bir politika izlemeleri ile Türk münevverinde fikir birliğinin olmaması Ermeniler marifetiyle gerçekleştirilmek istenen politikaları adeta haklı hale getirmiştir. Özellikle Sèvres Antlaşması'ndan önce Paris'te süren görüşmelere katılan Damat Ferid Paşa'nın, burada yaptığı konuşmada, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na girmekle suç işlediğini, bu suçun İttihatçılara ait olduğunu ileri sürerek Ermenistan kurulması konusunda görüşmelere hazır

---

Türkiye'nin Siyasî Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları, MEB yayını, İstanbul, 1992, s. 21 vd.

[290] Tansel I, s. 122.

[291] Ermeni Lejyonu konusunda bkz. Stanford J Shaw, "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunu Tahribatı", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, 2002, s. 150 vd.

olduklarını söylemesi daha sonraki tarihlerde senet kabul edilerek Türkler aleyhinde ağır isnatlarda bulunulmasına imkân hazırlamıştır[292].

Ermeni ve Rum tehcirleri sırasında meydana geldiği ileri sürülen sözde zulümleri araştırmak üzere heyetler kurularak ilgili yerlere gönderilmiştir. Ayrıca Adliye Nazırı Haydar Molla tarafından 25 Aralık 1918 tarihinde Ermeni meselesinde suçlu oldukları iddia edilenlerin Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanacakları ilân edilmiş; Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey de Ermeni katliamından suçlu bulunarak idam edilmiştir[293].

Divan-ı Harb-i Örfi kurularak Kemal Bey gibi sözde katliamdan suçlu bulunanların tereddüt edilmeden idam edilmesi tabii ki meselenin kapanmasını sağlamamış, bilakis uluslar arası bir mesele haline dönüşmesini kolaylaştırmıştır.

İttihatçıların sözde Ermeni katliamıyla itham edilmelerinde olduğu gibi Divan-ı Harb-i Örfi'nin kurulması ve verdiği kararlar, Damat Ferid Paşa Hükûmetinden önce görev almış olan üst düzey yöneticilerin bir bir öldürülmelerine meşru bir zemin hazırlamıştır. Millî Mücadele döneminde de siyasî bir baskı aracı olarak aynı gerekçeyle tutuklamalar ve sürgünlerin yapılmasına devam edilmiştir[294].

a-Hınçak Komitesi

Bağımsız bir Ermenistan kurmak amacıyla XIX. Yüzyıl sonlarında Ermeni okulları, kiliseleri ve cemiyetleri hukukî bazı dokunulmazlıklardan istifade ile isyan ve ihtilâl hazırlıklarının

---

[292] Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, TTK yayını Ankara, 1973, s. 37.

[293] İsmet Parmaksızoğlu, **Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller**, Ankara, 1981, s. 157.

[294] Ermeni meselesi karşısında Türk makamlarının ve Türk aydınının tavrı konusunda bkz. Mustafa Turan, "Karahisar-ı Sahip'te İngiliz Siyasî Temsilciliği Tercümanı Ermeni Hem'e Tepkiler ve Ermeni Meselesine Politik Yaklaşım", **A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, S. 1 (Haziran 2001), s. 15 vd.

yapıldığı birer siyasî büro, silâh ve mühimmat deposu haline getirilmişlerdir.

1860'lardan itibaren muhtelif yerlerde kurulan Ermeni cemiyetleri sadece fikrî mücadele vermekle kalmamış, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki isyan ve katliamlara katılmışlardır. Okullar, cemiyetler ve kiliseler vasıtasıyla isyan ve ihtilâl hazırlıkları yapan Ermeniler kurdukları komiteler marifetiyle de planladıkları ihtilâli gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu amaçla ilk defa kurulan komite Armenakan Komitesi olmuştur. 1885 yılında Van'da kurulan bu komite üyeleri, Türk zaptiyelere ve aşiretlere saldırmak, çeşitli cinayetler işlemek, isyan çıkarmak, çeteler teşekkül etmek gibi faaliyetlerde bulunmuşlar, daha sonra Taşnak ve Hınçak Partisi'ne katılmışlardır.

Armenakan tecrübesinden sonra 1897 yılında, Osmanlı topraklarına hiç ayak basmamış olan Kafkasyalı Avedis Nazarbekian ve eşi Maro ile arkadaşları tarafından İsviçre'de kurulan Hınçak (çan, çan sesi, çıngırak) Komitesi Karl Marx'ın prensipleri doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurarak bunu Rus ve İran Ermenistanlarıyla birleştirmeyi amaçlayan Hınçak Komitesi 1897 yılında programını yayınlamıştır. Komite Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon'da teşkilâtlanmıştır.

Marksist temayülleri dolayısıyla Ermeni halkı arasında pek rağbet bulamayan komite mensupları arasında bölünmeler olmuş ve taraflar 1902 yılında İngiltere, Rusya, Mısır, Bulgaristan, Kafkasya ve İran'da birbirlerini öldürmüşlerdir[295].

Düzenlediği isyanlarda, özellikle Rusya'dan gelen kimselerin katıldığı Hınçak Komitesi Anadolu'da çok ağır ve kanlı hareketlerde bulunmuştur. Hınçaklar, kendi soydaşlarına hayatı dayanılmaz hale getiriyorlar, İslâmları Hıristiyanlara karşı kışkırtarak ve katliam çıkartarak ülkeyi dehşet içinde bırakıyorlardı[296].

[295] Süslü, s. 52-54.
[296] Metin, s. 92.

b- Daşnak Komitesi

Daşnaksutyun veya Ermeni İhtilâl Cemiyetleri Federasyonu 1890 yılında Tiflis'te kurulmuştur. Tiflis'teki Genç Ermenistan, Van'daki Armenakan ve Hınçak komitelerini birleştirerek Osmanlı Devleti'ne çeteler sokmak, buradaki Ermenileri silâhlandırmak, çeteler kurmak, isyan, ihtilâl çıkarmak suretiyle bağımsız Ermenistan"ı kurmayı amaçlayan bu komite, 1907 yılında Giresun, Harput, Diyarbakır hattının doğusunu, Kafkasya, Rusya ve İran'ı içine alan Doğu Bürosu, hattın batısını Balkan Yarımadası, Amerika, Mısır ve Rusya'yla İran dışındaki bütün yabancı ülkeler içine alan Batı bürosunu kurmuştur.

Daşnak Komitesi 1904 Sasun isyanı, Yıldız suikastı ve birçok cinayette aktif rol almıştır[297]. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde (İstanbul, Trabzon, Van) ilk teşkilâtlarını kuran Daşnaklar önemli yerlere Rusya'dan getirdikleri Ermenileri yerleştirmişlerdir. Her türlü yayınla Avrupa kamuoyunu aldatan komite üyeleri kendilerine inanmayan ve katılmak istemeyen Ermenileri de öldürmeyi hareketlerinin temeli olarak kabul etmişlerdir. Bu plana göre, "Türkiye'de oluşturulmuş çeteler Türkleri ve Kürtleri öldürmek için fırsat gözetecekler. Bunlar köyleri yakacaklar sonra dağa çıkacaklar. O zaman Müslümanlar ayaklanacak, korumasız Ermenilere hücum edecekler. Rusya, insaniyet ve Hıristiyan medeniyeti adına Türkiye'ye gelecek ve Anadolu'yu zaptedecek..."[298]

3-Yahudiler

Kendilerine her felaketli günlerinde kollarını açmış olan Türklere karşı, bir kısım Yahudi Rumlarla işbirliği yapmıştır. İstanbul'daki Hahamhane, Patrikhane ile birlikte çalışmayı prensip olarak kabul etmiş ve Paris Barış Konferansı'na verilmek üzere ortak bir bildiri hazırlamaya girişmiştir. İzmir'in

[297] Süslü, s. 55.
[298] Metin, s. 95.

işgali günü "Ey Türkler, ay yıldızı artık gökte göreceksiniz" diye bağıran Yahudiler görülmüştü[299].

1918'de Cenevre'de kurulan İngilizlerin desteklediği "Türk Zulmüne Uğramış Milletler Birliği"nde Rumlar ve Ermenilerle birlikte Araplar ve Museviler de vardı[300]. Musevi Reislerinden Durdoğlu Efendi, 10 Haziran 1919'da İzmir'de, Punta'da, Luna-park'ta İzmir'deki yüksek rütbeli Yunan subayları şerefine mükellef bir ziyafet vermiş ve işgalin mesut bir olay olduğunu söylemiştir[301].

Bergama'nın işgali sırasında halk, ev eşyası, zâhire ve mallarını terk ederek, diğer kazalara göç ettiklerinden, evler ve mağazalar, köyler ve çiftliklerin yağmalanmasına bazı Yahudilerin de katıldıkları görülmüştür[302]. 1919 Ağustosunda Hahambaşı Naum Efendi başkanlığındaki bir heyet, İstanbul'daki Amerikan heyetine, hiçbir devletin himayesi altına girmek istemediklerini sadece Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un milletlere vaat ettikleri ile yetineceklerini bildirmiştir[303].

Burada zikredilen bazı olaylar münferit olarak görülse de menfaatleri için giriştikleri bazı teşebbüsler Türkiye'deki belirsizliği gösterdiği gibi Yahudilerin de Türklerin aleyhinde bir tavır içinde olabileceklerini göstermektedir.

C-Millî Cemiyetler

Mondros Mütârekesi'nin imzalanmasıyla ortaya çıkan Anadolu'nun işgali meselesi, ülkenin kurtuluşu için fevkalade ciddî düşüncelere ve teşebbüslere ihtiyaç olduğunun fark edilmesine yol açmıştır. Haksız işgallere tepki olarak ortaya çıkan Millî Mücadele fikri, fiilî anlamda Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. "*Müdâfaa-i Hukuk*"

---

[299] Tansel I, s. 125.
[300] Selahattin Salışık, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya**, İstanbul, 1968, s. 25.
[301] Gökbilgin I, s. 126-127.
[302] **ATASE Arş.** Kl. 329 Ds. 47-A-141 F. 3-1.
[303] Tansel I, s. 125.

kavramı; Türklerin millet olarak bağımsız bir devlet kurmak suretiyle yaşama hakkının, Osmanlı payitahtına İmparatorluğun diğer unsurlarına ve bu hakkı tanımayan Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerine karşı fiilî bir mücadele sonunda elde etmeyi ifade etmektedir[304]. Türk topraklarını işgal eden "*Emperyalistlere*" karşı kurulan bu tür idealist cemiyetlerden bazıları ise şunlardır;

Kars Millî İslâm Şûrası; 5 Kasım 1918'de kurulmuştur. 30 Kasım 1918'de büyük bir kongre düzenleyerek Batum, Ordubat, Iğdır ve Ahıska'yı içine alan Türk bölgelerinde bir Millî İslâm Şûrası Hükûmeti kurulmuştur. İngilizler tarafından da tanınan bu Hükûmet, 17-18 Ocak 1919'da adını "Cenubî Garbî Kafkas Hükûmeti" olarak değiştirdi ve Türk bayrağını millî bayrakları olarak kabullendi. Ancak kısa süre sonra İngilizler tarafından 13 Nisan 1919'da parlamentosu basılarak ortadan kaldırılmıştır[305].

Mondros Mütârekesi sonrası Rumların İstanbul'da teşkilatlanıp "Megali İdea" uğrundaki çalışmalarına engel olmak için, göz hekimi Dr. Esat Paşa'nın çağrıları ile **Türk Ocağı**, **Kızılay**, **Muallimler Cemiyeti**, Baro ve her fakültenin mezunları cemiyeti başta olmak üzere 70 kadar cemiyetten 2'şer temsilcinin katılması ile 29 Kasım 1918'de "**Millî Kongre**" adı ile partiler üstü bir teşkilât kuruldu. Tüzüğünde belirtilen amacı, dünyada Türkler üzerinde yapılan haksız ve yalan yayınlara ilmî yoldan ve belgeler vasıtasıyla cevap vermek idi. 1919 yılı içinde Millî Kongre, İngilizce ve Fransızca olarak "Dünya Kamuoyu Önünde Türkiye", "Ermenilerin Müslüman Ahaliye Yaptıkları Mezalim Hakkında Belgeler" ve "Avrupa'nın Ünlü Yazarlarına Göre Türkler" gibi değerli eserleri neşretti. 1919 yılı sonunda milletvekili seçimlerinde adayların tespit ve tanıtılmasında Türk mil-

---

[304] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler, 1859-1952**, İstanbul, 1952, s. 435-437.

[305] Bu konuda şu eserlere bakılabilir: Fahrettin Kırzıoğlu, **Millî Mücadelede Kars**, İstanbul, 1969; Ender Gökdemir, **Cenubî Garbî Kafkas Hükûmeti Muvakkatesi**, Ankara, 1990.

liyetçilerini destekleyen Millî Kongre, 28 Ocak 1920'de "Misâk-ı Millî"nin hazırlanmasında da fikrî anlamda hizmet etmiştir. İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali üzerine, çalışmalarını durdurmuşsa da, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Ankara'da toplanan Meclisi fikren desteklemekten geri kalmamıştır.

Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk-ı Heyet-i Osmaniyesi; 2 Aralık 1918'de, Edirne'de, Yunan istilâ ve işgaline, Mavri Miracıların iddialarına direnme ve cevap vermek gayesiyle kurulmuştur. Trakya'nın ırk, kültür, ekonomi ve tarih bakımından Türklere ait olduğunu ispat için çalışmıştır. "Yeni Edirne" ve "Ahali" adlı iki gazete çıkarmıştır[306].

İzmir Müdâfaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti; Nurettin Paşa'nın gayretleri ile Rum iddialarına karşı mücadele için 26 Aralık 1918'de kurulmuştur. 1918 yılının Aralık ayı sonunda İzmir'de kurulan **Müdâfaa-i Vatan Heyeti** adlı cemiyet, 14 Mayıs 1919 günü İzmir'e Yunan askerlerinin geleceği haberini protesto için beyannameler bastırıp dağıtırken adını **İlhak-ı Red Heyeti**'ne çevirmişti. İzmir'in işgalinin ertesi günü İzmir Müdâfaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ile birleşerek faaliyetlerini yürütmüştür.

Vilâyat-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti; Erzurumlu Raif Hoca ile Diyarbakırlı Süleyman Nazif cemiyetin merkezini 2 Aralık 1918'de İstanbul'da kurmuşlardır. Çıkardıkları Fransızca ve Türkçe "Hadisât Gazetesi" ile doğu illerimizin Türklüğünü ve İslâmlığını müdâfaa ediyor. Ermenilerin hiçbir zaman çoğunluk teşkil etmediklerini belirtiyor ve Kürdistan Teali ve Teavün Cemiyeti ile de mücadele ediyordu. Mart 1919'da "Albayrak Gazetesi" yeniden faaliyete geçirilerek cemiyetin fikirlerini yaymaya başladı. 3 Mayıs 1919'da Kâzım Karabekir Paşa'nın 15.Kolordu Komutanı olarak göreve başlaması ile birlikte cemiyet Kâzım Karabekir Paşa'nın şahsında bir

[306] Geniş bilgi bakınız: Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele,** C. I, 2. Baskı., TTK yayını, Ankara, 1987, s. 123 vd.; Mavri Mira Cemiyeti için bakınız: Ali Güler, **Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü**, Ankara, 1999, s. 77-79.

baş, bir koruyucu ve kuvvetli bir el bulmuştur[307]. Cemiyet, Mustafa Kemal başkanlığındaki Erzurum Kongresi'ni yaparak, 7 Ağustos 1919'da Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine katıldı.

Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti; Cemiyet bölgesel bir amaca dayanarak ortaya çıkmış olmakla beraber Karadeniz kıyılarında hak iddia eden Pontusçu Rumlara ayrıca Ermenilere karşı mücadele ediyordu. 12 Şubat 1919'da kurulan bu cemiyetin başkanlığını Trabzonlu Barutçuzade Ahmet Hoca yapıyordu. "İstiklâl Gazetesi"ni çıkararak Rum iddialarının çürüklüğünü, Ermenistan hayalinin boş olduğunu yurttaşlara ve dünyaya duyurmaya çalışmışlardır[308].

Cemiyet mensupları Erzurum Kongresi'ne iştirak ederek kongre sonunda kurulan **Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti**'ne katılarak çalışmalarını genişletmişlerdir.

İstanbul'daki Adanalı, Maraşlı, Antepli ve Tarsusluların Ermenilere karşı 20 Aralık 1918'de kurduğu **Kilikyalılar Cemiyeti**'nin başkanlığını Rıfat Bey yapıyordu. Cemiyet yayın yolu ile işgale ve Kilikya Ermenistanı kurulmasına engel olmak istiyor, bunun için de bölgede silâhlı mücadeleyi planlıyordu. Daha sonra cemiyet, merkezini Adana'ya nakletmiştir.

Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti: 5 Kasım 1919'da Sivas'ta kurulan cemiyet memleketin bütünlük ve istiklâlini müdâfaa uğrunda bütün Anadolu'nun birliği için çalışmak gayesiyle mitingler tertip etti. İtilâf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları gönderdi.

Millî şuura sahip bu dernekler Sivas Kongresi'nde 7 Eylül 1919'da birleşerek "**Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti**" adını almışlardır.

---

[307] Gökbilgin I, s. 74.

[308] Pontus Meselesi, Pontus Cemiyeti ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Güler, s. 95-139.

D-Millî Varlığa Düşman Cemiyetler

Türk milletine ve vatanına ihanetten sakınmayan **Mavri Mira**, **Pontus**, **Hınçak** ve **Daşnak** gibi Ermeni ve Rum derneklerinden başka azınlıkların veya kendilerini azınlık kabul eden ayrılıkçı grupların oluşturduğu cemiyetler zararlı faaliyetler ile oldukça dikkat çekicidir.

Bunların başında **Kürt Teâli ve Teâvün Cemiyeti** gelmektedir. Mayıs 1919'da Seyyit Abdülkadir tarafından kurulan cemiyet Türk vatanı parçalanırken bir parçasını daha koparıp sözde müstakil devletlerini kurmak iddiası ile ortaya çıkmıştır. Hiçbir zaman Müslüman ve devletine sadık halkın çoğunluğunu temsil etmediği belli olan bu dernek, ilk defa Kürt adı verilen Doğu ve Güneydoğudaki halkımızın Türklerden ayrı bir kavim olduğunu ileri sürmüş ve mahallî istiklâl talebinde bulunmuştur. Bu cemiyetin ortaya çıkmasında İngiliz tertibi ve Amerikan desteği görülebilir.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti ise doğrudan İngilizlerin kurduğu bir dernektir. Halifenin etrafında bütünleşerek bir İngiliz mandası sağlamak amacı ile kurulmuştur. Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile işbirliği yaparak Türk milletinde uyanmaya başlayan işgaller karşısındaki millî direnişi yok etmek için bir dizi ayaklanmayı organize etmiştir. Derneğin mensupları, İngilizleri "seçkin kavim" olarak görüyor ve onlarla dostluğun kuvvetlenmesini istiyordu.

1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası da zararlı cemiyetlerdendir. İlk defa fırka, İttihâtçıların siyaset sahnesinden çekilmeleri üzerine 1919'da yeniden ortaya çıkmıştır. Pek çok partiyi bünyesinde toplayan ve milliyetçiliği reddeden bu fırka, İngiliz taraftarı olarak bilinmektedir.

Şark-ı Karîb Çerkesleri Temîn-i Hukuk Cemiyeti ise Anadolu'yu işgale başlayan Yunan Hükûmeti'nin fiilî himayesinde, sözde millî isteklerini kabul ettirmeye çalışan yerli hiçbir desteği bulunmayan bir avuç hainin teşkil ettiği bir cemiyettir.

Wilson Prensipleri Cemiyeti, Sulh Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti ve Teâli İslâm Cemiyetleri de İngiliz Muhipleri

Cemiyeti gibi kurtuluşu, İngiltere veya Amerika gibi devletlerin mandası altında gördükleri anlaşılıyor. Aralarındaki fark yanında olunması gereken devlet İngiltere mi yoksa Amerika mı olsundan öteye gitmemektedir.

E-Millî Mücadele'nin Lideri: Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa İtilâf donanmalarının mütâreke hükümlerine göre fiilen işgal ettiği İstanbul'a 13 Kasım 1918 tarihinde gelmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da kaldığı altı aylık süre, Millî Mücadele Hareketi'nin başlangıcını oluşturan hazırlık dönemidir. Bu dönem yakın tarihimizde, yeni Türk devletinin yapılanmasında siyasî ve fikrî temellerin oluştuğu fevkalade önemi haiz tarihî hadiseler silsilesi ile doludur.

Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde düşüncesi, henüz Mebuslar Meclisi'nde güvenoyu almamış bulunan Tevfik Paşa kabinesine, mecliste güvenoyu verilmesini önleyerek, iş başına millî ülküye bağlı, azim ve kuvvet sahibi bir kabinenin geçmesini sağlamaktı. Bu fikrini tanıdığı ve güvendiği arkadaşlarına, bir kısım milletvekillerine de kabul ettirmişti. Bunu yeterli görmeyerek, mecliste toplanan milletvekillerine düşüncelerini açık olarak anlatmış ve o gün için alınacak tek tedbirin kabineye güvenoyu vermemek olduğunu izah etmiştir. Uzun tartışmalardan sonra bu hususî toplantıda bulunan milletvekilleri kabineyi düşürmeye karar vermelerine rağmen Sadrazam Tevfik Paşa, istediği güvenoyunu meclisten, tartışma bile olmadan almıştır.

Dinleyici localarından birinde meclisin çalışmalarını takip etmiş olan ve o günkü neticeden hiç memnun kalmayan Mustafa Kemal'in evine döner dönmez ilk işi, Padişah'ın başyaveri vasıtasıyla, Vahdettin'den bir görüşme istemek oldu. 22 Kasım 1918 cuma selâmlığından sonra yapılan görüşmede, Padişah, Mustafa Kemal'in düşündüklerini anlatmasına imkân bırakmayarak, ordunun, komutan ve subaylarının Mustafa Kemal'i çok sevmelerine binaen kendisine bir fenalık gelmemesini temin

etmesini istemişti[309]. Buna karşılık Mustafa Kemal'in kendisi aleyhine hazırlanan herhangi bir harekete dair bilgisinin olup olmadığı sorusuna, padişah kesin bir cevap vermemekle beraber, o gün için değilse bile ilerisi için böyle bir ihtimali mümkün gördüğünü istemeyerek ifade etmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri sadece Padişah'la sınırlı kalmamıştır. İstanbul'da millî cemiyetlerle ayrı ayrı müzakerelerde bulunmuş, Erkan-ı Harbiye ve kendisiyle birlikte hareket etmeyi göze alabilen yakın arkadaşları ile de görüşmeler yapmıştır. Hatta işgal kuvvetlerinin İstanbul'da bulunan Komiserleri ile de bir dizi görüşmelerde bulunmuştur.

Anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal Paşa, Mütâreke Döneminde İstanbul'da iktidara gelmenin bütün yollarını denedikten sonra, Anadolu'ya geçmek ve Millî Mücadele'yi başlatmak gibi ağır ve kat'î bir kararı her yönüyle incelemiş ve bundan başka bir şey yapmak ihtimali kalmadığına inanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Mütâreke Dönemi'nde İstanbul'da, iktidara gelmenin bütün yollarını denedikten sonra, Anadolu'ya geçmek ve "millî mukavemet"te bulunmak gibi "ağır ve kat'i" bir kararı her yönüyle incelemiş ve "bundan başka bir şey yapmak ihtimalî kalmadığına" inanmış idi. Sonunda devletin ve milletin İstanbul'dan kurtarılamayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçerek millî mukavemette bulunma kararını vermiştir. Dikkat edilirse Mustafa Kemal Paşa'nın fikrî faaliyetlerinin başlıca hedefi Anadolu'ya geçerek millî mukavemet hareketini başlatmaktır. Gerçekten de O, tarihin önüne çıkardığı fırsatları olabildiğince iyi değerlendirmiştir. Bu büyük liderlere mahsus bir özelliktir.

Bu karardan sonra Anadolu'ya geçerek millî mukavemet kararına varmakla iş bitmemiştir. Bundan sonra O, mümkünse resmî bir görevle, bu mümkün olmazsa özel olarak Anadolu'ya

---

[309] F.Rıfkı Atay, **19 Mayıs**, Ankara, 1944, s. 6 vd.; F.Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, 1955, s. 91 vd.; E. Semih Yalçın, "Mütâreke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1995, S. 28, s. 185 vd.

geçme ve orada bir Millî Mücadele Hareketi'ni başlatmanın çarelerini aramaya başlayacaktır. Bu hususta ona başta Ali Fuat Cebesoy olmak üzere arkadaşlarının büyük yardımı olmuştur. Türk İstiklâl Savaşı'na başlangıç teşkil eden tayin meselesi tesadüfler sonucu olarak değil, Mustafa Kemal Paşa'nın Mütâreke Dönemi'nde gösterdiği şuurlu faaliyetleri sonucu gerçekleşecektir. Mütâreke Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa memleket meselelerinin dışında veya gerisinde kalmamıştır. O, herkesin her şeyden ümidini kestiği bir dönemde kendisine, devletine ve Türk Milleti'ne olan güvenini yitirmeyen bir liderdir. Onun Mütâreke Dönemi'nde İstanbul'da gösterdiği faaliyetlerin temelinde bu inanç ve karar vardır. Atatürk, Nutuk'ta memleketin kurtuluşuyla ilgili o gün varolan birkaç çareyi izahtan sonra kendi kararını "ciddî ve hakikî karar olarak telakkî etmekte ve bunu "Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek! " olarak açıkladıktan sonra "İşte daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur"[310] demektedir.

Mustafa Kemal Paşanın 9. Ordu Müfettişliği'ne tayininde başta Sultan Vahdettin olmak üzere zamanın sadrazamı Damad Ferid Paşa, Dahiliye nazırı Mehmed Ali Bey, Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı)Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi Diyarbekirli Kâzım Paşa gibi büyük devlet erkanından bazıları şahsî kaygılarını bazıları da millî menfaatleri gözeterek bu tayin üzerinde hepsi de etkili rol oynamışlardır. Her ne sebeple olursa olsun Mustafa Kemal Paşa'nın tayini meselesi başlangıçta normal bir idarî-askerî karar gibi gözükmüş fakat sonuçları itibariyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir milletin istiklâl mücadelesinde hareket noktasını oluşturmuştur[311].

---

[310] **Nutuk**, s. 9.

[311] Koca-Yalçın, "Mustafa Kemal Paşanın Dokuzuncu Ordu.....", s. 402-403.

Mondros Mütârekesi yapıldıktan hemen sonra İngilizler, Samsun'da Hıristiyanları toptan öldürmek için Müslüman ahâlinin silâhlandırıldığı yönünde şikâyet etmeye başlamışlardı. Esasen bölgedeki huzursuzluk Birinci Dünya Harbi'nden beri devam etmekte olup belgelerde huzursuzluğa Rumların sebebiyet verdikleri anlaşılmaktadır[312]. Halbuki 9 Mart 1919'da Samsun'un, 30 Mart'ta Merzifon'un İngilizler tarafından işgalinin Pontusçu çetelerin tecâvüzlerini ve taşkınlıklarını artırdığı İngiliz İstihbarat Bürosu raporlarında da yer almaktaydı[313].

Mustafa Kemal Paşa, Mayıs ayı başlarında âsâyişin herhangi bir sûrette bozulmasını önlemek için, Samsun bölgesinde huzur ve sükûnun yeniden sağlanması, silâhların toplanması ve şâyet varsa mevcut şûraların kapatılması yetkisiyle 9. Ordu Umum Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderiliyordu. Bu tâyine dâir irâde, 30 Nisan 1919 tarihinde çıkarıldı ve 5 Mayıs 1919 tarihinde de Takvim-i Vekâyi'da yayınlandı. Mustafa Kemal Paşa'ya bu kadar geniş yetkiler veren bu tarihî tâyinin, ordu ve memleket üzerindeki sıkı kontrole rağmen nasıl hazırlanıp kabul edildiği biraz düşündürücüdür. Anlaşılan odur ki, Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne tayini ile ilgili muâmelelerde çok acele edilmiş, bu tayini bazı kimseler kolaylaştırmış, Padişah ve Sadrazam engel olmadıkları gibi kendisinden faydalı hizmetler ummuşlardır[314].

1-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması

9. Ordu Müfettişliği'ne tayin edilen Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da karargahıyla birlikte İstanbul'dan hareket ederek 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmıştır. Millî Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa tarafından dile gelen hikayesinin ilk

---

[312] Bu hususta bkz. Mehmet Evsile, "Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, S. 40 (Mart 1998), s. 70 vd.

[313] "Yabancı Basında Büyük Tarruz ve Zafer", Doğu Araştırma Merkezi. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 18 (Ağustos, 1986), s. 103.

[314] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, C. 1, İstanbul, 1987, s. 215.

cümlesi, "19 senesi Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım" ile başlamaktadır. 19 Mayıs bağımsızlık ruhunun oluşmasında başlangıç tarihidir. Fikir ve karar sahibi Mustafa Kemal Paşa'nın hedefine varan yolda ilk adımdır.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gelir gelmez müfettişliğin kendisine yüklediği vazifeleri yerine getirmek amacıyla Samsun'da kaldığı beş-altı gün içinde durumu incelemiş ve beraberinde gelen arkadaşlarından Refet (Bele) Beyi Samsun (Canik Sancağı)'a mutasarrıf atamış, daha sonra da Erzurum'da bulunan XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir ve Ankara'da bulunan XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşalara telgraf çekerek, Samsun'a geldiğini bildirmiş ve kendisiyle ilişki kurmalarını istemiştir.

22 Mayıs 1919 tarihinde hazırlamış olduğu rapor, birçok noktalarda, Ordu Müfettişliği talimatının sınırlarını aşarak, bütün memleketin kaderi ile ciddî bir şekilde uğraşmış olduğunu göstermektedir. Millî Mücadelenin ilk ana programını teşkil eden rapor, özetle şu fikirleri kapsamaktaydı:

1-Samsun bölgesi Rumları siyasî emellerinden vazgeçerlerse, asayiş kendiliğinden düzelir.

2-Türklüğün yabancı mandasına ve kontrolüne tahammülü yoktur.

3-Yunanlıların İzmir'de hakları yoktur. İşgal geçicidir.

4-Millet, millî hakimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır[315].

Bu rapor, 19 Mayıs Ruhunun dayandığı temelleri tespit etmesi bakımından önemlidir. Raporda, Rum azınlığın faaliyetlerine, Yunanlıların İzmir'i işgaline açıkça karşı çıkış vardır. Bununla birlikte Türklüğün yabancı mandasına tahammülü olamayacağının açıkça ilân edilmesi ve Millî Mücadele Hareketi'nin referanslarını Türk Milliyetçiliği fikriyatına bağlanması fevkalade önemlidir.

---

[315] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara, 1959, s. 30.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da önce güvenliğini sağlayacak tedbirleri aldı ve ordu ile ilk teması kurdu. Daha sonra hem Anadolu'nun içlerine doğru biraz daha ilerlemek hem de Samsun'un İngiliz işgalinde bulunması ve civarındaki Rum çetelerinin faaliyetinden ötürü karargâhını 25 Mayıs'ta Havza'ya nakletti. Havza'da halkı millî mücadele fikri etrafında toplamaya ve hazırlamaya çalıştı. Türk İstiklâl Harbi'nin ilk yıllarındaki bu tip teşebbüsler Millî Mücadele'nin ordudan çok "Kuva-yı Milliye"ye dayanması ve Anadolu direnişini halka mal etmek amacına hizmet etmiştir[316]. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya çıkması ile başlayan mücâdele, Türk istiklâlinin sağlanması yolunda siyasî, hukukî ve askerî bir mahiyette olacaktır. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve kongrelerle Anadolu halkının teşkilâtlandırılması, Büyük Millet Meclisi'nin açılması, millî kuvvetlerin teşkiliyle girişilen askerî mücâdele bu döneme damgasını vuracaktır.

Samsun'a çıkışından henüz bir buçuk ay gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen bu süre içerisinde yaptığı faaliyetler ve verdiği mesajlar, başta İngilizler olmak üzere müstevlîlerin bütün hesaplarını bozacak mâhiyettedir. Bir hafta kadar Samsun'da kaldıktan sonra Havza'ya geçen, oradan Amasya'ya giden Mustafa Kemal Paşa, gerçekten de müfettişlik görevi dışında memleketin muhtelif yerlerinde cereyan eden olaylar ve özellikle Anadolu'da başlayan işgallerle ilgilenmeye, bildiriler yayınlamaya, yazışmalar yapmaya başlamıştır. 21 Mayıs'ta 15. Kolordu, 23 Mayıs'ta 20. Kolordu, 26 Mayıs'ta 20. Kolordu ve bu Kolordu'ya bağlı Konya'daki Ordu Müfettişliği ile irtibat kurduğu görülür[317]. Manisa ve Aydın civarının işgali ile ilgili olarak 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey ile irtibat kurar. 28 Mayıs 1919 tarihinde, vâlilere ve müstakil mutasarrıflara, Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu ve Diyarbakır'da 13. Kolordu Kumandanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliği'ne

[316] Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1997, s.2.
[317] **Nutuk**, s. 12 vd.

bir genelge göndererek, İzmir ve bunu takiben Manisa ve Aydın'ın işgalinin ilerideki tehlikeyi daha açık olarak hissettirdiğini, kabulü mümkün olmayan bu durum karşısında büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak gösterilerde bulunulması ve tepkilerin dile getirilmesini ister[318]. Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Haziran 1919 tarihiyle Harbiye Nezâreti'ne yazdığı şifre ile Sivas ve civarında, Ermenileri ve mültecileri tedhiş edecek hiç bir hâdise olmadığını, Sivas ve civarında endişe edecek bir halin söz konusu olmadığını bildirmiştir. Şifresinin devamında İzmir'in işgali gibi istiklâl ve millî varlığı imha etmeye yönelik hareketler karşısında milletin heyecan ve millî tezâhüratı men ve tevkif için nefsinde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğini ilave ediyordu[319].

Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilme gerekçesine mugayir hareketlerini gören ve Gizli Servis ajanları tarafından kendisinin en küçük bir hareketinden dahi haberdar edilen İngiliz yetkililer endişelidirler. 6 Haziran 1919'da Karadeniz'deki İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı General Milne, Üçüncü Ordu Müfettişi'nin faaliyetleri hakkında Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne şikâyette bulunmakta ve karışıklıklara sebebiyet veren bu kişinin geri çağrılmasını talep etmektedir. Amiral Calthorpe da bir kaç gün sonra aynı anlamda teşebbüste bulunur. Harbiye Nezâreti'nce bu talebe boyun eğilecek ve Mustafa Kemal'e en kısa zamanda İstanbul'a dönmesi emredilecektir[320].

Bütün bu gelişmelere rağmen Mustafa Kemal Paşa, büyük bir kararlılıkla Millî Mücadele Hareketi'nin lideri olarak çalışmalarına devam edecektir. Hür ve bağımsız yaşamak isteyen Türk milleti artık liderini bulmuştur.

---

[318] **Nutuk**, s. 15-16.

[319] **Nutuk**, s. 18.

[320] Mustafa Turan, "19 Mayıs'ın Türk İstiklâl Harbi'ndeki Önemi", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 137 (Mayıs 1998), s. 11.

2-Amasya Tamimi

12 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, buradan Amasya'ya gelmiştir. Amasya'da 20 Haziran günü yapılan büyük mitingde bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, millî bir silkinme ile geçirilen felâketlerin sona ereceğini ifade etmiştir[321]. Gerek Havza'daki faaliyetleri gerekse buradaki konuşması O'nun artık Millî Mücadele'yi siyasî ve hukukî bir metin haline getireceğini gösteriyordu. Nitekim çok kısa bir zaman sonra 21/22 Haziran 1919 gecesi meşhur Amasya Tamimi'ni yayınlamıştır. Amasya Tamimi şöyledir:

1-Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir.

2-İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun icaplarını yerine getirememektedir. Bu hal milletimizi adeta yok olmuş gösteriyor.

3-Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4-Milletin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre hareket geçmek ve haklarını yüksek sesle cihana işittirmek için her türlü tesir ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı zaruridir.

5-Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır.

6-Bunun için vilâyetlerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir.

7-Her ihtimale karşı, bu meselenin bir millî sır halinde tutulması ve temsilcilerin, lüzum görülen yerlerde, seyahatlerini kendilerini tanıtmadan yapmaları lâzımdır.

8-Doğu vilâyetleri adına, 10 Temmuz'da, Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Bu tarihe kadar diğer vilâyetlerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum kongresinin üyeleri Sivas umumî kongresine katılmak üzere hareket ederler[322].

---

[321] Evsile, s. 82-83.
[322] **Nutuk**, s. 21.

Tamimde belirtilen "İstiklâlin yine milletin azim ve kararıyla kurtarılacağı" ifadesi istiklâlin tehlikeye düştüğünü tespit ve mücâdele için bir kararlılığı göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Yine tamimde ifade edilen "İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun icaplarını yerine getirememektedir. Bu hal milletimizi adeta yok olmuş gösteriyor" sözlerinden İstanbul Hükûmeti'ne karşı, daha henüz hiç bir hukûkî oluşum olmadığı halde büyük bir cesaretle cephe alındığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla Amasya Tamimi bir "bağımsızlık beyannâmesi" olarak kabul edilecektir. Ayrıca Amasya Tamimi ile hukûkî zemini hazırlayacak olan millî bir heyetin toplanması kararı da tarihî bir karar olmuştur.

F-Kongreler

Millî Mücâdele döneminde, Osmanlı Devleti yıkılırken Anadolu'da yeni bir birliği ve devleti kurmak amacıyla pek çok kongre düzenlenmiştir. Ayrıca bu dönemde, çok çeşitli toplantılara "Kongre" adı verilmiştir. Bu sebeple Kurtuluş Savaşı sırasında herhangi bir amaçla yapılan toplantılarla, vatanın kurtuluşunu gaye edinen ve gerçekten de Millî Mücâdele programına katkısı bulunan kongreleri birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Millî Mücâdele döneminde Türkiye'yi kurtarmak amacıyla düzenlenen kongrelere mahalli bazı derneklerin ön ayak oldukları bilinmektedir. Bunları şöyle tasnif etmek mümkündür:

1-Üç Liva (Elviye-i selase) bölgesine giren Kars, Ardahan ve Oltu çevresinde, Kars İslâm Şurası (5 Kasım 1918) ile başlayan ve Oltu İslâm Terakkî Fırkası Kongresi (21 Şubat 1920) ile sona eren, Oltu Şura Hükûmeti'nin de TBMM Hükûmeti'ne katılması (13 Mayıs 1920) sonucunu doğuran kongreler.

2-Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Osmaniyesi'nin 7 Kasım 1918'de kurulmasıyla başlayan ve 9-14 Mayıs1920 Büyük Edirne veya Üçüncü Edirne Kongresi'yle sona eren Trakya Kongreleri.

3-Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti ve Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Trabzon (13 Şubat 1919) ve Erzurum (17-21 Haziran 1919) Vilâyet Kongreleriyle başlayan, sonra Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas (4-11 Eylül 1919) kongreleriyle memlekete mal olan Doğu Anadolu'daki büyük kongreler.

4-Batı'da İzmir Müdâfaa-i Hukûk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin 1 Aralık 1918'de kurulması ve onun ilk büyük kongresi (17-19 Mart 1919) ile başlayan ve Harekât-ı Milliye Redd-i İlhâk adı altında Balıkesir (26-30 Temmuz 1919), Alaşehir (16-25 Ağustos 1919) ve Nazilli (6 Ağustos 1919) Kongreleriyle devam edip üçlü bir görünüm alan ve 6 Ekim 1919 Üçüncü Nazilli, 19-21 Kasım 1919 Üçüncü Balıkesir Kongreleriyle son bulan Batı Anadolu kongreleri.

5-Nihayet İstanbul'da düzenlenişi bakımından ayrı bir özellik taşıyan ve yeni bir teşkilât kurmaktan çok mevcut çeşitli kuruluşları bir araya toplayıp bir iş birliği amacı güden Millî Kongre[323].

Mondros Mütârekesi sonrasında Anadolu'da işgallerin başlaması, özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali mahallî cemiyetleri hemen harekete geçirmiş ve tepkiler başlamıştır. Oluşturulan Redd-i İlhâk Cemiyetleri tarafından yayınlanan beyannâmelerde işgaller şiddetle protesto edilmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa da 28 Mayıs 1918 tarihinde valilere ve mutasarrıflara şifresinde, millî tepkinin gösterilmesi için büyük mitingler yaptırılması, İtilâf Devletleri temsilcilerine ve Bâbıâli'ye telgraflar çekilmesini ifade etmiştir Ayrıca Müdâfaa-i Hukûk Cemiyetleri tarafından İtilâf Devletlerine bir çok muhtıra verildiği gibi mitingler yapılarak millî tepki gösterilmeye çalışılmıştır.

Amasya Tamimi'nde, Vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklâlinin tehlikede olduğu belirtiliyor, milletin bağımsızlığı-

---

[323] Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler**, TTK yayını, Ankara, 1975, s. 148.

nın yine milletin azim ve kararıyla kurtulacağı ifade ediliyordu. Milletin iradesinin ortaya çıkabilmesi için millî bir kurulun varlığının gerektiği, bunun için de Anadolu'nun en güvenilir yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin toplanması ve bunun millî bir sır olarak saklanması isteniyordu. Ancak bu tamimin gizli kalması mümkün değildi. Ülkenin her yerinden Sivas'ta yapılacak olan kongreye gönderilecek delegeler seçilmeye başlanmıştır[324].

Anadolu'daki bu gelişmeler işgal kuvvetlerini endişeye düşürmüş, İstanbul Hükûmeti'ne baskı yapmaya ve Mustafa Kemal'in İstanbul'a geri getirilmesini istemeye başlamışlardır. Harbiye Nezâreti'nce Müttefiklerin talebine boyun eğilmiş ve Mustafa Kemal'e en kısa zamanda İstanbul'a dönmesi emredilmiştir. İstanbul'dan azledildiğine dâir telgraf yola çıktığı anda, O da Harbiye Nezâreti'ne ve Sultan'a sadece müfettişlik görevinden değil, aynı zamanda ordudan da istifa ettiğini bildirmiştir[325].

1-Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da millî istiklâlin esaslarını tespit etmeye çalışırken Erzurum'da da Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti, millî bir kongrenin toplanması için çalışıyordu. Amasya Tamimi'nde Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmış iken Erzurum'un davetini kabul eden Mustafa Kemal Paşa[326], Millî Kongre'yi toplamak üzere Erzurum'a hareket etti.

---

[324] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...,** s. 165.

[325] Paul Dumont, **Mustafa Kemal**, (Çeviren. Zeki Çelikkol), Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1993, s. 32; Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik görevinden ve askerlikten 8 Temmuz 1919'da istifa etmiştir. Bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 20, (Mart, 1991), s. 223.

[326] Vilâyet-i Şarkiyye Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin Erzurum şubesi, Temmuz ayı başlarında gönderdikleri tezkire ile Mustafa Kemal'e Cemiyetin

10 Mart 1919'da kurulan Erzurum Müdâfaa-i Hukûk Şubesi, hızla örgütlenmeye, çevre illerle ilişki kurarak Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a verilmesini engellemek için çalışmaya başlamıştı. Erzurum'un Ermenistan'a verileceği haberi Erzurum halkını galeyana getirmiştir. Trabzon Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin teşvikiyle Erzurum Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti, 17 Haziran 1919'da Erzurum'da bir vilâyet kongresi toplamış ve şu kararları almıştır:

"**1**-Osmanlı camiasından, yani vatandan ayrılmamak için her türlü ihtimali göz önüne alarak bu yolda hiç bir fedakarlıktan kaçınmamayı ve hiç göç etmemeyi ilke olarak kabul etmek.

2-Her ne suretle olursa olsun memleket bir Ermeni saldırısına uğrarsa bunu şiddetle karşılamak ve millî varlığımızı son ferdin ölümüne kadar korumak."[327]

Mütâreke şartlarının tatbikine nezâret ve Osmanlı ordusuna ait silâhları işgal kuvvetlerinin kontrolündeki depolara sevk etmekle, esasen bağımsız bir Ermenistan kurulması imkânlarını araştırmak ve Türklerin silâhlarını teslim etmelerini sağlamakla görevlendirilen Alfred Rawlinson[328] bu amaçla çalışmalarını sürdürüyordu.

Rawlinson, Erzurum Kongresi'nin toplanacağını düşünerek, baskı yapmak amacıyla millî akımın liderleriyle yaptığı temaslarda[329] kongrenin yapılmamasını, yapılırsa Mustafa Kemal Paşa'nın katılmamasını tavsiye ediyor, aksi halde doğu illerinin Mondros Mütârekesi gereği İtilâf Devletleri tarafından işgal

---

başına geçmesini ve Heyet-i Faale Riyâseti'ni kabul etmesini teklif etmiştir. Bkz. **Nutuk**, s. 42.

[327] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...,** s. 167.

[328] Lord Kınross, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çeviren. Necdet Sander), İstanbul, 1984, s. 276.

[329] Alfred Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden önce Kâzım Karabekir Paşa ile yaptığı görüşmelerinden birinde gözdağı verircesine "İngilizlerin elinde kaç zırhlı var biliyor musunuz? diye bir soru sormuş, Kâzım Karabekir Paşa da cevaben, "Türk'ün her biri bir zırhlıdır. Milyonlarca zırhlıyı emri altına almaya kimin gücü yeter ? demiştir. Bkz. Kınross, s. 277.

edilebileceği tehdidinde bulunuyordu. Rawlinson 9 Temmuz 1919 günü Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede de kongrenin toplanmamasının daha iyi olacağını ısrarla savunup bunun sakıncalarını tekrar ediyordu. Rawlinson'un bu küstahlığı karşısında hiddetlenen ve hayretler içinde kalan Mustafa Kemal Paşa, "Kongrenin muhakkak toplanacağını, milletin buna karar verdiğini, ne İngiltere Hükûmeti'nden ne Rawlinson'dan müsâade istenmediğini söylemiştir. Kongre fikrinden vazgeçilmezse buna kuvvet kullanarak engel olunacağı tehdidine karşılık olarak da "Türk milletinin mecburi ve zaruri olarak, kuvvete kuvvetle karşı koyarak milletin kararının yerine getirileceğini, ne pahasına olursa olsun kongrenin toplanacağını" kesin olarak belirtiyordu[330].

Yine bu tarihlerde, Ermenilerin, Paris Barış Konferansı'na baş vurarak, Kilikya da dahil olmak üzere Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulması, tehcir suçlularının cezalandırılması ve Ermenistan'ın büyük devletlerden birinin mandasına verilmesi yönündeki istekleri üzerine, Amerika Birleşik Devletleri adına Doğu Anadolu'ya gönderilen General James Harbord başkanlığındaki bir heyet Erzurum'a gelmiş ve incelemelere başlamıştı. Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal ile de bir görüşme yapacak olan Harbord raporunda, Ermenilerin hiç bir zaman ve hiç bir yerde çoğunluk olmadıklarını bildirecek ve Ermeni mandasının ise Amerika Birleşik Devletlerine büyük bir ekonomik ve askerî bir yük getireceğini belirtecektir[331].

Bütün bu gelişmelerle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın General Rawlinson'a söylediği gibi Erzurum Kongresi olaysız açılmış ve tarihî kararlar alınmıştır. Kongrenin açılışında Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmasında, istiklâl uğrunda namus ve şehametiyle dövüşen Türk milletinin Mondros Mütârekesi ile silâhını bıraktığını fakat, millî izzet-i nefsin tecâvüzlere uğradı-

---

[330]Ahmet Özgiray, "Millî Hâkimiyet Işığı Altında M. Kemal Paşa-A.Rawlinson Görüşmeleri (1918-1921)", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** C. VI, E.Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir, 1991, s. 44.

[331] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...,** s. 88.

ğını, Rum ve Ermeni unsurların gördükleri teşvik sebebiyle millî namusu yaralayacak taşkınlıklarda ve tecavüzlerde bulunduklarını belirterek, reva görülen bu haksızlıklardan müteessir olan millî vicdanın uyanarak Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye, Muhâfaza-i Hukûk-ı Milliye, Müdâfaa-i Vatan ve Redd-i İlhak gibi adlarla aynı mukaddesatın temini için tebarüz eden millî akımın bütün vatana yayıldığını ve bu celadet ruhun mübarek vatan ve milletin mukaddesatını kurtaracağını ve son sözü söyleyeceğini ifade etmiştir[332].

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar ise şunlardır:

1-Millî sınırlar içinde vatan bir bütündür. Onun çeşitli kısımları birbirinden ayrılmaz.

2-Her türlü yabancı işgal ve müdâhalesine karşı ve Osmanlı Devleti'nin dağılması halinde millet birlikte müdâfaa ve mukâvemet edecektir.

3-Vatanın ve istiklâlin muhâfaza ve teminine İstanbul'daki Hükûmet muktedir olmadığı takdirde maksadın temini için geçici bir Hükûmet teşekkül edecektir. Bu Hükûmet millî kongrece seçilecektir. Kongre toplanmış değil ise bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.

4-Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve Millî İrade'yi hâkim kılmak esastır.

5-Hıristiyan unsurlara siyasî hâkimiyetimizi ve içtimaî muvâzenemizi bozucu imtiyazlar verilemez

6-Manda ve himâye kabul olunamaz.

7-Millî Meclis'in derhal toplanması ve Hükûmet icraatının meclisin denetimine konulması için çalışılacaktır[333].

Erzurum Kongresi'nde alınan bu kararların yürütülmesi için seçilen Temsil Heyeti'nin başına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Heyet-i Temsiliye, Hükûmet vazifesini bizzat kendisi

---

[332]**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1919-1938)**, (Toplayan: Nimet Arslan), C. I, Türk İnkılâp Tarihi Ensitüsü yayını, Ankara, 1981, s. 3-4.
[333]Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti ...**, s. 172.

üstlenecektir. Bu aynı zamanda Heyet-i Temsiliye'nin kongre nâmına idareyi ele alma kararı, Anadolu Millî Hareketi'nin fiilen başlaması demekti[334].

Erzurum Kongresi'nin bitiminde, Ferid Paşa'dan sonra Harbiye Nezâreti'ne gelen Nazım Paşa imzasıyla 15. Kolordu Kumandanlığı'na 30 Temmuz 1919 tarihli, Mustafa Kemal Paşa'nın Hükûmet kararlarına muhâlif davranışlarından dolayı yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi istenen bir emir gelmiştir[335]. Bu emir de göstermektedir ki Anadolu'da yürütülen millî hareketten İstanbul yönetimi rahatsızlık duymaktadır. Ancak İstanbul yönetiminin bu emri yerine getirilmeyecek ve Erzurum'da alınan karalar dahilde her tarafa ve yabancı temsilcilere gönderilecektir.

2-Sivas Kongresi

Doğu ve Batı illeri ile Trakya'nın yani bütün memleketin birleştirilmesi, vatanın istilâdan kurtarılması, Türk istiklâl ve hürriyeti ile millî hâkimiyetin sağlanması amacıyla Sivas'ta toplanması önceden kararlaştırılan kongreye temsilci seçilmesi Amasya Tamimi ile her tarafa bildirilmişti. Anadolu'nun en güvenli yerlerinden biri olan Sivas'ta, başka yerlere göre, yabancı kuvvetlerin etkili olma ihtimali daha azdı. Bunun yanında Millî Mücâdele açısından taşıdığı diğer bir önem de Mondros Ateşkesi'nin 24. maddesinde belirtilen Vilâyât-ı Sitte'den olmasıdır. Bu illerde bir karışıklık çıktığı takdirde İtilâf Devletleri burasını işgal edebileceklerdi. Ermeni ve Rumlar böyle bir fırsatı kolluyorlardı. Sivas Valisi Reşid Paşa da ilin düzenini bozacak ve özellikle kendisini tedirgin edecek böyle bir toplantının başka bir ilde yapılmasını daha uygun olacağı düşüncesindeydi[336]. Hiçbir tereddüde mahal bırakmayan Mustafa Kemal

---

[334] Naim Sönmez, **Siyasî Açıdan Cumhuriyet Hükûmetleri, (Tek Parti Dönemi-1923-1946)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992, s. 19

[335] **Nutuk**, s. 48.

[336] Arıburnu, s. 110.

Paya, arkadaşlarıyla birlikte 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıkmıştır.

Çok az sayıda delegenin katılımıyla 4 Eylül 1919 günü açılan kongrenin gündemini, Erzurum Kongresi'nin nizamnâme ve beyannâmesinin muhteviyatı ve Sivas'a gelmiş olan azaların hazırladıkları muhtıra olacaktı.

Nitekim Kongrenin dördüncü gününde Erzurum Kongresi nizamnâmesi muhteviyatı müzâkere edilerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Düzeltilen hususların önemlilerini Atatürk Nutuk'ta şöyle belirtmekte ve değerlendirmektedir:

1- Cemiyetin unvanı "Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti idi. "Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti" oldu.

2-"Heyet-i Temsiliye, Şarkî Anadolu'nun heyet-i umumiyesini temsil eder." kaydı yerine " Heyet-i Temsiliye, vatanın heyet-i umumiyesini temsil eder." dendi. Mevcut âzâya da daha altı zat ilâve olundu.

3-"Her türlü işgal ve müdâhaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matûf telakkî edeceğimizden müttehiden müdâfaa ve mukâvemet esası kabul edilmiştir" yerine "Her türlü işgal ve müdâhalelerin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine mâtuf harekâtın reddi hususlarında müttehiden müdâfaa ve mukâvemet esası kabul edilmiştir" denildi[337].

7 Eylül 1919'da görüşülmeye başlanıp, 9 Eylül günü kurulması uygun bulunan Heyet-i Temsiliye, bundan sonra yürütme işlerini yavaş yavaş elinde toplamaya ve ülke içinde yetkilerini kaybetmeye başlayan Merkezi Hükûmet'in yerine yetkileri eline almaya başlamıştır. Erzurum Kongresi'nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye'ye Sivas Kongresi tarafından 11 Eylül günü seçilen üyelerle, Millî Kongre adına icâbında muvakkat hükûmeti teşkil yetkisine sahip yarı teşrî, yarı icraî bir teşekkül olarak seçilmiş

[337] **Nutuk**, s. 59-60.

ve kurulmuş olan Heyet-i Temsiliye, yapacağı çalışmalarla[338] bütün millî mücâdele çabalarının tek hakimi, Mustafa Kemal de tek idârecisi olacaktır.

Böylece Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi kararları kabul edilmiş, yalnız bu kararlar bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsayacak biçimde genişletilmiş oluyordu.

Kongre'de en çok tartışılan konulardan birisi de "manda meselesi" olmuştur. Erzurum Kongresi'nde her türlü mandanın kabul edilemeyeceği hakkında açık ve kesin olarak verilen karara karşılık Sivas Kongre'sinde manda taraftarları, Millî Mücâdele'yi, daha başlangıçta akîm bırakmak tehlikesini yaratacak ölçüde ağır basmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı gâliplerinden İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'yu aralarında paylaşıyorlardı. Buna kılıf bulmak maksadıyla Paris Barış Konferansı'nda Ortadoğu ülkelerinin kendilerini yönetemeyeceği için İngiltere ve Fransa'nın bu görevi yerine getirmesine karar verilmiş, 14 maddelik ilkelerini yayınlamış bulunan Amerikan Başkanı da Amerika'nın çıkarlarına ters düşmemek kaydıyla bunu kabul ediyordu. Suriye ve Lübnan Fransız, Irak ve Filistin, İngiliz mandasına bırakılmıştır. Ermenistan için Amerikan mandası düşünülmekteydi. İşte bu sırada Türkiye'de bazı kimseler Türkiye için de Amerikan mandası sağlanmasına çaba harcamaya başlamışlardır. Amerikan mandasını savunanlar, Amerika'nın dünya üzerindeki insanî değerleri sürdüren en büyük demokrasi olduğunu, Amerika sayesinde Türkiye'nin de kurtulabileceğini ve kendi kendini yönetebileceğini öne sürüyorlardı[339]. Dönemin önemli aydınları Wilson prensipleri uygulandığı takdirde savaşılmadan ve kan akıtılma-

[338] Bu hususta bkz. İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**. TTK yayını, Ankara, 1989; Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, 1969; Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTKyayını, Ankara, 1989; Arıburnu, s. 85 vd.; Sönmez, s. 26 vd.

[339] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...,** s. 178; Amerikan mandasını savunanların görüşleri ile ilgili bkz. **Nutuk**, s. 62-63.

dan Misâk-ı Millî'nin, gerçekleştirilebileceği kanaatindeydiler[340].

8 Eylül günü İsmail Hami Bey tarafından hazırlanmış ve 25 delegenin imzasını taşıyan "Amerikan mandasını" isteyen önerge gündeme alınmıştır. Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzâkereleri, taraftarlarını susturacak mütevassıt bir çare ile tamamlanmıştır. Rauf Bey tarafından Amerika'da senelerden beri yapılmakta olan menfi propagandalar sebebiyle oluşan fikirleri tashih için her şeyden evvel Amerika Kongresi'nden hakikati görecek bir heyetin davet edilmesi teklif edilmiş ve bu teklif ittifakla kabul edilmiştir[341]. Netice itibariyle manda fikrini Mustafa Kemal Paşa, şiddetle reddedecek ve "Biz azınlıkta kalsak da mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklâl ya ölüm" diyecektir[342].

Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra Batı kamuoyunda ve özellikle Fransız basınında çıkan Türkiye ile ilgili haberlerde Anadolu harekâtının hafife alınamayacağı, onun siyasî ve askerî bir güç durumuna geldiği kabul edilmeye başlanmıştır[343].

G-Amasya Mülâkatı

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın daha ordu müfettişi iken İstanbul Hükûmeti ile başlayan mücâdelesi 1919 yılı sonlarına doğru Damat Ferit Hükûmeti ile şiddetlenerek devam ederken, 11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nce alınan kararla, meşrû hükûmet kuruluncaya kadar Anadolu ile İstanbul arasındaki her türlü ilişki kesilmişti. Ekim ayı başlarında Damat Ferit Paşa'nın istifasıyla yeni hükûmeti kuran Ali Rıza Paşa, Temsil Heyeti ile işbirliği yapmak için teşebbüse geçerek Mus-

---

[340] Bkz. Mehmet Şahingöz-Vahdet Keleşyılmaz, "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 35, (Temmuz, 1996), s. 364 vd.

[341] **Nutuk**, s. 77.

[342] Arıburnu, s. 115.

[343] Bu konuda Avrupa basınında çıkan haberler için bkz. Öztoprak, s. 100-101.

tafa Kemal Paşa ile irtibat kurdu. Böyle bir ilişkinin, milletin hâkimiyetini tam anlamıyla bütün dünyaya tanıtmak gayesiyle faydalı olacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti adına bir bildiri yayınlayarak Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin destekleneceğini duyurmuştur. Sonuçta İstanbul Hükûmeti, Temsil Heyeti ile anlaşmak üzere Anadolu'ya Bahriye Nâzırı Salih Paşa başkanlığında bir heyet göndermiştir.

20-22 Ekim 1919 tarihlerinde iki taraf arasında görüşmeler yapılmış, görüşmeler sonunda üçü açık ikisi gizli olmak üzere beş protokol imzalanmıştır. Amasya Protokolü'nde kararlaştırılan esaslar şöyledir:

1-Hükûmetle Millî Teşkilât arasında hiç bir anlaşmazlık kalmamıştır.

2-Vatan topraklarının bütünlüğü ve istiklâlinin muhâfazası esastır.

3-Müslüman olmayan unsurlara imtiyaz verilmeyecektir.

4-Milletvekili seçimi serbestçe yapılacaktır.

5-Hükûmeti'nin lehinde ve aleyhinde bir yazı yazılmayacaktır.

6-Sivas Kongresi kararları, Mebuslar Meclisi'nde tasdiki şartıyla esas itibariyle uygun bulunmuştur.

7-Seçilecek milletvekillerinden oluşacak meclisin güvenlikte olmayan İstanbul'da toplanması uygun değildir[344].

Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükûmeti arasında yapılan bu mülâkatta 22 Ekim 1919 tarihli ikinci protokolde kabul edilen "Sivas Kongresi kararlarının uygun bulunması" hususu, Anadolu'daki Millî Hareket'in, Merkezi Hükûmet tarafından kabulü anlamını taşıyordu. Gizli sayılarak imza altına alınmayan dördüncü protokole göre;

1-Komutanların ordudan çıkarılmasına ve bir kısım subayların Divan-ı Harb'e verilmelerine dair çıkarılan padişah iradeleri ve diğer emirlerin düzeltilmesi.

---

[344] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, MEB yayını, İstanbul, 1991, s. 146.

2-Malta'ya sürülmüş olanlar hakkında kendi memleketimizin ilgili mahkemelerinde kanunî kovuşturma yapılmak üzere İstanbul'a getirtilmeleri çarelerinin araştırılması.

3-Ermeni zâlimlerinin de yargılanma işinin de Meclis-i Mebusan'a bırakılması.

4-İzmir'in boşaltılması için İstanbul Hükûmeti tarafından yeniden protesto yapılması ve gerekirse gizli bir talimatla halka mitingler yaptırılması.

5-Umum Jandarma Kumandanı, Merkez Kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarı'nın Harbiye ve Dahiliye Nezâretlerince değiştirilmeleri.

6-İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kapı kapı dolaşıp halka kağıt mühürletmelerine engel olunması.

7-Yabancı parasıyla satın alınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına son verilmesi. (Bilhassa subay ve memurların bu gibi cemiyetlere girmelerinin kesinlikle yasaklanması)

8-Aydın Kuvâ-yı Milliyesi'nin güçlendirilmesi ve iâşelerinin kolaylıkla sağlanması (Bu husus Harbiye Nezâreti'nce düzenlenir. Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından lüzumu kadarı, hükûmet tarafından bu maksat içini ayrılabilir.)

9-Millî Mücâdele'ye katılmış memurların her tarafta tam bir sükûnet ve güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden kaldırılmaları ve Millî Dava'ya aykırı hareket etmelerinden dolayı millet tarafından işten el çektirilmiş memurlarla yeni memuriyetlere tayinlerinden önce özel olarak görüşülmesi.

10-Batı Trakya muhacirlerinin sevk ve nakillerinin sağlanması.

11-Acemi Sadun Paşa ve adamlarının desteklenmesi

İmzasız beşinci protokolde de Barış Konferansı'na gidebilecek kimselerin isimleri yazılıydı. Bundan böyle bu konuda Hükûmet esasa uymak şartıyla serbest bulunacaktı[345].

---

[345] **Nutuk**, s. 163 vd.

Salih Paşa İstanbul'a dönünce, Amasya'da benimsenen esaslara uygun çalışmalara başlamışsa da Meclis-i Mebusan'ın nerede toplanacağı konusunda Heyet-i Temsiliye ile ihtilâfa düşüldü. Amasya görüşmelerinde "Meclisin İstanbul'da toplanması, güvenli olmayacaktır." kararının alınmasına karşılık meclisin İstanbul'da toplanması kararlaştırıldı[346]. Bu karar Millî Hareket'in yeni bir programla takip edeceği siyaseti belirlemesi açısından önemli bir karar olmuştur. Bu durum karşısında yapılabilecek iki husus vardı: Millî Teşkilât'ın düşünce ve faaliyetlerini İstanbul'da toplanacak mecliste savunmak üzere bir grup kurmak ve halkın vatanın korunması konusunda silâhlandırılıp teşkilâtlandırılmasını sağlamak. Nitekim 16 Kasım 1919'da Heyet-i Temsiliye üyeleri ile kolordu kumandanları, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Sivas'ta toplanmışlar ve Millî Meclis'in İstanbul'da toplanmasındaki mahzurlara rağmen Saltanat Hükûmeti'nin İstanbul dışında toplanmasını kabul etmemesi yüzünden ve memleketi buhrana sürüklemekten sakınmak gayesiyle İstanbul'da toplanması zarurî bazı tedbirlerin alınması[347] lüzumlu görülmüştür. Bu toplantıda alınan kararlar içerisinde yer alan "Millî Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra mebuslar tam bir güvenlik ve serbestlikle yasama görevlerini yapmakta olduklarını ilân edecekleri güne kadar Heyet-i Temsiliye şimdiye kadar olduğu gibi İstanbul dışında kalarak millî vazifesine devam edecektir." kaydı Mustafa Kemal Paşa'nın ve Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'da toplanacak olan Millî Meclisi'ne pek de bel bağlamadıklarını gösterdiği gibi hareketin devamlılığını ve kararlılığını da göstermektedir.

Amasya Protokolü'nde alınan kararlara uygun bir hareket tarzı ortaya konulamamış ise de Kuvâ-yı Milliye'nin meşrûiyeti ve kabulü konusunda önemli bir adım atılmış oluyordu. Bu protokole rağmen İstanbul yönetimi Kuvâyı Milliye'yi tedip etmek yönünde İtilâf Devletlerinin isteklerini yerine getirme gayreti içinde olacaktır. Her şeye rağmen bu gelişmeler, Heyet-i

---

[346] Keskin-Ekincikli, s. 90.

[347] Bu toplantıda, alınması düşünülen tedbirlerle ilgili bkz. **Nutuk**, s. 183.

Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesine bir sebep teşkil ettiği gibi, Meclis-i Mebusan'da Misâk-ı Millî'nin ilân edilmesini sağlayacaktır. Böylece Ankara, hukûkî temsili hâiz bir teşkilât kuracak ve müstakil hareket etmeye çalışacaktır.

H-Misâk-ı Millî'nin İlân Edilmesi

Amasya Tamimi işgaller karşısında Türk davasının bir ifadesi olarak görülebilirse de devletlerarası hukukta ibra edilecek bir metin değildi. Mondros'u kabul etmeyen bir hareket, bir süre sonra son derce ağır şartları içerecek olan bir antlaşmanın dayatılacağının farkındadır. İşgal ve ilhakı reddeden Millî Mücadele'nin sistematik bir ifadesi gerekmekteydi. Bu itibarla haklı davanın meşruiyeti genel olarak Wilson prensiplerine dayandırılacaktır. Emperyalist devletlerin bu prensipleri ne kadar itibara alacakları ve Türk bağımsızlığını ne kadar tanımak isteyecekleri müphem olmakla birlikte dünya kamuoyunda mücadelenin meşruiyeti bu yolla anlatılabilirdi. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılması, bu mecliste memleket endişesi taşıyan ve Anadolu'daki hareketi de destekleyen bir çok mebusun bulunması, millî davanın dünya kamuoyuna duyurulmasını sağlayacak bir metnin ortaya çıkması için iyi bir fırsat olabilirdi. İşte Anadolu'nun İtilâf Devletlerince paylaşılması ve işgaller karşısında Anadolu'da başlayan Millî Mücadele davasının esaslarının belirlendiği Misâk-ı Millî adıyla bilinen bir bildirge hazırlanmıştır. Bu bildirgenin, Millî Mücadele'nin siyaseten ve hukuken savunulmasında ve başarıya ulaşmasında önemli bir yeri olacaktır. Millî Mücâdele'nin hukûken savunulmasında ve İşgallerle birlikte Anadolu'nun Müttefik Devletlerce paylaşılmasında hemen hemen hiç bir varlık gösteremeyen İstanbul yönetimi dışında Anadolu'da başlayan Millî Mücâdele davasının esaslarının belirlendiği, Misâk-ı Millî adıyla bilinen bildirgenin Millî Mücâdele'nin başarıya ulaşmasında önemli bir yeri olacaktır[348].

[348] Mustafa Turan, "Türk Davası: Misâk-ı Milli", **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a Armağan**, (Hazırlayan. E. Semih Yalçın), Ankara, 2003, s. 624.

Aralık 1919 sonlarında, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, Ankara'da toplanan Heyet-i Temsiliye'nin yaptığı görüşmeler sonunda Türk istiklâlinin esaslarını tanzim eden bir metin hazırlanmış, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından imzalanmıştır. Hazırlanan metin daha sonra son Osmanlı Meclisi'ne Trabzon mebusu olarak seçilen Hüsrev Bey'e verilmiş, o da bunu, mecliste Millî Misâk'ı hazırlamakla görevlendirilen komisyona ulaştırmıştır. Meclis'e intikal eden Ahd-ı Peyman, Peyman-ı Millî adları da verilen bu metin, çok az bir değişiklik yapılarak gizli oturumda, hazır bulunan bütün mebuslarca imzalanarak tasdik edildikten sonra 17 şubat 1920 tarihindeki alenî toplantısında Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Türk İstiklâl Mücâdelesi'nin esaslarını belirleyen Misâk-ı Millî metni şöyledir:

1-Osmanlı Devleti'nin özelllikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 tarihli mütârekenin (Mondros Mütârekesi) yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylarla belirlenmesi gerekir; söz konusu mütâreke çizgisi içinde din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin şartlarına saygılı Osmanlı İslâm çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu yerlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiç bir nedenle birbirinden ayrılamayacak bir bütündür.

2-Halkı, özgürlüğe kavuşunca, oylarıyla Anavatan'a katılmış olan üç il (Elviye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Batum Livaları) için gerekirse yeniden halkın serbest oyuna başvurulmasını kabul ederiz.

3-Türkiye ile yapılacak barışa kadar ertelenen Batı Trakya'nın hukûkî durumunun belirlenmesi de halkının özgürce açıklayacağı oya göre olmalıdır.

4-İslâm Halifeliği'nin ve Saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükûmeti'nin başkenti olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıdır. Bu ilke

saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması konusunda, bizimle birlikte öteki devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.

5-Müttefik Devletler ile düşmanları ve onların kimi ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da aynı haklardan yararlanması umudu ile bizce de benimsenip güvence altına alınacaktır.

6-Ulusal ve ekonomik gelişmemize imkân bulunması ve daha çağdaş biçimde düzenli bir yönetimle işlerin yürütülmesini başarmak için, her devlet gibi bizim de gelişmemiz şartlarının sağlanmasında bütünüyle bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşmamız ana ilkesi varlık ve geleceğimizin teminatıdır. Bu nedenle siyasî, adlî ve iktisadî alanlarda belirlenecek borçlarımızın ödenmesi şartları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır.

Misâk-ı Millî'nin maddeleri incelendiği zaman Amasya Tamimi'nde ifade edilen hususların başka bir şekilde ifade edildiği anlaşılır. Misâk-ı Millî'de öncelikle Osmanlı Devleti'nin sınırlarının belirlenmesi hususundaki prensip ortaya konulmuş oluyordu. Buna göre mütâreke sınırları esas alınmış, bu sınırların içinde ve dışında kalanların durumları belirlenmiş oluyordu. Mütâreke sınırları dışında kalan yerlerin geleceği buralarda yaşayan halkın serbestçe vereceği karara bırakılırken mütâreke sınırları içinde kalan yerlerin hiçbir şekil ve sebeple ayrılmaz bir bütün olduğu kabul edilmiştir. Mütâreke sınırları içinde yaşayan ahalinin "din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen Osmanlı İslâm çoğunluğu" olarak tanımlanması önemli bir hususdur. Bu tanımlamadan hareketle din, soy ve amaç birliği bağlamında mütâreke sınırları içinde yaşayan tabiiki Türk milletidir ve bu tanıma uygun insanların yerleşmiş bulunduğu yerlerin tümü de Türk vatanıdır.

17 Şubat 1920 tarihinde dünya kamuoyuna duyurulan Misâk-ı Millî'nin İtilâf Devletlerince Türk tarafının tezi olarak görülmediğinin belirtilmesi gerekmektedir. Galip devletler ken-

di menfaatlerinin tahakkuku yolunda Türk milletinin tabii ve tarihî haklarını çiğnemekte hiçbir beis görmemişler, diplomaside diledikleri gibi belgeler hazırlamışlar ve uygulamak istemişlerdir. Bu itibarla Misâk-ı Millî'nin yalnız iç hukuk bakımından değil, asıl devletlerarası hukuk açısından büyük önemi de 1920 yılı sonlarına doğru anlaşılmaya başlanacaktır[349].

I-Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

Sivas Kongresi'nin sona erdiği gün yayınlanan beyannâmede, memleket ve milletin durumundan söz edildikten sonra, İstanbul Hükûmeti suçlanmış ve hükûmetlerin millî iradeye tâbi olmasının gerektiği, bunun ayrıca makam-ı saltanat ve hilâfetin masuniyeti için lüzumundan bahsedilerek, Millî Meclis'in hiç vakit kaybetmeden toplanmasının gerekliliği tekrar edilmişti[350]. Millî bir meclisin kurulması yönünde Anadolu'da bazı çabalar sarf edilirken İstanbul Hükûmeti ise bu hareketi batırmayı düşünüyordu.

Mustafa Kemal'in İstanbul Hükûmeti ile Anadolu için fiili hâkimiyet mücâdelesinde takip ettiği ve sonuç aldığı bir yol da İstanbul ile resmî haberleşmeyi kesmesi olmuştur. Heyet-i Temsiliye İstanbul Hükûmeti'ne meşru bir kabine iş başına gelinceye kadar haberleşmenin kesileceğini bildirmiş, 12 Eylül'de de Merkezî Hükûmet ile haberleşme kesilmiştir[351]. İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi, İstanbul ile Anadolu'nun birbirlerinden tamamen koptuğunu, bir başka deyişle Anadolu'nun açıkça isyan ederek fiili mücâdeleye başladığını gösteriyordu.

Ferid Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine Heyet-i Temsiliye, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile irtibata geçerek bazı şartlar ileri sürmüştür. 2/3 Ekim 1919 tarihli tamimde, Yeni kabinenin, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirlenen hususlara riâyetkâr olduğu takdirde, Kuvâ-yı Milliye'nin ona yardımcı

[349] Mustafa Turan, **Millî Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları**, Afyon, 1999, s. 65.
[350] Sönmez, s. 29.
[351] **Nutuk**, s. 95.

olacağı, yeni kabinenin, Millî Meclis açılıncaya kadar hiçbir şekilde milletin mukadderatı hakkında taahhüde girmeyeceği, Barış Konferansı'na tâyin olunacak delegelerin milletin itimadına mazhar ehil ve muktedir kimseler olması şartları ileri sürülüyordu[352]. Heyet-i Temsiliye'nin meşru bir cemiyet olduğunun kabul edilmesi, daha önceki kabinede yer alan ve Millî Mücâdele'ye karşı tavır alan bazı nâzırların tutuklanıp mahkeme önüne çıkarılmaları, Millî Mücâdele taraftarlığı sebebiyle azledilen idarecilerin derhal görevlerine iâdesi, nihayet basının yabancı sansüründen kurtarılması şartları Merkezî Hükûmet tarafından kabul edilmek istenmemiştir[353].

Bu gelişmeler olurken, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgaliyle çalışamaz hale gelmesi üzerine 18 Mart 1920'de faaliyetlerine ara vermek kararını almıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları ve Amasya Mülâkatı sonunda varılan mutâbakat ile meşru bir temsilin sağlanması yönünde oluşan anlayış ve Meclis-i Mebusan'ın tatili ile bu tarihten itibaren milletin tek meşru temsilcisi durumunda bulunan Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere hareket imkânı vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, seçimlerin yenilenmesi ve Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanmasına dair Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1920 tarihinde önemli bir genelge yayınlamıştır. Vilâyetlere, Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlıklarına gönderilen bu genelgede, devlet merkezinin İtilâf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği ve Meclis-i Mebusan'ın dağıldığı ifade edilmekte, bu durumda devlet merkezinin korunmasını, milletin istiklâlini ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek üzere millet tarafından olağanüstü yetkileri hâiz bir meclisin Ankara'da toplanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca seçimlerin yapılması-

[352] **Nutuk**, s. 130.
[353] **Nutuk**, s. 138 vd.

nın bir vatanperverlik anlayışından beklendiğinin de ifade edildiği genelgede seçim şartları sıralanmıştır[354].

Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 23 Nisan 1923 tarihinde Meclis açılmıştır. 26 Nisan 1920'de de Meclis Başkanlık Divanı teşekkül ettirilerek Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa getirilmiş ve bir önerge vermiştir. Önergede ifade edilen hususlar şöyledir:

1-Hükûmet teşkîli zarurîdir.

2-Saltanat Kaymakamı ihdas etmek mümkün değildir.

3-Mecliste yoğunlaşan millî iradeyi fiilen vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek esas ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde bir kuvvet mevcut değildir.

4-Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini üzerinde toplar.

5-Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, Hükûmet işlerine bakar. Meclis Başkanı bu heyetin de başkanıdır.

6-Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman meclisin düzenleyeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır[355].

Millî Mücâdele Hareketi, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini de kendi bünyesinde toplamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi sayesinde millet adına hareket etme yetkisini eline almış oluyordu. Bütün bu gelişmelere rağmen Ankara'da kurulan bu meclis daha uzun bir zaman temsil hakkını kullanamayacak ve hukûken muhâtap alınmayacaktır. Ancak daha sonra gelişen olaylar gösterecektir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması Millî Mücâdele'nin başarısı açısından siyasî ve hukûkî anlamda en önemli bir safhasını teşkil edecektir[356].

---

[354] **Nutuk**, s. 281-282.
[355] **Nutuk**, s. 293.
[356] Turan, ...**Siyasî Çözüm,** s. 67-68.

İ-Askerî Mücadele ve Cepheler

1-Doğu Anadolu Cephesi

Rusların, 1777-1778 savaşı sonunda Berlin Antlaşması ile ele geçirdikleri Kars yöresi, 1917 ihtilâlinden sonra geri alınmış ve halk oylaması ile Türkiye'ye katılmıştı. Ancak Mondros Mütârekesi ile Türk ordusu 1914 sınırı gerisine çekilince, bir süre mahallî bir Türk Devleti kurulmuş, fakat daha sonra İngilizlerin askerî müdahalesiyle bu bölge Ermenilerin eline geçmiştir. Ermeniler, Erzurum ve çevresine göz dikmiş olduklarından Erzurum'daki kolorduya büyük önem veriliyordu.

Rus ordusunun, Menşevik Ermenistan ve Gürcistan'ı da Sovyetleştirmeye niyetli olduğu, böylece Kars, Ardahan, Batum'un Rusların eline geçeceği anlaşıldığından Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ermenistan'a taarruz etmeye karar verdi. 9 Haziran 1920'de doğu vilâyetlerinde seferberlik ilân edilerek 15. Kolordu Kumandanlığı, "Doğu Cephesi Kumandanlığına" çevrildi. Bu bölgedeki bütün kuvvetler, komutanlığını Kâzım Karabekir Paşa'nın yaptığı 15. Kolordu'ya bağlandı. Kâzım Karabekir Paşa, 23 Haziran'da Ermeniler üzerine yürümeyi kararlaştırmış fakat Hükûmet kendisine, Rusların Ermeniler lehine bir harekete girişebileceği düşüncesiyle hemen hareket izni vermemişti. Ankara Hükûmeti'nin bu tereddütlü siyaseti, Ermenilerin daha cüretkar hareket etmelerine yol açtı. Ermeniler, 12 Ağustos 1920'de Oltu bölgesindeki bazı köyleri işgal ettiler ve 20 Ağustos'ta Türk kuvvetlerine saldırdılar. Bu gelişmeler üzerine TBMM, 20 Eylül 1920'de Karabekir Paşa'ya Ermeniler üzerine taarruz edilmesi izni verdi.

Kâzım Karabekir Paşa, usta bir siyaset takip ederek önce Ermenilerin saldırılarına imkân tanıdı ve bu saldırılara karşılık verme hakkını çok başarılı bir şekilde kullandı. 24 Eylül1920'de Türk topraklarına karşı başlayan Ermeni taarruzu üzerine Türk birlikleri, 28 Eylül 1920'de karşı taarruza geçerek 29 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Eylül'de de Merdenek'i aldılar. Fakat Türk ordusu, muhtemel tepkileri kontrol etmek için 28

Ekim 1920'ye kadar bir ay Sarıkamış Lâloğlu hattında kalmayı uygun bulmuştur.

28 Ekim 1920'de yeniden harekete geçen Türk Ordusu, çetin bir savaştan sonra 30 Ekim'de Kars'ı geri almıştır. Bu büyük bir askerî başarı idi. Kars alınmakla Türkiye'nin doğu sınırları güven altına alınmış ve Misâk-ı Millî sınırlarına ulaşılmış, Ermeni ordusu da Türkiye için tehlikeli olamayacak bir hale getirilmişti. Amaca ulaşıldığı için Ankara Hükûmeti 1 Kasım 1920'de, Ermenilere barış teklif etti. Ermeniler ise Türkiye'ye değil Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne baş vurarak sıkışık durumdan kurtulmayı denemişler, ancak Ruslardan ve Amerikalılardan umdukları yardımı görememişlerdir. Bu arada Türk askerî harekâtı Gümrü istikametinde hızla gelişmiş ve 6 Kasım 1920'de Gümrü çevresindeki istihkâmlar önüne gelinmişti. Bunun üzerine aynı gün Ermeniler, Kâzım Karabekir Paşa'ya mütâreke isteklerini ilettiler. Doğu Cephesi Komutanlığı, bir yandan bu başvuruyu Ankara'ya duyurmuş, diğer yandan da mütâreke için şartlarını Ermenilere bildirmişti. Ermeniler geçici mütâreke şartlarını Ermenilere bildirmişti. Ermeniler geçici mütâreke şartlarını kabul etmekle birlikte 8 Kasım 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin ileri sürdüğü esas mütâreke şartlarını reddettiler.

İkinci defa yapılan teklif de Ermeniler tarafından kabul edilmediği için 14 Kasım 1920'de Türk ordusu yeniden taarruza geçmiştir. Türk ordusu karşısında bozguna uğrayan Ermeniler, 17 Kasım 1920 tarihinde, mütâreke şartlarının kabul ettiklerini bildirdiler. 18 Kasım'da başlamak üzere 7 günlük bir mütâreke imzalandı ve barış görüşmelerine hemen başlandı. Ancak bu sürede bir sonuca varılamadığından mütâreke anlaşmasına, 5 Aralık 1920'ye kadar uzatıldı ve müzakerelere Gümrü'de devam edilmiştir.

Bütün bu gelişmelerden sonra 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Hükûmet'nin imzaladığı bu ilk antlaşma ile Türkler, vaktiyle kaybettikleri Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır'ı yeniden topraklarına katmış, çok

miktarda silâh ve cephaneyi ele geçirmişlerdi. Bu antlaşma sonundadır ki, Türk askerlerinin bir kısmının ve çok sayıda silâh ve malzemenin Batı cephesine gönderilmesi imkânı hasıl olmuştur[357].

Artvin-Ardahan dolayları, 1917'den sonra kurulmuş olan Gürcistan'ın elinde bulunuyordu. Gürcüler, kuzeyden gelen Sovyetlerin de tehdidi altında idiler. Kâzım Karabekir Paşa, 19 Şubat 1921'de bir ültimatom vererek Ardahan ve Artvin'in boşaltılmasını istedi. Türk kuvvetleri, bu boşaltılan yerlere 23 Şubat'ta girdiler. Hatta 11 Mart tarihinde Batum alınmışsa da Moskava Antlaşması ile Batum Sovyetlere bırakıldığından, 28 Mart'ta bu şehir tahliye edilmiştir.

2-Güney ve Güneydoğu Anadolu Cephesi

a-Adana Cephesi

Mondros Müterekesi'nin imzalanmasından hemen sonra Güney ve Güneydoğu Anadolu İngiliz, Fransız ve Ermeniler tarafından işgal edilmişti. Hükûmetin işgallere seyirci kalması İtilâf Devletlerinin yeni taleplerde bulunmalarını kolaylaştırmıştır. İngilizler Türk kuvvetlerinin Pozantı'nın kuzeyine kadar çekilmelerini istediler. İstanbul Hükûmeti, bunu da kabul edince, Çukurova bölgesinde yaşayan Türk ahali haklı olarak tedirginlik duymaya başladı. Adanalılar ilgili makamlara protestolarını bildirip bölgenin Türk yurdunun bir parçası olduğunu ve koparılamayacağını savundular. Fakat bu tepkiler, İngiliz, Fransız ve Ermenileri durdurmaya yetmedi.

Fransızlar, bu bölgede başlattıkları işgaller sırasında Ermenilerden hem askerî hem de idarî bakımdan faydalanmışlardır. Ermenilerin işgallerde yer alması bölgedeki tepkilerin de artmasına sebep olacaktır. Fransız General Gouraud'un emrindeki altı taburdan üçü Ermenilerden meydana gelmişti. Bunların teşkiline 1916'da Başbakan Briand tarafından başlanmış ve bir Erme-

[357] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, MEB yayını, İstanbul, 1991, s. 231-236.

ni alayı kurulmuştu. Bu alay, dünyanın dört bucağından koşup gelen 5-6 bin Ermeni gönüllüsünden oluşuyordu. Fransızların böyle bir alay kurmalarındaki amaçları; Ermenileri Kilikya'nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların millî emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamaktı. Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformaları ile çarpışan Ermeni gönüllülerinin özel bir bayrakları bulunuyordu. Fransa Hükûmeti, bu bölgenin idarî işleri ve polis, demiryolları, posta vb. gibi önemli hizmetlere Ermenileri atamıştı[358].

Fransızlar, Ermeni gönüllü alayı ile birlikte 11 Aralık 1918'de Dörtyol'a girdiler. Aynı kuvvetler 17 Aralık 1918'de Mersin'i, 21 Aralık 1918'de Adana'yı ve 27 Aralık 1918 tarihinde de Pozantı'yı işgal ettiler. Bundan sonra bölgede, Fransız himayesinde Ermeni vahşeti yaşanmaya başlandı.

Bu işgallere rağmen İstanbul Hükûmeti bir şey yapmayınca bölge halkı kendi imkânlarıyla bu fiilî duruma karşı koymaya çalıştı. Fransız işgaline karşı durmak, Ermeni idaresinin kurulmasına engel olmak için önce 1918 yılı Aralık ayının sonlarında Adana Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla bir teşkilât kurulmasına karar verildi. İstanbul'da da Kilikyalılar Cemiyeti kuruldu. Bu faaliyetlerin yanı sıra bölgede fiilî direnişe geçildi.

19 Aralık 1918'de Dörtyol civarında Fransızlarla silâhlı çatışmaya giren köylüler onları geri püskürttüler. Daha sonra Kara Hasan adında bir kişi, etrafına topladığı adamlarla birlikte 1919 başlarında dağa çıkıp Türkiye'de ilk direnişi başlattı.

1 Kasım 1919'da Adana Cephesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atanan Topçu Binbaşısı Kemal Bey'in idareyi ele almasıyla Fransızlara karşı mücadele şiddetlendi. Pozantı'daki bir Fransız taburu 28 Mayıs 1920'de esir edildi. Bunun üzerine 29/30 Mayıs gecesinden itibaren yürürlüğe giren 20 günlük mütâreke imzalanmıştır. Fakat mütâreke iki taraf arasında bir sükûnet meydana getirememişti. Onun için Mustafa Kemal Paşa, Fransızların Zonguldak'ı işgal etmelerini bir sebep saya-

[358] Akyüz, s. 121-122.

rak 18/19 Haziranda mütârekeyi bozmuş, 20 Haziran 1920'de Nihat Paşa'yı Elcezir'den getirmişti. Mütârekenin bozulmasından sonra harekete geçen Türk birlikleri, 20/21 Haziran'da Kozan'ı,3 Temmuz'da da Şar kasabasını geri aldılar. 19 Temmuz 1920'de, İçel-Mersin ve havalisi kumandanı Şemseddin Bey, Tarsus'u Fransızlardan kurtarmak amacıyla ellerinde baltadan başka silâhı olmayan insanlarla saldırıya geçmiş ve bu baskın sonunda Tarsus bağlarındaki Fransız askerlerini bozguna uğratarak Tarsus'un şehir merkezine sığınmak mecburiyetinde bırakmıştır. Fransızların bu savaştaki kayıpları 1200 insan, 200 tüfek, 7 makineli tüfek ve 5 otomatik tüfek idi[359].

Adana cephesindeki savaş, Ankara İtilâfnamesi gereğince 5 Ocak 1922'de Fransızların Adana'dan çekilmesi ile sona ermiştir.

b-Maraş Cephesi

Maraş, 30 Ekim 1919 tarihinde Fransız Yüzbaşısı Fouquet komutasındaki kuvvetler ve Ermeni alayı ile işgal edilmişti. Maraş'ı işgal eden Fransız kuvvetlerinin sayısı bir kaynağa göre 400 Ermeni, 100 Fransız ve 50 Cezayirli süvariden ibaretti[360]. Fransızların Maraş'a gelmesinden hemen sonra olaylar başlamıştır. 31 Ekim 1919 Cuma günü Fransızlardan güç alan Ermeniler, Maraş sokaklarına dağılmışlar, önlerine gelen Türklere hakaret ediyorlar, millete, dine ve mukaddesata dil uzatıyorlardı. Fransız askerleri ise bu duruma seyirci kalıyorlardı. İçki imal eden rakıcı Ermeni, Maraş'a yeni gelen Ermeni askerlerine kendi yaptığı içkiden ikram ederek onları şereflendiriyordu. Bu Ermeni askerlerinden birisi içtiği içkinin tesiri ile sarhoş olup, hamamdan çıkan bir Türk kadınına saldırdı ve peçesini yırttı. "Artık burası Türklerin değildir. Fransız memleketinde peçe ile gezilmez" diyerek kadına ilişmek istedi. Peçesi yırtılan kadın bayıldı. Olaya müdahale etmek isteyen Türklere Ermeniler silâhla karşılık vererek Çakmakçı Sait adında bir Türk'ü yaraladı-

[359] Tansel III, s. 224.

[360] Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş),** Ankara 1990, s. 71.

lar. Bu yaralanmadan dolayı, daha sonra bu kimse şehit oldu. Uzunoluk caddesindeki Uzunoluk Cami'nde ücretsiz olarak imamlık yapan, yakın bir dükkanda süt satarak geçimini temin eden Sütçü İmam, bu olaylar karşısında tabancasını çekerek bir Ermeni'yi öldürmüştür.

Ermenilerin taşkınlıkları ve Sütçü İmam'ın bir Ermeni askerini öldürmesi üzerine meydana gelen millî galeyan üzerine Fransız kuvveti, Maraş'ı terk ederek Antep istikâmetine çekilmiştir. 27 Kasım 1919 günü işgal kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Andre'nin emriyle kale burcundaki Türk bayrağının indirilmesi karşısında tırmanan olaylar, Fransızların Maraş'ı terk etmelerine kadar aralıklarla devam etmiştir. 28 Kasım 1919 Cuma günü, işgal kuvvetlerinin başında bulunan Yüzbaşı Andre'nin emriyle kale burcundaki Türk bayrağının indirilmesi karşısında millî infial meydana geldi. Cuma namazında halkın; *"Bayraksız namaz kılınmaz"* seslerine Ulu Cami imamı Rıdvan Hoca da katılınca, Maraşlılar tekbir sesleriyle kaleye yürüdüler ve bütün engelleri aşarak kaleye tekrar Türk bayrağını çektiler[361].

20 Ocak 1920 günü Hafız Veliyüddin ve Mustafa Efendilerin öldürülmeleri çarpışmalara sebep oldu. Maraş havalisindeki millî kuvvetler şehri sarmış durumdaydılar. Fakat şehir yanmış, yıkılmış ve aynı zamanda açlık başlamıştı. 11 Şubat'ta Fransızlarla barış müzakeresi başladı. Bu yumuşak havadan faydalanan ve çok kötü durumda bulunan Fransızlar 11/12 Şubat gecesi Maraş'ı boşalttılar. Ermeniler ise Maraş'ın kuzeyindeki Zeytun havalisinde savunma tedbirleri aldılar. Fakat Zeytun'daki Ermenilerin büyük bir kısmı 22 Haziran 1921'de teslim oldu.

Maraş'taki Türk direnişi, Londra Konferansı'nda Fransızlar tarafından söz konusu edilerek, Maraş'taki kuvvetlerin takviye edilmesi gerektiği ifade edilecektir[362]. Bu da Fransızların Maraş'ta istedikleri işgali gerçekleştiremediklerini, buna Türk direnişinin mani olduğunu göstermektedir.

---

[361] Akbıyık, s. 112 vd.
[362] Şimşir, **İngiliz Belgelerinde...,** s. 408.

c-Urfa Cephesi

24 Mart 1919'da İngilizler, daha sonra 1 Kasım 1919 tarihinde de Fransızlar tarafından işgal edilen Urfa'nın işgalinde Ermeniler de yer almışlardır. 13. Kolordu Kumandanlığı'nın 21 Kasım 1919 tarihli şifresinde Urfa'daki işgal kuvvetinin içinde Ermenilerin de olduğu ve Urfa'da yağmaya başlandığı, İşgal kumandanının hükûmet dairesine gelerek bütün memurların toplanmasını emrettiği ve Mutasarrıfın makamını kendisine verdiği belirtilmiştir[363].

İşgal süresince Urfa halkının Fransız işgal kuvvetleri içinde Ermenilerin de bulunmasından dolayı büyük bir tedirginlik yaşadıkları, millî teşkilât çalışmalarının da bir çok sıkıntılarla yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Mesela, 27 Kasım 1919 tarihinde Dahiliye Nezâreti tarafından Sadaret makamına gönderilen yazıda, Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'in beş yıl müddetle Şimal Kıtaat-ı Askeriyesi tarafından işgal edilmiş olan yerlere girmesinin yasaklandığı ve hilâfına hareketin en az bir yıl hapis ve para cezasına çarptırılacağı, bu kararın uygulanmasına Urfa Mutasarrıfıyla Jandarma Kumandanı'nın mecbur olduklarının Urfa havalisi Fransız İşgal Kumandanı tarafından tebliğ edildiği ifade edilmektedir. Bu sırada Diyarbakır Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmede Urfa'ya Teşkilât-ı Milliye'ye memur edilen Mehmet Efendi'nin millî kuvvetiyle oradaki Fransız ve Ermeni kuvvetlerine baskın yapacağını haber alan Fransız Kumandanı'nın Urfa civarına siperler kazdırması ve askerini takviye etmesi üzerine galeyana gelen halk dükkanlarını kapatmıştır. Bu teşkilât ve taarruzun Urfa Jandarma Tabur Kumandanı ile Mehmet Efendi tarafından tertiplenmiş olduğu düşüncesiyle bu kişiler tutuklanmak istenmiştir[364].

29 Aralık 1919'da Urfa'ya tayin olunan Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş)'in liderliğinde, Fransızlarla mücadele etmek üzere Kuva-yı Milliye teşkilâtlandı. Siverek'ten Said Bey idaresinde Badıllı aşireti ile güneyde Anaze aşireti

[363] Turan, **...Siyasî Çözüm,** s. 102.
[364] Turan, **...Siyasî Çözüm**, s. 103.

reisleri düşmanı kovmak için gönüllülerini bu teşkilâta verdiler. 15 Ocak 1920'de başlaması düşünülen savaş ikmal zorlukları ile 8/9 Şubat 1920'ye tehir edildi. Ali Saip Bey, harekete geçmeden önce 7 Şubatta Fransızlara bir ültimatom vererek 24 saat içinde şehri terk etmelerini istedi. Fransızlar, Türkleri oyalayıp, zaman kazanmaya çalıştılarsa da, 9 Şubat 1920'de çatışmalar başladı ve millî kuvvetler Urfa'nın büyük bir kısmını ele geçirdiler. Urfa köylüleri de Suruç ve Birecik'teki Fransız birliklerini kuşattılar. 12 Şubat'ta şiddetli çarpışmalar oldu.

İki ay kadar zor durumda kalan ve cephaneleri de tükenen Fransız askerleri atlarını kesip yemeye başladılar. Paris gazetelerinde asker ailelerinin "Haçlı seferlerinde yüz binlerce Hıristiyan'a mezar olan Türk Yurdu Anadolu'ya evlatlarımızı bile bile ölüme göndermeye razı değiliz, Hükûmet istifa etsin" şeklinde ifadeler olan mektupların yayınlanması, bir Fransız teğmenin; "Marsilya'dan ayrılıyoruz, bile bile Türkiye'ye kendi mezbahamıza sürükleniyoruz" sözleriyle başlayan hatıra defterlerinin neşredilmesi Fransa kamuoyunda savaş aleyhtarlığını arttırdı. Bu gelişmeler üzerine Fransızlar mütâreke görüşmelerini kabul etmişler ve 1 Nisan 1920'de Urfa'yı terk etmişlerdir[365]. Fransızlar buradaki savaşta 250 ölü 163 yaralı vermişler, kalan mevcutları ile de şehri koruyamayacaklarını anlamışlardı[366]. 11 Nisan 1920'de Urfa kalesine Türk bayrağı çekilerek Türk milletinin bağımsız yaşamak istediği tüm dünyaya gösterilmiş oluyordu.

d-Antep Cephesi

Suriye İtilâfnamesi gereğince 26 Ekim 1919'da İngilizler tarafından boşaltılmasını müteakip 27 Ekim 1919'da Ermeni ve Fransızlardan oluşan 200 kişilik bir birlik Antep'e gelmiştir. Fransız Albayı Saint Marie 28 Ekim günü Ermeniler tarafından bando ile karşılandı. 29 Ekim 1919 günü de 2000 kişilik bir

[365] İsmail Özçelik, **Millî Mücâdele'de Güney Cephesi (Urfa), (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1992, s. 266-270.

[366] Tansel III, s. 208.

Fransız kuvveti, Ermeni azınlığın sevinç gösterileri arasında Antep'e girmiştir[367].

İşgalin ertesi günü şehrin Türk halkı, 10 bin kişinin katıldığı bir hürriyet ve istiklâl mitingi yapmıştır. Fransız işgali ile başlayan Ermeni taşkınlıkları Türklere yapılan zulüm ve hakaret, Türk kadınlarına yapılan tecavüzler Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin hızla gelişmesini sağlamış ve silâhlı direnme zeminini hazırlamıştır. Teşkilâta giren her vatandaş fakir değilse, bir silâh teminiyle mükellef tutulmuştur. Hali vakti yerinde olanlardan ayrıca yardım parası alınıyordu. Çiftçiler çift hayvanlarını, vatandaşlar yatak ve yorganlarını satarak silâh alıyorlardı. Halep'ten satın alınan tüfek ve cephaneler işgal kuvvetlerine rağmen geceleri şehre sokuluyordu. Şehir içinde muharebe birlikleri kuruluyordu. Birkaç mahalle birleştirilerek bir semt teşkil ediliyordu ki bunların sayısı 27'yi bulmuştu. Semtin ileri gelen hatırı sayılır kişilerinden bir semt reisi ve o semtte oturan yedek subaylardan, savaş görmüş çavuşlardan biri de kısım kumandanı oluyordu. Her semtin kadrosu 100 kişi idi. Silâhlılar savaşacak, silâhsızlar tahkimata çalışacak ve silâhlılardan yaralanan veya şehit olanlardan boşalacak yerleri dolduracaklardı[368].

Süratle silâhlanan milis kuvvetleri Fransızları oldukça tedirgin edecek direnişi başlatmışlardır. Heyet-i Merkeziye aldığı tedbirlerle Maraş yolunu Fransızlara kapattı. Tümen karargahları olan Katma'dan ve Kilis yoluyla Antep'e gelecek yardımları önlemek için Antep-Kilis yolunda da çevre köyler halkından teşkil edilen müfrezelerle müdâfaa tedbirleri alınmıştı Heyet-i Merkeziye, Kilis yolu Kuva-yı Milliye Komutanlığını Şahin Bey'e verdi[369].

Antep savunmasını her şeyin üstünde tutan Şahin Bey, Çapalı köyünü merkez yaparak 100 mevcutlu bir kuvvet teşkil etti. Bir süre sonra da Ulum esere köyünü karargah yaptı. Kilis'ten itibaren birer boğaz olan Kızıl Burun, Kertil gibi önemli yerler-

[367] Öztürk, s. 60-61.
[368] Öztürk, s. 70-72.
[369] Öztürk, s. 80-81.

de siperler kazarak hazırlanmış ve bu yolun kontrolü tamamen sağlanmıştır. 4 Şubat'ta Kilis yoluna hakim olan millî kuvvetler telgraf hatlarını tahrip ederek Fransızların Kilis ile olan her türlü irtibatını kestiler. Fransızlar 18 Şubat'ta da bu yoldan geçemeyince buradaki Kuva-yı Milliye'nin ihmal edilemeyecek bir güç olduğunu anladılar.

Antep garnizonuna erzak nakline memur edilen kolonel Andrea, 25 Mart 1920'de Kilisten hareket etti. Tanklar ve zırhlı otomobiller desteğindeki bu konvoyda 2500 asker bulunuyordu. Müdâfaa hattına çekilen Şahin Bey komutasındaki milis kuvvetleri, 26 Mart sabahı Fransızların başlattıkları taarruza karşılık verdiler. 28 Mart 1920 sabahı düşman şiddetli topçu ateşiyle tekrar taarruza geçti. Müdâfaa birlikleri tutunamadıkları için siperleri boşalttılar. Elmalı Köprüsü üzerinde yalnız başına savunma yapan Şahin Bey, düşman kurşunlarıyla şehit oldu. Şahin Bey'in şehadeti, millî kuvvetlerin müdâfaa mevzilerinde tutunamamalarına ve Antep'in kuzeyine kadar çekilmelerine sebep olmuştur. Herhangi bir engel kalmadığı için 28 Martta Fransız müfrezesi Antep'e girmiştir.

Şahin Bey'in şehit olması ve Türk kuvvetlerinin yenilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşanın emriyle Antep'e Kılıç Ali Bey gelmiştir. Küçük Kızıl Hisar köyüne karargahını kuran Kılıç Ali Bey, 1 ve 2 Nisan günlerinde Kilis'e dönen Fransız askerlerine taarruz ederek 54'ten fazla zayiat verdirmiştir. Aynı günlerde, Antep'in içinde de silâhlı çatışmalar başladı. 4 Nisan 1920'de Kılıç Ali, şehre gelerek müdâfaa hatlarını tanzim etti. 28 Nisan'da Maraş'tan 9. Kafkas Alayı'nın da Antep'e gelmesi savunmaya güç kattı.

Fransızlar şehir içinde Türkler karşısında zor durumda bulunan birliklerine yardım için teşebbüslerde bulunmuşlarsa da başarısız kalmışlardır. Bunların en şiddetlilerinden birisi 26 Nisan'da yapılmış, şehrin doğu kısmını kuşatan Albay Norman kıtalarının Mağarabaşı semtine yönelik taarruzları büyük başarısızlıkla neticelenmiştir[370].

[370] Öztürk, s. 104.

20 Mayıs 1920 tarihinde büyük bir Fransız nakliye kolunun Kilis'ten Antep'e hareket haberinin üzerine Akbaba mevkiine gönderilen Türk askerleri ile Fransızlar arasında 22 Mayıs'ta şiddetli çarpışmalar cereyan etmiştir. Fakat cephane yetersizliğinden Fransızların Antep'e girmesine mani olunamamıştır.

29 Temmuz 1920 tarihinde yapılan Türk taarruzuna Fransızlar şiddetli mukavemet göstermişlerdir. 9 Şubat 1921 tarihine kadar bin bir fedakarlıkla, Fransızlara karşı direnen ve sonunda teslim olmak zorunda kalan Antep, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilâfnamesi gereğince 25 Ekim 1921'de tahliye edilmiştir[371].

e-Mütâreke

Her türlü sıkıntıya ve baskıya rağmen millî kuvvetlerin gösterdiği başarılar üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 başlarından itibaren mütâreke yapmaya çalışmışlardır. Önce Ankara'ya, İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil gelerek mülâkatta bulunmuşlarsa da bir netice çıkmamıştı. Daha sonra, Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud, bu amaçla kendi adına hareket eden Robert de Caix (Mösyö Duquest) adında bir zâtın başkanlığındaki heyeti Ankara'ya göndermiştir. 21 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisi binasında Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleştirilen görüşmede Mustafa Kemal, millî sınırlar içinde olan ve Fransız ordusunun işgalinde bulunan ülkenin tamamen boşaltılmasını istemiştir. Bu görüşmeler sonunda 23 Mayıs'ta Fransızlarla bir mütâreke imzalamak üzere anlaşmaya varılmış, 28 Mayıs 1920'de Fransız yönetimi mütâreke şartlarını onayladığını Amiral Lebon vasıtasıyla Bursa'dan Ankara'ya bildirmiştir. Mütâreke şartları şöyleydi:

1-İki taraf arasındaki düşmanca davranışlar, 29 Mayıs'ta gece yarısı 20 gün süre ile sona erecek,

2-Bu süre içinde Pozantı, Sis, Antep, Maraş ve Urfa boşaltılarak kamu güvenliği Türk jandarmasına bırakılacak,

---

[371] Öztürk, s. 194.

3-Savaş tutsakları ve diğer tutuklular karşılıklı olarak mübâdele edilecek,

4-Kilikya yönetimi ve iş adamlarına ayrıcalık hakları verilecek;

5-Buna karşılık Fransızlar, Türk Millî Hareketi'ne karşı hiç bir davranışta bulunmayacaklar,

6-Türk Millî Hareketi'nin siyasî amaçlarını gayr-ı resmî olarak destekleyeceklerdir[372].

Bu mütârekeden bir gün sonra 29 Mayıs 1920'de toplanan TBMM'nin 21. gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa, Fransızlara karşı yapılacak fedakarlıkların ancak millî menfaatin temin edileceği kanaati hâsıl olduktan sonra olabileceğini belirtirken yapılan bu geçici sözleşmenin siyasî ve askerî açıdan pek çok şey kazandırdığını, bu mütârekenin Ankara Hükûmeti'nin resmen tanınması anlamına geleceğini ifade etmiştir[373].

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki ifadesinden de anlaşıldığı gibi Ankara Hükûmeti ile Fransa arasında yapılan bu mütâreke siyasî ve hukûkî bakımlardan önem taşımaktadır. TBMM Hükûmeti'ni henüz tanımamış olan Müttefik Devletlerden Fransa, İstanbul Hükûmeti yerine, TBMM Hükûmeti ile görüşmelere girişmek ve adı geçen Hükûmet ile bir mütâreke yapmakla Ankara Hükûmeti'ni zımnen tanımış oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, mütâreke süresi henüz bitmeden General Gouraud'a gönderdiği bildirgede, Fransızları, mütâreke şartlarını yerine getirmemekle suçluyor ve 18 Haziran gecesi Fransız işgal bölgelerinde savaşın tekrar başlayacağını bildiriyordu[374].

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda zikrettiğimiz, konuyla ilgili söylediklerinden de bu tarihe kadar İtilâf Devletleri tarafından resmen tanınmayan Ankara Hükûmeti'nin Fransızlarca

---

[372] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, TTK yayını, Ankara, 1986, s. 71-72.

[373] **Nutuk,** s. 304; Benzer ifadeler için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. I, 29 Mayıs 1920, İctima: 21, s. 46-47.

[374] **Nutuk,** s. 304.

zımnen de olsa tanınması anlamı çıkmaktadır. Tabiatıyla Sevrès Antlaşması arifesinde yapılan bu mütâreke ile beklenilen anlaşma hemen gerçekleşmemiş, ancak bu mütâreke, önemi itibariyle Ankara İtilâfnâmesi'nin hazırlanmasına bir zemin hazırlamıştır[375].

4-Trakya Cephesi

İtilâf Devletlerinin, Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü olduğu gibi korumak ve boğazları, Osmanlı idaresinde bırakmayacakları muhakkaktı. Boğazlar meselesi, dünya politikasının kilit noktası idi. Bu mesele, başta Rusya olmak üzere İtilâf Devletlerini yakından ilgilendiriyordu. Osmanlı Devleti, daha fiilen merkezî devletlerle savaşa girmeden önce Bulgaristan'ı kendi bloklarına çekmek ve Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirmek için Midye-Enez hattının ötesindeki Doğu Trakya'yı Bulgaristan'a peşkeş çekmişlerdi. 29 Mayıs 1915 tarihinde de Sofya Hükûmeti'ne verdikleri notada Türkiye'ye karşı harekete geçecek olursa Bulgaristan'ın Midye-Enez hattını işgal edebileceğini bildirmişlerdir. Bu vaatlere rağmen Bulgaristan İttifak bloku içinde yer almıştır. Merkezî devletler yenilerek mütâreke yapmak zorunda kalınca Osmanlı hakimiyetindeki Doğu Trakya ile Bulgar idaresindeki Batı Trakya'nın mukadderatı galip devletlerin kararına kalmış oluyordu. Türkler Wilson prensiplerinde yer alan "Milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin ve salahiyeti" gibi bir teminata güvenerek Doğu Trakya'nın yanı sıra Batı Trakya'nın da geri alınabileceğini düşünüyorlardı. Kaldı ki zorla Türklerden alınan Batı Trakya'nın ezici bir çoğunluğu Türk idi. En kötümser olanlarda bile Batı Trakya'da hiç olmazsa plebisit yapılarak müstakil veya muhtar bir idare kurulabileceği kanaati vardı[376].

---

[375] Turan, **...Siyasî Çözüm**, s. 107.
[376] Bıyıklıoğlu I, s. 117-121.

Mondros Mütârekesi'nden hemen sonra, 4 Kasım 1918 tarihinde Doğu Trakya'ya bir Fransız alayı gelerek önce Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu ele geçirdi. Ocak 1919 tarihinde de Trakya demiryolunun muhafazasını bir Yunan taburuna bıraktılar[377]. Böylece Trakya Yunan işgaline bırakılmış oluyordu. Yunan işgalinin başlamasıyla birlikte çeteler kuran Rumlar taşkınlıklarını ve Türklere karşı saldırılarını artırmışlardır.

2 Aralık 1918 tarihinde Edirne'de kurulmuş olan Trakya-Paşaeli Müdâfaa Heyet-i Osmaniyesi tarafından kendisine Trakya Millî Kumandanlığı verilen Cafer Tayyar Paşa, bu cemiyetle birlikte bölgede direnişi hazırlamaya çalışıyorlardı. 20 Temmuz 1920'de Meriç nehrini geçerek Doğu Trakya'ya saldıran Yunanlılar, aynı zamanda Ereğli ve Tekirdağ kıyılarına da çıkarma yaptılar. Yunan çıkarması, Lüleburgaz-Hayrabolu güzergahında gelişmiş, bölgedeki Türk birlikleri Yunan ilerleyişine karşı koymaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Böylece 25 Temmuz'da Edirne dahil Çatalca'ya kadar bütün Trakya Yunanlıların eline geçirmiş oluyordu[378].

İşgal süresince Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından oluşturulan müfrezeler, Ankara'nın talimatları doğrultusunda, Yunan kuvvetlerini Anadolu dışında meşgul etmek maksadıyla Doğu Trakya'da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır[379].

Büyük Taarruz ve İzmir'in istirdadından sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya İzmir'de serbest kalan 1. ve 2. orduların Çanakkale ve İstanbul üzerine yürümeleri emrini vermiştir. Bunun üzerine Fransızların İstanbul Yüksek Komiseri General Pelle, Boğazlarda tarafsız bölgeye tecavüz edilmemesini istemiştir. Kendisine İstanbul ve Doğu Trakya, hemen muharebesiz teslim edilmek şartıyla bu konu üzerinde konuşulabileceği bildirilmiştir. Müttefik Devlet-

---

[377] Bıyıklıoğlu I, s. 145.

[378] Refik Turan-Semih Yalçın, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, (Kolektif Eser), Ankara, 1994, s. 160.

[379] Turan-Yalçın, s. 161.

lerin 23 Eylül 1922 tarihinde verdikleri ortak notada da Doğu Trakya'nın barış konferansından önce Türkiye'ye verileceğine dair bir kayıt yoktu. Doğu Trakya'daki Yunan askerleri Türk zaferi karşısında isyan etmişler, buradan İzmir'e gönderilen bir Yunan tümeni de vapurdan karaya çıkarılamamıştı. Bunlarla Doğu Trakya'nın Türklere karşı savunulması imkânsız hale gelmişti. Bu gelişmeler olurken 28 Eylül'de İzmir'e gelen Franklin Bouillon'un Doğu Trakya'nın Türklere verileceğine dair teminatı üzerine Türk ve İtilâf birlikleri arasında silâhlı bir çatışmanın önü alınmıştır. 3 Ekim 1922 günü Mudanya Mütârekesi görüşmeleri başladığı sırada 2. Ordu birlikleri tarafsız bölgeye girmiş ve Çanakkale şehri etrafındaki İngiliz tel örgülere kadar yanaşmış bulunuyordu. Burada İngilizler silâhlı bir müdahalede bulunmaktan çekinmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Doğu Trakya derhal boşaltılıp Türklere teslim edilmez ise Trakya'ya geçen Yunan kuvvetlerinin peşinden Rumeli'ye geçmek konusunda kesin karar vermişti. Netice itibariyle Edirne ile birlikte Doğu Trakya'nın Yunanlılarca boşaltılması Mudanya Mütârekesi'nde kabul edilmiştir[1] 4/15 Ekim 1922 tarihinde yürürlüğe giren Mudanya Mütârekesi'ne göre Doğu Trakya'yı Yunanlılardan teslim almak üzere İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri hazırlanmış, TBMM Hükûmeti adına Trakya Fevkalade Komiseri olarak tayin edilen Refet (Bele) Paşa teslim almaya memur edilmiştir. İşgal süresince Trakya'da verilen mücadelede çok önemli hizmetler gören Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin oluşturduğu milis kuvvetleri de İstanbul'da hazırlanmakta olan İtilâf kuvvetleri yetişinceye kadar Yunan askerlerinin, özellikle silâhlı Rum ve Ermeni çetelerinin yağma ve tecavüzlerini önlemeye çalışmışlardır[380].

5-Batı Anadolu Cephesi

a- Birinci İnönü Muharebesi

1920 yılı sonlarında Anadolu'da Çerkes Ethem ve kardeşleri Millî Hükûmet'e karşı ayaklanmışlardı. Kütahya ve Gediz bölgesinde, Batı ve Güney Cephe Komutanlarının, asıl kuvvetleriy-

[380] Bıyıklıoğlu I, s. 436 vd.

le, bu isyanı bastırmakla uğraşmaları Yunanlılar lehinde bir üstünlük meydana getirmişti. Bu sırada, İstanbul'da bulunan Yunan Askerî Heyeti'nden Yunan Karargâhına gelmekte olan haberlerde, Türklerin Aralık 1920 başlarından beri geniş bir faaliyette bulundukları, yakında taarruza geçecekleri bildiriliyordu. Bu sebeple Yunanlıların bir Türk taarruz hazırlığını şimdiden bozmaları gerekmekteydi. Türklerin ulaştırma merkezi ve lojistik tesislerinin bulunduğu, stratejik bir öneme sahip Eskişehir üzerine yapılacak bir taarruz başarıya ulaştığı takdirde, asıl Türk kuvvetlerinin yok edilmesi de mümkün olabilecekti. Türk kuvvetlerinin Ethem'le uğraştığı bir sırada Türklerin savunma güç ve azminin kırılabileceği inancı Yunanlıları hazırlıksız ve mevsimsiz bir harekete sürüklüyordu.

Yeni kurulmakta olan Türk ordusunun, önceden hazırlanmış bir harekât planı olmamakla birlikte, Batı Anadolu'da düzenli bir millî ordu teşkil edilinceye kadar Yunanlılara karşı stratejik savunmada kalmak en uygun bir yol olarak görülmekteydi. Bu sıralarda yer yer baş gösteren iç ayaklanmalar da bunu zaruri kılmakta idi.

6 Ocak 1921 günü Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünde ileri harekâta başlayan Yunanlılar, 9 Ocak'ta İnönü mevzilerine kadar geldiler. 9 Ocak'ta bazı kayıplara uğrayan Türk kuvvetleri, 10 Ocak'ta şiddetli bir taarruza geçen Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır[381]. Aynı gün Garp Cephesi Kumandanlığı'na verilen şu emir Türk kuvvetlerinin ne kadar zor bir duruma düştüklerini izah etmektedir:

1-Bu gün saat 11.00'de başlayan ve 24. Tümen'in Teke sırtlarından Rızapaşa Köyü'ne çekilmesi, 4. ve 11. Tümenlerin de İnönü doğusuna alınmasıyla biten muhârebenin sonucu henüz anlaşılamamış ise de Batı cephesinin bu bölgede şimdi topar-

[381] Muhârebenin cereyânı hakkında geniş bilgi için bkz. **Türk İstiklâl Harbi**, C. II/Kısım 3, Batı Cephesi, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1994, s. 161 vd.

lanmış olan kısımlarının düşmanı ne dereceye kadar durdurmayı başarabileceği kestirilememektedir.

2-Durum Eskişehir'in başarı ile savunulmasına imkân vermiyorsa, Batı cephesi, özellikle topçu ve makineli tüfek malzemesini elden çıkarmadan ve kıtaların büsbütün elden çıkmasına yer vermeyecek şekilde, Eskişehir doğusuna alınmalıdır. Bu sırada Seyitgazi-Sivrihisar-Ankara istikametinin özellikle asi Ethem kuvvetlerine karşı örtülmesi ve muhâfazası için batıdan Ankara'ya gelen istikâmetlerine tıkanması göz önünde tutulmalıdır.

3-Batı Cephesi emrindeki demiryolu araç ve gereçlerinin düşmanın eline bırakılmaması ve Eskişehir'deki harp silâh, araç ve gereçlerine ait tezgâh, avadanlık ve mühimmatın da emniyetle geriye alınmasının sağlanması ve bırakılacak demiryolunun esaslı olarak tahrip edilmesi gereklidir.

4-Eskişehir'in elden çıkması halinde de doğrudan doğruya düşman tarafından ciddi bir taarruza uğranılmadıkça, Güney cephesi şimdi bulunduğu durumda kalacak ve süvari tümeni, memleket içine sarkması umulan Ethem kuvvetlerine karşı kullanılabilecek şekilde kendi sağ kanadında bulundurulacak ve Batı Cephesi sol kanadı ile irtibat kuracaktır.

5-Düşmanın üstün kuvvetlerle taarruzu halinde, Güney Cephesi kıtalarını kaptırmayacak ve gereçlerini elden çıkarmayacak surette demiryolları üzerinde tahripler yaparak yavaş yavaş Afyonkarahisar-Konya üzerine çekilmelidir."[382]

Gerekli tedbirler alınmaya çalışılmışsa da Yunanlıların şiddetli saldırıları ve üstün kuvvetleri karşısında Türk kuvvetleri geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlar hatta cephenin geri alınması dahi düşünülmüştür. Türk birliklerinin bu çekilişe rağmen ciddi bir direniş göstermeleri sebebiyle Yunan Kumandanlığı, Türklerin her ne pahasına olursa olsun savunmaya devam edeceklerini görmüş, dolayısıyla bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra yapılacak taarruzdan da bir netice alamayacakları

[382] **Türk İstiklâl Harbi II/1**, s. 210-211.

kanaatine varmıştır. Daha sonra Yunan Komutanlığı, üstün Türk birlikleriyle savaşmak zorunda kalınacağını ve yalnız başına yenilme ihtimalinin bulunduğu düşüncesiyle geri çekilme kararı vererek, bunu 11 Ocak 1921 sabahı uygulamaya başlamıştır. Böylece iki taraf kuvvetleri birbirlerinden haberi olmadan, biri doğu, diğeri batı istikametine çekilmişlerdir.

Yunan kuvvetlerinin geri çekilmeye başladıkları haberini alan Batı Cephesi Kumandanlığı, takip kararı almışsa da iyi bir keşif yapılamaması ve temasın devam ettirilememesi yüzünden istenilen takip gerçekleştirilememiş ve Yunanlılar, kolayca muhârebeyi keserek İnönü mevzilerinden geri çekilmişlerdir[383].

Yunanlıların İnönü'de savaş meydanını bırakarak çekildikleri haberi Ankara'ya ulaştığı zaman Mustafa Kemal Paşa, TBMM adına Batı Cephesi Komutanlığı'na şu tebrik telgrafını göndermiştir:

"İnönü Meydan Muhârebesi'nde Batı Cephesi kıtalarının uğurlu ve ezici komutanız altında gösterdikleri kesin faaliyetten dolayı zat-ı devletlerine ve kahraman ordumuzun bütün komutanlarıyla subay ve erlerine Büyük Millet Meclisi'nin kalpten tebriklerini iletir ve bu başarının mukaddes topraklarımızı düşman istilasından büsbütün kurtaracak olan kesin zaferin hayırlı bir başlangıcı olmasını Tanrı'nın lütfundan diler ve iş bu tebriklerin bütün Batı ordusu er ve subaylarına ulaştırılmasını rica ederim."[384]

Gerçekten de bu telgrafta ifade edildiği gibi Birinci İnönü'deki başarı, kesin zaferin bir başlangıcını teşkil etmiştir. Birinci İnönü Muhârebesi askerlik bakımından küçük bir muhârebe olmasına[385] rağmen dış görünüş itibariyle Yunanlıların Türkler karşısındaki ilk başarısızlığıdır. Bu itibarla Birinci İnönü Muharebesi ve başarısı ile Türk milletinin varlığı ve savaş gücüne sahip olduğu ispatlanmış ve TBMM Hükûmeti'nin içte ve dışta

[383] **Türk İstiklâl Harbi II/1**, s. 212 vd.
[384] **Türk İstiklâl Harbi II/1**, s. 221.
[385] Sabahattin Selek, bu savaşla ilgili olarak, yenen ve yenilenlerinin bulunmadığı yorumunu yapmaktadır. Bkz. Sabahattin Selek I, s. 496.

itibarı artmıştır. Bu bağlamda bu savaş, Müttefiklerin Londra Konferansı'nın hazırlanmasında harekete geçmeleri için bir sebep teşkil etmiştir.

b-İkinci İnönü Muharebesi

İngilizler ve Yunanlılar, Kuvâ-yı Milliye'den düzenli orduya geçen ve bunun ilk semeresini Birinci İnönü'de gören Ankara Hükûmeti'ni daha başlangıç aşamasında ezmek istiyorlardı. İngilizler, Londra Konferansı'nda umduklarını bulamayınca Sèvres Antlaşması'nı bir an önce uygulatmak için Yunanlıları ikinci ve esaslı bir taarruza geçirdiler. Birinci İnönü Muhârebesi ile prestijleri sarsılan Yunanlılar da bir taraftan bu başarısızlığı kendi istekleriyle geri çekildikleri şeklinde göstermeye çalışıyorlar, diğer taraftan gerek prestijlerini korumak ve gerek Sevrès Antlaşması ile elde ettikleri menfaatlerine sahip olmak için daha büyük çapta bir taarruz hazırlığında bulunuyorlardı[386]. Londra Konferansı'nda olumlu bir sonuç elde edilemeyeceği anlaşılınca, hükûmetlerinden aldıkları direktife uygun olarak Yunan Kumandanlığı, Bursa'daki yüksek rütbeli subaylarının katıldığı bir toplantı yaparak, taarruz harekâtına karar vermişler ve bu kararlarını 6 Mart'ta bir emirle birliklerine duyurmuşlardır[387].

Asker, silâh ve mühimmat bakımından çok üstün durumda bulunan Yunan ordusunun Bursa ve Uşak'taki kuvvetleri, 23 Mart 1921'de Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçtiler. 28 Mart'ta İnönü mevzilerinde başlayan şiddetli Yunan saldırısı ve cereyan eden çarpışmalar sonucunda Yunanlılar, Kanlısırt ve Metristepe gibi bazı mevzilerin önemli kısımlarını ele geçirmişlerse de bu başarıyı daha ileri götürememişlerdir. 31 Mart'ta karşı taarruza geçen Türk kuvvetleri, Yunanlıları, ağır zâyiata uğratarak, 1 Nisan 1921'de İnönü mevzilerinden çekilmek zo-

[386] **Türk İstiklâl Harbi II/3**, s. 277; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV, MEB yayını, İstanbul, 1991, s. 78; s. 240; Özer Ozankaya, **Cumhuriyet Çınarı**, Ankara, 1995, s. 284.

[387] **Türk İstiklâl Harbi II/1**, s. 287.

runda bırakmıştır. Yunanlılar, 7 Nisan'da da Afyon'u boşaltmak mecburiyetinde kaldılar. Böylece İnönü mevzilerine kadar ilerlemiş ve Türk birliklerini bir hayli sıkıştırmış olan Yunanlılar bir kez daha yenilmiş oldular[388].

2 Nisan 1921 günü Fevzi Paşa TBMM'nde yaptığı konuşmasında İkinci İnönü zaferi hakkında şunları söylemiştir:

"Muhterem efendiler; Londra Konferansı'na davet edildiğimiz sırada yüksek heyetinize düşmanlarımızın son olarak bir defa daha askerlikçe başarı elde etmek isteyeceklerini arz etmiştim. Yüksek bilgileri olduğu üzere konferans, Yunanlıların başarısızlığı ile sonuçlandı. Bunu askerî bir başarı ile tamir ve tamamlamak istediler. 11 gün önce Sakarya vadisinden Menderes vadisine kadar 400 km.lik bir cephe üzerinde 100.000 kişi ile hücum ettiler. Buna karşı aldığımız tertibat, düşmanın büyük kısmı ile muhârebeyi kabul, diğer kısımlarını oyalamaktı.

Zaman zaman yayınladığımız bildirilerde görüldüğü gibi düşman ümit içinde ilerliyordu. Muhârebe hattı çok hareketliydi. Tutunan ve inatla mukâvemet eden hatlarımız düşmanı şaşırtıyordu. Bunların planı üç beş gün içinde bizi mağlup ederek Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmekti. İfade ve tuttukları siyasetten çıkan mânâ bu idi.

Düşman bir kaç günde Eskişehir'e ve sonra Ankara'ya gireceğini söylüyordu. Dış kanatlardan büyük bir çevirme hareketiyle ordumuzu batıya atmak suretiyle Türk ordusunu yok ederek Anadolu'yu istila etmek planını takip ediyorlardı. Biz de onların hareketine evvelce elde ettiğimiz bilgilere göre durum almak suretiyle karşı koyuyorduk.

Dumlupınar civarındaki birliklerimiz düşmanı oyaladılar. Düşman resmî yayınlarında bu ciheti biliyor, "millî ordu bizi oyalamak suretiyle yormak istiyor onların dersini vereceğiz" diyordu. Stratejileri akîm kaldı. Bu defa meydan muhârebesiyle

[388] Tansel IV, s. 78 vd.; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...,** s. 279 vd.; Turan-Yalçın, s. 198-199; Savaşın cereyanı hakkında geniş bilgi için bkz. **Türk İstiklâl Harbi II/1,** s. 363 vd.

ordumuzu yenmek istediler. İnönü Muhârebesi arzumuz üzere, bu maksatla meydana geldi. Yedi gün yedi gece devam eden muhârebeden sonra düşman bozuldu."[389]

Bu zafer sayesinde Büyük Zafer'e giden yolun bir safhası da başarı ile geçilmiş oluyordu. Fransa, Türkiye'nin başarısı karşısında gerçekleri görerek Türkiye ile anlaşma zemini aramıştır. Ancak, başlayan Türk-Fransız görüşmeleri, Yunanlıların bu sıralarda tekrar saldırıya geçmeleri üzerine askıya alınacaktır[390]. Fransızlar bir süre daha beklemek gereği duymuşlarsa da en azından Türk askerî başarılarının devam edebileceği yönünde bir kanaatin oluşması önemli bir husustur. Bu noktada Fransızların İngiltere desteğindeki Yunanlılara karşı Türk kuvvetlerinin ezici bir üstünlük elde edebileceklerine şüphe ile baktıkları da bir gerçektir.

c-Eskişehir-Kütahya Muharebeleri

Yunanlıların İnönü'de iki defa ağır yenilgiye uğramalarına rağmen, Ankara Hükûmeti'nin reddettiği Sèvres Antlaşması'nı gerçekleştirmek amacıyla Anadolu topraklarına durmadan kuvvet çıkarıyorlar ve Türklere karşı yeni bir taarruza hazırlanıyorlardı. Sèvres Antlaşması'nı Türklere kabul ettirememeyi İngiltere prestijine indirilmiş bir darbe olarak nitelendiren Lloyd George'un[391] da desteğiyle Yunan kuvvetleri, 10 Temmuz 1921'de saldırıya geçtiler. Amaç, henüz gelişme halinde bulunan Türk ordusunun yok edilmesiydi. Bütün Batı Cephesi boyunca takviyeli kuvvetlerle ilerleyen Yunan kuvvetleriyle Türk kuvvetleri arasındaki çarpışmalarda Türk birlikleri tutunamamıştır. Gerek insan gücü gerekse araç ve gereç yönünde Türk kuvvetlerinden sayıca fazla durumda bulunan Yunanlılar birçok yerleri işgal etmeyi başarmışlar ve 13 Temmuz'da Afyon, 17 Temmuz'da Kütahya, 19 Temmuz'da Eskişehir'i ele geçirmişlerdir.

---

[389] **Türk İstiklâl Harbi II/1**, s. 471-472.
[390] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti ...**, s. 281.
[391] Baytok, s. 139.

Cepheden gelen bu kaygı verici haberler üzerine 18 Temmuz 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan Karacahisar'daki Batı Cephesi Karagahı'na gelmiştir. 21 Temmuz'da yapılan Türk karşı taarruzu da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Gelişen Yunan ilerleyişi karşısında, o günkü şartlarda, imkânları sınırlı Türk ordusu için daha da ileri kayıpları önlemek üzere yeni bir strateji tespitine gerek gören Mustafa Kemal Paşa, orduyu derleyip toparlamak ve güçlendirmek için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmenin uygun olacağını Cephe Kumandanı İsmet Paşa'ya bildirmiştir[392]. Bu strateji gereği Batı Cephesi'ndeki Türk ordusu yürüyüşe geçerek 25 Temmuz 1921 de tamamen Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir. Bu karar, harp yönetimi bakımından isabetli bir davranıştı. Zira kayba uğrayan, azalan kuvvetlerin, tutunduğu mevzilerde tazelenen taarruz gücüne karşı çekilmeksizin uzun süre direnmesi daha büyük kayıpların sebebi olacaktır. Eskişehir-Kütahya Savaşları adını alan ve Türk birliklerinin Sakarya'nın doğusuna çekilmesiyle sonuçlanan bu çarpışmalarda Türk ordusu kendisinden 2 misli fazla düşman kuvvetleri karşısında oldukça ağır zayiat vermiş, gerek çarpışmalar gerekse geri çekiliş esnasında şehit, yaralı ve kayıp olmak üzere 40 000'e yakın silâhlı kuvvetini kaybetmiştir.

Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekiliş günlerinde Bakanlar Kurulu tekrar gelişebilecek yeni bir Yunan taarruzuna karşı tedbir olmak üzere Hükûmet Merkezi'nin Ankara'dan Kayseri'ye nakline karar vermiştir. Ancak Hükûmet'in bu kararı Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda tepkiyle karşılanmış ve Ankara'nın müdâfaası için gerekli hazırlıkların yapılmasına karar verilmiştir.

d- Sakarya Meydan Muharebesi

Eskişehir ve Kütahya savaşlarında Türk kuvvetlerinin kendisinden çok üstün durumda bulunan Yunan ordusu karşısında

[392] **Nutuk,** s. 405.

tutunamaması ve Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda kalması Türk kamuoyunda büyük bir hayal kırıklığı ve manevi çöküntüye yol açmıştır. Esasen Türk kuvvetlerinin Sakarya'nın doğusuna çekilmesi kararının en önemli gerekçesi Yunan kuvvetleri karşısında savaşabilecek bir duruma gelebilmesi için eksikliklerin tamamlanması idi. Son derece zor şartlarda henüz oluşturulan bir ordunun Yunan kuvvetleri karşısında bir galibiyet alamaması tabii olmakla birlikte, bunun kamuoyunda anlaşılması da beklenemezdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bazı muhalif milletvekilleri Eskişehir ve Kütahya savaşlarından sorumlu tutmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı uhdesine almasını istiyorlardı. Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, 4 Ağustos 1921 tarihli gizli oturumda Başkomutanlık konusunda yapılan teklifleri TBMM'nin sahip olduğu yetkileri üç ay süre ile fiilen kullanmak şartıyla kabul ettiğini ifade eden bir önerge vermiştir[393]. Bu teklife karşı çıkanlar olmuşsa da Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığına dair kanun 5 Ağustos 1921 tarihinde yapılan açık oturumda oy birliğiyle kabul edilmiştir[394]. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olduktan hemen sonra ordunun elzem ihtiyaçlarının karşılanmasına girişmiştir. Bu amaçla 7-8 Ağustos 1921 tarihinde Tekâlif-i Milliye emirlerini çıkarmıştır. Türk milletinden büyük fedakarlıkların istendiği kararlar şunlardı:

1- Her ilçede bir "Tekâlif-i Milliye Komisyonu" (Millî Vergiler Komisyonu) kurulacak, bu komisyonlarca toplanan malzeme ordunun çeşitli bölümlerine dağıtılacak,

2- Vatanın her ailesi birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na teslim edecek,

3- Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırlık bez, Amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele vekata (ince meşin), taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sehtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, de-

[393] **Nutuk**, s. 407.
[394] **Nutuk**, s. 408-409.

mir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ile yapılmış nal, mıh, yem torbası, yılar, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına bedeli sonradan ödenmek üzere el konulacak,

4- Buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından yüzde kırkına bedeli sonradan ödenmek üzere el konulacak

5- Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılması mecburi tutulacak,

6- Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konulacak,

7- Halkın elinde bulunan ve savaşta işe yarar bütün silâh ve cephane üç gün içerisinde teslim edilecek,

8- Benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, solisyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar türünden malzeme ve asit sülfirik stoklarının yüzde kırkına el konulacak,

9- Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalathaneleriyle, bu esnaf ve imalathanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla birlikte sayıları ve durumları tespit edilecek,

10- Halkın elinde bulunan dört tekerli yaylı araba, dört tekerli at ve öküz arabalarıyla kağnı arabalarının bütün takım ve hayvanlarıyla birlikte binek ve top çeker hayvanlarının, katır ve yük hayvanlarının, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisine el konulacaktır[395].

---

[395] **Nutuk**, s. 410-411.

Tekâlif-i Milliye emirlerinin yerine getirilmesi ve herhangi bir suistimale meydan vermemek için kurulan İstiklal Mahkemeleri, Ankara, Kastamonu, Samsun, Konya ve Eskişehir bölgelerinde görev yapmıştır[396].

12 Ağustos 1921 günü Fevzi Paşa ile birlikte Polatlı'ya cephe karargahına gelen Mustafa Kemal Paşa, burada düşmanın Türk cephesinin sol kanadını kuşatacağı kanaatiyle gerekli tedbirleri almıştır. Nitekim Eskişehir ve Kütahya savaşlarında yenilse de Türk ordusunun tamamen zararsız hale getirilemediğini bilen Yunanlılar 13 Ağustos 1921'de harekâta geçtiler. Bir meydan muhârebesiyle Türk ordusunu tamamen yok etmeyi planlamışlardı. Yunan saldırısı karşısında Türk ordusu Sakarya'ya doğru çekilmeye başladı. 23 Ağustos 1921'de Yunanlıların Türk ordusuna hücumu ile başlayan meydan muhârebesinde 26 Ağustos'ta Türk ordusu Yunan kuvvetlerinin çevirme teşebbüsleri ile çok sıkışık bir duruma düştü. Yüz kilometre uzunluğundaki hat üzerinde cereyan eden savaşta sol kanattaki Türk kuvvetleri Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar itildi. İşte bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa, büyük fedakarlıklarla oluşturulan savunma hattından gerilere çekilmek düşüncesini ortadan kaldırmak için şunları söylemiştir:

"Hatt-ı müdâfaa yoktur, sath-ı müdâfaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaş devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur."[397] Sakarya Savaşı sırasında söylenmiş olan bu söz esasen Millî Mücadele ruhunun bir ifadesinden başka bir şey değildir. Zira Millî Mücadele boyunca fakr ü zaruret içerisinde oluşturulan ordunun istenilen

[396] **Nutuk**, s. 411.
[397] **Nutuk**, s. 412.

başarıyı ve zaferi kazanabilmesi için Mehmetçiğin vatanın her karış toprağını kanıyla savunması gerekecektir.

10 Eylül'de genel bir taarruza geçen Türk kuvvetlerinin başarısı karşısında düşman mevzilerini bırakarak geri çekilmeye başladı. 12 Eylül 1921'de yapılan Türk taarruzundan sonra Yunanlılar bozgun halinde Sakarya'nın batısına çekilmekten başka çaresi kalmamıştır. 13 Eylül 1921 günü Sakarya'nın doğusunda artık Yunan birlikleri bulunmuyordu. Böylece 23 Ağustos gününden itibaren 22 gün 22 gece aralıksız süren bu çetin savaşta Türk ordusu kesin ve büyük bir zafer elde ediyordu.

Sakarya Meydan Muhârebesi Türk İstiklâl Harbi'nin bir dönüm noktasıdır. Zira bu savaşla 1683'te Viyana önlerinde başlayan Türk bozgunu durdurulmuş, Haçlı düşüncesi ve gücü kırılmıştır. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla büyük bir tehlike çözülmüş oldu. Ankara'nın boşaltılıp, Kayseri'ye taşınmak için başlayan çalışmalar ve bir çok ailenin yollara düşmesi bu tehlikenin büyüklüğünü göstermektedir.

Sakarya Zaferi, Batılı devletlerin Yunan ordusuna güvenini sarsmış, Türk ordusunun er geç kazanacağı anlaşılmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı, İngiltere ile Türkiye arasında barış yapılması gerektiğini söylerken, Yunan Başbakanı'na da aynı öneride bulunması, ayrıca İngiliz Başbakanı Lloyd George'un, Yunanistan'a para ve ekonomik yardım yapamayacağını bildirmesi Yunanistan'a olan güvenin sarsıldığını göstermektedir[398]. Sakarya Savaşı'nın Ankara Hükûmeti'ne sağladığı güven neticesi, 13 Ekim 1921'de Rusya ile doğu sınırlarını güvence altına alacak olan Kars Anlaşması, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara İtilâfnâmesi imzalanacak, 23 Ekim 1921'de İngiltere ile anlaşmaya varılarak Malta'daki Türklerle Anadolu'da tutuklu bulunan İngilizlerin değişimi sağlanacaktır. Ayrıca Yunan kuvvetlerine karşı kazandığı Sakarya Meydan Muhârebesi, Türk millî kuvvetlerinin derlenip toplanması için gerekli zamanı da kazandırmıştır.

---

[398] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti ...,** s. 289-290.

Sakarya Meydan Muhârebesi'nde tarafların askerî güçleri şöyleydi: **Yunanlılar:** 90.000 piyade tüfeği, 700 makineli tüfek, 300 top, 20 uçak ve 1500 kişilik süvari kuvvetine sahiptirler. **Türkler:** 2500 subay, 45.000 piyade tüfeği, 240 makineli tüfek, 175 adet çeşitli çapta top ve 4500 süvari ile 2 uçak[399]

Bu rakamlarda göstermektedir ki Sakarya Meydan Muhârebesi'nde Yunan kuvvetlerinin ezici bir üstünlüğü vardır. Artık yapılması gereken eksiklerin tamamlanması, yeni ve kesin sonuç alınacak bir savaşa hazırlanması gerekmektedir.

e-Başkomutanlık Meydan Muharebesi

Sakarya zaferinden sonra Batılı devletlerin Türkiye hakkındaki düşünceleri ve Yunanlılara karşı tutumları değişmeye başlamıştı. Sürekli Yunanlılar tarafını tutan İngilizler bile Sakarya zaferini küçümsemiyorlar, Yunanlılar marifetiyle Anadolu'daki arzularını gerçekleştiremeyeceklerini görüyorlardı. İngiliz basınında barışın ilk şartının Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi olduğu yönünde yazılar çıkıyordu. İngiltere ve müttefikleri Şark Meselesi'ni görüşmek ve Türk askerî faaliyetlerini durdurmak amacıyla 21-26 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplanmış ve 22 Mart'ta Türlere ve Yunanlılara mütâreke teklifinde bulunmuşlardır. Yunanlıları bir yıldan beri taarruz için hazırlık yapan Türk ordusu karşısında bırakmak istemeyen İtilâf Devletlerinin bu teklifini Yunanlıların hemen kabul etmelerine[400] karşılık, Türk tarafı mütârekeyi prensip olarak kabul etmekle birlikte ateşkes anlaşmasıyla Anadolu'nun boşaltılmasını şart olarak ileri sürmeyi kararlaştırmıştı. 22 Mart 1922 tarihinde yapılan mütâreke teklifine cevap vermeye vakit kalmadan İtilâf Devletlerinin Dışişleri Bakanları barış şartlarını içeren 26 Mart 1922 tarihli ikinci notayı göndermişlerdir. Her iki notanın da taşıdığı ağır şartları göz önünde bulunduran Mustafa Kemal

---

[399] Sadri Karakoyunlu, "Sakarya Meydan Muhârebesi'nin Yankıları (Melhame-i Kübra-Büyük Kan Seli Veya Büyük Savaş Alanı)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 31, (Mart 1995), s. 94.

[400] Tansel IV, 129-130.

Paşa esaslı ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerektiği kanaatindedir. Nitekim her iki notaya 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevapta ilke olarak ateşkes anlaşmasının kabul edildiği ancak temel şart olarak Anadolu'nun boşaltılması işine hemen başlanmasının zaruri olduğu ifade edilmiştir. İtilâf Devletleri, 15 Nisan 1922 tarihinde verdikleri cevapta Türk teklifini kabul etmemişlerdir[401]. Esasen bu beklenen bir neticedir. Esaslı bir savaşa hazırlanan Türk tarafı, verilen cevapta siyaseten haksız bir duruma düşmemek için ustaca bir diplomasi dili kullanmıştır.

Sakarya Savaşı'ndan sonra mütâreke için bu gelişmeler yaşanırken ordunun eksikleri tamamlanmaya çalışılıyordu. Esasen Sakarya yenilgisinden sonra Yunan ordusu güvenliğini sağlayacak tedbirleri almıştır. Yunanlılar, Anadolu'da Eskişehir-Seyitgazi-Bolvadin hattından Ankara üzerine yürümeye karar verirlerken aynı zamanda Çatalca karşısında topladıkları kuvvetlerle Doğu Trakya'dan da İstanbul'u bir baskınla ele geçirmeyi planlıyorlardı[402]. Türk silâhlı kuvvetleri de Eskişehir-Afyon hattına yerleşen düşman kuvvetleri karşısında toplanırken Yunan ordusunun toparlanıp güçlenmesine fırsat verilmeden taarruz edilmesi düşünülmüşse de çok kısa sürede yeterli hazırlıkların yapılmasına imkân bulunamadığından düşünülen taarruz planı gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte her an taarruz edilecekmiş gibi hazırlıklar sürdürülmüştür. 14/15 Eylül 1921 tarihinde seferberlik ilân edilerek[403] ordunun muharip gücü artırılmaya çalışılmıştır. Çeşitli yerlerdeki ordu birliklerinin de kaydırılmasıyla Batı cephesinde ilk defa 200 bine yakın insan toplanabilmiştir. Büyük çapta bir meydan muharebesi düşünüldüğünden çok sayıda silâh ve cephaneye ihtiyaç vardı. Türk vatanseverlerinin kurdukları Karakol Cemiyeti, M.M. Grubu, Hamza Grubu gibi adlarla faaliyet gösteren gizli teşkilâtlar büyük fedakarlıklarla Müttefiklerin denetimi ve muhafazası altındaki depolardan kaçırdıkları silâh, cephane ve diğer

[401] Mütareke teklifleri için bkz. **Nutuk**, s. 431-434.
[402] Bıyıklıoğlu I, s. 414.
[403] Özalp I, s. 214 (Seferberlik emri)

savaş malzemesini gizlice Anadolu'ya yolluyorlardı. İtilâf Devletlerince kamaları alındığı için çelik bir borudan başka işe yaramaz durumdaki Türk topları Anadolu'da Türk ustaları tarafından işler hale getiriliyordu. Sıkıntısı çekilen bazı silâhlar ise Ruslardan, Fransızlardan ve İtalyanlardan sağlanmaya çalışılmıştır[404]. Eksiklerini büyük oranda tamamlayan Türk ordusu ile Yunan ordusunun Büyük Taarruz'dan önceki güçleri şöyledir: [405]

Türk Ordusu : 8658 subay, 199283 er, 100352 tüfek, 2025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5282 kılıç, 10 uçak, 198 kamyon, 33 oto ve ambulans

Yunan Ordusu : 6418 subay, 218205 er, 90000 tüfek, 3139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır makineli tüfek, 450 top, 1280 kılıç, 50 uçak, 4036 kamyon, 1776 oto ve ambulans

Taarruz için hazır hale geldiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa taarruzun başlaması kararını vermiş, bu kararını yalnızca Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Millî Müdâfaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa ile görüşmüş ve harekât planı son derece gizli tutulmuştur[406].

21 Ağustos'ta Akşehir'deki Batı cephesi karargahına varan Mustafa Kemal Paşa, burada komutanlarla, yapılacak savaş planını gözden geçirmiş, 24 Ağustos 1922 tarihinde de Başko-

---

[404] Fransa'dan 1000 adet makineli tüfek, 100 kamyon ve birkaç tane uçak satın alınmıştır. Parakini isminde bir İtalyan da Spad-13 tipinde 15 yeni uçak satmıştır. Almanya'dan silâh, cephane ve uçak satın almak için yapılan gayretler ise boşa çıkmıştı. Bkz. Bıyıklıoğlu I, s. 414; 1920-1922 tarihleri arasında Rusların verdikleri askeri malzeme, Cemal ve Sıtkı Beylerin İtalyanlardan ve Fransızlardan satın aldıkları askerî malzeme ile Fransızların Adana'yı tahliyeleri esnasında verdikleri ve sattıkları malzeme miktarları için bkz. Özalp I, s. 219-221 Belge no: 118.

[405] **Türk İstiklâl Harbi** II/6-2, s. 16.

[406] 20 Ağustos 1922 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ilk sayfasında yer alan ilânda: "Gazi Paşa hazretleri Ağustosun 21. Pazartesi günü köşklerinde rical-i siyasiyeye bir çay ziyafeti verecekler" denilmekteydi. Bu tamamen uydurma bir ilândı. Mustafa Kemal Paşa o gece sabaha karşı Konya yolu üzerinden cepheye hareket etmişti. Bkz. Özalp I, s. 234.

mutanlık, Genel Kurmay Başkanlığı ve Batı cephesi karargahları taarruz cephesi gerisindeki Şuhut Kasabası'na nakledilmiştir.

26 Ağustos sabahı Türk topçusunun ateşiyle başlayan Büyük Taarruz, planlandığı gibi bir imha savaşı olacaktı. Düşmanın kaçmasına fırsat verilmemesi gerekmekteydi. Nitekim Türk kuvvetleri, Yunan ordusunun büyük bir kısmını Dumlupınar'da sıkıştırıp imha etmeyi başarmıştır. 30 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat sevk ve idare ettiği meydan muharebesinde[407] tamamen kuşatılan Yunan askerleri imha olmaktan kurtulabilmek için süratle kaçmaya başlamışlardır. Yunan birliklerinin pek az bir kısmı Kızıltaş deresinden çekilebilmişlerdir. Eskişehir grubundan gelen bir Yunan tümeni de Gediz-Simav yoluyla çekilmeye çalışıyordu. Dumlupınar'ın doğusunda kalan Yunan birlikleri ise Uşak istikametine çekilmiş bulunuyordu. 1 Eylül 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, birliklere "Ordular ! İlk hedefiniz Akdenizdir İleri !" emrini vermiştir. 26 Ağustos 1922 de başlayan ve Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar arasında cereyan eden muharebe beş gün beş gece devam etmiş, zalim ve mağrur düşmanın aslî unsurları tamamen imha edilmiştir[408].

Dağılmış haldeki Yunan askerleri bir yandan kaçmaya çalışırlarken bir yandan da Yunan Başkumandan ve Batı cephesi karargahları Uşak'a nakledilmişti. Türk ordusunun taarruzu karşısında tutunamayan Yunan Başkomutanı General Trikopis de 2 Eylül 1922 tarihinde esir edilmiştir[409].

Şaşkın ve perişan bir halde küçük gruplar halinde İzmir'e doğru kaçan Yunan askerlerinin bir kısmı güçlükle İzmir'e ulaşabilmişlerdir. 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e giren Türk kuvvetleri, Yunan kuvvetlerinin son döküntülerini de teslim almış-

---

[407] 30 Ağustos tarihindeki bu savaşa Başkumandan olarak bizzat Mustafa Kemal Paşa komuta ettiği için "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" denilmiştir.

[408] **Nutuk**, s. 449.

[409] Sadiye Tutsak, "Millî Mücadelede Uşak", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Ün. yayını, İzmir 1995, s. 308.

lardır. Yunan askerleri çekilirlerken güzergahlarındaki hemen her yeri yakmaktan geri kalmamışlardır. Türk ordusu İzmir'e girdikten sonra İzmir'de 11-13 Eylül tarihlerinde büyük bir yangın çıkmıştır. Ermeni mahallesinde çıkan ve müsebbipleri bilinemeyen yangının söndürülmesi ve asayişin sağlanması için Türk askerleri gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır[410].

İzmir'in istirdadını müteakip Yunan ordusunun Marmara bölgesindeki kolu da takip edilmiştir. Kapıdağ yarımadası mevkiine çekilen Yunan birliklerine karşı 18 Eylül'deki taarruzla bu bölge de temizlenmiştir. Böylece Batı Anadolu'da savaş esirlerinin dışında hiçbir Yunan askeri kalmamıştır. Türk ordusunun Büyük Taarruz'daki kaybı ise, 2318 şehit, 9360 yaralı, 101 esir ve 1697 kayıptan ibarettir[411].

İzmir'in istirdadını müteakip 20 Eylül tarihinden itibaren 2. Ordu birlikleri, Çanakkale Boğazı ve İzmit Körfezi istikametinde ilerlemeye başlamıştır. Bölgeyi kontrol eden İngiliz askerleriyle karşı karşıya gelen Türk kuvvetleri ile herhangi bir arbede yaşanmamış ve İngiliz kuvvetleri bir süre sonra çekilmiştir.

J-Siyasî Mücadele ve Gelişmeler

a-Sèvres Projesi

Mondros Mütârekesi'ni acımasızca uygulamaya çalışan Müttefik Devletler, beklemedikleri bir Türk direnişiyle karşılaşmışlardı. Menfaatlerinin tahakkuku için bir an evvel antlaşma yapmak suretiyle Şark Meselesi'ni kendilerince hukûken sona erdirmek istiyorlardı. Bu itibarla "Sèvres Antlaşması, Ankara'da o günlerde yaşanan gerçeklerin bir sonucuydu."[412]

---

[410] İzmir yangını konusunda bkz. Mustafa Turan, "İstirdatta İzmir Büyük Yangını, 13-15 Eylül 1922", **Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı**, Afyon, 1995, s. 241 vd.

[411] Durmuş Yalçın-Cemal Avcı, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, (Kolektif eser), **Atatürk Araştırma Merkezi** yayını, Ankara, 2000, s. 317.

[412] Sforza, "Versay Antlaşması'ndan...", s. 44.

Osmanlı Devleti'ne verilecek barış taslağı kararlaştırıldıktan sonra Müttefikler, 22 Nisan 1920'de Osmanlı Devleti'ni resmen konferansa davet ettiler[413].

6 Mayıs'ta Konferans'a bir heyetle katılan Tevfik Paşa'ya, 11 Mayıs'ta Fransız Dışişleri Bakanı ve Konferans Başkanı Millerand tarafından barış antlaşmasının metni verildi. Verilen metin çok ağır bir dille kaleme alınmış olup Osmanlı Devleti'ni neredeyse savaşın tek müsebbibi olarak ele almaktaydı.

Kendisine verilen metni inceleyen Tevfik Paşa, 17 Mayıs 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa'ya, barış akdine imkân olmadığını bildiriyordu[414]. Konferans delegasyonuna bir de muhtıra veren Tevfik Paşa, kendisine verilen barış şartlarını bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği düşüncesiyle yurda dönmüştür[415].

Tevfik Paşa'nın dönmesinden sonra şartlar ne olursa olsun barışı imzalamakta kararlı olan Damat Ferit Paşa, heyet başkanı olarak Paris'e gitmiştir[416]. Paris'te süren görüşmelere 19 Haziran 1920'de katılan Damat Ferit, hazırladıkları metni Barış Konferansı'na vermiş, Konferans'ta yaptığı konuşmada da, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmekle suç işlediğini, bu suçun İttihatçılara ait olduğunu ileri sürerek, Ermenistan kurulması konusunda görüşmelere hazır olduklarını söylemiştir.

İtilâf Devletleri, 22 Haziran'da Yunan ordusunun elde ettiği başarı sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin isteklerini reddederek, Damat Ferit'e verdikleri cevapta, "Türklerin yüzünden çok büyük kayıplara uğradıklarını, hazırladıkları metnin üzerinde hiç bir değişiklik yapmayacaklarını belirttiler. Barışı imzalamak

---

[413] Tuncer Baykara, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, İstanbul, 1991, s. 85.

[414] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk Devleti'nin Dış Siyasası**, TTK yayını, Ankara, 1973, s. 60.

[415] Tahsin Ünal, **Türk Siyasî Tarihi 1700-1958**, 4. Baskı, Ankara, 1977, s. 508'de Tevfik Bey'in Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından azledildiği kaydedilmiştir.

[416] Baykara, s. 85.

veya reddetmek için 27 Temmuz'a kadar süre tanıdılar[417]. Bu tavır, antlaşmayı imzalamaktan kaçınırlarsa, İstanbul'un kesin olarak Türklerin elinden alınacağı şeklinde yorumlanmıştır[418]. Ayrıca Müttefikler, Osmanlı Devleti'nin antlaşmayı imza etmeyeceğini de göz önünde bulundurarak İstanbul'un Yunan askeri tarafından işgal edilmesini de kararlaştırdılar[419].

Sèvres Andlaşması şöyledir:

1- Osmanlı Devleti, İstanbul ve çevresi ile Anadolu'da küçük bir toprak parçasından ibaret olacak, fakat Osmanlılar, andlaşma hükümlerine saygı göstermezler ve uymazlarsa, İstanbul da ellerinden alınacaktır. Osmanlı sınırları Trakya'da, Midye'nin çok daha doğusundan başlayarak Büyük Çekmece gölüne inecek, bu hattın batısında kalan Trakya Yunanistan'a verilecektir. Güney sınırı ise İskenderun Körfezi ile Antalya Körfezi arasında bulunan Karataş Burnu'ndan başlamak suretiyle Antep, Urfa ve Mardin'i dışta bırakarak Irak sınırına varacaktır.

2- Boğazlar savaş zamanında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulundurulacak ve kendisine mahsus bayrağı ve bütçesi olan bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol edilecektir.

3- İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japonlardan kurulacak bir komisyonun Osmanlı adlî kapitülasyonlarının yerine geçmek üzere koyacağı bir usulü Osmanlılar kabul edeceklerdi. Kapitülasyonlardan bütün Müttefik tebaası faydalanacaktır.

4- İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlılardan kurulacak bir komisyon, "Türkiye'nin servetini idame ve tezyid için" gerekli tedbirleri alacak, bütçe üzerinde son sözü söylemek yetkisine sahip olacak, Türk parasının cins ve miktarını düzeltecektir. Bu komisyonun muvafakati olmadıkça Osmanlılar içte ve dışta borç yapamayacaklardır. Türkiye'nin bütün servet ve varidatını emrinde bulunduracak olan bu komisyon. Elde ettiği paraları sıra ile kendi masraflarını, işgal kuvvetlerinin masraflarını, sa-

[417] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s. 233.
[418] Jaeschke, s. 202; M. Cemil (Bilsel), **Lozan**, C. I, İstanbul, 1933, s. 341.
[419] Bilsel I, s. 42.

vaş sırasında zarar görmüş olan Müttefik tebaasının zararlarını karşılamaya ayıracak, geri kalan kısmı da Osmanlılar için harcayacaktır. Bu komisyonda bulunacak olan Osmanlı üyesinin sadece istişari mahiyette bir konuşma hakkı olacaktır.

5- Azınlıklar her derecede okul açabileceklerdir.

6- Türkiye'nin askerî kuvveti on beş bini jandarma olmak şartıyla 50.700 kişiden ibaret olacak ve topları bulunmayacaktır. Subayların da yüzde on beşini Müttefik veya tarafsız devletler subayları teşkil edecektir. Türkiye'de mecburi askerlik hizmeti olmayacaktır.

7- Osmanlı Devleti'nin 600 tonilâtondan aşağı olmak üzere 13 gambot ve torpidosu olabilecek fakat karada ve denizde askerî uçağı bulunmayacaktır.

8- Türkiye'de herhangi bir tahkimat yapılamayacak ve Türk silâhlı kuvvetleri, Müttefik komisyonlarının kontrolü altında bulunacaktır.

9- Andlaşmanın uygulanmasına başlandıktan bir yıl sonra Kürtler, Doğu Anadolu'da bağımsız bir kuruluş meydana getirmek isterlerse ve onların bu istekleri, Cemiyet-i Akvâm tarafından kabul edilip Osmanlılara tavsiye edilirse Osmanlılar bu tavsiyeyi yerine getireceklerdir.

10- Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon illerinin bulunduğu alanda bir Ermenistan devleti kurulacak, bu devletin sınırlarının tayini, Amerika Cumhurbaşkanının hakemliğine bırakılacaktır.

11- Hicaz bağımsız bir devlet olacak, Osmanlılar Mısır üzerindeki bütün haklarından vaz geçecekler, Suriye, Irak ve Filistin alınacak bütün kararları da kabul edeceklerdir.

12- On iki ada İtalyanlara, Akdeniz'deki diğer adalar da Yunanlılara bırakılacaktır.

13- İzmir şehri ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı de içine alan bir bölgedeki Osmanlı hakimiyeti hakkının icrası Yunanistan'a bırakılacak, yalnız Osmanlı hâkimiyetini işaret olmak üzere İzmir kalelerinden birine Türk bayrağı çekilecektir. Fakat mahallî parlamento, beş yıl sonra çoğunluk kararıyla İz-

mir'in Yunanistan'a katılmasını Cemiyet-i Akvâm'dan isteyebileceği gibi aynı husus için plebisite karar verebilecektir[420].

Bu gelişmeler üzerine 22 Temmuz'da İstanbul'da toplanan Saltanat Şurası'nda yapılan kısa bir görüşmede, antlaşmanın zorunlu olarak imzalanması kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine Hâdi Paşa, Tevfik Bey ve Bern Elçisi Reşat Halis Bey'den mürekkep bir heyet Paris'e giderek 10 Ağustos 1920'de Sèvres'de antlaşmayı imzalamışlardır[421].

Sèvres Antlaşması'nın müzâkereleri esnasında Türk heyetinin hareket ve aslî maksadı, Wilson prensiplerinden mülhem olarak, "Adil bir sulh tesis etmek" olmasına[422] rağmen Müttefikler bu prensibe karşılık kaçamak bir yol gütmüşlerdir. Bernard Lewis, Sèvres Antlaşması hakkında şunları söylemektedir:

"Sèvres Antlaşması pek insafsızdı ve Türkiye'yi, en zengin illerini ilhâk eden devletlerin ve ulusların insafına dayanarak yaşayabilecek, çaresiz, kötürüm ve gölge bir devlet halinde bırakacaktı. Yenilmiş Almanya'ya empoze edilenden çok daha ağırdı ve Türkiye'de bir ulusal yas günüyle karşılandı."[423]

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Sevrès Antlaşması barış antlaşması değil bir savaş antlaşmasıydı. Yakın tarihte bir millete ceza olarak kabul ettirilen en sert barış antlaşmalarından biriydi ve ülkenin savaş ganimeti olarak kasten ve oldukça cüretli bir biçimde bölüşülmesine yol açıyordu[424].

Churchill'in ifade ettiği gibi, "kuklalar hükûmeti tarafından imzalanan Sèvres Antlaşması"[425], Anadolu tarafından kabul görmeyecek, bilâkis millî hisleri kamçılayacak ve Müttefikleri

---

[420] **Tansel III**, s. 173-175; Tam metin için bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977, s. 45 vd.; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, C. I, Ankara, 1963, s. 524 vd.

[421] **Kurtuluş Savaşımız**, Dışişleri Bakanlığı yayını, Ankara, 1973, s. 341.

[422] T. Ünal, s. 472.

[423] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çeviren. Metin Kıratlı), TTK yayını, Ankara, 1988, s. 247.

[424] Sonyel II, s. 85-86.

[425] Kınross, s. 279.

beklemedikleri sıkıntılara sokacaktır. Ankara'da kurulan TBMM Hükûmeti, bir beyannâme yayınlayarak, "Osmanlı Hükûmeti ile akdedilecek bir barışın TBMM'nde kabul edilemeyeceğini, Türklerce kabul edilebilecek olan barışın, onun tek mümessili olan TBMM Hükûmeti ile yapılmasının zarurî ve lâzım olduğunu" ilân etmişti[426]. Nitekim, görüşmelerin cereyanı ve neticesi, "Düşmandan nesafet ve merhamet niyaz etmekle devlet ve millet işleri görülemez...nesafet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur" diyen Mustafa Kemal'i[427] haklı çıkarıyor, Ankara Hükûmeti de TBMM'nde, 19 Ağustos 1920 tarihli toplantıda, "Sèvres Barış Antlaşması'nı imzalayanların ve Saltanat Şurası'nda olumlu oy kullananların TBMM'nce vatan haini ilân edilmeleri" kararı alıyordu[428].

b-Londra Konferansı

Sèvres Antlaşması, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Yunanistan Başbakanı Venizelos, bazı Ermeni ve Kürt liderleri dışında kimseyi tatmin etmemişti. Fransızlarla İtalyanlar da bu antlaşmadan memnun değillerdi. Antlaşmada bazı değişiklikler yapılmasından yana olan Fransızlar, Sèvres'in değiştirilmesi konusunda daha olumlu bir tavır takınırlarken İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'yı "âsi bir general" olarak suçlamaya ve Yunanlıları desteklemeye devam ediyorlardı[429]. Ancak Sevres Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra, Eylül ayında başlayan harekâtta Türk Millî kuvvetlerinin Ermenileri yenilgiye uğratmaları üzerine İngiliz yetkilileri, Yunanlıların İzmir bölgesinde yenilgiye uğramaları halinde antlaşmada esaslı değişikliklerin yapılmasının kaçınılmayacağını düşünmeye başlamışlardır. Fransız Başbakanı Briand İngiltere'yi Sèvres Antlaşması'nın hafifletilmesi için zorlamaya başlamış, İtalya'nın da Fransa'yı desteklemesi ile Londra Konferansı hazırlanmıştır.

---

[426] T. Ünal, s. 507.
[427] **Nutuk**, s. 237.
[428] T. Ünal, s. 529.
[429] Yavuz, s. 105.

Müttefik Devletler, Sèvres Antlaşması üzerinde zaruri görülen değişikliklerin yapılması amacıyla 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferansın toplanmasını kararlaştırdılar[430].

İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa Başbakanı Aristide Briand ve İtalyan Dışişleri Bakanı Cont Sforza'nın katılımıyla 21 Ocak 1921'de yapılan Paris görüşmeleri sırasında Aristide Briand, Sevrès Antlaşması'nda bazı değişikler yapılmasını önermiştir. Cont Sforza da Anadolu'daki Bolşevik tehlikesine değinerek, meselenin ancak Kemalistlerin de katılacakları bir anlaşmayla dayanıklı bir biçimde çözümlenebileceğini ifade etmiştir. Lord Curzon ise Sevrès Antlaşması'nın esaslı bir biçimde gözden geçirilerek Türklere ayrıntı üzerinde tâviz verilip verilemeyeceğinin araştırılmasını ifade etmiştir[431]. Bu ifadelerden anlaşılan odur ki İngiltere, Fransa ve İtalya ile aynı kanaatte olmayıp, Sevrès Antlaşması üzerinde yapılması düşünülen değişikliklerle ilgili politikanın, baştan beri destekledikleri Yunanlılar üzerine kurulmasını istiyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal'i ve Ankara'yı muhatap kabul etmeye yanaşmayacakları anlaşılıyordu.

Bu gelişmelerden sonra 25 Ocak 1921 günü Paris Konferansı'nda Anadolu meselesinin müzâkeresi için 21 Şubat 1921'de Müttefik Devletlerin delegeleriyle Türkiye ve Yunanistan delegeleri arasında Londra'da bir konferansın toplanması kararı alınmıştır. Kararda görüşmelerin esasını da Sevr Antlaşması teşkil edeceği ve lüzum görülen değişikliklerin yapılacağı da belirtilmiştir[432].

Bu karar Briand tarafından 26 Ocak 1921'de İstanbul Hükûmeti'ne bildirilmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa da 27 Ocak 1921 tarihinde, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın veya uygun görülen delegelerin

---

[430] Tansel IV, s. 30.
[431] Sonyel II, s. 119.
[432] İzzet Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 33, (Kasım, 1995), s. 578.

Osmanlı delegeleri meyânında bulunmalarının da istendiğini ifade etmiştir. Ankara Hükûmeti'nce tâyin edilecek delegelerin Osmanlı Hükûmeti delegeleri ile birleşerek Londra'ya gitmek üzere karar ve cevabının beklendiği de ilâve edilmiştir[433].

Dolaylı olarak yapılan bu davete Mustafa Kemal Paşa tarafından aynı gün verilen cevapta "Millî İrâdeye dayanarak Türkiye'nin mukadderatını elinde tutan meşru tek hakim kuvvetin Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu; şayet İtilâf Devletlerinin Şark Meselesi'ni hak ve adaletle halletmeğe karar vermişlerse, davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne doğrudan doğruya yapmaları gerektiği" belirtilerek söz konusu davet reddedilmiştir[434]. Bunun üzerine Sadrazam Tevfik Paşa, Müttefiklere "Şayet bir konferans tertip etmek istiyorlarsa, yapacakları tek şeyin doğrudan doğruya, Türkiye'nin yegâne meşru temsilcisi olan TBMM Hükûmeti'ne mürâcaat etmek olduğunu ve her hâlükârda milliyetçi delegelerin Osmanlı Heyeti'nin inisiyatifinde Londra'ya gitmelerinin söz konusu olamayacağını bildirdi."[435]

Ankara'da, Londra Konferansı'na yapılan davet üzerine uzun tartışmalar[436] cereyan etmiştir. TBMM'nde cereyan eden bu görüşmelerde İstanbul Hükûmeti, "Bütün memlekette hiç bir hak ve salâhiyet temsil etmeyen düşük bir kuvvet" olarak nitelendirilmiştir[437]. Sonra meclis, İstanbul'da kurulacak herhangi bir heyete katılmayacağını, bunun yerine kendi içinden seçeceği ve Türk milletinin tek temsilcisi olacak bir heyeti, Tevfik Paşa'nın heyetinden ayrı olarak Londra'ya göndermeyi kararlaştırmıştır[438].

---

[433] **Nutuk**, s. 370.
[434] **Nutuk**, s. 371.
[435] Dumont, s. 76.
[436] Bu tartışmalar için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. I, 4 Şubat 1921, İctima: 144, s. 366-379; 5 Mart 1921, İctima: 145, s. 382-407.
[437] Kınross, s. 401-402.
[438]. **Nutuk**, s. 384.

TBMM'nde alınan karara uygun olarak, Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki heyet, önce Antalya'ya, oradan da bir İtalyan torpidosu ile Brendizi'ye hareklet etti. Brendizi'den Roma'ya geçen heyet, Türkiye'deki milliyetçi harekete karşı sempatisi olan İtalyan Dışişleri Bakanı Cont Sforza'nın aracılığıyla Lloyd George tarafından Londra Konferansı'na katılmaya davet edilmiştir[439].

Konferans, 21 Şubat 192 l'de açılmıştır. İlk olarak Yunan Başbakanı Kalogeropulos söz alarak, Sevrès Antlaşması'nın Yunanistan'ın hukukî ve millî haklarını belirleyen tarihî bir gerçek olduğunu, Yunan ordusunun Kemalist gücü dağıtacak ve Sevrès'i zorla kabul ettirebilecek güç ve yeteneğine sahip olduğunu söylemiştir. Fransız Başbakanı Aristide Briand ise Türk ordusunun kolayca dağıtılamayacağını, Türklerin her karış toprak için mertçe dövüştüklerine bizzat tanık olduklarını söylemiştir[440]. 23 Şubat'ta Türk heyetinin dinlenmesi için toplanan konferansta Tevfik Paşa Ankara Hükûmeti'ni Türk milletinin yasal temsilcisi olarak tanıtmış, Bekir Sami Bey de bütün konferans boyunca Türk görüşünü tek başına savunmuştur[441]. Tevfik Paşa'nın "Ben sözü Türk milletinin hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi Başdelegesine bırakıyorum" diyerek sözü Ankara'nın temsilcilerine bırakmasıyla İtilâf Devletlerinin temsilcileri Ankara Hükûmeti delegesi Bekir Sami Bey'i muhâtap almak zorunda kalmışlardır.

Bekir Sami Bey'e verilen tâlimat, Misâk-ı Millî'de ifadesini bulan millî sınırlar içinde ülke bütünlüğünü ve tam bağımsızlığı savunmaktı. İtilâf Devletleri ise Sèvres Antlaşması'nın özünü saklı tutan bazı önerilerde bulunuyorlardı. Bekir Sami Bey, İtilâf Devletleri temsilcilerinin Sevrès Antlaşması'nda yapılacak değişikliklerle ilgili görüşlerini Mustafa Kemal Paşa'ya bildir-

---

[439] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiyenin Dış Politikası, (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, (Kolektif eser), Ankara, 1990, s. 25.

[440] Sonyel II, s. 127

[441] Kınross, s. 402-403.

miştir. Buna 29 Şubat'ta karşılık veren Mustafa Kemal Paşa, barış ilkelerinin Türklerin millî emellerini kesin olarak güvence altına alırsa antlaşmanın adının pek önemli olmayacağını, iktisadî ve malî meselelerde Türk ilkelerinin değiştirilemeyeceğini, İngiltere'yi incitmemek uğruna İngiltere tarafından aldatılmamaya dikkat gösterilmesini bildirmiştir[442].

Türk Heyeti'nin, İzmir'in Yunanlılardan tahliyesi, İstanbul'dan yabancı güçlerin çekilmesi, Boğazların geri verilmesi, Avrupa Türkiyesi'ndeki hudutların Büyük Harp'ten önceki durumuna getirilmesi istekleri Sèvres'in tamamen reddedilmesi anlamına geliyordu. İtilâf Devletlerinin, bu teklifleri kabule yanaşmayacakları, Boğazlar, İstanbul ve Kürtlerle meskun yerlerle ilgili politikalarını devam ettirecekleri âşikârdır. Buna göre, Türkler, İzmirli Yunanlılara bir nev'i muhtariyet bahşedecekler ve Osmanlı teb'ası Ermenilerin Doğu Anadolu hududunda bir millî toprağa sahip olma hakkını tanıyacaklardı. Yirmi günlük müzâkerelerden sonra bu, Lloyd George ve diğer Batılı temsilcilerin son sözü olacaktır[443].

Konferans'ın 12 Mart 1921 tarihli son toplantısında, İzmir ve havâlisinde Türklere daha geniş yetkiler tanınması hususunda Müttefikler tarafından ileri sürülen tekliflere Türkiye'nin cevabını beklemeden, Yunanlılar, 23 Mart 1921'de Anadolu'da ikinci bir taarruza girişmişlerdi[444]. Dolayısıyla Londra Konferansı, bir sonuç vermeden dağılmıştır.

Londra Konferansı sırasında, genel barış görüşmelerinden başka, Bekir Sami Bey ile İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında ayrı ayrı görüşmeler yapılmış ve anlaşmalar[445] imzalanmıştır. Bekir Sami Bey, Londra Konferansı sırasında imzalamış olduğu anlaşmaları Ankara ile istişare etmeden ve

---

[442] Sonyel II, s. 128-129.

[443] Dumont, s. 77-78.

[444] Gönlübol-Sar, **Atatürk ve Türkiyenin...**, s. 26; Sadi Irmak, **Atatürk Devrimleri Tarihi**, İstanbul, 1973, s. 88.

[445] Londra Konferansı sırasında yapılan anlaşmalar için bkz. Turan, **...Siyasî Çözüm**, s. 118 vd.

TBMM'nin tasvibini almadan imzalamış olduğu için bir hayli tenkide uğradığı gibi yaptığı anlaşmalar Meclis tarafından kabul de edilmemiştir. İngiliz ve İtalyan temsilcileri ile yapılan anlaşmaların pek bir ehemmiyeti hâiz olmadığı gibi düşünülse bile Millî Mücâdele'nin doğrudan olmasa da kabulü anlamını taşıdığını ve ileride yapılacak antlaşmalara iyi bir zemin hazırlamış olduğunu söylememiz gerekmektedir. Ayrıca Fransızlarla yapılan anlaşmanın Ankara Hükûmeti'nce reddedilmiş olmasına mukâbil, Millî Mücâdele'ye bir ivme kazandırdığını ve çok önemli neticeler alınabilecek hareketlerde büyük faydalar sağladığını belirtmeliyiz.

Londra Konferansı'nın Ankara Hükûmeti'ne sağladığı en önemli kazanç, Wilson'un meşhur prensiplerine uygun olarak hazırlanmış bulunan Misâk-ı Millî'nin, Batılı devletlere ve dünya kamuoyuna daha iyi duyurulması olmuştur.

Londra Konferansı'nda da amaçlarına ulaşamayan İtilâf Devletleri, bundan sonra aralarında akdettikleri Üçlü Sözleşme'yi kabul ettirmeye çalışacaklardır[446].

c- Gümrü Antlaşması

24 Eylül 1920'de başlayan Ermeni saldırılarına karşılık Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk birlikleri karşı taarruza geçerek önce Ermenilerin eline geçmiş olan Sarıkamış ve Merdenek'i, 30 Ekim'de de Kars'ı geri aldı. Bu büyük askerî başarı ile Ermeni kuvvetleri Türkiye için tehlikeli olmayacak bir hale getirildiği gibi, doğu sınırları emniyet altına alınmış ve Misâk-ı Millî sınırlarına ulaşılmıştır. Türk kuvvetleri Gümrü çevresindeki istihkâmlara kadar ulaştığı bir zamanda Ermeniler Kâzım Karabekir Paşa'dan mütâreke istediler. Mütâreke sonrasında 3 Aralık 1920'de Ermenilerle Ankara Hükûmeti arasında **Gümrü Antlaşması** yapıldı. Antlaşma ile önceden kaybedilen Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır Türk topraklarına katıldığı gibi bir çok silâh ve cephâne de ele geçirilmiştir. Bu

[446] **Nutuk,** s. 392-393.

cephenin kapanması ile elde bulunan silâh ve diğer mühimmatın Batı cephesine gönderilmesi imkânı ortaya çıkmıştır[447].

d-Moskova Antlaşması

Londra Konferansı'ndan önce başlayan Türk-Sovyet yakınlaşması, Müttefikleri sürekli olarak tedirgin ettiği için Sèvres'in yeniden gözden geçirilmesinde önemli bir sebep teşkil etmişti. Mustafa Kemal'in Bolşevizm'e karşı olduğu yolunda söylediği sözlere de inanmıyorlardı[448]. Öbür taraftan İngiltere'nin Londra Konferansı'na katılması da Sovyetleri Türkiye'nin İngiltere ile anlaşmak üzere olduğu endişesine düşürecektir[449].

Londra Konferansı'ndan önce oluşan Türk-Rus yakınlaşması, esasen istenildiği gibi gelişmemiştir. Ermeni meselesi konusundaki görüş ayrılıkları zaman zaman ilişkilerin sertleşmesine yol açıyordu. Ankara Millî Hükûmeti'nin Türkiye'den hicret etmiş olan Osmanlı Ermenilerinin geri dönüşlerine mani olmayacağı ve bu surette gelecek olanların her türlü azınlık haklarından yararlanabileceği Rusya'ya taahhüt edilmişti[450]. Ancak, Sovyetlerin Kafkasya'yı ele geçirmek için ilerlemeleri karşısında daha fazla beklemenin lüzumsuz olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki Türk kuvvetlerine Ermenilere karşı harekâta girişmesi için emir vermiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın başlattığı harekât neticesinde Ermeniler mağlup olmuşlar ve akabinde bir Antlaşma yapılmıştı. Bu gelişmelerden anlaşıldığı gibi Moskova ile Ankara arasındaki gerginliği Ermeni meselesi teşkil ediyordu.

Bütün bu menfî gelişmelere rağmen Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerinin Türkiye'nin tezi çerçevesinde sağlanması için Ali Fuat Paşa'yı Moskova Elçiliği'ne

---

[447] Tansel III, s. 244 vd.; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti ...**, s. 261-262.
[448] Yavuz, s. 107.
[449] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti ...**, s. 299.
[450] Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1981, s. 185-186.

atamıştır. Ancak Mustafa Kemal, Misâk-ı Millî'den taviz verilmemesi için de Moskova'da bulunan Türk yetkililerine gerekli uyarıları yapıyor, emperyalizme karşı birlikte mücadele etme konusunda Ruslardan şüphelenildiğinin kendilerine bildirilmesini emrediyordu[451].

Ali Fuat Paşa, Londra Konferansı toplandığı sıralarda, Moskova'da Sovyet idarecileriyle müzakerelere girişti. Müzakereler boyunca Sovyetlerin Milletler Komiseri Stalin ve Hariciye Komiseri Çiçerin bazı güçlükler çıkarmaya başlamışlardır. Fakat bir taraftan Ali Fuat Paşa'nın enerjik ve kararlı tutumu, diğer taraftan Lenin'in müdahalesiyle Stalin ve Çiçerin tavırlarını yumuşatmışlar ve Lenin'in kararıyla Sovyet Hükûmeti, Türk milletinin yanı sıra Polonya, Orta Avrupa ve Balkan milletlerinin de varlığını ve istiklâllerini geniş ölçüde tanımayı, onlara dost ve yardımcı görünmeyi ve bu siyasetini bir antlaşma ile teyidini kabul etmiştir. Böylece Rusya, Batı proletaryasına karşı, milletlerin hürriyet ve istiklâllerine Batı demokrasisinden daha çok taraftar olduğunu ispat etmek istiyordu. Fakat zamanla, bu milletlerin içine girerek onları Moskova'nın nüfûzu altına almaya çalışacaktır. Türkiye'ye karşı da uygulanacak olan bu yeni siyasetle doğu ve Müslüman milletleri daha çok Sovyet rejiminin nüfûzu altına alınacaktı. Fakat Sovyetlerin bu gizli maksadını zamanında sezen Türk heyeti, Sovyet siyasetinin birinci kısmından azami surette istifade ve ikinci kısmına da mümkün olduğu kadar mani olma kararlılığı içinde müzakereleri azimle yürütmeyi başarmıştır[452].

Sovyetlerle TBMM Hükûmeti arasında diplomatik münasebetlerin başlamasını müteâkip Sovyet yardımını temin edebilmek için Moskova'ya gönderilen Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet, Sovyetlerin Ermenileri koruyan bir tavır takınmaları ve onlar lehine toprak talep etmeleri üzerine bir anlaşma imzalayamamış, fakat görüşmeler de kesilmemişti. Gelişen diploma-

[451] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti ...**, s. 298.
[452] Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul, 1990, s. 59.

tik ilişkiler çerçevesinde 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalandı.

Antlaşmanın birinci maddesinde Türkiye tabiriyle Misâk-ı Millî'nin ihtiva ettiği arazinin kastedildiği açık olarak belirtilmiş ve Türk-Rus sınırı çizilmiştir. Sekizinci madde ile de Türkiye arazisinin doğrudan doğruya TBMM Hükûmeti'nin mülkî ve askerî idaresi altında olduğu tasdik edilmiştir. Böylece Türkiye'nin doğu sınırları güven altına alınmış oluyordu.

Batum Gürcistan'a terk edilmiş ise de orda yaşayan Türk halkının dinî ve kültürel hakları teminat altına alınmıştır. Üçüncü madde ile Nahcivan üzerinde Rusya'nın yanısıra Türkiye'nin himaye hakkının kabul edilmesi ve üçüncü bir devletin müdahalesine izin verilmemesi önemli bir husustur.

Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahili olan devletler arasında halledilmesi hususunda Sovyetlere taviz verilmiş olmakla birlikte Türkiye'nin mutlak hakimiyetine halel getirmemesi şartı Türkiye'yi daha avantajlı bir duruma getirmiş oluyordu. Bu taviz ileride Lozan Barış Antlaşması sırasında telâfi edilecektir.

Türklerin iktisadî bağımsızlığını zedeleyen kapitülasyonların kaldırıldığının Rusya tarafından kabul edilmesi en önemli hususlardan birisidir[453].

Türk heyeti, Ankara Hükûmeti'nin acele ihtiyaç duyduğu bir miktar para ve silâhı Sovyetlerden şartsız olarak alma başarısını göstermiştir. Fakat Rusya o sıra İngiltere ile imzalamak üzere oldukları ticaret antlaşmasında İngilizlerin vaz geçmeleri korkusu yüzünden Türklere vaat ettikleri bu yardımın antlaşmada zikredilmemesini istemişlerdir[454].

Böylece, Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetin Ağustos ayında yaptıkları müzakereleri ve paraf edilen anlaşma ile talep edilen silâh, cephane ve askerî malzeme konusunda Ruslar, Sakarya Savaşı'nın sonuna kadar yeterli yardımda bulunmamış-

[453] Saray, s. 62-64.
[454] Saray, s. 59-60.

lar ise de cephelerde elzem olan bir miktar silâhın temini mümkün olabilmiştir[455].

e-Kars ve Afganistan Antlaşmaları

Rusya bir taraftan Türkiye ile münasebetlerini geliştirirken, özellikle İngiltere'ye karşı politikalar da geliştirmeye çalışıyordu. Yıllardır Afganistan'da yerleşmiş olan İngiliz siyaset propagandası devam ederken, Bolşevikler bu siyasetin aleyhinde Afganlılarla anlaşmak istemişlerdi. Afgan menfaatlerini temin etmek şartıyla bir dostluk antlaşması imzalayan Bolşevikler, vaatlerini yerine getirmediklerinden, bilhassa yardım kısmını yapmadıklarından Afganlıların güvenlerini kaybetmeye başlamışlardı. Bu hususu çok iyi tespit eden Kabil'deki İngiltere Sefiri, 20.000 kişilik bir orduyu teçhiz edecek silâh, cephane ve sairenin verilebileceğini, buna karşılık Afganistan'ın, Hindistan'daki İngiliz idaresine muhalif hareketlerde bulunmamasını ve Bolşevikliğe karşı müşterek bir cephe kurulmasını teklif etmiştir.

Rus-Afgan münasebetlerinin çok nazik bir safhaya girdiği böyle bir dönemde Kabil'deki Rus Sefiri Yoldaş Surits ve Cemal Paşa, durumun nezaketini anlamışlar, Afgan Emiri'nin İngiliz tekliflerini kabul etmeye meyyal olduğunu hissetmişlerdi. Eğer İngiliz teklifi kabul edilirse, İngiliz emperyalizmi Orta Asya'da önemli bir yarma hareketi yapmış olacak, bu hareket hem Anadolu'yu ve hem de Doğu Rusya'yı tehdit edecekti. Rus Sefiri ile Cemal Paşa, Afgan Emiri'ni, İngiliz teklifinin kabulünün Afgan menfaatlerine uymadığına ve kardeş Anadolu mücadelesinin aleyhine olacağına ikna etmişlerdir. Neticede Rus-

---

[455] Rusya'dan talep edilen silâh ve askerî malzeme miktarı için bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, 1982, s. 186-189; Rusya'nın gönderdiği silâh ve askerî malzeme miktarı için bkz. **Türk İstiklâl Harbi, İdarî Faaliyetler, (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, C. VII, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1975, s. 405 vd.

Afgan Antlaşması Afgan Meclisi'nde kabul edilmiş, bu suretle İngiliz teklifi önemini kaybetmiştir[456].

Bu gelişmelerden sonra Türkiye gibi Sovyet Rusya'dan yardım ve destek sağlamak üzere Moskova'ya gönderilen Afganistan heyeti ile Türk-Sovyet Antlaşması'nı görüşmek üzere olan Türk heyeti arasında bir antlaşma imzalanmıştır. 1 Mart 1921 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile iki ülke arasında bir dostluk ve iş birliğinin ötesinde, uzaklık ve zorluklar sebebiyle sözde kalsa da emperyalist devletlere karşı bir ittifak bağı oluşturulmuş oluyordu. Böylece Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını açıkça tanıdığı gibi Afganistan da Türk Devleti'nin temsilcisi olarak Ankara Hükûmeti'ni tanımıştır. Bu tanınma Ankara yönetimi açısından önemli bir hususdur. Bu antlaşma, esasen onaylanmamış olan Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa, TBMM Hükûmeti'nin hukukî açıdan geçerli ilk uluslararası bir siyasî antlaşmasıdır. Tarihte ilk defa bu antlaşma ile doğu milletlerinin uyanışından, onların hürriyet ve istiklâllerinden söz edilmektedir[457].

Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından yedi ay sonra Sovyetler Birliği'nin aracılığıyla Türkiye ve Kafkas Cumhuriyetleri arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır.

26 Eylül 1921 tarihinde toplanan Kars Konferansı'nda TBMM Heyeti Başkanı Kâzım Karabekir Paşa açılışta yaptığı konuşmasında, Türk milletinin kapitalist ve emperyalistlerin kendisine tatbik etmek istedikleri Sèvres Antlaşması'nı tanımadığını, bu meş'ûm antlaşmayı yapanların cebir ve tehditlerine boyun eğmediğini ve yeni bir Hükûmet vücuda getirdiğini, Batı'nın zulmüne bütün kuvvetiyle göğüs geren Türk milletinin Doğu'da Şûralar Rusyası'nı gördüğünü, ona dostluk elini uzatarak onunla elele doğunun kurtuluşu ve refahı için çalıştığını söylemiştir. Devamla Kafkas milletlerine hitaben iltifatkâr sözler sarf eden Karabekir, "Moskova'da temellerini attığımız

---

[456] Cebesoy, **Moskova...**, s. 335-336.

[457] Antlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I (1920-1945), TTK yayını, Ankara, 1989, s. 25 26.

dostluk antlaşmasının teyit ve takviyesi demek şarkta ebedi bir kardeşliğin tesisi demektir" sözleriyle[458] burada Moskova Antlaşması'nın esas alınacağını ihsas etmiş oluyordu. Nitekim Konferansta, ne Ermeniler bir hudut tashihi talebinde bulunmuşlar, ne de Gürcüler Türk-Rus Antlaşması'na muğayir bir teklif ileri sürmüşlerdir[459].

Moskova Antlaşması'nın hükümlerinin bir tekrarı olan bu antlaşma ile Türkiye'nin doğu sınırı kesinlik kazanmış oluyordu[460]. Gerçekten de Kars Antlaşması, gerek Türkiye'nin sınırları, gerek koyduğu ilkeler bakımından Moskova'da imzalanan Türk-Sovyet Antlaşması'nın bir benzeridir. Bu antlaşma ile Türk sınırı ve ilkeler Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan milletleri adına kabul edilmiştir. Bu yeni bir güvence ortaya koymayabilir. Ancak tarihî bir gerçeği simgelemektedir[461].

13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması[462] TBMM'nce 16 Mart 1922 günü onaylanacak ve onay belgeleri 11 Eylül 1922 tarihinde Erivan'da teâti edilerek yürürlüğe girecektir[463]. Bu antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi Büyük Zafer'den sonraya kadar uzanmaktaysa da Moskova Antlaşması'nda olduğu gibi doğu sınırıyla ilgili meseleler büyük oranda çözümlenmiş ve Türk kuvvetlerinin Batı Anadolu'ya çekilmesi mümkün olabilmiştir. Bu faydasının yanısıra İtilâf Devletleri nezdinde Ankara'nın prestijini artırmış, Bolşevik tehlikesi ile birlikte mütalaa edilirse onların, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda emperyalist gayelerini gerçekleştirme arzularını akîm bırakmıştır.

---

[458] Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, C. II, (Sadeleştiren. Faruk Özerengin), İstanbul, 1993, s. 286.
[459] Cebesoy, **Moskova...**, s. 338.
[460] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s. 277.
[461] Moskova Antlaşması ile Kars Antlaşması'nın karşılaştırılması için bkz. Soysal, s. 39.
[462] Antlaşma metni için bkz. Karabekir II, s. 296 vd.
[463] Soysal, s. 40.

f-Ankara İtilâfnamesi

Londra Konferansı'ndan sonra da askerî mücâdelenin devam etmesi, Türk-Fransız anlaşmasını geciktiren bir husus gibi görünürse de Fransızların kesin bir Türk başarısını görmek istemeleri, şayet bu yönde bir başarı olur ise anlaşmaya daha emin yanaşacakları anlaşılmaktadır.

Ankara'nın Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmayı tasdik için "Fransa'ya verilen iktisadî bölgenin kaldırılmasını" şart olarak ileri sürdüğü Paris'te öğrenilince Franklin Bouillan 9 Haziran 192 l'de Ankara'ya geldi[464]. 13 Haziran'da resmen müzâkereler başlamıştır. Müzâkerelerde çoğu zaman Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar da bulunuyorlardı[465].

Görüşmelerde Sèvres gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirten Franklin Bouillon, Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın esas alınmasını önerirken Mustafa Kemal de Misâk-ı Millî üzerinde ısrar ediyordu[466].Franklin Bouillon, 13 Haziran 1921'de başlayan görüşmeler geliştiği bir sırada imza yetkisi olmadığını bildirerek Hükûmetine danışmak üzere Adana'ya gitti. Bu hareketin sebebi Yunan taarruzunun sonucunu beklemekten ileri geliyordu. Mustafa Kemal'in Sakarya'da gücünü ispat etmiş olması, savaşı kazanma şansı konusundaki kuşkuları büsbütün silmeye yaradı. F. Bouillon çok geçmeden Ankara'ya döndü[467]. Franklin Bouillon'un bu gidişinde Mustafa Kemal'in Misâk-ı Millî ve İstiklâl-i tam konusunda söyledikleri de etki etmiş olmalıdır. Özellikle bu kavramlardan iktisadî bağımsızlık isteği Fransızları ileride de rahatsız edecektir.

Paris Hükûmeti, Anadolu'da geniş bir bölgeyi işgal için neticesi şüpheli yeni bir savaş açmanın imkânsızlığını anlamakta gecikmedi. Bunun için bir Ermeni Lejyonu'nun yardımıyla, Suriye'nin kuzeyinde bir emniyet kuşağı oluşturmanın mümkün

---

[464] Jaeschke, s. 213; Yavuz, s. 134 ; Tengirşek, s. 235
[465] Tengirşek, s. 236.
[466] **Nutuk**, s. 415-416.
[467] Kınross, s. 337.

olacağı düşünülmüştü. Fransızlarda, beklenenin aksine Kilikya'da, Maraş, Urfa ve Antep'te Türk Millî Mücâdelesi'nin kuvveti hakkında bir kanaat oluşturmuş, Sakarya Zaferi'nden sonra da bu kanaat pekişmiştir. Artık Fransa, Anadolu'daki elde ettiklerinin hukûken tescilinin mümkün olamaması, dolayısıyla savaşın uzaması ve askerî masrafların Fransız maliyesine oldukça büyük bir külfet haline gelmesi sebebiyle kamuoylarının da baskısını göz önünde bulundurarak bu maceraya son vermeyi düşünmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Bouillon arasındaki görüşmelerden sonra Ankara'da, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara İtilâfnamesi imzalanmıştır.

Ankara İtilâfnamesi, İtilâf Devletlerinden biriyle TBMM Hükûmeti'nin resmî bir anlaşma imzalamış olması sebebiyle diplomatik bir başarıdır. Ancak Türkiye-Suriye sınırı konusunda Misâk-ı Millî hedeflerine ulaşılamaması yönünden olumsuz bir özellik taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki Türk-Fransız görüşmeleri sürerken TBMM'nin gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar cereyan etmiş ve Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere TBMM bir çok tenkide maruz kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre de itilâfnamenin bir çok sakıncaları bulunmaktaydı. Fakat bu sakıncalar genel olarak asıl davayı ihlâl edecek bir nitelikte bulunmuyordu. Aksine bu itilâfnameyi Türkiye kabul etmekle genel çıkarlarına hizmet etmiş olmakla kalmayacak, Batılı devletlere karşı izlemekte olduğu siyasette olumlu etkiler yapacak ve hatta, Rusya ile siyasetini de olumlu yönde etkileyecekti. Böylece Türkiye, bazı mahsurlara rağmen siyasî ve askerî açıdan ülke içinde ve dışında daha kuvvetli olacaktı. Türk-Fransız İtilâfnamesi'nin bir müsamahaname olmadığını, bir anlaşma olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Türkiye anlaşma günü kuvvetli olursa şimdilik uzlaşılan konular dışındaki Türkiye'nin taleplerini elde etmek de mümkündü. Bunun için de Türkiye'nin kuvvetli ve tedbirli olması gerekmekteydi. Meseleyi böyle değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, bütün sorumluluğu üzerine alarak TBMM'nin memlekete, ordu-

ya, millete ve ülkenin geleceğine hizmet edeceği düşüncesiyle bu İtilâfnamenin imzalanmasını istemiştir[468].

Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükûmeti Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanmasından sonra gerçekten de daha rahat hareket imkânı bulmuştu.

Ankara İtilâfnamesi'nin temel hedeflerinden biri, Fransızların işgali altında bulunan bölgelerdeki askerî birliklerin İzmir sınırına nakledilebilmelerini mümkün kılmak, diğeri de Fransa'nın daha önceden vaad ettiği şekilde Millî Hükûmetin tanınmasını sağlayarak meşruiyet kazanmak olmuştur. İstanbul Hükûmeti, Ankara Hükûmeti'nin Fransa ile imzaladığı bu anlaşmanın basit bir diplomatik hileyi gösterdiği anlaşmanın politik ve ekonomik yükümlülükler bakımından hiç bir pratik değere sahip olmadığı değerlendirilmiştir[469].

İskenderun Sancağı, Misâk-ı Millî sınırları içinde mütalaa edilmesine rağmen Ankara İtilâfnamesi'nin 8. maddesi ile millî sınırlar dışında kalmıştır. Bu durum zarurî ve Türkiye'nin menfaatleri açısından gerekli görülmüştür. İtilâfname'nin 7. maddesine göre bölgede özel bir yönetim kurulması, Türk halkının kendi kültürlerini geliştirmeleri ve Türkçe'nin resmî dil olması öngörülmüştür. Bu maddeye Fransızlar tam olarak riayet etmemelerine rağmen Türklerin benliklerini koruyup, Türkiye ile bağlarını güçlendirmelerinde ve ileride Hatay'ın Anavatan'a tekrar kavuşmasında önemli bir faktör olacaktır[470].

Ankara İtilâfnamesi ile Adana, Mersin, Tarsus, Kilis ve Antep tahliye edilerek Türkiye'ye iade edilmiştir. Kültürü, dili ve her şeyi ile Türk olan Hatay halkının Misâk-ı Millî sınırları dışında kalması, Türk halkının ümitlerini gelecek zamanlara

---

[468] Mustafa Budak, "Ankara İtilâfnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, S. 38, (Temmuz 1997), s. 423.

[469] Ömer Kâzım, **Kurtuluş Savaşı YıllarındaAnkara-Berlin Hattı**, (Çeviren. Durmuş Yılmaz), Konya, 1994, s. 17-18.

[470] Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I-(1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 34, (Mart, 1996), s. 6.

atması ile Türklerde bir üzüntü yaratmıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da Tayfur Sökmen'i kabul ettiğinde ona özetle "Sizleri ileride muhakkak kurtaracağız" demesi[471] gönüllere biraz da olsa su serpmiştir. Nitekim Türkiye ile Fransa arasında Hatay uyuşmazlığı 23 Haziran 1939 Ankara Antlaşması ile kesin bir biçimde çözülecek, 24 Temmuz 1939'da son Fransız askerinin çekilmesiyle Hatay Anavatan'a kavuşacaktır[472].

g-Mudanya Mütârekesi

Büyük Zafer'den önce İtilâf Devletleri, 22 Mart 1922'de, 26 Mart 1922'de ve 15 Nisan 1922'de olmak üzere üç kez ateşkes teklifinde bulunmuşlardı. İtilâf Devletleri, 23 Mart 1922'de verdikleri notada çatışmaların derhal kesilmesini ısrarla tavsiye ederlerken Yakındoğu'da barışı istediklerini açıklamışlardı. Hakeza 26 Mart 1922'de verdikleri ikinci ateşkes notasında da Anadolu'nun Yunan kuvvetleri tarafından tahliyesi ve Türk hakimiyetinin tesisini temin etmek istediklerini bildirmişlerdi. Bu notalarda ifade edilen hususlara rağmen İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, teklif edilen mütâreke kabul edildiği takdirde bunu Yunan kuvvetlerinin tedricen Anadolu'yu tahliyelerinin takip edeceğini 30 Mart 1922 tarihinde Lordlar Kamarası'nda beyan etmiştir. 15 Nisan 1922 tarihinde İtilâf Devletleri'nce verilen üçüncü notada da Lord Curzon'un beyanatına uygun bir ifade ile Müttefik Devletlerin mütâreke ile beraber derhal tahliyeyi kabul edemeyecekleri, tahliyenin barış şartlarının kabulüne bağlı olduğu belirtilmişti. 22 Nisan 1922 günü TBMM'nde yapılan gizli oturumda bu notaya verilecek cevabî nota tasarısı kararlaştırılmıştır. Bu notada, halkın Yunanlıların

---

[471] Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992, s. 63.

[472] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu...**; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu ?**, Ankara, 1986; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 32, (Temmuz 1995), s. 379-404; İsmail Soysal, "1937 Sadabat Paktı", **X. Türk Tarih Kongresi,** Ankara, 1994, s. 79 vd.; Sarınay, "Atatürk'ün Hatay...", s. 3 vd.

tahammül edilemez zalimane idaresinden kurtarılması için tahliye konusunda ısrar edilmiştir. TBMM'nce verilen bu nota cevapsız bırakılacaktır.

Büyük Zafer'den sonra, 19 Eylül'de Fransız birlikleri Çanakkale Boğazı'ndan çekilme emri almışlardır. Paris'in bu kararına kızan Lloyd George, silâhlı bir çatışma ihtimalini göze almış gözükmektedir. Fransızların çekilmelerini gizlemek için önemli miktarda İngiliz takviyc gücü Boğazlara sevk edilmiştir. 1915'dekinden daha kanlı bir ikinci Çanakkale savaşından korkan Batı kamuoyu endişelidir. Bütün bunlara rağmen Londra Hükûmeti ültimatomlar kaleme almayı ihmal etmez. Bununla birlikte İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington müzakere taraflısıdır[473]. İngiliz kabinesi 30 Eylül'de üç defa toplanmış ve General Harrington ile Mustafa Kemal Paşa arasında Mudanya'da bir konferans toplanması yolundaki eğilim kabul etmiş ve bu konferansta izlenecek politikayı açıklayan direktifleri Harrington'a bildirmiştir[474]. Bu arada Başkumandanlık İzmir'den kuzeye doğru harekât yapılmasına ve İngiliz kuvvetleriyle kesinlikle çatışmaya girilmemesine karar vermiştir. Ancak tesadüfen İtilâf Devletleri ile silâhlı bir çatışma bir emri vakiye yol açabilirdi. Amaç, Cihan Harbi'nin galiplerine, Türklerle barış müzakeresine girmek lazım olduğunu anlatmaktır. Türk ordusu İzmir ve Bursa'yı istirdat ettikten sonra Trakya'yı da Yunan işgalinden kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale istikametinde yürüyüşlerine devam ederken İngiltere Başvekili Lloyd George, fiilen harbe karar vermiş bir tavırla dominyonlarına yardım kuvveti talebiyle müracaat etmiştir[475]. Ancak Lloyd George'un bu yöndeki gayreti bir netice vermemiştir. Dolayısıyla Türk kuvvetlerinin Çanakkale istikametindeki harekâttan hemen netice alınacak ve Müttefikler mütâreke davetinde bulunacaklardır. Bütün bu olayların başlarında İstanbul'dan Fransız Yüksek Komiseri General Pelle İzmir'e gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde harekâtın durmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa da General Pelle'ye Millî

[473] Dumont, s. 97.
[474] Tansel IV, s. 211.
[475] **Nutuk**, s. 450.

tafa Kemal Paşa da General Pelle'ye Millî Hükûmet'in tarafsız mıntıkayı kabul etmediğini ve Trakya'yı kurtarmadıkça Türk ordusunun durdurulmasına imkân olmadığını söylemiştir[476]. General Pelle'den sonra Franklen Bouillon, İngiltere, Fransa ve İtalya Hükûmetlerinin muvafakatıyla Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e gelmiştir.

Franklen Bouillon ile görüşmeler devam ederken 1922 yılı başlarında yeni bir savaşı göze alamayan Müttefik Devletler, 23 Eylül 1922'de Fransa, İngiltere ve İtalya Hariciye Nazırlarının imzasını taşıyan bir nota[477] ile İzmit veya Mudanya'da bir toplantı yapılmasını teklif etmişlerdir[478]. Nota bir mütâreke teklifi olmakla birlikte "Sulh Muahedesinde müşterek bir anlaşma ile iktiza eden tedbirleri almayı"[479] da ihtiva etmekteydi. Dolayısıyla bu nota biri askerî harekâtın durdurulması diğeri konferans ve barış olmak üzere iki meseleye şamildi. Bu notada, Barış Konferansı'nın toplanmasından evvel Yunan kıtaatının İtilâf Devletlerince çizilecek olan bir hattın gerisine çekilmesi için gayret edecekleri vaat ediliyordu[480].

İtilâf Devletlerinin 23 Eylül 1922 tarihli notalarına, Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in imzası ile 30 Eylül 1922'de cevabî bir nota verilmiştir[481]. Notada, müttefiklerin verdikleri teminat karşısında Türk Ordusu'nun İstanbul ve Çanakkale yönünde ilerlemeyecekleri belirtilmiştir. Ayrıca, Edime dahil olmak üzere, Trakya'nın Meriç Nehri'nin batısına kadar derhal boşaltılması şart koşularak, mütâreke görüşmelerine 3 Ekim'de Mudanya'da başlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Mudanya Konferansı'na Başkumandanlık namına Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'nın murahhas tayin edildiği bildirilmiştir. Bu notaya TBMM Hükûmeti'nce ayrıca bir cevap verilmiş

---

[476] **Nutuk**, s. 451.

[477] Nota için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları III**, s. 117:142, 24 Mart 1922; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, C. II, İstanbul, 1993, s. 99-100.

[478] **Nutuk**, s. 451; Türkgeldi, s. 154.

[479] Orbay II, s. 99.

[480] **Nutuk**, s. 451.

[481] Nota için bkz. Bıyıklıoğlu I, s. 439-440.

ve bu cevapta konferans yeri olarak İzmir teklif edilmiştir. Boğazlar meselesi dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin daveti de talep olunmuş ve diğer meseleler hakkında da görüşler bildirilmiştir[482]. İtilâf komiserleri tarafından Hamid Bey kanalıyla 4 Eylül 1922 de mütâreke akdi için yapılan teşebbüse, Başkumandan tarafından verilen 5 Eylül 1922 tarihli cevapta, 1914 hududuna kadar Doğu Trakya'nın boşaltılması şartı ileri sürüldüğü halde 29 Eylül 1922'de Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in imzasıyla verilen cevabi notada bu şart bir tarafa bırakılmıştır. Nihayet Türk kuvvetleri Çanakkale Boğazı'na dayandıktan sonra General Harrington vasıtasıyla yapılan mütâreke teklifi kabul edilmiştir.

Mudanya Konferansı'nda Türkiye'yi İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Mombelli temsil etmiştir. Konferansa Yunanlılar katılmamışlardır. Yunan delegeleri General Mazarakis ile Albay Sarıyanis de Mudanya'ya gelmişler, ancak limanda bir Yunan gemisinde kalmayı tercih etmişlerdir[483]. Bu delegeler dışında Franklen Bouillon da İtilâf Devletlerinin maksatları hakkında delegeleri aydınlatmak ve tarafların uyumunu sağlamak üzere yanında Le Matin Gazetesi'nin bir muhabiri ile birlikte Mudanya'ya gelmiştir[484].

Mütâreke görüşmeleri 3 Ekim'de Mudanya'da başlamış, fasılalarla 11 Ekim'e kadar devam etmiştir. Konferansın başlıca konusunu, Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılarak, Türklere verilmesi ve barışın imzasına kadar Boğazlar ve İstanbul'un tâbi olacağı hükümlerin tespiti teşkil etmekte idi[485]. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından terk edilmesi teklifinin, müttefiklerin reddetmesiyle, konferans görüşmeleri tehlikeye girmişti. Mütârekenin imzası 10 Ekim'de Yunan delegeleri ile görüşmelerin uzaması nedeniyle gecikti. Müttefiklerin mütârekeyi Yunanlılardan sonra imza-

[482] **Nutuk**, s. 451-452.
[483] Bıyıklıoğlu I, s. 445.
[484] **Türk İstiklâl Harbi II**/6-4, s. 100
[485] Tansel IV, s. 212.

lanması mecburiyeti, Yunanlılardın Trakya'nın terkini siyasî bir mesele addederek, buna yetkileri olmadığını ileri sürmeleri önemli bir engel teşkil etmiştir. Ancak Lord Curzon'un Paris'e gitmesiyle yapılan görüşmelerde, müttefik devletlerin temsilcileri, Türkiye'nin talebini kabul etmek zorunda kaldılar. 10 Ekim'de bütün konularda anlaşmaya varılmış, 11 Ekim 1922 günü mütâreke imza edilmiştir.

Böylece Ankara Yönetimi askeri zaferi tamamlıyor ve Millî Mücadele süresince devam eden meşruiyet hakkını, verdiği silâhlı mücadele ile elde etmiş oluyordu. Sıra askeri zaferin siyasi bir zaferle taçlandırılmasına gelmiştir.

K-Lozan Barış Konferansı

TBMM Hükûmeti, Mudanya Mütârekesi görüşmeleri devam ederken İtilâf Devletlerine verdiği bir nota ile barış konferansının 20 Ekim 1922'de İzmir'de toplanmasını teklif etmişti. Müttefikler ise İzmir'deki Yunan mezalim ve tahribatını görmezlikten gelmek için, bu teklifi kabul etmemişlerdir. Sonuçta barış konferansının, 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanması konusunda fikir birliğine varmışlar ve 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile de kararlarını hem TBMM Hükûmetine hem de İstanbul Hükûmetine bildirmişlerdir.

Konferansa hem TBMM Hükûmeti'nin, hem de Osmanlı Hükûmeti'nin davet edilmesiyle Türk Milleti'nin hangi Hükûmetçe temsil edileceği meselesi ortaya çıkmıştır. Başkomutan ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın, TBMM'nin tek temsilci olduğunu ifade eden beyanlarına rağmen İstanbul Hükûmeti, TBMM'ne gönderdiği bir telgrafla konferansta izlenecek ortak ilkeleri tespit etmek istemiştir. Sadrazam Tevfik Paşa da dahil olmak üzere İstanbul Hükûmetini temsil eden organların, kazanılmış zafere ortak olma girişimleri Saltanat makamını tartışılır hale getirmiştir. Bu arada sadrazam Tevfik Paşa birkaç kere kabineyi toplayarak, barış konferansına yalnız Ankara Hükûmeti'nin murahhas göndermesi gerektiğine karar verdirtmiş ve bunu da Ankara Hükûmeti'ne bildirmişti. Ankara, hemen meclisi toplayarak 1 Kasım 1922 günü iki maddelik bir

kanun çıkarmak suretiyle Saltanatın, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesinden itibaren hukukî bir varlığının kalmadığını ilân etmiştir. Saltanatın ilgası ile İstanbul'un sulh görüşmelerine katılmak için bir gerekçesi de kalmamış oluyordu.

Barış konferansı öncesinde TBMM, İstanbul Hükûmeti'nin barış konferansına katılmaması için çabalarken, aynı günlerde TBMM'ni temsil edecek heyetin ve heyet başkanının kimlerden oluşacağı meselesi gündemi işgal etmiştir. Heyet başkanlığı için Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey başta olmak üzere Yusuf Kemal Bey, Fethi Bey ve hatta Kâzım Karabekir Paşa gibi Millî Mücadele'nin önde gelenlerinin isimleri gündeme gelmiştir[486]. Bütün bunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın uygun gördüğü isim, Mudanya Mütârekesi'nden başarıyla çıkan ve kendisinin güvenini kazanmış olan İsmet Paşa olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat ve Fevzi Paşalarla Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey ve İsmet Paşa'nın da görüşlerini aldıktan sonra İsmet Paşanın heyet başkanı olmasıyla ilgili kararını açıklamıştır.

24 Ekim'de Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekilliği'nden istifa etmiş[487] ve yerine İsmet Paşa getirilmiştir. Vekiller Heyeti tara-

---

[486] Özellikle daha önce Mondros Mütârekesi'ni imzalamış olan Rauf Bey, açısından Lozan'a gitmek son derece önemli bir olay haline gelmiştir. Rauf Bey, barış konferansına katılarak hem Mondros'la ilgili olarak geriye dönük eleştirilerden kurtulabilecek, hem de daha önce mağlup taraf olarak muamele gördüğü Batılılarla hesaplaşma imkânını bulabilecekti. Ancak Atatürk'ün Rauf Bey yerine İsmet Paşa'yı tercih etmesindeki etkenlerden biri, Rauf Bey'in Vekiller Heyeti Reisi görevinde bulunması idi. Çünkü Lozan Konferansı, Hariciye Vekilleri düzeyinde toplanacağından TBMM Hükûmeti'nin Hariciye Vekili düzeyinde temsil edilmesi diplomatik açıdan daha uygundu. Bkz. E. Semih Yalçın, **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, Ankara, 2000, s. 164.

[487] Esasında bu istifa M. Kemal Paşa'nın talebiyle gerçekleşmiştir. Yusuf Kemal Bey'in 7 Şubat-3 Nisan 1922 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Avrupa seyahatine giderken İstanbul'da Sultan Vahiddedin ile "sıradan birisi gibi" görüşmesi Ankara'nın hoşuna gitmemiş TBMM'nde sert tepkilere yol açmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Ankara, 1981, s. 270-271; Yusuf Hikmet Bayur, "TBMM Hükûmeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar", **Belleten**, No: 160, (Ekim,

fından saptanan Türk delegasyonu şu kişilerden oluşmuştur: Hariciye vekili İsmet Paşa I. Murahhas, Sağlık Vekili Dr. Rıza Nur 2. Murahhas olarak tayin edilirken, malî müşavir olarak Hasan Saka, Celal Bayar görevlendirilmişlerdir. Bu isimlere ek olarak adlî, siyasî, askerî, ticarî ve bahrî (denizle ilgili) müşavirler de tayin edilerek geniş bir danışmanlar grubu oluşturulmuştur. Bu isimlerin bazılar şunlardır: Zekai Aydın, Muhtar Çilli, Veli Saltık, Zülfü Tigrel, Münir Ertegün, Tevfik Bıyıklıoğlu, Şükrü Kaya, Hikmet Bayur, Fuat Ağralı, Tahir Taner, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı Beyler.

Lozan için tayin edilen heyetin TBMM tarafından onaylanmasından sonra söz alan İsmet Paşa konuşmasında *Misâk-ı Millî ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde haklarımızı savunacağız.*[488] derken temel ilkenin Misâk-ı Millî olduğunu ifade ediyordu. İsmet Paşa'nın gerek TBMM'nde yaptığı söz konusu bu konuşmasında gerekse Sapanca'da trende iken gazetecilere verdiği demecinde Türk heyetinin amacının Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirmek olduğunu ısrarla vurguladığı görülmektedir[489].

Görüşmelere, 13 Kasım 1922 yerine, İngiltere'de kabinenin değişmesi sebebiyle 20 Kasım 1922'de, saat 15.30'da Lausanne'da, Casino de Montbenon'da başlanmıştır[490]. Türkiye'den başka İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Japonya, Romanya ve Yugoslavya (Eski Sırp-Karadağ, Hırvat, Makedon) gibi yedi devlet bütün maddeler üzerinde söz sahibi olarak; Sovyet Rusya ve Bulgaristan da ancak boğazlar üzerindeki maddelerde konuşmak için Lozan Konferansı'na katıldılar.

Konferansın açılışında İsmet Paşa yaptığı konuşmasında Türk Milleti'nin, hiçbir kurtuluş umudu kalmadığını anlayarak

---

1976), s. 667; **Nutuk**, s. 462; E. Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Yusuf Kemal Heyeti Vasıtasıyla Batılı Devletler Nezdinde Yaptığı Barış Teşebbüsü", **Askeri Tarih Bülteni,** S. 40, Yıl: 21, (Şubat, 1996), s. 40.

[488] Mustafa Yılmaz-Ayşe Aktaş, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Kolektif eser), Ankara, 1998, s. 131.

[489] Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul, 1971, s. 63 vd.

[490] Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK yayını, Ankara, 1990, s. 103-104.

varlığını korumayı ve kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başardığını ifade etmiştir[491].

1-Sınırlarla İlgili Meseleler

Türkiye'nin sınırları meselesinin görüşülmesine 22 Kasım 1922 günü, Lord Curzon'un başkanlığındaki Arazi ve Askerlik Komisyonu'nda başlandı. Türkiye'nin Sovyet Rusya ve İran ile zaten belli olan Asya sınırları görüşülecek değildi. Sınırlar meselesi, Asya'da: Irak ve Suriye dolayısıyla İngiltere ve Fransa ile; Avrupa'da Yunanistan ve Bulgaristan ile ve nihayet denizde Yunanistan ve İtalya ile görüşmeleri gerekiyordu[492]. Suriye'den dolayı Fransa ile sınır meselesi 1921 Ankara İtilâfnamesi ile halledilmişti, ancak Konferans'ta bunun teyidi gerekmekteydi. Bulgarlarla da bir mesele yoktu. Ancak Bulgarların Adalar Denizi'ne çıkışı meselesi sınırlar meselesine bağlı olarak Konferansta görüşülmüştür. Irak ile ilgili sınır meselesinin halli ise Lozan'dan sonraya bırakılacaktır[493].

a-Güney Sınırları (Musul Meselesi)

Lozan'da Asya sınırları güneyde Suriye, dolayısıyla Fransa, Irak dolayısıyla İngiltere ile görüşülecekti. Suriye sınırları, 20 Ekim 1921'de imza edilmiş olan Türk-Fransız Anlaşması ile çizilmişti. Lozan'da bu konunun görüşülmesi gereksiz olacaktı. Bu düşünce ile Suriye sınırlarının Ankara Anlaşması üzerine temellendirilmesi kararlaştırıldı[494].

Lozan Konferansı'nda üzerinde çetin tartışmaların meydana geldiği konu " Musul Meselesi" olmuştur[495]. Türkiye için hayatî

---

[491] **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, (Çeviren. Seha L. Meray), C. I, Kitap.I, Yapı Kredi yayını, İstanbul, 1993, s. 3-4.

[492] Şimşir, **Lozan Telgrafları I,** s. 122.

[493] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923),** T.C. Dışişleri Bakanlığı yayını, Ankara, 1973, s. 16.

[494] **Türkiye Dış Politikasında...**, s. 28.

[495] Karacan, s. 242; Şimşir, **Lozan Telgrafları I,** s. 201 (İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel.no:83).

bir öneme sahip olan Musul, müzakerelere ve müttefiklerine hakim olan İngiltere için de gerek zengin "petrol kaynakları" gerekse "Hindistan yolunun emniyeti" bakımından ele geçirilmesi zorunlu görülen stratejik ve iktisadî öneme sahip bir bölgedir[496]. Türkiye için ise asgari vatan sınırlarını ifade eden Misâk-ı Millî'nin vazgeçilmez bir ilkesidir.

Musul Meselesi, ilk olarak Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda ele alındı. İsmet Paşa Türk tezini siyasî, tarihî, etnografik, coğrafî, ekonomik ve askerî açılardan geniş bir şekilde ilmî ve aklî delillere dayanmak suretiyle izah etti. İsmet Paşa'nın bu konuşması incelendiğinde Musul'un bir Türk toprağı olarak telâkki edilmesindeki gerekçelerin yanı sıra İngiltere'nin ortaya koymaya çalıştığı iddiaları da çürüttüğü görülür. Esasında Türk tezinin dayandığı temel nokta etnografik sebeplerdir. Musul vilayetinde yerleşik nüfus 503.000 kişi olarak gösterilmiş ve Türk-Kürt ayrımı yapılmaksızın çoğunluğunun Türk olduğu vurgulanmış ve bölgenin Anadolu'dan ayrılamayacağı belirtilmiştir.

İsmet Paşa son resmî Türk istatistiklerine dayanarak Musul'u meydana getiren unsurları şu şekilde göstermiştir[497]:

Türk	146.960
Kürt	263.830
Arap	43.210
Yezidî	18.000
Gayri Müslim	31.000
TOPLAM	503.000

İngiliz Heyeti'nin verdiği rakamlar ise şu şekildedir:

Türk	65.895
Kürt	452.720
Arap	185.763
Hıristiyan	62.225
Yahudi	16.865
TOPLAM	785.468

[496] Mısıroğlu, s. 83.

[497] **Lozan Barış Konferansı I**, s. 345.

Verilen bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi Araplarla Müslüman olmayan grupların vilâyet nüfusu içinde azınlıkta, Kürtler'le Türklerin çoğunlukta olduğunu İngiliz temsilcileri de kabul etmektedir. İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu diğer sebepleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

-Musul vilayetinde oturanlar yeniden Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedirler; çünkü, sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkarak, bağımsız bir devletin yurttaşları olacaklarını bilmektedirler.

-Coğrafî ve siyasal bakımlardan, bu vilâyet, Anadolu'yu tamamlayan bir parçasıdır. Musul ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.

-Hukukî bakımdan hâlâ Osmanlı Devletinin bir parçası olan Musul için İngiltere'nin yapacağı bütün antlaşmaların ve sözleşmelerin hukukî açıdan hiçbir değeri olamaz.

-Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un ticaret ilişkilerimiz ve bu bölgenin güvenirliği bakımından Türkiye'nin elinde olması zorunludur.

-Musul vilâyeti, Türkiye'nin birçok başka parçaları gibi, savaşın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak Türkiye'den alınmıştır. Bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da Türkiye'ye verilmesi gerekir[498].

İsmet Paşa'dan sonra söz alan Lord Curzon ise ortaya koyduğu karşı teziyle Türk taleplerini çürütmeye çalışmış ancak bunda başarılı olamayacağını anlayınca başka metotlardan istifade etmeyi düşünmüştür. Curzon'un ilk manevrası Musul meselesini normal seyrinden çıkartmak[499] suretiyle İngiltere'nin Musul'u alıkoymak istemesinin "petrol tesiriyle" olduğu gerçeğini kamuoyundan saklamayı başarmasıdır. Böylece otel odalarında görüşülmeye başlanan Musul meselesinde Türkiye'nin

[498] **Lozan Barış Konferansı I,** s. 354-355.
[499] İsmet İnönü, "İnönü'nün Hatıraları", **Ulus**, 12 Eylül 1968.

haklılığını anlatabilme ve İngiltere'nin gerçek emellerini teşhir etme fırsatı kaçırılmış oluyordu[500]. Bu otel görüşmelerinin birinde Türk Heyeti ikinci delegesi Rıza Nur, Lord Curzon'a "Musul'un Türklere bırakılması halinde diğer ihtilaf konularında Ankara ile derhal anlaşma sağlanabileceği garantisini dahi vermiş, daha da ileri giderek İngilizlere petrol imtiyazını teklif ederek[501] Musul'un Türkiye'ye verilmesini[502] istemiştir. Rıza Nur'un hatıraları incelendiğinde görüşmeler sırasında İngilizlerin Süleymaniye Sancağı'nın Türkiye'ye verilmesini teklif ettiklerini ancak buna Türk heyetinde askerî müşavir olarak bulunan Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'in karşı çıktığını ifade etmektedir[503].

İkinci celse görüşmelerinde meselenin iyice çıkmaza girmesi İsmet Paşa'nın yeni bir çözüm yolu önermesiyle aşılmak istenmiştir. İsmet Paşa'nın bölgede "plebisit" yapılması yönündeki teklifi yine Lord Curzon tarafından kabul edilmemiştir. Gerekçe ise oldukça şaşırtıcıdır. Curzon'a göre, bölge halkının rey verme alışkanlığı yoktur. Bu konuda tecrübe sahibi olmadıklarından plebisitin amacını anlayamayacaklarını ileri sürerek[504], koruduklarının ve haklarını savunduklarını iddia ettikleri bölge halkının âdeta "cahiller topluluğu" olarak kabul ettiklerini göstermişlerdir[505].

---

[500] Mim Kemal Öke, **Kerkük-Musul Dosyası**, İstanbul, 1991, s. 54.

[501] İsmet Paşa, 6 Ocak 1923 tarihinde Heyet-i Vekile Riyaseti'ne çektiği telgrafta, "Bizim için Musul bir vatan meselesi, kendileri için petrol meselesidir. Petrol hususunda kendilerini tatmin edecek surette beraber çalışmaya amade olduğumuzu söyledim. Lord Curzon Musul şehrini vermeyeceklerini söyledi... Londra'ya iki müşavir gönderdim. İngilizler'i petrolde tatmin edip araziyi iade ettirmeye teşebbüs edeceklerdir" demektedir. (Bkz. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 338-339) Rıza Nur da, Londra'ya gönderilen iki müşavirin başarılı olamadıklarını belirtmektedir. Bkz. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C. III, İstanbul, 1968, s. 1307.

[502] Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, İstanbul, 1991, s. 73.

[503] Rıza Nur, **Lozan...**, s. 68.

[504] **Lozan Barış Konferansı I**, s. 360-364.

[505] Lord Curzon'un konferans sırasında ortaya koyduğu bu yöndeki görüşlerin TBMM'deki tepkisi büyük olmuştur. Bu konuda bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. XXVI, s. 505-511.

Plebisit teklifi karşısında Lord Curzon'un ikinci önemli manevrası Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam'a havalesi ve kararın cemiyet tarafından verilmesi teklifidir[506]. Bu teklif İngiltere'nin müttefikleri tarafından da desteklenmiştir. İsmet Paşa'nın, bir defa daha Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmeyeceğini bildirmesi üzerine o günkü celse tatil edilmiştir.

Daha sonraki gelişmelerde herhangi bir sonuç elde edilmedi. 4 Şubat'ta yeni bir barış projesi hazırlayan İngilizler ve müttefikleri barış görüşmelerinin kesilmesi tehdidinde bulunarak bunu Türk heyetine kabul ettirmeye çalıştılar. Fakat İsmet Paşa bu teklifi kabul etmedi ancak 4 Şubat 1923 tarihinde yazılı bir teklif yaparak Musul meselesini Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde ortak bir anlaşmayla çözümlemek üzere konferans programından çıkarılmasını istedi[507]. Görüşmeler aynı gün sona erdi ve İsmet Paşa, Romanya üzerinden Türkiye'ye döndü[508].

Lozan Konferansı'nda Türk-Irak sınır meselesi görüşülürken Türk heyeti bölgenin Türkiye'ye terk edilmesi gerektiğini iddia etmiş, Irak'ı mandası altında bulunduran İngiltere ise Musul'un Irak sınırları içerisinde kalmasını ısrarla savunmuştur. Lozan'da halledilemeyen konu, anlaşmanın üçüncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan "Konu, Türkiye ile İngiltere arasında Lozan sonrasındaki dokuz ay zarfında görüşmeler yoluyla halledilecek, mümkün olmadığı takdirde milletler cemiyetine havale edilecektir" şeklindeki ibaresiyle Lozan sonrasına bırakılmıştır.

b-Trakya Sınırları

22 Kasım 1922 günü Komisyon Başkanı Lord Curzon, Komisyon çalışmalarına, Türkiye'nin Avrupa sınırları; yani Trakya meselesi ile başlayacağını söyleyerek ilgili devletler delegeleri-

---

[506] Şimşir, **Lozan Telgrafları I,** s. 218 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.No:95, 96, 97, 98, 98/2, 99, 99/2).

[507] Ercüment Kuran, "Musul Meselesi II", **Türkeli,** 5 Şubat 1997; Suphi Saatçi, **Tarihî Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı,** İstanbul, 1996, s. 161.

[508] Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti...,** s. 355.

ni görüşlerini açıklamaya çağırdı. İlk olarak söz alan İsmet Paşa, Türk tezini özetle şu şekilde, ortaya koymuştur;

-Doğu Trakya için 1913 sınırını-yani Karadeniz'den Meriç dökümüne kadar olan Karaağaç-Mustafapaşa köprüsü, Dimetoka-Semelin parçasını;

-Doğu Trakya'nın emniyeti için de Batı Trakya'da, halkın reyine başvurularak, bağımsızlığını istedi.

İsmet Paşa, ileri sürdüğü bu isteklerini, tarihî, siyasî, ırkî yönden izah ederek sebeplerini şöyle açıklamıştır.

-Müttefikler, Edirne dahil olmak üzere Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini 24 Eylül 1922 tarihli notalarıyla ve Mudanya Mukavelenamesiyle kabul etmişlerdi.

-Meriç'in sol kıyısında bulunan Edirne'nin verilmesinin Edirne istasyonu ve Karaağaç'ın da geri verilmesini gerektirmektedir. İsmet Paşa, Edirne Türkiye'ye verilince, şehrin emniyetinin, sınırları Edirne'den uzak tutulmasını gerektireceğinden, şehri İstanbul'a bağlayan demiryolunun Kuleliburgaz-Mustafapaşa parçasının da verilmesi gerekeceğini ileri sürdü.

-Meriç'in batı kıyısında istenilen bu topraklarda halkın çoğunlukla Türk olduğunu hatırlattı.

c-Adalar

İsmet Paşa, coğrafya bakımından, Küçük Asya'ya bağlı parçalar olan Akdeniz ve Ege Denizi adalarının, Anadolu'nun huzuru ve güvenliği için büyük bir önem taşıdıklarını söyledi; bu adalar, kıyıdan az uzaklıkta ve karasuları içinde bulunan ufak adalarla, büyük adaları kapsamaktadır. Karasuları içindeki ufak tamamlayıcı birer parçası olduklarından, bu adaların Türkiye'nin egemenliği altında konulmaları kesin olarak zorunludur. Kaldı ki, bunlar Türk karasuları içinde bulunduklarına göre, bunların, Türk egemenliği altında olmaları da gerekmektedir[509].

---

[509] A. Afetinan, **A History of the Turkish Revolution and Turkish Republic**, Ankara, 1981, s. 130.

Büyük adalara gelince, kaderi 17/30 Mayıs 1913 tarihli Antlaşma uyarınca Büyük Devletlerce tespit edilmesi gerekli olan Bozcaada ve İmroz üzerinde Türkiye'nin hakları, aynı Devletlerin 14 Şubat 1914 tarihli ortak notalarıyla doğrulanmıştır; bu yüzden, bu iki ada Türk egemenliği altına konulmuş bulunmaktadır.

Öte yandan, Türk kıyısı ile Boğazların yakınında bulunan Semadirek (Samothrace) Adası'nın da, Türkiye'de kalması gereklidir ve hak gözetirliğe uygundur.

Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya (Lemnos, Mitylène, Chio, Samos et Nikaria) adaları, büyük devletlerce Yunanistan'a bırakılmıştır; Türkiye'nin güvenliği bakımından bu adalar hayatî bir önem taşımaktadırlar. Üstelik, bu yüzden, bu adaların ekonomik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi de Küçük Asya ile birleşmelerini zorunlu kılmaktadır. İşte bu yüzden, (Büyük) Devletlerin bu adalara ilişkin olarak aldıkları kararı Türkiye kabul etmemiştir. Bu adaların kaderini saptama işinin Büyük Devletlere bırakılmış olması, bu işte ilgili tarafların çıkarlarına uygun bir karar alınması şartına bağlıydı. Büyük Devletlerce teklif edilen çözüm, bu şartı yerine getirmediği için, Türkiye'yi tatmin edememiştir.

Yunanistan'ın, yakın zamanlarda bütün dünyaca öğrenilen, Anadolu üzerindeki emperyalist emelleri, Anadolu'da bir Yunan İmparatorluğu kurmak için kendi ülkesinde yapmacık tutkular yaratan bir Yunanistan elinde, adları yukarıda belirtilen bu adaların nasıl bir tehlike yaratacağını Türkiye'ye göstermiştir.

Böyle olunca, genel barış yararına, bu adaları tüm olarak askerlikten arındırma yükümünün benimsenmesi zorunludur. Bu adalarda bulunan istihkamlar ve bataryalar yok edilmeli ve silâhları sökülmelidir, gelecekte de oralarda hiçbir yeni tahkimat yapılmamalıdır. Bu adalardan hiçbiri deniz üssü olarak kullanılmamalıdır. Bu adalara uçaklar getirilmemeli, uçaklar için buralarda sundurmalar (hangarlar) yapılmamalıdır. Söz konusu adalarda asayişi sağlamaya yetecek sayıda jandarmadan başka, hiçbir silâhlı kuvvet bulundurulmamalıdır. Bundan başka

bu adalar halkı, kışkırtıcılara yataklık etmemeli, kaçakçılara sığınak olmamalıdır. Son olarak, bu konularda kabul edilecek yükümlerin her zaman yürürlükte tutulacağı konusunda Türkiye'ye garanti verilmelidir.

İsmet Paşa'ya göre, bu adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olmalıdır[510].

2-Türk Boğazları Meselesi

Boğazlar Meselesi, bir Rus-İngiliz tartışma konusu olarak diğer konulardan farklı bir mahiyet almış ve Lord Curzon, İsmet Paşa ile olduğu kadar Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin ile de çatışmıştır[511]. Konferansta ilk olarak, Türk görüşünü açıklamaya davet edilen İsmet Paşa, genel bir konuşma yapmış, diğer delegelerin görüşlerini dinlemedikçe teferruatlı görüş açıklaması yapmaktan kaçınmıştır.

Boğazlarla ilgili genel görüşmede Lord Curzon, konferansa sunulan en önemli meselelerinden birinin, Boğazlar meselesi olduğunu belirtmiştir. Bu, sadece son zamanlarda savaşa tutuşmuş olan Devletlerle Boğazların yakın komşuları olan bütün dünyayı ilgilendirmekteydi. Uluslar arası bu büyük yol, son yüzyıl içinde yapılmış çeşitli antlaşmalara konu olmuştur.

Ancak Çanakkale ve Karadeniz boğazları, Türk devletinin egemenliği altındaki topraklarda bulunduğu için, Türkiye'nin bu sorunla çok ilgili bulunduğu, bu konunun Türkiye için özel bir önemi olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu yüzden, TBMM Temsilci Heyeti, genel barışı sağlam bir temele oturtabilmek için, bu soruna söz konusu bütün meşru çıkarları uzlaştırabilecek bir çözüm bulunmasını dilemektedir. Bu konuda Türk Hükûmetinin görüşü, dört yıl önce Misâk-ı Millî'de de belirtildiği üzere şöyledir:

Halifeliğin bulunduğu yer, Sultanlığın başkenti ve Osmanlı Hükûmetinin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Deni-

[510] **Lozan Barış Konferansı I,** s. 100-101.
[511] Şimşir, **Lozan Telgrafları I,** s. 248.

zi'nin güvenliği her türlü saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla Akdeniz (Çanakkale) ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaretine ve uluslar arası ulaşıma açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki Devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerli olacaktır[512].

Boğazlar konusunda Misâk-ı Millî'nin dördüncü maddesi şöyle diyordu:

"Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve payitahtı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükûmet-i Osmaniye olan İstanbul şehri ve Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münâkalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir." Böyle bir metnin, Boğazların harp gemilerine açıklığının derpiş etmediği aşikardı.

Lozan'da Boğazlarla ilgili olarak üç farklı görüş çarpışmıştır. Birbirinden ayrı bu tezler şöyledir:

1-Müttefiklerin Görüşü: Boğazların, hem ticaret, hem de harp gemileri için mutlak olarak açık olması; bu açıklığın teminatı olarak boğazın iki tarafını askersizleştirilmesi; milletlerarası bir idarenin bu işi idare ve kontrol etmesi.

2-Rusya'nın Görüşü; Boğazların sadece ticaret gemilerine açık olması, bütün hap gemilerine kapalı tutulması; Türkiye'nin Boğazları tahkim etmesi.

3-Türk Görüşü; Misâk-ı Millî'nin dördüncü maddesine uygun olarak, İstanbul ve Marmara'nın emniyeti şartı ile Boğazlardan geçiş serbestisi.

İsmet Paşa, 8 Aralık 1922 günkü oturumda beklenen görüşünü açıkladı. Yaptığı konuşmada, beş asırdan beri Boğazların sahibi olan Türklerin, hiçbir zaman, dostlarını veya düşmanlarını, Boğazların şu veya bu suretle müdâfaasına yöneltilebilecek tenkitlerin, ancak devletlerce konmuş olan kaidelere yöneltilebi-

[512] **Lozan Barış Konferansı I,** s. 133.

leceğini, yani bu kaidelerin Türkler tarafından tatbikine karşı ileri sürülemeyeceğini söylemiştir.

İsmet Paşa, Boğazlara tatbik edilmesini istediği usulü 3 esasta toplamıştır:

1-İstanbul ve Marmara'nın emniyeti için, denizden ve karadan gelecek baskınlara karşı teminat verilmesi.

2-Harp gemilerinin, Boğazlarda ve Karadeniz'de bir tehlike yaratmamaları için tahdit edilmeleri.

3-Harp ve sulh zamanlarında ticaret gemilerinin serbest geçişi[513].

İsmet Paşa'nın bu sözleri üzerine Çiçerin, konuyla ilgili özetle şu görüşleri belirtmiştir:

"...Karadeniz boğazında Marmara denizinde ve Çanakkale Boğazında barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest kalması kesin bir şekilde ve hiçbir kısıtlama konulmadan sağlanmalıdır. ...Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının gerek barış zamanında gerekse savaş zamanında Türkiye'den başka bütün devletlerin savaş gemileriyle, silâhlı gemilerine ve askerî uçaklarına sürekli olarak kapalı bulunması zorunludur. ... kendilerinin teklif ettikleri sistem olarak, konferansta temsil edilmekte olan Devletlerce, geçmişte her zaman kabul edilmiştir[514].

Boğazlarla ilgili olarak 6 Aralık 1922 tarihli oturuma ABD, İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven krallığı, Bulgaristan, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ile Türkiye katılmıştır.

Lord Curzon yaptığı konuşmada Müttefiklerin tekliflerini, ana çizgileriyle ve iki bölüme ayırarak ifade etmiştir:

1-Ticaret gemileriyle savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin düzenlenmesi.

2-Boğazların kıyılarında askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması.

---

[513] **Türkiye Dış Politikasında...**, s. 53.
[514] **Lozan Barış Konferansı I**, s. 134-135.

Ticaret gemileri bakımından, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, bayrak ve yük ne olursa olsun, hiçbir işleme, hiçbir resim ya da harca (taxe ou change) bağlı bulunmaksızın, hem barış hem de savaş zamanında tam bir geçiş serbestliği olacaktır. Savaş zamanında, Türkiye savaşa katılırsa -savaş kaçağı eşya, asker ya da düşman uyruğu sivil yolcular taşıyarak Türkiye'nin düşmanlarına herhangi bir yardımda bulunmamak şartıyla- tarafsız gemiler için tam geçiş serbestliği bulunacaktır.

Düşman gemilerinin Boğazları kullanmalarını önlemek üzere Türkiye'nin alacağı tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçmesini aksatacak nitelikte olamayacaktır.

Savaş gemileri bakımından, barış zamanında bir Türk limanında herhangi bir Devletin savaş gemilerinin sayısını ve kalış sürelerini kısıtlama dışında, hiçbir formalite olmaksızın ve herhangi bir harç ya da resim alınmaksızın bayrağı ne olursa olsun, bütün gemiler için tam geçiş serbestliği olacaktır. İmzacı devletler, Boğazların sularıyla Marmara Denizi'nde elçilik gemileri (stationnaires) bulundurmalarına ilişkin olarak savaştan önce yararlandıkları haktan eskiden yürürlükte olan şartlar içinde gene yararlanacaklardır.

Savaş zamanında Türkiye tarafsız kaldığı sürece savaş gemileri için barış zamanındaki gibi tam bir geçiş serbestliği olacaktır.

Savaş zamanında Türkiye savaşa katılırsa, yalnız tarafsız savaş gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır.

Askerlikten arındırma hususunda müttefiklerin teklifi şöyledir:

"Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarıyla Marmara Denizi sularının deniz işaretleriyle donatılmasını ışıklandırılmasını ve sağlık bakımında korunmasını, askerlikten arındırılmasını ve karadaki bölgelerin denetim ve teftişini sağlamak üzere, gerekli teknik servisleri de bulunan bir uluslar arası komisyon kurulmalıdır. Bu komisyon, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden her birisinin ve Akdeniz ticaretinde özel olarak ilgili bulunan Fransa, İngiltere, Japonya, İtalya, Rusya, ABD, Türkiye, Ro-

manya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Bulgaristan'ın atayacakları birer temsilcilerinden kurulu olacaktır. Türk temsilcisi, komisyonun sürekli başkanı olacaktır. Bu komisyonunun tam olarak nasıl kurulacağı ve hangi kurumun (Milletler Cemiyeti ya da başka bir kurum) koruyuculuğu altında çalışacağı ileride düşünülecektir"[515].

Görüşmelerde ABD adına görüş bildiren M. Child, Boğazlar Meselesi konusunda öngördükleri çözümün, Hükûmet programları ile aynı olduğunu ve bu çerçevede hiçbir ulus için özel ayrıcalıklar olmaksızın, tam ve değişmez bir serbestlik istemekte olduklarını belirterek dünya ticaretini hiçbir ulusun engellememesi gerektiğini söylemiştir[516]. Ayrıca Karadeniz'in serbestliği hususunda silâhsızlandırmayı ancak savaş gemilerinin barışçı dolaşımlarının gerekli olduğunu da vurgulamıştır. Yani Boğazlar Meselesi hususunda Müttefiklerin görüşü, Curzon'un ifadesiyle şöyle formüle edilmiştir: Bir yandan, ticaret gemileri için hiçbir işlem ve kısıtlama olmaksızın tam bir gidip-gelme ve geçiş serbestliği; öte yandan da ilgili devletlerin güvenlik koşullarına ve egemenlik haklarına saygıyla birlikte, bu serbestliği sağlamak üzere zorunlu olan garantiler[517].

İsmet Paşa, ileri sürülen bu görüşlere cevap vermeyi, incelemelerini tamamladıktan sonrası için uygun görmüştür.

18 Aralık 922 tarihli Boğazlar Rejimini inceleme komisyonunun oturumunda, İsmet Paşa, Boğazların askerlikten arındırılması konusundaki hükümleri, Türk temsilcilerinin şu kesin şartlarla kabul ettiklerini açıkça kullanmak istediği savunma araçları ve uygulamak istediği usuller bakımından bu hükümler dışında ne şekilde olursa olsun hiçbir sınırlama olmaması, öte yandan da Trakya'da askerlikten arındırılmış Türk sınırının tam bir garanti altına alınmış bulunması.

---

[515] **Lozan Barış Konferansı I**, s. 146-149.
[516] **Lozan Barış Konferansı I**, s. 151.
[517] **Lozan Barış Konferansı I**, s. 153.

İsmet Paşa'nın askerlikten arındırma tasarısında yapılmasını istediği değişiklikler aşağıdaki düşüncelere ve ayrıntılara dayanmaktadır:

1-"Marmara Denizi" sözü "Boğazlar" teriminin kapsamından çıkartılmalıdır.

2-Askerlikten arındırılmış bölgeler dışında, Türkiye'nin Marmara Denizi'nde kullanmak isteyeceği savunma araçlarında hiçbir kısıtlama yapılmamalıdır.

3-Semadirek, İmroz ve Bozcaada adaları, Çanakkale Boğazının tamamlayıcı parçalarıdır; böyle olunca bunlar ne yoldan olursa olsun, yabancı bir Devletin egemenliği altına konulamazlar.

Bundan başka, Limni'de bir Yunan donanmasının bulunması Boğazlar rejimini tehdit edecektir. Bu yüzden Limni üzerinde egemenlik sorununu tartışma hakkını bütünlüyle saklı tutmakla birlikte Türk temsilci heyeti, bu adanın kıyılarında Yunan donanmasının bulunmasını hiçbir şekilde kabul edemez".

İsmet Paşa bu ifadeleriyle sadece geçiş serbestliğiyle askerlikten arındırma konularına ilişkin bulunduğunu söyledi. Boğazlar komisyonu ile garanti sorunlarına ilişkin Müttefik tekliflerini gündeme getirmemiştir. Daha sonra ele alacaktır.

İsmet Paşa, komisyonunun geçiş sorunundan başka bir sorunla uğraşmaması gerektiğini, Türk devletinin egemenlik alanına giren işlere karışmamasını belirtmiştir. İsmet Paşa, siyasal garantinin etkili olmasına büyük önem vermektedir. Çünkü Türkiye, Boğazların savunulmasından vazgeçmekle, genişliği kestirilemeyecek bir fedakarlığa katlanmaktadır. İstenilmekte olan askerlikten arındırmanın, Türkiye'nin güvenliğine zarar vermeyeceğini ve varlığına karşı bir tehlike kaynağı olmayacağını göstermek için devletlerin garantiler vermeleri gerekmektedir[518].

Rusya'nın karşı önerileriyle birlikte Boğazlar Meselesi konferansın imzalanmasına kadar devam edecektir.

---

[518] **Lozan Barış Konferansı I**, s. 237-238.

3-Azınlıklarla ilgili meseleler

Azınlıklar meselesi, Lozan Konferansı içtüzüğünün 5.maddesi gereğince kurulan 3 komisyondan ikincisi, yani "Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonunda" görüşülecekti. Ancak, meseleyi Lord Curzon'un ele almasıyla konu Birinci Komisyonda görüşülmüştür. Azınlıklar sorunu ilk defa, 12 Aralık 1922 de toplanan Arazi ve Askerlik Komisyonunda görüşüldü. Genellikle bir gün öncesinden heyetlere tebliğ edilen toplantı gündemi, bu defa Türk delegesine ancak o gece yarısı tebliğ edilebilmişti.

13 Aralık 1922 günkü toplantıda söz alan İsmet Paşa azınlıklarla ilgili şunları söyledi:

"Türk Milleti, azınlıklara medenî âlemin kabul ettiği hakları tanır. Fakat kendi istiklalini, kayıt altına koyacak hiç bir yeni teklifi kabul edemez. Azınlıkları kurtarmanın en iyi yolu, onları hariçte lekeleyecek münasebetlere tahrik etmemek, bu münasebetlerden kurumaktır. Bunlar hariçten gelecek bir şefkate dayanmamalıdırlar. O zaman hepsi sulhtan sonra Türk vatandaşları ile bir arada yaşarlar. Türkiye'de kalmak isteyen Ermeniler Türk vatandaşlarıyla kardeşçe yaşayabilirler. Ancak Türk toprakları herhangi bir Ermeni yurdu için parçalanamaz. Ne şark vilayetlerinde, ne Kilikya'da Anavatandan ayrılması mümkün yer yoktur. Zaten Türkiye, bu gün mevcut Ermeni Cumhuriyeti ile muahedeler akdetmiştir. Diğer bir Ermenistan'ın vücut bulabileceğini Türkiye hayalinden bile geçirmez. Azınlıkların gidip gelmeleri ve malları meselesi ise, Türk kanunlarının halledeceği bir iştir. Azınlıklar için kontrol veya mümessil gönderilmesi Türkiye'nin dahilî işlerine müdahale teşkil edeceği için asla kabul edilemez. Azınlıkların himayesini Türk bütünlüğüne ve istiklâline halel verici bir bahane olarak kullandırtmayız"[519].

13 Aralık toplantısında bir Azınlıklar Alt komisyonu kuruldu. Ertesi gün ilk toplantısını yapan Alt komisyona, bir defaya

[519] **Türkiye Dış Politikasında...**, s. 94-95; Şimşir, **Lozan Telgrafları I,** s. 215 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.no: 90)

mahsus olmak üzere bütün delegeler girdi ve İsmet Paşa'nın cevabı bu komisyonda dinlendi. Bu, konferansın o zamana kadar dinlediği nutukların en kuvvetlisi idi. Lord Curzon'un bir gün evvelki sözlerine cevap veren İsmet Paşa: "Cemiyet-i Akvam'a girmeyi hiçbir zaman reddetmedik, barış yapıldıktan sonra gireriz" dedikten sonra Lord Curzon'un Türkiye gibi büyük bir memlekette Ermeniler için bir parça yer yok mu? Sözüne atfen memleketleri Türkiye'den çok büyük olan memleketler vardır. Hem de Türkiye'den yeni ayrılan topraklarda çok büyük yerler vardır. Türk olarak geriye kalan ülke hiçbir parçalanma kabul edemez. Şark vilayetlerindeki ahali yerlerini kimseye veremez. Lord Curzon, mühim azınlıkların yaşadığı birçok memleketleri bulunduğundan, Milletler Cemiyetinden korkmadıklarından ve ellerinin temiz olduğundan söz etmiştir. Türkiye'nin de Milletler Cemiyetinden korktuğu ileri sürülemez. Türkiye sulhtan sonra Milletler Cemiyetine girecektir. Müslüman olmayan azınlıklara ise ancak Avrupa devletlerinin kabul ettiği esaslara göre hak tanıyacağız"[520] sözleriyle Türk heyetinin bu konudaki düşüncesini özetlemiştir. Azınlıklara ait liseden mezun olanların, Türk üniversite ve yüksekokullarına girebilmeleri için bir Türk lisesinde olgunluk sınavına girme şartı getirildi. Anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise olmak üzere azınlık okullarının toplam sayısı 118[521] (1931 yılı itibariyle) civarındadır.

4-Malî ve İktisadî Meseleler (Tazminat ve Tamirat Meselesi)

Lozan Antlaşmasının iktisadî hükümlerini kapsayan Bölümü, diğer hükümlerden çok daha çetin mücadeleler neticesinde elde edilmiş olması dolayısıyla, Antlaşmanın en önemli kısmını teşkil etmektedir.

---

[520] **Türkiye Dış Politikasında...,** s. 96; Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 215.
[521] Cemal Avcı, **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Ankara, 2000, s. 141-142.

İlk toplantıda, Osmanlı Düyûn-ı Umumiyesi, işgal masrafların ödenmesi, tamirat borçları gibi genel malî meselelerin bir alt komisyonda incelenmesine karar verildi. Lord Curzon tarafından kaleme alınan öneriler arasında, Türklerin Yunanlılardan isteyecekleri savaş tazminatının reddedilmesi de yer alıyordu. Curzon'un önerilerine karşılık Fransız Devlet Başkanı Raymond Poincare, "Türkiye'den savaş tazminatı isteğinde direnilmesini ve Yunanlıların Türklerden tazminat istemelerinden vazgeçmelerine karşılık Türklerin de Yunanlılardan tazminat istememeleri gerektiğini öne sürmekteydi[522]. Tâli Komisyon çalışmalarına başlamadan evvelki genel toplantıda, İsmet Paşa tamirat meselesiyle ilgili olarak Türk tezini izah etti. Türk delegesi özetle şöyle diyordu:

1-Türkiye'den askerî işgal masrafı istenemez; aksine, Türkiye, uğradığı hasarların tazminini istemekle haklıdır.

2-Sivil halkın uğradığı harp zararları tazmin edilmelidir.

3-Yunan ordusunun İzmir'i işgalinden yenilmesine kadar sebep olduğu bütün tahripler tamir ve tazmin edilmelidir.

İsmet Paşa'nın bu tezine cevap veren Venizelos, Yunanistan'ın İzmir'e kendi teşebbüsü ile değil, müttefik devletlerin isteği üzerine girmiş olduğunu, Anadolu ve Trakya'dan kaçan yüz binlerce Rum'un iaşe, nakil ve iade masraflarının ise askerî alanda görülen zararların birkaç misline ulaştığını, 1916 yılından beri harp halinde bulunan Yunanistan'ın tazminat ödemesinin maddeten imkânsız olduğunu söyledi. Aynı günkü toplantıda, Fransız Delegesi Barrère'in askerî işgalleri Mondros Mütârekesi'nin 7. Maddesine dayandırmak istemesine karşılık olarak İsmet Paşa, Türkiye'nin Lozan'daki durumunu Mondros Mütârekesi'ne değil, Mudanya Mütârekesi'ne müstenit olduğunu hatırlattı.

Maliye Alt Komisyonu'nun 2 Aralık 1922 günkü oturumunda, Türk delegeleri Hasan ve Hamit Beyler, işgal masraflarının Türkiye tarafından ödenmesinin hiçbir şekilde mümkün

[522] Sonyel II, s. 299-300.

olmadığında ısrar ederek, tamir masraflarının ancak mütekabiliyet esasına dayanarak ve sadece kanunlara aykırı hareketlerden doğrudan doğruya doğan zararlara inhisar ettirilmek ve yalnız Türkiye'ye değil, Osmanlı İmparatorluğunu paylaşan diğer devletlere de teşmil edilmesi şartıyla kabul edilebileceğini belirttiler. Yunalılar tarafından Türklere ve mallarına verilen zararların tümünün ise tazmin edilmesi hususunda ısrar ettiler[523].

İngiltere'nin temsilcisi tıpkı Lloyd George gibi Türk düşmanlığı ile bilinen ve o sırada Hariciye Vekili olan Lord Curzon idi. Lord Curzon aynı zamanda Musul Petrol işletme şirketinin de idare heyeti başkanı idi. Lord Curzon ile Yunan temsilcisi Venizelos Türk heyetine çok zorluk çıkarıyorlardı. İki hafta dostça süren görüşmeler, ikinci haftadan itibaren çıkmaza girmeye başladı. İhtilafa düşünülen konular Musul meselesi ile İstanbul'un boşaltılması, Osmanlı borçları ve kapitülasyonlar meseleleri idi[524]. Bu anlaşmazlık had safhaya gelince Türk heyeti 4 Şubat 1923'de Ankara'ya döndü. Bu arada Yunanistan ile 30 Ocak 1923'de esirlerin mübadelesi hakkında bir anlaşma imzalandı.

Bütün bu gelişmelerin ışığında Lozan Konferansının birinci bölümünde Türkiye'ye kabul ettirilmek istenen şartlar şu şekilde özetlenebilir;

1-Edirne'nin istasyon mahallesi, Karaağaç, Yunanlılara bırakılacak

2-Karadeniz'den Akdeniz'e kadar Türkiye ile Bulgaristan ve Yunanistan sınırları askersiz hale getirilecek

3-Türkiye-Irak sınırının nasıl olacağı hususu milletler cemiyetine bırakılacak

4-Türkiye'ye geri verilen İmroz (Gökçe ada) ve Bozca ada ile, Yunanlılara verilen Sakız, Sisam, Limni, Midilli ve

---

[523] **Türkiye Dış Politikasında...**, s. 104-105.

[524] Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s. 291 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.No:154, 155).

Nikarkarya (Semadirek) adalarının askersiz olması kabul edilecek.

5-1912'den beri askıda bulunan Rodos ve On iki Adanın İtalyanlara bırakılması kabul edilecek.

6-İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının iki yakasından on beş kilometre derinliğindeki bölgelerin askersiz olması Trakya'daki sekiz binlik Türk jandarma sayısının beş bine indirilmesi kararlaştırıldı.

7-İstanbul'da on iki bin asker bulunduracak olan Türkiye'nin boğazlar Komisyonuna başkanlık etmesi ve Boğazlardan geçişin serbest bırakılması kabul edilecek.

8-Kapitülasyonların kaldırılması kabul edilecek.

9-Azınlıklara verilen hakların Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kefaletinde tanıyacaktır.

10 Türkiye'nin Osmanlı borçlarından hissesine düşen On beş milyon altın lirayı otuz yedi yıl içinde ödeyecekti.

11-Türkiye, Yunanistan'dan harp tazminatı istemeyecekti.

20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 arasındaki Lozan Konferansında İngilizlerin Yunanistan'ı açıkça himaye etmesi ve Türkiye üzerindeki baskısı, Batı Trakya'nın Yunanistan'a kalmasına ve milyarlarca lira maddî ve ondan daha acı manevî zararlar vererek Batı Anadolu, Marmara ve Doğu Trakya'yı harabeye çeviren Yunanlılardan harp tazminatı alınmasını imkânsız hale getirdi.

Misâk-ı Millî'ye göre Millî hudutlar içinde kalan Musul-Kerkük bölgesi ile ilgili karar askıda kaldı. Ve Batı Trakya meselesi de Türkiye aleyhinde neticelendi. Yine Misâk-ı Millî'ye göre bizde olması icap eden Hatay, Halep ve civarı ise 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması ile Fransızlara bırakılmıştı.

Bu gelişmelerden sonra İngiltere ve Fransa'da kamuoyunun baskısı ile Türk heyeti yine Lozan'a davet edildi. Türk heyetinde sadece müşavirlerden bazıları değişmişti. İngilizlerle İtalyanların baş murahhasları değişmişti. Amerika bu sefer bir üye ile görüşmelere katıldı. İkinci Lozan görüşmeleri üç komisyon

halinde devam etti. 24 Temmuz 1923 günü Lozan Üniversitesi'nin salonunda imzalandı.

Lozan Konferansı sırasında en büyük münakaşalardan biri de Ermeni Meselesi üzerinde oldu. Bilhassa İngiltere'nin öncülüğü ile Anadolu'daki yine bir kısım topraklar üzerinde bir Ermenistan kurulması istenmişti. Doğu Anadolu'da veya Suriye sınırlarında (Adana, Maraş ve Antep'te) dünyanın dört bir yanına dağılan Ermeniler için "yurt" verilmesinde Fransızlar da ısrar ediyorlardı. Türk heyeti böyle bir teklifi müzakere dahi etmeyeceklerini çok kat'î bir şekilde beyan ederek uzun münakaşalardan sonra konferans gündeminden böyle bir maddeyi çıkarmışlardı[525].

Devletler, İsmet Paşa'ya barışın tehlikede olduğunu anlatarak, tazminat bedelinden vaz geçmesi gerektiğini şu gerekçelerle istediler:

1-Tamiratın verilmesi muâhedeye yazılsa bile Yunanistan para veremeyecektir. Her yerde böyle olmuştur.

2-Türkiye'nin Meriç'i geçmesi, bütün balkanlarda endişe ve itimatsızlık uyandırıyor.

3-Yunanistan Trakya'ya girmek ve İstanbul'u almak kararındadır.

4-Hayalî bir tazminata mukâbil, maddî bir menfaat olarak Meriç'in ötesinde Karaağaç ve civârı Türkiye'ye verilmektedir. Manevi olarak da Yunanistan mesul olduğunu prensip itibariyle kabul etmektedir."[526]

Yunan delegeleri, 24 Mayıs'ta konferansta, tamirat konusunda anlaşmaya varılamazsa, iki güne kadar konferansı terk edeceklerini açıklıyorlardı. Fakat iki gün geçmeden İtalyan ve Fransızlar Türkiye'den savaş tazminatı istemekten vaz geçtiklerini açıklamışlardır. Bu durum, İsmet Paşa'ya Yunan tazminatı konusunda, Ankara'nın talimatı dışında bir uzlaşma fırsatı veriyordu. Bu uzlaşmaya göre, İsmet Paşa, Yunanistan'ın Tür-

[525] Şimşir, **Lozan Telgrafları I,** s. 210 vd.
[526] M. Cemil (Bilsel), **Lozan**, C. II, İstanbul, 1933, s. 211.

kiye'ye savaş tazminatı ödemesi sorumluluğunu kabullenmesi ve Karaağaç'ı geri vermesine karşılık Yunan tazminatının nakit para olarak ödenmesini istemekten vaz geçiyordu[527].

Meselenin bu şekilde halledilmesinin önemi, Yunanistan'a antlaşmada tamir mesuliyetinin yükletilmiş olması ile Karaağaç, Edirne Durağı ve Bosna Köyü'nün Türkiye'ye verilmesinin sağlanması olarak ifâde edilebilir[528].

Lozan'da Türkiye'de yerleşmiş Rum Türk teb'ası ile Yunanistan'a yerleşmiş Müslüman Yunan tebaasının mübâdele edilmesi kararlaştırılmıştır. Mübâdele edilen kimseler devletinin izni olmadıkça Türkiye ve Yunanistan'a tekrar yerleşemeyeceklerdi. Mübâdeleden İstanbul'daki Rum halkı ile Batı Trakya'daki Türk halkı istisna edilmiştir[529].

Venizelos'un konferansta söylediğine göre, değişme 350.000 Türk almak için 1.600.000 Rum'un çıkarılmasından ibarettir. Yine konferansta Lord Curzon'un söylediğine göre: bu 1.600.000 Rum'dan Konferans sırasında ancak 500.000 kişi kalmış; 900.000'i İzmir'in istilâsı üzerine ve 200.000'i mütârekeye kadar olan müddette çıkmış, 250.000'i Trakya'dan kaçmıştır. Naklolunanlar 384.000 Türk, 149.851 Rum'dur[530]. Savaştan önce nüfusunun %20'si Gayr-i Müslimlerden oluşan Anadolu, Lozan Antlaşması sonucunda %98'i Müslüman bir toprak haline gelmiştir[531].

Zaferden sonra İzmir, iç ve dış göçler sebebiyle tam bir mültecî şehri durumuna gelmiş, Rumlardan arta kalan terk edilmiş mallardan bir pay alabilme amacıyla İzmir'e yönelik yoğun bir göç yaşanmıştır. Mübâdele edilinceye kadar Yunan baskı ve zulmünden kaçan Adalar ve Makedonya Türkleri Türkiye'ye ilticâ etmiştir. İzmir'e dışarıdan gelen bu insanların sayısı, İzmir'in nüfusunu bir-iki kat artırmış, 32.000'e yakın

---

[527] Sonyel II, s. 344-345.
[528] Bilsel II, s. 208.
[529] Bilsel II, s. 293.
[530] Bilsel II, s. 295.
[531] William Hale, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, İstanbul, 2003, s. 48.

mübâdil göçmenin de İzmir çevresine yerleştirilmesi düşünülmüştü. Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Rumlardan kalan emvâl-i metrûke tabiatıyla mübâdil göçmenlerin iskânı için yeterli olmamıştır[532].

Kara sularımız içindeki ufak bir kayalık olan Meis Adası'nın Türkiye'ye ait olduğunda ısrar edilmişse de İtalyanlar burayı işgallerinde tutmakta direnmişlerdi. Ayrıca Tuna Irmağı yatağındaki Adakale'nin 1878 Berlin Antlaşması'nda Romanya'ya bırakılmayıp Türk Nahiye müdürünce 1918'e kadar idare edilmesi ve Mütâreke döneminde İstanbul'a gelen Nahiye müdürünün dönüşünde Romen Hükûmetince Adakale'ye sokulmaması keyfiyeti dile getirilmişken ahalisi Türk ve beş bin nüfuslu olan Tuna ağzındaki Adakale de Romanya'nın ısrarı üzerine ona bırakıldı.

Lozan muahedesini sırasıyla, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika devletleri imzalamıştır. Boğazlara ait bölümünü ise Sovyet Rusya temsilcisi İstanbul'da imzalamıştır.

Bütün müzakerelere katılan Yugoslav heyeti Osmanlı borçlarından hissesine düşeni kabul etmemiştir. Konferans sırasında bütün Osmanlı borçlarını Türkiye'ye ödetmek isteyen müttefiklere karşı sürülen teze karşı, Osmanlılar bu borçları aldığı zamanki topraklarının tamamı Türkiye'de olmadığına göre Türkiye de bütün borçlardan mesul olamazdı. Türk tezi "Ya o toprakları bize verin bizde bütün borçları kabullenelim veya o borçlardan bugün elimizde kalan topraklara göre hissemize düşeni öderiz" şeklinde olmuştu. Müttefiklerin söz konusu toprakları Türkiye'ye vermeye yanaşmaları mümkün değildi. O zaman da ikinci şıkkı kabul etmek zorunda kaldılar. Fakat eski Osmanlı toprakları üzerinde kurulan yeni devletler bunu kabul etmediler. Osmanlı Devleti'nin 170.000.000 sterlin tutarındaki borcu iptal edilmişti. Osmanlı borcunun Türkiye'ye düşen payı 84.800.000

---

[532] Bu hususta geniş bilgi için bkz. Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Emvâl-i Metrûke ve Fuzûli İşgal Sorunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V, S. 15, (Temmuz, 1989), s. 691 vd.

altın liraya (78.000.000 sterlin) sabitlenmişti[533]. Borcun geri kalan kısmı 1914 yılında Osmanlı Osmanlı Dveleti dahilinde olan diğer bağımsız devletler arasında paylaştırılmıştı. 1881 yılında kurulan ve yabancı denetiminde bulunan Duyûn-ı Umumiye idaresi de kapatılmıştı. Zaten Batılıların borçlar ilgili olarak, böyle bir konuda ısrarı da beklenemezdi.

Lozan muahedesi maddeleri TBMM'de görüşülmeye geldiğinde Türkiye'de de bir kabine değişikliği oluyordu. Daha önce başvekil olan Rauf Bey Lozan görüşmeleri sırasında I. Murahhas İsmet Paşa ile arası açıldığından dolayı istifa etmişti. Lozan Antlaşması'nı görüşen meclis nihayet 213 evet 14 hayır oyuyla antlaşmayı tasdik etti.

5-Lozan Antlaşmasının Hükümleri

Yunanlılar ile imzalanan kısım:

1-Mudanya Mütârekesi'ne göre sınır çizildi. İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye verildi. Sınır, Meriç'in iki kıyı ortasından geçen bir çizgi sınır kabul edildi. Harp tazminatı olarak Karaağaç Türkiye'ye verildi.

2-Sisam, Sakız, Midilli, Limni ve Semadirek adaları askersiz olmaları şartıyla Yunanistan'a bırakıldı. (Bugün bu şart Yunanlılar tarafından bozulmuş ve bu adalar silâhlandırılmıştır)

3-İstanbul Rumlarına karşılık Batı Trakya Türkleri Millî hars ve mekteplerini Türkçe olarak devam ettirecekler Yunanistan onların azınlık haklarına riayet edecektir.

4-İstanbul'daki Rum-Ortodoks patrikhanesi yine İstanbul'da kalacak ve dokunulmazlığı olacaktır. İstanbul Rumları yayın, okul açma, hastane ve vakıf işlerinde serbest olacaklar, Türk mahkemelerinde kendi dilleri ile ifade vermelerine engel olunmayacak, dinî tatillerinde mahkemeye çağrılmayacaklardır. Bu hakların hepsi Batı Trakya'daki Türkler için de geçerlidir[534].

---

[533] Hale, ...,s. 48

[534] Bu da Batı Trakya'daki Türklere kat'iyyen tatbik olunmamış hatta tam aksine hareket edilmiştir. Bir diğer husus da şudur: 1960 Yassı Ada Mah-

Bulgaristan ile imzalanan maddeler:

Karadeniz'de Rezve deresi sınırına kadar gelen 1913 sınırı aynen kabul edilmiştir.

İtalya ile imzalanan maddeler:

1-1912'den beri işgal altındaki Rodos ve on iki ada ile yanlarındaki adacıklar ve karasularımızdaki Meis Adasının İtalyanlara verilmesi kabul edilmiştir.

2-Türkiye'nin Trablusgarp ve Bingazi (bugünkü Libya) üzerinde artık hiçbir hakkı kalmadığı ve oraların İtalyanlara verilmesi kabul edilmiştir.

İngiltere ile imzalanan maddeler:

1-Mısır ve Sudan üzerindeki Türk haklarından 5 Kasım 1914 tarihinden geçerli olmak üzere vazgeçilmiş ve buralar İngilizlere verilmiştir.

2-Filistin, Sina, Yemen, Asir, Hicaz ve Irak ülkeleri üzerinde de artık Türkiye'nin hiçbir hakkının olmadığı kabul edilerek buralar İngilizlere verilmiştir. Ancak Misâk-ı Millî'nin birinci maddesine giren Musul-Kerkük ve Süleymaniye ile Erbil üzerindeki Türk iddiaları barışın tasdikinden sonra Milletler Cemiyeti'nin kararına göre Türkiye-Irak sınırı çizilirken göz önüne alınacaktır.

3-Kıbrıs adası 5 Kasım 1914'den beri İngiltere'ye terk edilmiş sayılacaktır. Türk tebaasından olan ahali iki yıl içinde ya İngiltere'nin veya başka bir ülkenin tabiiyetine geçmede ihtiyarî hakka sahiptir. İngiltere tabiiyetinden başka bir devletin tabiiyetini seçenler ise bir yıl içinde Kıbrıs adasını terk edecektir.

Fransa ile imzalanan maddeler:

1-20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması aynen kabul edilmiş Türkiye ve Suriye sınırı bu anlaşmaya göre çizil-

---

kemeleri sırasında bir mesele hakkında şahitlik yapması gereken Patrik Athenegoras, çok güzel İstanbul Türkçesi bildiği halde mahkemede Lozan Antlaşması'nın bu maddesini hatırlatarak "Ben Bizans Rumcası ile ifade vereceğim" demiş ve dediğini de yaparak tercüman ücretini bile Türk devletine ödetmiştir.

miş İskenderun ve Antakya'daki Türklere kültür muhtariyeti tanınmıştır.

2-Türkiye'nin Tunus ve Fas üzerinde artık hiçbir hakkı kalmamıştır. Bu ülkeler Fransa'ya verilmiştir.

Genel Hükümler

1-Kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Yabancı okullar, (İstanbul'daki Robert Kolej, İzmir, Tarsus ve Kayseri'deki Talas Amerikan Kolejleri ile Sen-Josef, Sen Benua, Sen Pulseri, Notre Dam De Sion Fransız mektepleri, İngiliz High School, İngiliz Kız Orta Mektebi, Alman Lisesi, Avusturya Lisesi, İtalyan Lisesi, Bulgar Lisesi) Türk Maarif Vekaleti müfettişleri tarafından teftiş edilebilecekler ve müdür muavinlerinden birisi Türk olacaktır. Yabancı hastahaneler ise (Alman, Amerikan, Fransız, Bulgar) sağlık bakanlığınca kontrol edilebilecektir.

2-Osmanlı borçları altın olarak değil, kağıt para olarak ödeme şekli de daha sonra da İngiltere ve Fransa ile kararlaştırılarak ödenecektir.

3-Çanakkale ve İstanbul boğazları bir karma komisyon tarafından idare edilecek, Boğazlardan gemilerin geçme şartlarını bu komisyon düzenleyecektir.

III. Bölüm

CUMHURİYET DÖNEMİ VE TÜRK İNKILÂBI

A-CUMHURİYET'İN KURULUŞU

1-Saltanatın Kaldırılması

Lozan Barış Antlaşması, Millî Mücadele Hareketi'nin askerî ve siyasî açıdan başarıyla tamamlanmasını, yeni Türk devletinin milletler arası toplulukta tanınmasını sağlayan önemli bir vesikadır. Genel olarak Misâk-ı Millî ilkelerinin gerçekleştiği Lozan sonrasında, millî devlet, siyasî, sosyal ve ekonomik alanda zorunlu hale gelen yeni bir teşkilatlanmaya gidecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın "Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymak" şeklinde tanımladığı Türk İnkılâbı'nda esas amaç, millî modern bir devlet hâline gelmek olarak tespit edilmiştir. Türk İnkılâbı'nda, batılı anlamda millî bir toplum yaratmada, nazarî de olsa, millîlik ile medeniliğin bir bütün olarak ortaya çıktığı ve birbirine bağlı iki kavram olduğu görülür[535]. Saltanatın kaldırılması kararı, Millî Mücadele tarihimizde önemli bir olay sayılmakla birlikte, ondan da öte Türk devlet

---

[535] Kemal Karpat, "Türkler (Cumhuriyet Devri)" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, MEB yayını, C. XII, İstanbul, 1988, s. 392.

geleneğinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Türk hakimiyet anlayışı köklü bir değişikliğe uğratılmış, milleti bizzat ve bilfiil egemenliğin kaynağı haline getiren anlayışa doğru adım atılmıştır.

Saltanatın kaldırılmasından sonra Cumhuriyetin ilânıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın "Medeniyet yolunda yürümek, muvaffak olmak hayatın şartıdır" prensibinin gerçekleşmesinde önemli bir adım atılmıştır. Cumhuriyetin ilânı ise her şeyden önce, kurulan yeni devletin bir "Millî Türk devleti" olduğunu ve devlet kültürünün Türk benliği ve gelenekleri üzerine kurulması gerektiğini ortaya koymuştur.

Cumhuriyet rejimi ve Türk millî devlet fikri Mustafa Kemal Paşa'nın en başta gelen temel inkılâpları olmuştur. Onun yaptığı diğer inkılâplar, bu temel inkılâpları tamamlayan yenilikler mahiyetindedir[536].

İtilâf Devletleri, 28 Ekim 1922'de Lozan'da toplanacak barış konferansına BMM. Hükûmeti'yle birlikte İstanbul Hükûmeti temsilcilerini de davet etmişlerdi. İtilâf Devletleri'nin bu davranışı Ankara ve İstanbul Hükûmetleri şeklinde iki ayrı otoritenin varlığını kabul ettirerek, ülkede ikilik yaratmak suretiyle Millî Mücadele Hareketi'ni başarısızlığa uğratmak amacını taşımaktadır. Ancak bu teşebbüs, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanan Büyük Millet Meclisi kararının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Tevfik Paşa, Sadrazam unvanıyla 29 Ekim 1922'de BMM Başkanlığı'na çektiği telgrafta Lozan görüşmelerine İstanbul Hükûmeti temsilcilerinin de katılımını talep etmişti. Mustafa Kemal Paşa, konuyu 30 Ekim 1922 tarihli BMM Genel Kurul görüşmelerine getirdi. Toplantıda iki ayrı görüş çarpışmıştır. Birinci grup milletvekillerinden Antalya Mebusu Rasih Bey (Kaplan), Hakkâri Mebusu M. Müfit (Kansu) Bey ve Sıhhıye Vekili Dr. Rıza Nur Bey'in dile getirdikleri görüş: "Babıâli ve padişahın hükümsüzlüğü" şeklindeydi. İkinci grup liderlerinden

[536] Karpat, "Türkler...", s. 392.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in ifade ettiği görüş ise; "Tevfik Paşa'nın telgrafına red cevabı yeterlidir, başka bir işleme gerek yoktur" şeklindeydi.

Dr. Rıza Nur'un hazırladığı[537], Mustafa Kemal Paşa'nın da aralarında bulunduğu 82 mebusun imzasını taşıyan önergede "Osmanlı İmparatorluğu ve Sultanlığın devrildiği, Teşkilât-ı Esasiye kanunu ile hükümranlık haklarının millete ait bulunduğu" görüşü yer almıştı. Oya sunulan bu önerge İkinci Grup milletvekillerinin toplantıya katılmaması nedeniyle yeterli çoğunluk sağlanamamış ve kabul edilmemiştir.

1 Kasım 1922'de tekrar toplanan mecliste gerek Dr. Rıza Nur'un gerekse aynı gün verilen 26 imzalı Hüseyin Avni Bey'in önergeleri üzerindeki tartışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa konuya müdahale ederek geniş bir konuşma yaptı.

Bu konuşmadan sonra konuyla ilgili önergeler,Teşkilât-ı Esasîye, Şer'iye ve Adliye Komisyonlarına gönderildi. Bu komisyonlar ortak olarak hemen toplandı. Komisyon görüşmelerinde bir kısım mebusların hilâfet ve saltanatın ayrılmasına karşı çıkmaları üzerine Mustafa Kemal Paşa söz alarak şu konuşmayı yaptı.

"...Türk milleti hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldu bitti hâline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabiî olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek,usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir" [538].

Bu konuşma üzerine komisyonda çözüme kavuşan konu, süratle tasarı hâline geldi ve aynı gün ikinci oturumda genel

---

[537] Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, 2. Baskı, İstanbul, 1991, s. 9-11.

[538] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** C. II, (Hazırlayan Zeynep Korkmaz), Ankara, 1981, s. 468.

kurula sunuldu. Tasarı oy birliği ile kabul edilerek 1 Kasım 1922 tarihinde kanunlaştı. 308 sayılı kanunla hilâfet ve saltanat ayrılmış, hilâfete dokunulmamış, saltanat ise kaldırılmıştır.

Gerçekte saltanatın kaldırılması,16 Mart 1920'de sona eren, Osmanlı saltanat makamının sahip olduğu "hâkimiyet" mefhumunu çok daha önce 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Türk milletine intikalini sağlayan inkılâp hareketinin son halkasıdır.

Saltanatın kaldırılması ile İstanbul'da Tevfik Paşa kabinesi 4 Kasım 1922 de toplanarak istifa etmiş,17 Kasım 1922 'de de son Osmanlı Sultanı Vahdettin İngiliz himayesinde ülkeyi terk etmiştir.

2-Cumhuriyetin İlânı

Mustafa Kemal Paşa,1921 Anayasası'nın ilk maddelerinde yer alan "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ve "Millî iradeyi millet namına temsil eden tek yetkili organ Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir" ifadelerini daima "Cumhuriyet" şekliyle yorumlamıştır.

Gerçekten de 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ile kurulmuş olan siyasî rejim geniş anlamı ile Cumhuriyet'ten başka bir şey değildi. Ancak Cumhuriyet resmen ilân edilmemiş ve devlet başsız bir şekilde kurulmuştur .

26 Ekim 1923'de ortaya çıkan bir Hükûmet buhranı sonucu Başvekil Fethi Bey istifasını vermişti. 28 Ekim akşamı Çankaya'da yeni Hükûmet teşekkülü ile ilgili çalışmalar sırasında Cumhuriyetin ilânı kararlaştırıldı. Toplantı sonrasında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile birlikte 1921 anayasasının bazı maddelerini değiştiren değişikleri tespit ettiler.

29 Ekim 1923 günü konu önce Halk Fırkası grubunun öğleden sonraki oturumunda gündeme geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önce tespit ettiği değişiklikler uzun görüşmelerden sonra kabul edildi. Kanun teklifi, Kanun-i Esasî Encümeni tarafından usulen incelenerek meclise sunuldu.

TBMM, 29 Ekim 1923 tarihinde 364 sayılı kararla Cumhuriyeti ilân etti. Cumhuriyetin ilânı ile 1921 Anayasası'nın 1, 2, 4, 10, 11 ve 12. maddeleri şu şekilde değiştirilmiştir.

Birinci maddeye "Türkiye Devleti'nin şekl-i Hükûmeti Cumhuriyettir" cümlesi eklenmiştir.

İkinci madde; "Türkiye Devletinin dini İslâm, resmî lisanı Türkçe'dir" şekliyle tespit edilmiştir. Bu madde 1921 Anayasası'nda mevcut olmayıp anayasamıza ilk defa bu tarihte girmiştir.

Dördüncü madde; Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükûmetin ayrıldığı idare konularında Bakanlar Kurulu vasıtasıyla yönetir.

Onuncu madde; Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.

On birinci madde; Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla gerekli gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

On ikinci madde; Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, Başbakan tarafından ve yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplantı hâlinde değil ise, onaylama Meclis'in toplantısına bırakılır.

Cumhurbaşkanı seçimi yapılması için oturumda 158 azanın oybirliği ile Ankara milletvekili Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ertesi gün Malatya milletvekili İsmet Paşa, cumhurbaşkanı tarafından başbakan olarak atanmış kurulan Hükûmet, mevcut 166 üyenin oy birliği ile güvenoyu almıştır. Aynı gün ikinci oturumda 158 üyenin katıldığı seçimde 151 oy ile Ali Fethi Bey de Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir[539].

[539] **Nutuk**, s. 275-285.

3-Halifeliğin Kaldırılması

İslâm'da din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaz parçalardır. İslâm Devleti'nin başı hem ülkesinde dini koruyan bir "imam" hem de sınırların güvenliğini sağlayan bir "Devlet başkanı" dır. Cismanî ve ruhanî olmak üzere her iki otoriteyi (iktidarı) uhdesinde toplamıştır. Hıristiyanlık'ta olduğu gibi "kilise-devlet" ayırımı yoktur. İşte İslâm tarihinde "dinî" ve "dünyevî" görevleri bünyesine toplayan devlet başkanlarına "halife" denmektedir.

Saltanatın kaldırılmasından sonra Hilâfet muhafaza edilmiş, Abdülmecit Efendi halife olarak TBMM tarafından seçilmişti. Halife Abdülmecit Efendi seçilirken kendine sadece "dinî reis" olarak yetkiler verilmişti.

Lozan sonrasında halifelik konusunda gerek Meclis'te, gerekse kamuoyunda tartışmalar yoğunlaştı. Başta İstanbul basını olmak üzere basının önemli bir bölümü Hilâfet'in korunmasını savunmuştu[540]. Meclis'te Halk Fırkası mebusları tarafından Halifenin yetkisini aştığı iddialarının ortaya atılmasına karşılık, aynı görüşte olmayan mebuslar da vardı. Ortaya çıkan bu görüşlerden ilki; Mustafa Kemal Paşa'nın savunduğu gibi Hilâfet'in yabancı güçlerce kullanılabileceği endişesinden hareketle artık zararlı bir niteliğe sahip olduğu şeklindedir. İkinci tavır ise asıl halifeliğin kaldırılmasının Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında İslâm ülkeleriyle aralarındaki bağları keserek, devletin dış itibarını zedeleyebileceği mahiyetindedir[541].

Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1924'te İzmir'de iken Hilâfet'in kaldırılması kararını almıştır. İsmet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Fevzi Paşa ile birlikte aldığı Hilâfet'in, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin kaldırılma kararını

---

[540] Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Ankara, 1991, s. 111.

[541] Mim Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, Ankara, 1991, s. 112.

daha sonra 1 Mart 1924'te meclisi açış nutkunda dile getirecektir[542].

Hilâfet'in kaldırılma meselesi önce 2 Mart 1924'te Halk Fırkasında görüşülerek kabul edildi. 3 Martta toplanan Meclis Genel kuruluna ise üç ayrı kanun teklifi sunuldu ;

1-Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi'yle 53 arkadaşının Hilâfetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasıyla ilgili kanun teklifi.

2-Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve 50 arkadaşının Şer'iye ve Evkaf vekaletiyle Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin kaldırılmasıyla ilgili kanun teklifi.

3-Manisa Mebusu Vasıf Bey ve 50 arkadaşının eğitim ve öğretimin birleştirilmesiyle ilgili kanun teklifi.

Bu kanunlarda yapılan görüşme ve tartışmalar beş saat kadar sürdü. Saat 18:45'te TBMM söz konusu tasarıları 429,430 ve 431 sayı ile kanunlaştırdı.

Buna göre "Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Vekâleti kaldırılmış, eğitim öğretim Millî Eğitim Bakanlığına bağlanarak birleştirilmiştir.

Hilâfet'in tamamen kaldırılmasıyla ilgili karar kanunlaştıktan sonra İstanbul Valisi tarafından Abdülmecit Efendi'ye tebliğ edilmiş ve yurt dışına çıkması sağlanmıştır[543].

Aslında halifeliğin kaldırılmasının siyasî gayeden çok daha önemli kültürel ve tarihî manası vardır. On dokuzuncu yüzyılın başlarından beri sürüp gelen yenilikçi-lâik grubun, dinci-muhafazakârlara karşı zaferini ifade etmiştir[544].

Hilâfetin kaldırılması yurt dışında büyük tepkilere yol açmıştır. Batı dünyası bu olayı şaşkınlıkla karşılayarak hayranlıklarını ifade etmişler, İslâm dünyası ise olumsuz tepkilerini dile getirmiştir.

---

[542] **Nutuk II**, s. 573-574;Yücel Özkaya, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara, 1981, s. 173.

[543] Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar, II**. Kısım, İstanbul, 1960, s. 69.

[544] Kemal Karpat,**Türk Demokrasi Tarihî**, İstanbul, 1967, s. 43.

Halifeliğin bir kurum olarak Osmanlı'daki durumunu incelediğimizde; yoğun olarak gündeme gelişinin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra olduğu görülür.

Siyasî olarak gücünün zirvesindeki Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ın fethinden sonra halifelik unvanına sığınabileceğini düşünmek tarihi bilmemek olur. Halifeliğin Osmanlılara geçtiğine dair dönemin kaynaklarında da bir bilgi yoktur. Ancak ne zamanki devlet zayıflamış ve eski gücünü kaybetmiş işte o zaman bu unvandan medet arar hale gelmişiz.

Misâk-ı Millî ile sadece Türk Milleti'nin yaşadığı toprakları korumayı ve millî sınırlar içinde millî bir devlet olmayı seçtiğimize göre, bütün bir ümmeti ilgilendiren ve bizim gücümüzü aşan bir müesseseyi sahiplenmek her halde hedeflerimizden uzaklaşmak olurdu.

Bazı araştırmacılar zamanlama açısından halifeliğin kaldırılışının yanlış olduğunu belirtirler ki buna katılmamak mümkün değildir. Çünkü İngilizlerle Musul-Kerkük meselesi çözülmeden halifeliğin kaldırılışı yanlış bir diplomatik adım olmuştur. Şayet İngilizlerle aramızdaki meseleyi çözdükten sonra halifelik kaldırılsaydı zamanlama konusundaki endişeler de ortadan kalkardı.

4-Yeni Türk Devletinde Anayasa Hareketleri

23 Nisan 1920 tarihinden itibaren artık resmî bir hüviyet kazanan millî teşkilât gayelerini daha açık bir biçimde ortaya koymaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihinde askerî ve mülkî erkâna gönderdiği seçim talimatında, Meclis'in 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasına karar verilmiş, 22 Nisan 1923 tarihli telgraf ile de söz konusu tarihten itibaren mülkî ve askerî makamların ve bütün milletin müracaat edeceği makamın "Meclis" olacağı duyurulmuştur.

23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan BMM, yeni Türk devletinin ilk siyasî organı olarak faaliyete geçmişti. Aynı gün ilk oturumda en yaşlı üye sıfatıyla Şerif Bey, yaptığı konuşmada,

"Türk milletinin yabancı köleliğine karşı çıkarak,geleceğini tayin etme hakkına sahip olduğunu ve bağımsızlık yolunda direnmek azminde olduklarını" [545] açıkladı.

Açılışından hemen sonra çalışmalarına başlayan BMM'nin aldığı 1 numaralı kararla İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan gelen milletvekillerinin kendi çatısı altında toplanmaları kararlaştırılmış, bununla birlikte kendi kuruluşunu da düzenlemiştir.

24 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa söz alarak geniş bir konuşma yapmış ve Hükûmetin kuruluşu ile ilgili temel ilkeleri açıklamıştır. Bu ilkeler meclis tarafından kabul edilerek aynı günkü beşinci oturumda yapılan oylamada 110 rey alarak Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Hükûmet kurulmasının lüzumuna işaret eden teklifi 25 Nisan 1920 tarihinde kabul edildi ve "Kuvve-i İcraiye'nin" teşkiline karar verildi. Aynı gün yapılan görüşmelerde ayrıca Başkanlık Divanı seçimleri de tamamlandı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'e hükûmetin kurulması ile ilgili olarak verdiği teklifte, Hükûmetin yapısına ilişkin ilkeler özetle şu şekilde belirtilmiştir:

1-Hükûmet kurmak zorunludur.

2-Geçici olarak bir padişah kaymakamı (vekili) ortaya çıkarmak uygun değildir.

3-İrâde-i Milliye'nin vatanın kaderine hâkim olmasının kabul edilmesi zorunludur.

4-TBMM'nin üstünde güç yoktur.

5-Meclis, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır[546].

Mustafa Kemal'in bu tekliflerinden de anlaşılacağı gibi dönemin zarureti gereği, "Meclis Hükûmeti" sisteminin uygun

---

[545] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre 1, C. 1, s. 2; Hıfzı Velded Velidedeoğlu, "İlk Meclis'ten Cumhuriyete", **Cumhuriyet,** 27.12.1973.

[546] **TBMM Zabıt Ceridesi,** C. 1, s. 30-32.

bulunduğu, ayrıca kuvvetler birliği prensibinin benimsenmesi lüzumu telkin edilmektedir.

23, 24 ve 25 Nisan günü alınan kararların Millî Hâkimiyet ilkesine dayanan bir meclisi ve Hükûmeti oluşturması bakımından anayasa niteliği taşıdığı söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920'de kabul edilen anayasa niteliğindeki teklifi 13 Eylül 1920'de TBMM'ne verilerek, 18 Eylül'de mecliste alınan ve siyasî, sosyal, askerî ve idarî yönden düzenlemeleri öngören program, 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın hazırlanmasına temel teşkil etmiştir. 20 Ocak 1921 tarihli TBMM'nde 85 sayı ile kabul edilen anayasa, 23 madde ve bir de ayrı maddeden meydana gelmektedir. Bazı önemli maddeleri şunlardır:

"Madde 1: Hâkimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 2: İcra kudreti ve teşriî salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan BMM'nde tecelli ve temerküz eder.

Madde 3: Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükûmeti **Büyük Millet Meclisi Hükûmeti** unvanını taşır".

Görüldüğü gibi kabul edilen bu maddelerle ayrı bir Türkiye Devleti'nin varlığından bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yok olmasıyla yeni bir devletin kuruluşunu, hukukî yönden belgelemiştir. Yeni anayasa aynı zamanda Millî Hâkimiyet'i esas alan ve vatanın kaderine Millî Hâkimiyetin temsilcisi olarak BMM'nin el koymasını mümkün kılan bir siyasî ve hukukî vesikadır[547].

1921 Anayasası Millî Mücadele'nin olağanüstü şartları içinde hazırlanmış geçici bir anayasadır. Meclis'in ve Millî Hükûmet'in durum ve yetkisini, şekil ve niteliğini tespit ve ifade eden ilk kanundur.

---

[547] Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Millî Egemenlik**, Ankara, 1987, s. 29.

1921 Anayasası'nda kuvvetler birliği sistemi hâkimdir. Türkiye'de bütün kuvvet ve yetkilerin kaynağı millettir. Millî iradeyi millet namına temsil eden tek yetkili organ, BMM'dir. Meclis yasama ve yürütme yetkilerine sahiptir.

Kuvvetler birliğine dayanan Meclis Hükûmeti sistemi 1921 Anayasası ile ilk defa Türkiye'ye girmektedir. Reissiz bir Cumhuriyet kuran bu anayasa ile millî irade Meclis tarafından temsil ve yürütülmekte, böylece kuvvetler birliği esası, millî kuvvetlerin şuurlu bir merkezde toplanmasını ve tek bir iradeye bağlanmasını da zorunlu kılmaktadır.

20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'da yapılan en önemli değişiklik 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânı ile olmuş, devlet şekli bu ilânla Cumhuriyet olarak değiştirilmiştir.

1921 tarihli anayasanın kabul edilmesinden sonra siyasî alanda önemli inkılâplar gerçekleştirilmiştir. Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış, Ekim 1923'de Cumhuriyet ilân edilmiş ve Mart 1924'te ise Halifelik kaldırılmıştır ayrıca eğitim-öğretim alanında birtakım yenilik hareketleri ile Türk milleti siyasî,sosyal ve kültürel alanında hızlı bir değişim içine girmiştir. Bu hızlı değişimde toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir anayasanın hazırlanmasını 1924 tarihinde 491 sayı ile Teşkilât-ı Esasiye Kanunu olarak TBMM'nde kabul edilmiştir[548].

Toplam 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası'nın önemli maddeleri şunlardır:

1-Türkiye Devleti bir Cumhuriyet'tir.

2-Türkiye Devleti'nin dini İslâm dinidir. Resmî dili Türkçe'dir. Başkenti Ankara şehridir.

3-Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir.

4-TBMM milletin tek ve gerçek temsilcisi olup millet adına hâkimiyet hakkını kullanır.

---

[548] Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri, Tanzimat'tan Bugüne Kadar**, (Kolektif eser), Ankara, 1957, s. 111-131.

5-Yasama yetkisi ve yürütme gücü BMM'nde toplanır.

6-Meclis yasama yetkisini kendi kullanır.

7-Meclis yürütme yetkisini kendince seçilmiş Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bir Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Meclis, Hükûmeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir.

8-Yargı hakkı, millet adına, usulü ve kanununa göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır

Yeni Türk Devleti'nin ikinci anayasası olan 1924 Anayasası 1921 Anayasası'nın dayandığı temel ilkelerden esinlenmiş, millî hâkimiyet, tek meclis ve kuvvetler birliği, meclisin üstünlüğü prensipleri geliştirilerek kabul edilmiştir.

1924 Anayasası, 1921 Anayasası'ndan yumuşak bir kuvvetler ayrımına yer vermekle, parlâmenter rejime geçişte bir adım daha ileri gitmiştir. Millî Hâkimiyet ve meclisin üstünlüğü sistemini geliştirmekle, anayasa alanını daha geniş ve yaygın bir şekilde düzenlemekte, kamu özgürlüklerine geniş bir şekilde yer vermektedir[549].

1924 Anayasası beş kez değişikliğe uğramıştır. Nisan 1928, Aralık 1931, Aralık 1934, Şubat 1937 ve Kasım 1937 tarihînde yapılan değişikliklerle devletin dini İslâm'dır ibaresi kaldırılmış, seçmen yaşı 18'den 22'ye çıkarılmış, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiş, Cumhuriyet Halk Partisi programındaki altı ilke anayasa ilkeleri olarak kabul edilmiştir.

1924 Anayasası dil bakımından 1945 ve 1952 yıllarında mânâ ve mefhumuna dokunulmaksızın iki defa değişikliğe uğramış ve 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

5-Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri

a-İlk BMM'nde Oluşan Gruplar ve Muhalefet

23 Nisan 1920 günü açılan BMM aldığı "1" nolu kararla İstanbul Meclis-i Mebusanı'na katılan üyeleri de kendi çatısı altı-

[549] Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1982, s. 279.

na almıştır. Böylece BMM üç ayrı şekilde katılmalarla meydana gelen bir meclis olmuştur[550].

1-19 Mart 1920 seçim talimatına göre seçilmiş üyeler

2-Meclis-i Mebusan'dan gelen üyeler

3-Yunanistan ve Malta'dan gelen üyeler

BMM'nin üye sayısı konusunda bazı ihtilâflar vardır. Bu üyeler 66 seçim çevresinden seçilmişlerdir. Çeşitli meslek gruplarına mensup olan milletvekilleri, değişik düşünce yapılarına, hayat tarzlarına ve kültürlere sahiptir. Misâk-ı Millî ilkelerinin gerçekleşmesi bütün milletvekillerinin ortak ideali olmakla beraber bunun dışındaki konularda fikir birliği mevcut değildi. Farklı menşelerden gelmelerinden dolayı farklı düşüncelerin de sahibiydiler[551].

Damar Arıkoğlu meclisteki grupları İstiklâl, Muhafazakâr ve Bolşevikler olmak üzere üçe ayırır. Julıan E. Gillespie ise "Kemalistler, İstiklâl grubu, Enver Paşa taraftarları ve Bolşevikler" şeklinde 4 grupta toplamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa ise grupları beşe ayırmakla birlikte bu gruplardan başka isimsiz olarak özel maksatlı bazı küçük grupların da faaliyet hâlinde olduklarını söylemektedir. Bu gruplar şunlardır:

1-Tesânüd grubu (dayanışma grubu)

2-İstiklâl grubu (bağımsızlık grubu)

3-Müdâfaa-i Hukuk zümresi (hakları savunma grubu)

4-Halk zümresi (halk grubu)

5-Islahat grubu (reform grubu)

Tesânüt grubu üyeleri bir çeşit sendikalizmi savunan bir program etrafında toplanmışlardır. Sayıları 40 kadar olan İttihat ve Terakkî yanlıları bu grup içerisinde yer almıştır. Halk züm-

---

[550] Tarık Zafer Tunaya, "TBMM Hükûmeti'nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri", **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XXIII, S. 3-4, İstanbul, 1958, s. 4-5.

[551] Tunaya, "TBMM...", s. 5; Yasin Haşimoğlu, **Hatıralar**, Cumhuriyetin 50. Yıldönümüne Armağan, Ankara (Tarihsiz), s. 30-31.

resi mensupları ise Bolşevik olmaya meyilli sol eğilimli milletvekillerinden meydana gelmiştir. İstiklâl grubu milletvekillerinin ekseriyeti ise ileri görüşlü gençlerden oluşmuştur.

1920 yılı sonlarına doğru ortaya çıkan bu grupların yanı sıra aynı dönemlerde kurulmuş "Türkiye Komünist Fırkası" ve "Türkiye Halk İştirâkiyyun Fırkası" adlarında iki de parti mevcuttur. Ancak sol eğilimi temsil eden bu partilerin 1921 yılı Ocak ayından itibaren faaliyetlerinin sindirildiğini görüyoruz[552].

Mustafa Kemal Paşa Meclis'te oluşan bu grupları bir araya getirmek ve bir uzlaşma sağlamak için çaba sarf etmiştir. Başarılı olamayınca da "Anadolu-Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu" adıyla bir grup kurma çalışmalarına başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa TBMM'nde mevcut grupları birleştirmek suretiyle Meclis'e işlerlik kazandırmak istediyse de bunda başarılı olamadı. Bunun üzerine 10 Mayıs 1921 günü Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nu kurdu. Bu teşekkül Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Meclis grubunu oluşturmuştur.10 Mayıs tarihli toplantıda grubun iç tüzüğüyle ilgili maddeler ve Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti 'nin amaçlarını gösteren iki temel madde de kabul edildi. Bu maddeler şunlardır:

Birinci Grup, Misâk-ı Millî ilkeleri çerçevesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini gereken hedeflere yönelterek kullanacak, memleketin resmî ve özel bütün kuruluş ve tesislerinin bu ana gayeye hizmet etmesine çalışacaktır.

İkinci Grup, devlet ve milletin teşkilâtını Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun koyduğu ilkeler çerçevesinde sırasıyla şimdiden tespite ve hazırlamaya çalışacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, grup başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı, başkan vekilliğine de Edirne

---

[552] Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 2. Baskı, İstanbul, 1989, s. 42; Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara, 1984, s. 51.

milletvekili Mehmet Şeref Beyi getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa Meclisteki bütün milletvekillerinin aslında Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tabiî üyeleri olduğunu belirtmiştir[553]. Ancak bunun dışında kalanlar daha sonra 2. Grubu meydana getirerek ciddi bir muhalefet hareketini başlatacaklardır.

b-Halk Fırkası

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da 1922 yılının Aralık ayında gazetelere verdiği demeçte "Halk Fırkası" adında bir siyasî parti kuracağını açıklamıştır. Ayrıca Halk Fırkası'nın dayandığı iki temel ilkenin "Tam bağımsızlık" ve "kayıtsız şartsız millî hâkimiyet" olduğunu ifade ederek, kurulacak partide bütün milletin temsil edileceğini belirtmiştir.

TBMM, 1 Nisan 1923'te seçimin yenilenmesine karar vermiş, 3 Nisanda ise seçim kanununda birtakım değişiklikler yapmıştır.

8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa yayımladığı "seçim hakkında beyanname" ile mecliste mevcut olan Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüşeceğini bildirdi. Aynı beyanname ile grubun programını 9 madde hâlinde yayımladı. Seçimlerden sonra TBMM'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923'te açıldı. 9 Eylül 1923'te ise Halk Fırkası kuruluşunu tamamladı. Genel Başkanlığına da kurucusu Mustafa Kemal Paşa getirildi. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını almıştır. 1935'te ise fırka kelimesi parti olarak değiştirilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğu Sivas Kongresi partinin ilk kongresi olarak kabul edilmiştir. Partinin ikinci büyük kongresi 1927'de yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa burada büyük Nutuk'u okumuştur.

Bilindiği gibi, muhalefet, bütünüyle siyasî sürecin bir parçası ve unsuru, Hükûmet veya iktidarın alternatifidir. İktidarın

[553] Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, 1988, s. 939-940.

da bir tamamlayıcısıdır. Nerede bir topluluk varsa orada değişik isim ve şekillerde siyasî çatışma vardır. Toplum ne kadar az gelişmişse, gruplar ve fertler arasındaki fikir ve çıkar çatışmaları da o kadar sert ve şiddetli olur. Gelişmiş toplumlarda ise bu çatışma birtakım usul ve kurallara bağlanmıştır. Siyasî anlaşmazlığın organize ifadesi "Siyasî Muhalefet" müessesiyle nihaî çözümü bulmuştur. Siyasî muhalefet, demokratik, liberal, parlâmenter, anayasal çoğunluk, hürriyetçi gibi çeşitli isimler taşıyan bütünüyle müesseseleşmiş bir siyasî toplumun temel kuruluşunu ve mihenk taşını oluşturur[554].

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ilk muhalefet hareketi Genç Osmanlıların 1865'te kurdukları cemiyet ve faaliyetleri olarak kabul edilir. Cumhuriyet Türkiye'sindeki ilk muhalif siyasî parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmakla birlikte, ilk BMM'nin açılmasıyla, siyasî parti hüviyeti altında olmaksızın, başlayan ve gelişen bir muhalefet hareketi olduğu kesindir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmasından önce Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi, Yeşilzade Salih Hoca ve arkadaşları Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ayrılarak "Muhâfaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni" kurmuşlardı. Bu cemiyetin muhalif olduğu konulardan birisi "Komünist faaliyetlerinin artması" diğeri ise "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nde meydana gelen değişiklikler" olarak gösterilmiştir. Ayrıca mevcut cemiyet ilkelerinin başına da, Hilâfet ve Saltanat makamının ve devlet şeklinin olduğu gibi bırakılmasını sağlayıcı birtakım eklemeler yapmışlardır.

Büyük Millet Meclisi'n'de Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasıyla, bu grubun dışında kalan Erzurum Mebusu Celâlettin Arif Bey, Hüseyin Avni Bey ve arkadaşları ikinci grubu meydana getirmişlerdir. Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti de bu grubu desteklemiştir[555].

---

[554] Ghıta Ionescu-Isabel de Madariage, **Muhalefet**, (Çeviren. Behzat Tanç), İstanbul, 1988, s. 8-14.

[555] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler**, İstanbul, 1952, s. 533.

Esas amacı Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmak olan ikinci grup, Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üçüncü uzatılışında resmen oluşmuş kabul edilmekle beraber, bu tür bir muhalefetin daha eskilere dayandığı açıktır.

Birinci ve ikinci Müdâfaa-i Hukuk Grupları Meclis'te sık sık birbirleriyle çatışmışlardır. Bu yüzden bir kısım vekiller(bakanlar) istifa etmek zorunda kalmışlardır. Vekil seçimi ile ilgili kanunda istekleri yönünde değişiklik yaptırarak Rauf Beyi İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) seçmeleri grubun sayısal gücünün küçümsenmeyeceğini gösterir. Ancak ikinci grup Meclis'in ilk dönemi sonuna doğru bu gücünü kaybederek dağılmaya yüz tutmuş ve seçimlerin yenilenmesiyle de tamamen Meclis'ten uzaklaşmışlardır.

TBMM'nde çoğu kanunlar hiç tartışma olmaksızın geçmektedir. Çünkü yapılan görüşmeler Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda gerçekleşmektedir. Parti nizamnamesinin 88. maddesinde de "grup'da müzakere edilerek kabul olunan kararlara gruba mensup tüm azalarca itaat olunur. Grup müzakeresinde ekalliyete kalanlar ekseriyet kararına tâbi olur.[556]" hükmü bulunmaktadır. Bu suretle yapılacak bir kanuna dair teklif parti grubunda ek alınmakta, yapılacak tartışmalar burada gerçekleşmekte ve varılan sonuca tüm milletvekilleri uymak zorunda bırakılmaktadır.

Asker-bürokrat yönetici kadro Halk Fırkası'nın 27 yıllık iktidarı boyunca, siyasal kurumların üst kademelerini kendi ellerinde tuttular. 1923-50 aralığında her iki cumhurbaşkanı da askerdi. Başbakanlara gelince, üçü harbiye mezunu ve subay (İnönü, Okyar, Peker), biri askerî tıbbiye mezunu ve doktor subay (Saydam) ikisi mülkiye mezunu ve kamu görevlisi (Saraçoğlu ve Saka), olmak üzere sekiz başbakanın altısı, askerî-bürokrat bir kökenden gelmiştir. Öteki iki başbakandan biri (Günaltay) ilahiyat okumuş, siyasetten dolayı Dar'ul-

[556] Tunçay, ..., s. 440.

Fünun'daki öğretmenlik görevinden atılmıştı. Toplumun sivil kesimiyle bir ölçüde ilintili bir eğitim ve meslek kökeninden gelen tek başbakan Bayar'dı ki, onu da Atatürk seçmişti[557].

1937-1939 yılları arasında "il parti başkanları valilerin uhdesine verildiği gibi merkezde de İçişleri Bakanı parti genel sekreteri olmuştur." Polis ve özellikle de ordu partinin dışında tutulmaya çalışılmıştır[558].

1930'larda Avrupa'da Faşizm ve Nazizmin kazanması, parti içindeki liberal tabanı Recep Peker'e yabancılaştırdı. Atatürk, parti içindeki mücadeleye bizzat müdahale etti ve 15 Haziran 1936'da Peker'i parti genel sekreterliğinden istifaya zorladı. Atatürk'ün kişisel müdahaleleri liberallaerle aynı safta yer alması arzusundan değil, dış siyasetle ilgili kaygılar zorlamıştır[559]. Peker'in azli liberalleri güçlendirdi gibi aynı zamanda Nazi Almanyası'nın Türkiye'deki artan etkinliğinden endişe duyan İngiltere'yi de yatıştırdı. Bu gelişmeleri Eylül 1937'de Başbakan İnönü'nün görevden alınması izledi. Yerine Celal Bayar'ın gelmesi ile partide liberallerin güçlenmesi devam etti.

c-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet dönemi siyasî tarihinde kurulan ilk muhalefet partisi olarak kabul edilir. Meclis'te gerek ikinci grup muhalefetin, gerekse Halk Fırkası sonrası muhalefetin hazırladığı zemin, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın oluşmasını sağlamıştır.

Halifeliğin kaldırılmasına, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silâh arkadaşlarından Rauf ve Adnan Beyler, Refet, Kâzım Karabekir, Ali Fuad ve Cafer Tayyar Paşalar olumsuz tepki

---

[557] Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarih (1923-1950)**, İstanbul, 2002, s. 141-142.

[558] T. B. Balta, "Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebetleri", **İncelemeler** (SBF), Ankara, 1960, s. 35.

[559] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, 2002, s. 92-93.

göstermişlerdir[560]. Giderek şiddetlenen muhalefet hareketi 1924 yılının Ekim ayına gelindiğinde Refet Paşa, Dr. Adnan, İsmail Canbulat ve Rauf Beylerin etrafında toplanmaya başladı.

Bu arada hem milletvekili hem orduda görevli olan generaller ya ordudan ya da milletvekilliğinden uzaklaştırılarak, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin günlük politika cereyanları dışında kalması sağlanmıştı[561]. Askerlik görevinden Refet Paşa'dan sonra Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa da istifa ederek siyasî hayatı seçmişlerdir.

Muhalifler gerçek bir Cumhuriyet rejimine ulaşabilmek için, Halk Fırkası'nın Meclis üzerindeki baskısını kaldırmayı başlıca zorunluluk olarak görmekteydiler. Nihayet 9 Kasım 1924'te Halk Fırkası'ndan kopmalar ilk olarak on milletvekilinin istifasıyla başlamış, daha sonraki günlerde de bu ayrılmalar devam etmiştir. 17 Kasım 1924'te ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması tamamlanarak genel sekreterliğine Ali Fuat Paşa, Genel Başkanlığına da Kâzım Karabekir Paşa getirildi. Dr. Adnan ve Rauf Beyler de ikinci başkan olarak görevlendirildi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dayandığı esas fikir, muhalefet olmaksızın bütün kuvvetlerin Meclis'te toplanmasının otoriter bir sistem doğuracağı fikri idi. Bu nedenle fırkanın demokratik olmasına ve inkılâplara taraftar olmasına dikkat edilmiştir[562]. Bu amaca ulaşmak için de fırka, mevcudunu 30 kişiyle sınırlandırmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın program ve nizamnamesi incelendiğinde ferdî hürriyetlere taraftar, din düşüncesine ve inançlara saygılı bir tavır aldığı görülür. Cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasi yeni partinin kabul ettiği temel prensiplerdir.

---

[560] Seçil Akgün, "Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, TTK yayını, Ankara, 1983, s. 21-88.

[561] Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, İstanbul, 1964, s. 161.

[562] Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, II. Kısım, İstanbul, 1960, s. 111.

İktidar olmak için değil de sadece iktidarla muhalefetin yan yana çalışmasını temin etmek amacıyla kurulduğu iddia edilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Meclis'te çok asabî bir ortamda doğmuştur. Hükûmetle fırka üyeleri arasında çok sert tartışmalar meydana gelmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yaklaşık 7 ay süren siyasî hayatı boyunca oldukça geniş taraftar kitlesine sahip olduğu söylenebilir.

Doğuda meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasına ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına sebep olmuştur. Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarından eski Urfa Mutasarrıfı Fethi Bey'i isyanla ilgisi olduğu gerekçesiyle hapse mahkûm etmiş, bu karara dayanarak ta 25 Mayıs 1925'te bölgedeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın şubelerini kapatmıştır. 3 Haziran 1925'te toplanan Bakanlar Kurulu, aldığı kararla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ülkedeki bütün şubeleri ile birlikte kapatılmasını kararlaştırmıştır[563].

Mustafa Kemal Paşa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından önceleri memnun olduğunu bildirdiyse de, daha sonra muhalefet partisinin programını tenkit ederek, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın diktatörlükle ilgili dokundurmalarından memnuniyetsizliğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in muhalefet hareketinin ortaya çıkmasından çok çıkış şeklini tenkid ettiği görülür. Dönemin Başvekili İsmet İnönü ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın çıkışını; "Bu memlekette muhalefet ihtilâl demektir" şeklinde yorumlamıştır.

d- Serbest Cumhuriyet Fırkası

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet döneminde çok partili siyasî hayata geçiş için girişilen ikinci teşebbüstür. Mustafa Kemal Paşa ülkedeki mevcut tek parti yönetiminde, Hükûmetin eleştirisiz bir durumda olmasından dolayı yeni bir muhalif partinin kurulmasını istemiştir. Bu maksatla da yakın

[563] Ergun Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, C: I-II, İzmir, 1988, s. 364.

arkadaşlarından Ali Fethi (Okyar) Beyi Paris Büyükelçiliğinden getirerek yeni bir parti kurmakla görevlendirmiştir[564].

Kuruluşunu bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın teşvik ettiği Serbest Cumhuriyet Fırkası, 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da Ali Fethi Bey tarafından kurulmuştur. Meclis içinde 15 milletvekilinin partiye katılmasıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası liberalizmi savunan bir parti programıyla siyasî hayata atılmıştır. Ayrıca "Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik" ilkeleri temel prensipler olarak kabul edilmiş, seçimlerin tek dereceli olması ve kadınlara siyasî hakların verilmesi savunulmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası, gerek Cumhuriyet Halk Fırkasının aferizminin[565], gerekse 1929 ekonomik bunalımının etkisiyle büyük tepki içinde olan halkın; İstiklâl Savaşının kazanılmasından yalnızca yedi yıl sonra, hiç beklenmeyen ilgisi ile karşılaştı. Kuruluşunun ilk 12 günü içinde 130.000 kişi üyelik için müracaatta bulunmuştur[566].

Serbest Cumhuriyet Fırkası, açıldıktan sonra, kısa dönemde büyük bir suretle gelişti. Ekim 1930'da yapılan yerel seçimlerde (o dönemlerde seçimler 10 gün sürer ve herkes 10 gün içinde oyunu kullanırdı), partinin yeni ve teşkilâtsız olmasına rağmen büyük bir başarı göstererek 502 belediyeden 31'ini kazandığı görülmüştür. Üstelik Serbest Cumhuriyet Fırkası her bölgede seçime katılmamıştır. Ali Fethi Bey: "Belediye seçimlerini aslında katıldığımız her yerde Serbest Fırka kazanmıştır. Halk Fırkası beklenmedik şekilde yenilmiştir" derken, farkın bu derece fazla olmasının sebebini seçimler sırasındaki baskıya bağlamıştır. Bu gelişmelerin etkisi ile Serbest Cumhuriyet Fırka milletvekilleri 27 Ekim 1930 tarihinde güven oylaması yapılan İsmet Paşa Hükûmetine güvensizlik oyu vermişlerdir.

---

[564] Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Hazırlayan. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 392-393.

[565] Aferizm: (Affairism) Ticari işleri ve ilişkileri her şeyin önünde tutma politikası.

[566] Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, 1990, s. 101.

Ali Fethi Bey'in, yerel seçim öncesindeki Ege gezisi sırasındaki halkın Hükûmet aleyhine, inkılâplar aleyhine gösteriler yapması partinin sonunun gelmesine zemin hazırlamıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın iktidar olma temayülünün yarattığı hava, Cumhuriyet Halk Fırkası mensuplarını rahatsız etmiş ayrıca yerel seçimlerdeki yolsuzluk iddiaları mecliste sert tartışmalara neden olmuş, giderek büyüyen bu tartışmalar Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fethi Beyi karşı karşıya getirmiştir. Bu olumsuz gelişmeler karşısında, Ali Fethi Bey 17 Kasım 1930'da Dahiliye Vekâleti'ne verdiği dilekçede; "...fırkanın, Gazi hazretleriyle siyasî sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır" diyerek Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verildiğini açıklamıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendi kendini kapatmasıyla, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra çok partili siyasî hayata geçiş için yapılan ikinci teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleri daha katı bir tek parti yönetimi anlayışıyla siyasî iktidarı 1950 yılına kadar ellerinde bulunduracaklardır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasî hayatımızda önemli izleri olmakla beraber bu partilerin dışında kurulmuş veya kurulma teşebbüsünde bulunulmuş partiler de mevcuttur. Ancak kurulan bu partilerin gerek mecliste gerekse halkoyunda çok önemli etkileri olmadığı söylenebilir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yanı sıra 1930'da Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi, Lâyık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası gibi siyasî teşekküller kurulmuşsa da bu partilerin çalışmalarına izin verilmemiştir.

6-Takrir-i Sükûn Dönemi

a-İsyanlar

Şeyh Sait İsyanı, 13 Şubat 1925 günü Genç ilinin Ergani ilçesine bağlı Piran Köyü'nde başlamıştır. Kısa zamanda genişle-

yen isyan hareketi bölgede etkili olmuştur. İsyancılar önce Genç'i, daha sonra Muş, Çapakçur, Elazığ ve Palu'yu ele geçirdiler. 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşattılarsa da başarılı olamadılar. Daha sonra ordu birliklerinin olaya hâkim olmasıyla isyan hareketi gerilemeye başladı. Şeyh Sait ve isyanın elebaşıları 15 Nisanda ele geçirildi. Ancak isyanın bastırılması Mayıs ayı sonunu bulmuştur.

Şeyh Sait İsyanı, diğer isyanlarda görülmeyen birtakım özellikler taşır. Olay bütün ülkeyi içine almak amacı güden Türk İnkılâbı'na karşı yapılmış bir harekettir. Bu harekette hilâfetin yeniden kurulmasını sağlama ve saltanatı geri getirme ideali de vardır.

Şeyh Sait İsyanı'nın arkasında, İstanbul'da bulunan Kürt İstiklâl Komitesi Reisi Seyyit Abdulkadir ile İngilizlerin etkisi görülmektedir[567]. Bu komite İngiltere'nin mandası altında bağımsız bir Kürt[568] devleti kurmayı plânlamaktaydı.

İngiltere himayesi altında bir Kürdistan Devleti kurulmasını, bölgenin petrol yönünden taşıdığı önemden dolayı istiyordu. Bu amaçla bölgeyi ellerinde bulundurabilmek için Kürtleri, Türklere, Araplara hatta İran'a karşı kullanabileceklerdi. Ayrıca Musul Meselesi'nin görüşüldüğü bu dönemde bir taraftan Musul halkının Türkiye ile birleşmesini önlerken, diğer taraftan isyan hareketiyle Türkiye'yi siyasî istikrarı olmayan bir ülke şeklinde dünyaya tanıtmak istiyorlardı.

Dönemin Başbakanı Fethi Bey, olayı bir karşı ihtilâl denemesi olarak değerlendirmiş ve sıkıyönetim tedbirlerini yeterli görmüştür. İsmet Paşa ise sert tedbirlerin alınmasında ısrar ederek, isyanı rejime yönelik ülke çapında bir hareket olarak değerlendirmiştir. 2 Mart 1925'te Fethi Beyin başbakanlıktan ayrılmasıyla 3 Mart 1925'te İsmet Paşa yeni Hükûmeti kurmuş, ilk iş

---

[567] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, 1973, s. 315.

[568] 1927'de ilk nüfus sayımına göre Türk topraklarında hepsi de Anayasa hukuku bakımından Türk sayılan, 1.350.347 Kürt bulunmaktadır. (bkz. Aydemir, **Tek Adam**, C. III, İstanbul, 1976 s. 221.)

olarak Takrîr-i Sükûn (Düzeni Koruma) Kanunu'nu TBMM'ne sunarak çıkmasını sağlamıştır.

Yapılan plânlı bir askerî harekât sonrasında isyan tamamen bastırılmıştır. Şeyh Sait ve Seyyit Abdülkadir'in de dahil olduğu isyanın elebaşıları, Takrir-i Sükun Kanunu ile kurulan İstiklâl Mahkemelerinde yargılanarak idama mahkûm olmuşlardır. Fakat doğuda ağalığın, toprak beyliğinin, şeyhliğin hülasa cismanî ve ruhanî derebeylik nizamının temizlenmesi ve toprak reformu yolunda köklü ve olumlu adımlar atılması mümkün olmadı.

Cumhuriyet döneminde meydana gelen en önemli isyan hareketi şüphesiz Şeyh Sait İsyanı'dır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına sebep olması bunun en çarpıcı delilidir. Ancak 1924 ile 1938 yılları arasında meydana gelen ve genelde Kürt kaynaklı isyan hareketleri de vardır. Bu ayaklanmaların hedefi daima rejime yönelik bir mahiyet arz etmiştir. Bu ayaklanma hareketleri şunlardır[569] :

1-Nasturi Ayaklanması	12-28 Eylül 1924
2-Şeyh Sait Ayaklanması	13 Şubat- 31 Mayıs 1925
3-Raçkotan ve Raman Tedip Har.	9-12 Ağustos 1925
4-Sason Ayaklanması	1925-1937
5-Birinci Ağrı Ayaklanması	16 Mayıs-17Haziran 1926
6-Koçuşağı Ayaklanması	7 Ekim - 30 Kasım 1926
7-Mutki Ayaklanması	26 Mayıs-25 Ağustos 1927
8-İkinci Ağrı Harekâtı	13 -20 Eylül 1927
9-Bicar Tenkil Harekâtı	7 Ekim -17 Kasım 1927
10-Asi Resul Ayaklanması	22 Mayıs - 3 Ağustos 1929
11-Tendürük Harekâtı	14 -27 Eylül 1929
12-Savur Tenkil Harekâtı	26 Mayıs - 9 Haziran 1930
13-Zeylan Ayaklanması	Haziran - Eylül 1930

[569] **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938**, (Hazırlayan. Reşat Hallı), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1972.

14-Oramar Ayaklanması	16 Temmuz - 10 Ekim 1930
15-Üçüncü Ağrı Harekâtı	7-14 Eylül 1930
16-Pülümür Harekâtı	8 Ekim -14 Kasım 1930
17-Menemen Olayı	23 Aralık 1930
18-Tunceli (Dersim) Tedip Har.	1937-1938

Bu ayaklanma hareketleri içerisinde Nasturi Ayaklanması ve Menemen Olayı Kürtlerle ilgili değildir. Ayaklanmaların önüne geçebilmek maksadı ile; rahatça asker sevkedebilmek için kara ve demiryolları yapıldı. 1934'te İskân Kanunu ve 1935'te Tunceli Kanunu çıkarıldı, 1937'de de Sadabat Paktı dolayısıyla sınır ötesi içgüvenlik operasyonları kuvvetlendirildi. Harekata 1938'de de devam edilerek Kürt direnişi tamamen dağıtıldı. 1925-38 arası süren bu ayaklanmalar zinciri Türkiye'de, iki savaş arası dönemin başlıca iç meselesini oluşturmuşlardır.

b-Atatürk'e Suikast Girişimi ve İstiklâl Mahkemeleri

Takrîr-i Sükûn Kanunu, Şeyh Sait İsyanı'nın yarattığı tehlikelere ve ülkede Türk İnkılâbı'nın gerçekleşmesine karşı çıkan bütün unsurları ortadan kaldırmak amacıyla çıkarılmıştır. 4 Mart 1925'de, İsmet Paşa Hükûmeti'nin Meclis'e verdiği önergenin 578 sayı ile kanunlaşması sonucu, iki yıllık bir süre için yürürlüğe konmuştur. Ancak daha sonra iki yıl daha uzatılarak 4 Mart 1929'a kadar yürürlükte kalması sağlanmıştır.

Üç maddeden oluşan Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması sırasında muhalefet, kanunun "anayasaya aykırılığı" ve "temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik olduğu" gerekçesiyle tepki göstermiştir. Muhalefetin rahatsız olmasındaki esas neden Hükûmetin meclise sunduğu teklifle, birisi isyan bölgesinde diğeri ise Ankara'da kurulması öngörülen "İstiklâl Mahkemeleri" konusu olmuştur. Görüşmeler sonunda yapılan oylamada kanun, 22 ret oyuna karşılık 122 oyla kabul edilmiştir. 117 nolu Meclis kararıyla da Ankara İstiklâl Mah-

kemesi ve ayaklanma bölgesinde de Şark İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Şark İstiklâl Mahkemesi'nin vereceği idam kararlarında TBMM'nin onayı gerekmiyordu. Mahkemeler halka açık yapılıyor ve mahkeme üyeleri 5 kişiden oluşuyordu. Sanıklar kendilerini savunabilir, şahit gösterebilirler yalnız mahkeme kararlarının temyizi mümkün değildi. TBMM, 7 Mart 1925'te ise her iki mahkemenin başkan, üye ve savcılarının seçimini yapmıştır[570].

Mustafa Kemal Paşa'nın kanun ile ilgili görüşleri şöyledir: *"Takrir-i Sükun Kanunu'nu ve İstiklâl Mahkemelerini bir baskı vasıtası olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşünceyi benimsetmeye çalışanlar oldu. Biz, alınan fakat kanuni olan bu olağanüstü tedbirleri, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kanunun üstüne çıkarmak için bir vasıta olarak kullanmadık. Aksine memlekette huzur ve güveni sağlamak için uyguladık".*

TBMM ilk dönem milletvekillerinden Ziya Hurşit ile Çopur Musa, Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf'un 17 Haziran 1926 günü Mustafa Kemal Paşa'ya bir suikast girişiminde bulunacaklarının ihbar edilmesi üzerine, suikasti yapmakla görevli olanlar yakalandılar.

İzmir Suikasti, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı girişilen bir teşebbüs olmakla birlikte, Ziya Hurşit'in savunmasında reddetmesine rağmen, Mustafa Kemal Paşa ve İstiklâl Mahkemeleri'nin kabul ettiği gibi, rejime ve anayasaya yönelik bir olay olarak görülmüştür. Olaydan hemen sonra eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri ve isyanla ilgili görülen herkes tutuklandı. Tutuklananlar arasında Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa da vardı. Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Paşa'nın girişimiyle tutuklanması kaldırılarak serbest bırakılmıştır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi üyelerinin İzmir'e giderek başlattığı sorgulamalar 13 Temmuz 1926'da sona erdi. Mahkeme

---

[570] Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 279.

15 kişi hakkında idam kararı verdi. Yakalanamayan Kara Kemal ve Abdulkadir'in dışındaki 13 kişinin idam kararı 14 Temmuz'da infaz edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın etkisiyle Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat ve Refet Paşalar beraat ettirildi.

İzmir Suikastı ile ilgili olarak, eski İttihatçıların mahkemesi ise 18 Temmuz 1926'da Ankara'da yapılmış ve 4 idam kararı da bu mahkeme sonunda verilmiştir. Böylece mahkeme sonucu eski ittihatçılar ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca ülkedeki muhalefet susturulmuştur[571].

B-İNKILÂPLAR

1-Hukuk Alanında Yapılan İnkılâplar

Türk İnkılâbı'nın başlangıcı, aynı zamanda Millî mücadelenin başlangıcıdır. Yurdu işgale uğramış bir milletin istiklâl mücadelesi hayatın tabiî akışıdır. Binlerce yıllık tarihî içerisinde top yekün hiçbir zaman esir edilememiş Türk Milletinin bu defa da esarete boyun eğmeyeceği ortadadır.

İşgallere karşı Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan mücadelenin şekli, aynı zamanda devlet teşkilatlanması açısından da önemli bir inkılabın başladığını göstermektedir. Türk Milletinin tarihinde hep uyguladığı esas ; hanedan hâkimiyetine dayanan yani devletin kurucusu olan ailenin mülkü kabul edilen esastır. İlk defa 21/22 Haziran 1919 Amasya Tamimi'nde, hanedan merkezli değil, millet merkezli bir yapılanmadan bahsedilmiştir.

Erzurum Kongresi, Hukuk İnkılâbı açısından önemli bir gelişmedir. Kongre kararları içerisindeki, "Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve İrâde-i Milliye'yi hâkim kılmak esastır" kararı ile artık Türk Milletinin yeni devletinde hanedan hâkimiyeti yerine millî hâkimiyetin önemli bir hukuki dayanak olacağı görülmektedir.

---

[571] Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 452-467.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresinin önemli bir tarihi başlangıç olduğunu daha o zaman vurgulamış ve kongrenin kapanış konuşmasında "Tarih bu kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir" demiştir.

Sivas Kongresi, Hukuk İnkılâbı açısından başlatılan sürecin tescilidir. Bölgesel nitelikli bir kongreyi bütün ülkeye şâmil hale getirmek aynı zamanda başlatılan bir inkılabı bütün Türk Milletine mâl etmek demektir.

Hukukun temel ilkesi olan meşruiyete, Mustafa Kemal Paşa'nın başlangıçtan itibaren dikkat ettiğini biliyoruz. TBMM'nin açılışı sırasında da açıkça bu tespit edilebilir.

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki temsilciliklerine, ABD siyasî temsilcisine, tarafsız devletler dış işleri bakanlarına, Fransa, İngiltere, İtalya parlamentolarına birer protesto telgrafı gönderdi. Ayrıca mülkî âmirlerle askerî komutanlara yazdığı yazılarla da işgali aynı kararlılıkla protesto etmelerini istedi. Mustafa Kemal Paşa bu talepleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri sonunda oluşan Heyet-i Temsiliye ve onun başkanı sıfatı ile yapmıştır.

Hukuk İnkılâbı'nın gerçekleşme sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemdeki faaliyetleri de oldukça dikkat çekicidir. Meclis-i Mebusan'ın, 18 Mart 1920'deki son toplantısında; "Mebusluk vazifesinin güven içinde yapılması imkânı oluncaya kadar meclis görüşmelerinin yapılmaması "kararından bir gün sonra 19 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına bütün mülkî ve askerî yetkililere seçimlerin yenilenmesi, milleti temsil eden bir kurucu meclisin teşkiline dair genelgesini yayınladı.

Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarına, Amasya mülâkatı sonunda varılan mutabakata, 1908 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre 1919 yılı sonlarında yapılan seçimlerle teşekkül eden Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un fiilen işgali üzerine serbestçe çalışamaz hale gelmesi, 18 Mart 1920'de faaliyetlerine ara verme kararını zaruri hale getirmiştir. Bu tarihten itibaren Türk Milleti'nin tek meşru temsilcisi durumunda Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'dir. Bu ba-

kımdan Mustafa Kemal Paşa'nın, seçimlerin yenilenmesi ve Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanmasına dair Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart'ta yayınladığı genelge Hukuk inkılâbı açısından oldukça önemlidir.

23 Nisan 1920 de açılan Büyük Millet Meclisi'nde, 26 Nisan'da Meclis Başkanlık Divanı 13 kişi ile seçildi. Meclis başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirildi ve verdiği önerge kabul olundu. Bu önergede şu hususlara yer verilmiştir;

Hükûmetin kurulması zaruridir.

Geçici olarak bir Hükûmet başkanı seçmek veya padişaha bir vekil tanımak mümkün değildir.

Mecliste yoğunlaşan millî iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Meclisten seçilerek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, Hükûmet işlerine bakar. Meclis Başkanı bu heyetin de başkanıdır.

Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman meclisin düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alır[572].

Görüldüğü gibi TBMM'nin açılması ile birlikte millî hakimiyet uygulanmaya başlamış ve Hukuk İnkılâbı'nın önemli bir safhası gerçekleşmiştir.

Hukuk kuralları toplum yaşayışını düzenler. Fertlerin huzur ve güven içerisinde yaşamasını sağlar. En gelişmiş toplum düzeni olan devletle, fertler arasındaki ilişki modern hukuk kurallarının uygulanmasıyla arzu edilen seviyeye ulaşır.

Yeni Türk devletinin kurulmasıyla birlikte başlayan batılılaşma hareketi zorunlu olarak devlet, cemiyet ve hukuk hayatında lâikliği bir temel prensip olarak öngörmüştür. Batı ülkele-

[572] **Nutuk II**, s. 300.

rinin kanunları, önemsiz değişikliklerle kabul edilmiş ve Türk toplumunun kısa bir zamanda Avrupa hukuk sistemine girmesi sağlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Hukuk İnkılâbı'nın gerekliliğini 1 Mart 1924'te TBMM'nde şu konuşmasıyla ifade etmiştir:

"... adlî telâkkimizi, adlî kanunlarımızı, adlî teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuur-i gayr-ı şuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayr-ı mutabık revabıttan (bağlardan) bir an evvel kurtarmaktır. Millet her mütemeddin memlekette (medenî memlekette) olan terakki-i adliyenin memleketin ihtiyacına tevâkuf eden (uyan) esasatını istiyor. Milletin arzu ve ihtiyacına tâbi olarak adliyemizde her güna tesirattan silkinmek ve seri terakkiyata atılmakda asla tereddüt olunmamak lâzımdır. Hukuk-ı medeniyede, hukuk-ı ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere merbutiyet (bağlılık) milletleri uyandırmaktan men eden en ağır bir kâbustur. Türk Milleti üzerinde kâbus bulundurulamaz" [573].

Modern hukuk sistemine ulaşmanın bir gereği olarak, özellikle 1926 yılından itibaren, büyük yenilik hareketleri yapılmaya başlanmıştır.

Medeni Kanun : İsviçre'de 1907 yılında hazırlanan ve 1912 yılında yürürlüğe giren kanundan alınarak 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilmiştir.

Ceza Kanunu : 1889 tarihli İtalyan ceza kanunundan alınarak 1 Mart 1926 tarihînde kabul edilmiştir.

Hâkimler Kanunu: 3 Mart 1926'da kabul edilen bir kanunla yargı organlarının bağımsızlığı ve halkın çıkarları gözetilmeye çalışılmıştır. Alman ceza kanunları Türkiye şartlarına uygun hale getirilerek Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu hazırlanmıştır. 426 maddeden oluşan bu kanunun, TBMM'nde görüşülerek

---

[573] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, (Toplayan. Nimet Aslan), TİTE yayını, Ankara, 1981, s. 329.

oybirliği ile kabul edilmiş 20 Nisan 1929'da yürürlüğe girmiştir[574].

Ticaret Kanunu : Alman ve İtalyan kanun ve eserlerinden yararlanılarak hazırlanan kara ticareti ile ilgili kısım 29 Mayıs 1926'da deniz ticaretiyle ilgili kısım ise 15 Mayıs 1929'da yürürlüğe girmiştir. 371 maddelik Deniz Ticaret Kanunu da ticaret kanununa ek olarak çıkarılmıştır.

İcra ve İflas Kanunu : 24 Nisan 1929 yılında İsviçre'den alınmış ancak faydalı olmaması neticesinde 30 Haziran 1932'de yeniden düzenlenerek kabul edilmiştir.

2-Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılâplar

Tevhid-i Tedrisat Kanunu: Eğitim, toplumsal bir ihtiyaçtır. Toplumun kültür ve karakterini muhafaza eder hatta düzeltir. Bu nedenle de devlet hizmetleri arasında yer alır. Türkiye'de eğitim ve öğretimin modernleşmesi Tanzimat'la birlikte başlamış,gerçek anlamda modern eğitim-öğretim sistemine geçiş Cumhuriyet devrinde mümkün olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 16 Temmuz 1921'de Ankara Maarif Kongresi'nde millî kültürün önemini ve gerekliliğini şu konuşmasıyla ifade etmiştir:

"*... Bir millî eğitim programından bahsederken eski devrin hurafelerinden ve fikrî vasıflarımızla hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün tesirlerden tamamıyla uzak, millî seciye ve tarihîmize uygun bir kültür kastediyorum. Çünki millî dehamız tamamıyla inkişafı, ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişigüzel bir yabancı kültür şimdiye kadar takip olunan ecnebi kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir*".

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de TBMM'nde yaptığı konuşmada eğitim-öğretim alanında yapılacak yeniliklerin temel prensiplerini tespit etmiştir;

---

[574] Bkz., **Resmi Gazete**, 20.04.1929; **Kavanin Mecmuası**, C. 27, s. 259-326.

-Hükûmetin en önemli görevi maarif işleridir.

-Eğitim-öğretim müesseseleri tek bir teşkilât tarafından idare edilmelidir.

-Hazırlanacak eğitim programı milletimizin sosyal ve hayatî ihtiyaçları ile çağın icaplarına uygun olmalıdır.

-Eğitimin hedefi milliyetçi, medeniyetçi ve ilmî zihniyete sahip bir nesil yetiştirmektir.

Bu gelişmelerin ardından Millî Eğitim Bakanı Saruhan Mebusu Vasıf (Çınar) Bey ve elli arkadaşının Tevhid-i Tedrisat (Eğitim-öğretimin birleştirilmesi) konusundaki önergesi görüşülerek benimsenmiştir. 3 Mart 1924'de ise tasarı TBMM Genel Kurulu'na getirilmiş ve değişikliğe uğramadan kabul edilmiştir.

Eğitim ve öğretim kadrolarını Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde toplayan ve medreseleri kaldıran bu kanunla Türk Eğitimine "Millî"lik vasfı kazandırılmış, ayrıca millî kültür anlayışında birlik sağlanmak istenmiştir.Ayrıca, 2 Mart 1926'da kabul edilen maarif teşkilâtı hakkında kanun ile de eğitim hizmetlerine yeni düzenlemeler kazandırılmıştır.

Harf İnkılâbı: Harf İnkılâbı'na kadar bu konuda ülkemizde birçok tartışmalar yapılmıştır. Yeni Türk Devleti'nin kurulmasından sonra, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde Lâtin harflerinin kabulü ile ilgili önerge verildiyse de kongre gündemiyle alâkalı görülmemiş, tartışılmadan Maarif Vekaleti'ne gönderilmiştir. Lâtin harflerinin kabulü hakkındaki kanunun kabul tarihi 1 Kasım 1928'dir. Ancak Harf inkılâbı resmen 1927 yılında başlamıştır[575]. İlk adım Ağustos 1927'de TBMM Başkan Yardımcısı Hasan Bey'in Lâtin harflerinin alınmasının uygun olacağını açıklamasıyla atılır.

1927 yılı sonlarına doğru harf meselesinde ciddî çalışmalar başladı.1928 yılında Maarif Vekâleti bir alfabe encümeni kurdu. Kurul, Lâtin harflerine dayalı bir alfabe üzerinde çalışmalarda bulundu. Mustafa Kemal Paşa İstanbul Sarayburnu'nda yaptığı

[575] Sami N. Özerdim, **Yazı Devriminin Öyküsü**, Ankara, 1978, s. 21.

8 Ağustos 1928 tarihli konuşmasında bu çalışmaların neticesi hakkında "Yeni Türk harflerini kabul ediyoruz" diyerek ilk haberi verdi. 1 Kasım 1928 TBMM açış konuşmasında ise Lâtin esasından alınan Türk alfabesinin, Türk diline uygun olduğunu belirterek, okuma yazma oranı üzerinde olumlu etkiler sağlayacağını ifade etti. Daha sonra üç milletvekilinin TBMM'ne verdiği yeni Türk alfabesinin kabulü ile ilgili önerge Genel Kurul'da görüşülerek, 1 Kasım 1928 günü 1353 sayı ile kabul edildi. Alfabe reformu gerçekte daha geniş kapsamlı dil reformu programının bir yüzüydü; bu nedenle dil konusu "laiklik" değil "milliyetçilik" ilkesi kapsamında irdelenmelidir. 1928-36 yılları arasında millet mekteplerinde ders gören 2.546.051 kişiden 1.394.484 kişi başarılı olmuştur. Okur-yazar oranı 1927'de %10.7 iken 1935'de bu oran %19.9'lara çıkmıştır[576].

Yeni harflerin kabulü ile birlikte bütün yurtta eğitim-öğretim seferberliği başlatıldı. 1 Ocak 1929 tarihinde Millet Mektepleri açıldı. 31 Mayıs 1933'te İstanbul Dar'ül Fünun'u kaldırılarak yeni bir üniversite kurulması kararlaştırıldı.

Türk Tarih Tezi: Tarih, insanların zaman ve mekân itibarıyla geçirdikleri gelişmeleri sebep-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen ilim dalıdır. Tarih gerçeklerin ortaya çıkmasına yarar. Tarihi zengin bir millet güçlüdür. Güçlü bir milletin oluşması manevî miraslarına sahip çıkmasıyla mümkündür.

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır" [577].

Mustafa Kemal Paşa, eksik ve yanlış gördüğü tarih anlayışını değiştirerek yeni ve doğru bir tarih anlayışı getirmek istemiştir. Bu amaçla Türk tarihi üzerinde çalışmalar yapmak üzere 15 Nisan 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu)" kuruldu. 1932'de Ankara'da tarihçilerin katıldığı ilk "Türk Tarih Kongresi" toplandı ve "Türk tarih tezi"

[576] **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s. 79.
[577] Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1986, s. 89.

"Türk Tarih Kongresi" toplandı ve "Türk tarih tezi" bu kongrede tartışıldı.

Kongre sonucu ortaya çıkan yeni tarih tezi şöyledir: "Türk milletinin tarihi şimdiye kadar yazıldığı gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi çok daha eskidir ve temasta bulunduğu milletlerin medeniyetleri üzerine tesir etmiştir."

Mustafa Kemal Paşa'nın tarih ilmine bu kadar çok değer vermesinin nedeni, tarihi, devletin ilerlemesi ve modernleşmesi için manevî bir destek olarak görmüş ve kullanmış olmasıdır. Ona göre Millî Mücadele sonrasında Türk halkı benliğini bulabilmesi için en güvenilir vasıtayı tarih ilmînden almıştır.

Türk Dili İnkılâbı; Dil İnkılâbı,Türk İnkılâbı'nın temel prensiplerine de uygun olarak dilde millileştirme ve bu akıma güç kazandırma inkılâbıdır.

Harf İnkılâbı'nın olumlu sonuçlar vermesi üzerine 12 Temmuz 1932'de "Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu)" kuruldu. Cemiyetin amacı Türkçe'nin sözlük, terim, dil bilgisi, cümle bilgisi, etimoloji konularını inceleyerek Türkçe'nin geliştirilmesine çalışmaktır. Cemiyetin çalışmalarıyla halk dilinde yaşayan kelimeler dilimize tekrar kazandırıldı. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrılıklar ortadan kaldırıldı. İnkılâplar içerisinde "Türklük şuurunu" en fazla geliştirmeye yarayan, dilimiz üzerinde yapılan bu çalışmalardır.

Mustafa Kemal Paşa, Türk dilindeki gerekli gelişmenin önemini 1932'deki şu konuşması ile ifade etmektedir:

"Millî Kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türk Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edeceğiz. Türk dilinin kendi benliğine,aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için,bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz".

3-Sosyal Alanda Yapılan İnkılâplar

Şapka İnkılâbı ve Kılık-Kıyafet Değişimi: 1925 yılında yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa 24 Ağustos 1925'te Kasta-

monu ve İnebolu'ya yaptığı seyahatinde şapka, kılık-kıyafet konusunda halkla konuştu. Giydikleri kıyafetin millî olmadığını daha medeni bir görüntüye sahip olmaları gerektiğini anlattı. Giydiği şapka ve kıyafetini halka göstererek buna uyulmasının gereği üzerinde durdu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, batı medeniyetinin bir bütün olarak ele alınmasını ve bunun bir gereği olarak da medenî kıyafetin kabul ve tatbik edilmesini istiyordu.

2 Eylül 1925'dc Bakanlar Kurulu memurlara şapka giydirilmesi için bir kararname yayımladı. Ancak Meclis bu kararnameyi anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmek istememiştir. Bu gelişmelerin ardından TBMM 25 Kasım 1925 tarihinde 671 sayı ile şapka giyilmesi hakkındaki kanunu kabul etti. Yine 2 Eylül 1925'de cübbe ve sarık giymek, din adamlarının dışındaki kimselere yasak edilmiştir. 3 Aralık 1934 tarihînde de 2596 sayılı kanunla din adamlarının, dinî kıyafetlerini sadece ibadet yerlerinde giyecekleri tespit edilmiş, en yüksek düzeydeki din görevlisi bu uygulamanın dışında bırakılmıştır.

Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması: Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1925'de Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada tekke ve zaviyelerin kapatılmasını ve tarikatların kaldırılmasının lüzumundan bahsederek "En doğru, en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir" şeklindeki sözleriyle halka akılcı olan yolu göstermiştir.

30 Kasım 1925 tarihli bir kanunla tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış ve birtakım unvanların kullanılması yasaklanmıştır.

Milletlerarası Takvim ve Saatin, Yeni Rakamların Kabulü ve Ölçülerde Değişiklik: Osmanlı Devleti döneminde uygulanan Hicrî ve Rumî takvimler üzerinde Meşrutiyet ile birlikte yeni düzenlemeler yapılmak istendiyse de başarı sağlanamamıştı. 26 Aralık 1925'te kabul edilen bir kanunla Hicrî ve Rumî takvim kaldırılarak Milâdî takvim ve milletler arası saat uygulaması kabul edilmiştir.

26 Mart 1931 tarihinde çıkarılan 1782 sayılı kanunla da arşın, endaze, okka, çeki gibi bölgelere göre farklılık arz eden

birimler kaldırılarak Avrupa'dan alınan metre ve kilo gibi uzunluk ve ağırlık ölçüleri kabul edilmiştir.

Bu değişiklikler gerek ülke içinde, gerekse milletler arası ilişkilerde önemli kolaylıklar sağlamıştır.

Soyadı Kanunu'nun Kabulü ve Eski Unvanların Kaldırılması: Gerek toplumsal ilişkilerde, gerekse nüfus işlerinde meydana gelen karışıklıkları önlemek amacıyla 21 Haziran 1934'te "Soyadı Kanunu" kabul edilmiştir. Soyadı Kanunu ile Türkler kendi adından başka bir de soyadı alacaktı. Soyadları Türkçe olacak, yabancı ırk ve millet adları ile ahlâka aykırı soyadı kullanılmayacaktı.

TBMM, Mustafa Kemal Paşa'ya 24 Kasım 1934'te "Atatürk" soyadını vermiş, 17 Aralık 1934'de ise bu soyadını başkası tarafından alınmamasını kararlaştırmıştır.

26 Kasım 1934 tarihinde ise "Ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi, hazretleri" gibi lâkap ve unvanlar savaş madalyası dışındaki madalya ve nişanların kaldırılması kabul edilmiştir.

Millî Bayramlar ve Genel Tatil; 23 Nisan 1921'de TBMM'ne verilen iki ayrı önergede 23 Nisan gününün, Türk Milleti'nin bağımsızlığını elde etmesinin yıl dönümü olması nedeniyle resmî bayram olarak kabul edilmesi istenmişti. Önerge aynı gün Meclis Genel Kurulu'nda görüşülerek kabul edilmiş ve kutlanmıştır.

27 Mayıs 1935 tarihinde ise Millî Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun TBMM tarafından çıkarılmıştır. Bu kanun ile cuma günü olan hafta tatili pazar günü olarak değiştirilmiştir. Dinî bayramlardan Ramazan Bayramı tatili 3 gün, Kurban Bayramı tatili 4 gün olarak tespit edilmiştir. 30 Ağustos bir gün Zafer Bayramı adıyla, 23 Nisan bir buçuk gün Millî Egemenlik Bayramı adıyla, 1 Mayıs bir gün Bahar Bayramı adıyla resmî bayramlar olarak kabul edilmiştir.1 Ocak tarihi ise bir buçuk gün Yılbaşı tatili olarak tespit edilmiştir.

Kadın Haklarının Kabulü: Millî Mücadele'nin kazanılması top yekûn Türk milletinin eseridir. Türk kadını savaş döneminde, erkeğinin yanında görev almış, sırtında çocuğu ile cepheye koşmuş, dolayısıyla toplumdaki haklı yerini bir defa daha ispat etmiştir. Ancak kadınlarımızın toplumdaki bu önemli yerine karşılık medenî ve siyasî haklarında birtakım eksiklikler vardı. Bu konu üzerinde en fazla duran Mustafa Kemal Paşa olmuştur. 21 Mart 1923'te Konya Kızılay Kadınlar Şubesi'nin bir toplantısında yaptığı konuşmada kadın haklarının tanınması ile ilgili birçok konuya temas etmiştir.

1926 yılından itibaren kadınlarımız kademeli olarak medenî, siyasî ve sosyal haklarına kavuşmuştur. İlk olarak 17 Şubat 1926'da "Medenî Kanunu'nun" kabulü ile Türk kadını medeni haklarına kavuşmuştur. 3 Nisan 1930'da çıkarılan "Belediye Kanunu" ise kadınlara belediye seçimlerinde oy verme ve seçme hakkını getirmiştir. Siyasî alandaki bu ilk hak daha sonra geliştirilerek Türk kadınlarına 26 Ekim 1933'te Köy İhtiyar Heyetleri'ne seçme ve seçilme hakkının tanınması sağlanacaktır. Nihayet 5 Aralık 1934'te yapılan anayasa değişikliği ile Türk kadını milletvekili seçmek ve seçilmek hakkını elde etmiştir.

4- Ekonomi Alanında Yapılan İnkılâplar

Türk Millî Mücadelesi maddî imkânsızlıklar içinde kazanılmış büyük bir zaferdir. Ancak bu zaferin kazanılmasından sonra yeni Türk devleti büyük bir mücadeleye daha girmek zorunda kalacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu mücadeleyi İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı şu konuşmasında "ekonomik mücadele" olarak tespit ve işaret etmiştir;

"...Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, kazanılacak başarılar yaşayamaz ve sürekli olamaz. Yeni Türkiye'mizi lâyık olduğu kuvvete yükseltebilmek için birinci derecede ve en çok ekonomimize önem vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir ekonomi devrinden başka bir şey değildir. Millî Hâkimiyet ise ekonomik hâkimiyetle kuvvetlenmektir. Yeni devletimi-

zin,yeni Hükûmetimizin bütün esasları, bütün programları ekonomi programından çıkmalıdır".

Gerçekten de demir yollarının, dış ticaretin, bankacılığın yabancıların elinde olduğu, sanayinin ise olmadığı ülkede devlet, ekonomik meselelere öncelikle el atarak İktisat Kongresi'nde özetle şu kararlar almıştır:

-Devlet,özel sektörün gerçekleştiremediği teşebbüslere bizzat el atarak,iktisadî açıdan görevlerini yerine getirmelidir.

-Yurt içi ham madde üretimine dayalı sanayi dalları kurulmalıdır.

-Özel teşebbüsü kredilendirecek bir devlet bankası kurulmalıdır.

-Küçük imalâttan, büyük işletmeye bir an evvel geçilmelidir.

-Yabancıların kurdukları tekellerden kaçınılmalıdır.

-Sanayi desteklenmeli ve millî bankalar kurulmalıdır.

Bu kararlar, Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte yeni Cumhuriyet Hükûmetlerine ışık tutacak, ekonomik alanda önemli mesafeler kaydedilecektir. Kongre 20'li yıllar boyunca izlenecek iktisat politikasına yol göstererek ilkeleri ortaya koydu. Ekonomi -dışa açık- olacak, yabancı sermayeye hoşgörülü davranılacak, temel slogan da "liberalizm" olacaktı. Bu dönem, cumhuriyet Türkiye'sinin -en açık dönemi- oldu[578]. Yeni kurulan Türk devletinin itirazı, kapitülasyonlara sırtını dayamış yabancı sermayeyeydi. Durum böyle olunca da 20'li yıllarda çok sayıda yabancı şirkete tekel niteliğinde imtiyaz verildi. Cumhuriyetin ilânından sonraki ilk on yıl, Türk devletinin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlaması bakımından hazırlık yılları olmuştur. Bu yıllarda yeni devlet derlenme toparlanma, alt yapıyı düzenleme, ekonomiyi yeniden organize etme çabalarında bulunmuştur. Tarım üretiminin ve tarımda verimliliğin arttırılması çabasına yönelinmiş, demir yolu yapımına önem verilmiş,

[578] Haldun Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, İstanbul, 1993, s. 30.

Türkiye'yi demir ağlarla örme politikası hedef olarak seçilmiştir. Ekonomideki yabancılaşmayı önlemek için imtiyazlı yabancı şirketler elinde bulunan demiryolları ve limanlar, maden işletmeleri ile büyük kentlerin su, elektrik, hava gazı, haberleşme ve taşıma ihtiyacını gideren işletmeler devlet tarafından satın alınarak millîleştirilmiştir. Ayrıca iktisadî kalkınmanın finansmanı için gerekli kredi müesseselerinin kurulması ve etkili bir organizasyona kavuşturulması çabalarında da bulunulmuştur.

1929 yılında bütün dünyayı sarsmış olan ekonomik bunalım Türkiye'nin iktisadî ve sosyal gelişmesinde yeni bir dönem açmıştır. İktisadî sıkıntının getirdiği baskı Türk devletinin daha sonraki dönemlerde sert tedbirler almasına yol açacaktır[579]. Özellikle 1933-1938 yılları arasındaki döneme Türk sanayisinin ilk ve plânlı kuruluş sayfası olarak bakılabilir. İlk beş yıllık kalkınma plânı 1934'te yürürlüğe konmuştur. Ham madde kaynakları, enerji sorunları, teknik personel problemi ciddiyetle ele alınmıştır. Malî dengenin korunmasına özen gösterilen bu dönemde dış ticaret açığı olmadan enflâsyona başvurmadan istikrarlı bir kalkınma programı tatbik edilmiştir. İktisadî alandaki bu kalkınma hareketi aslında, İttihat ve Terakki'nin yerli sermayeyi yaratmayı amaçlayan bir politikasıydı ve cumhuriyeti kuranlarda sonuç itibariyle ittihatçıydı.

Bu dönemde yapılan yatırımlar daima devletçilik ilkesi adı altında yapılmıştır. Tarıma kıyasla, sanayileşmeye öncelik, eğitim ve nüfus artışına ağırlık verilmiştir.

Atatürk döneminde alınan tedbirler sonucu fert başına millî gelir yıllık ortalama artış hızında, altın rezervlerinde önemli artışlar kaydedildi. Tarımda, sanayide, ulaştırmada ve bayındırlık hizmetlerinde ileri mesafeler kaydedilmiş, Türk ekonomisi kendi kendine yetecek duruma gelmiştir. Bu yeterlilikteki en önemli faktör, Atatürk'ün ekonomi politikasındaki temel amacın, "İmtiyazsız ve sınıfsız biçimde bütün halkın refahını yükseltmek, toplumun kısa zamanda kalkınabilmesi için de ekono-

[579] İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul, 1975, s. 298.

mik ve sosyal kalkınmaya bir bütün olarak yaklaşması" olduğu söylenebilir[580].

C-İLKELER

Milletler tarafından kabul edilen temel düşünce sistemleri, ortaya çıktığı her coğrafya veya ait olduğu her millet için sonuç itibariyle bir genel kültür unsurudur. Milletler, farklı düşünce sistemlerini benimseyebilir. Bununla birlikte aynı düşünce biçimini benimseyen toplumlarda sistemin uygulanmasından doğan sonuç farklı olabilir. Ortaya çıkan sonucun farklı olmasının sebepleri uygulamadaki muhtemel değişkenliğin yanı sıra toplumda var olan farklı alt kültür unsurlarının mevcudiyetidir.

Türk toplumu içinde durum farklı değildir. Türkler, tarihî süreç içinde diğer milletler gibi farklı düşünce sistemleriyle karşı karşıya gelmişler veya temasta bulunmuşlardır. Bu düşünce sistemleri, Türk milletini ancak kabullendiği kıymet hükümleri dairesinde etkilemiştir. Yani karşılaşılan düşünce sistemleri Türk kültürünün etkisinde kalmış ve etkilenmiş aynı zamanda Türk kültürü de bu düşünce sistemleri ile şekillenmiştir.

Türk kültürü , kültür münasebetlerinde ve kültürler alış verişinde dikkate değer bir nüfuz ve tesir kabiliyeti ve değeri göstermiştir. Türk kültürü diğer kültürlere saygılı, onlara baskı yapmaya lüzum görmeyen, müsamahalı ve kendisinden emin bir kültürdür. Bundan dolayı Türk kültürünün müthiş bir kendisini koruma, dayanma, yaşama ve yaşatma gücü vardır. Kapalı bir kültür olmadığı hâlde Türk kültürü başka kültürler karşısında daima şahsiyetini bilmiştir[581] . Bu sebeple de Türk devlet geleneği daima insanları birleştirmiş ve kaynaştırmıştır. Türkler, kültürel ve biyolojik farklılıkları olan insanları kendi birlik ve bütünlüğü dairesinde değerlendirmiştir. Bu bakımdan insan

---

[580] Mustafa Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul, 1980, s. 96 vd.; Necdet Öztorun, "Atatürkçülük", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, S. 12, Ankara, 1988, s. 544; Nuri Yazıcı, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi**, Konya, 1986, s. 109-116.

[581] Muharrem Ergin, **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri**, Ankara, 1988, s. 29.

hakları ve hoşgörü Türk milletinin ayrılmaz birer vasfı haline gelmiştir.

Atatürk'e göre kendisini Türk hisseden herkes Türk'tür. Ancak sosyolojik manada hissiyata dayalı bu kabul, batıdan farklı olarak kültür birliğine bağlı olan anlayışı ifade eder. Bu tarz bir hissiyatta, her türlü boy, aşiret, kabile ve kavim asabiyetinin üstünde bir manevî ve kültürel mutabakat olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne mensubiyet şuuru ön plânda yer almaktadır.

Atatürk, tarihî seyir içerisinde Türk kültürünü inceleyerek çağdaş Türk insanını yetiştirecek olan düşünce sisteminin çerçevesini çizmiştir. Onun Türk kimliği anlayışı, Türk'ün karakterine ve tarihine uygun bir kültür anlayışının yaşatılmasıdır. Bu tarz kimlik ve kültür anlayışı ise yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini meydana getiren felsefe ile ifadesini bulmuştur.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" ifadesinde Atatürk'ün ortaya koymaya çalıştığı felsefe, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu sırasında varolan çağdaş düşünce ve çağdaş hayat ile kopuklukları giderecek bir anlayışı ihtiva eden düşünce sistemidir.

Bununla birlikte Atatürk''ün eserini yücelten sadece ülkenin kurtarılması ve tam bağımsızlığa sahip, mütecanis bir devlet kuruculuğu da değildir. Onu ölümsüzleştiren olayların belki de en önemlisi, yeniden kurduğu devletin sonsuza kadar bağımsızlığını koruyabilmesi için, almış olduğu tedbirlerdir. Bu tedbirler "Türk İnkılâbı" ve "Türk Çağdaşlaşma Hareketi" şeklinde ifade edilebilir. Çağdaşlaşma denilince Atatürk'ün Türk toplumunu çağdaş medeniyet düzeyinin de üstüne çıkarmak için yapmış olduğu inkılâpların tamamı kastedilmektedir[582].

Türkler, tarih boyunca ileri medeniyetleri benimsemekte daima büyük kaabiliyet göstermişlerdir. Türk çağdaşlaşması, farklı ortamlarda gelişen Türk kültür çevresi ile batı kültür çe-

[582] Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Çağdaşlaşma". **Atatürkçü Düşünce** (Kolektif eser), Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1992, s. 642.

vresinin uyumunu sağlamayı dil, din, tarih, sanat, folklor, gelenek, görenek gibi unsurlardaki ayrılığa rağmen bu ayrılıkları bir ölçüde korumayı amaçlar[583].

Türk çağdaşlaşması, insanlığın gelişmesi içerisinde kültürler arası ilişkiler ve uyumlar bakımından bir aşama ve bir deneyler bütünüdür. Özgür düşünce ve bilgi ortamı Türk çağdaşlaşma hareketi ile genişletilmekte, batı kültür çevresini Hıristiyanlık öğesi dışında Hıristiyanlığın hakim olduğu bir alanın dışında gösterdiği gelişmenin örneği verilmiş olmaktadır.[584]

Çağdaş medeniyete yönelmekten güdülen amaçlardan biri de, kendi öz kültürümüzü bilimsel metotlarla geliştirmek, onu öz kaynağından halk kaynağından besleyerek *"kendi değer ve özellikleriyle"* çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmaktır. Böylece yüzyıllar boyu, yabancı kültürlerin etkisi altında yozlaşan, kısırlaştırılan ve horlanan millî kültüre, *"kendi özellikleri içinde"* çağdaş ufuklar açmak başka bir deyimle, Türk kültüründe bir *"Rönesans"* yaratmaktır[585].

Atatürk'e göre meydana getirilmesi elzem olan Türk rönesansının diğer bir ifade ile Türk çağdaşlaşmasının vazgeçilmez unsuru ise millî bağımsızlıktır. Atatürk bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir. *"Hiç bir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için belli başlı vasıtadır, gaye fikirdir.Bir fikrin istihsaline dayanmayan zafer payidar olamaz, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin payidar olması için çağdaş medeniyetin bir ortağı, bir parçası haline gelmek bin bir fedakârlıkla sağlanan bağımsızlığın muhafazası için şarttır".*

Türk çağdaşlaşması, Millî Mücadele hareketimizin amaçlarından birisi ve hatta Türk İnkılâbı'nın her safhasında ve her çağda yenilenen hedefi olmuştur. XX. Yüzyıl başındaki Türk düşünce ve zihniyet ortamı ile batının çağdaş, sosyal, politik,

---

[583] Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", **Atatürkçü Düşünce** (Kolektif Eserler), Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1992, s. 628.
[584] İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", s. 624.
[585] Çaycı, "Atatürk...", s. 650.

ekonomik uygulamaları arasındaki bağlantı, Atatürkçü düşünce bütünü ve Atatürkçü zihniyet ile kurulmaya çalışılmış ve büyük mesafeler alınmıştır. Atatürkçülük, düşüncede ve uygulamada, çağ düzeyinde uyumlu atılımları devamlı hayat tarzı olarak benimseyenlerin bağlı olduğu düşünce odağıdır[586].

1-Türk İnkılâbı'nın Dayandığı İlkeler

Atatürk, devlet adamı, başkumandan ve fikir adamı olarak temayüz etmiştir. Dünya tarihinde, devlet adamı ve başkumandan olarak icraat ve mücadelelerini fikriyata istinat ettirenlerin sayıları sınırlıdır. Zira sosyal ilimlere dayanarak analiz yapmak ve senteze varmak demek olan fikriyat,hem bilgi ve kültür,hem de istidat ister[587].

Tarihî gelişmelerin meydana getirdiği Türk inkılâbı, bir fikir ve idealin başarıya ulaşmış hâlidir. Türk İnkılâbı'ndaki fikriyatın yönü Atatürkçülük şeklinde ifade edilir. Türk İnkılâbı'nın fikrî gücü ve dayandığı esaslara ise "Atatürk İlkeleri" denir.

Atatürkçülüğün temel ilkeleri olarak değerlendirilen altı ilkenin doğup gelişmesi Türk İnkılâbı'nın başlangıç safhasında olmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk tüzüğünde yer alan "Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve milliyetçilik" ilkelerine "laiklik, devletçilik ve inkılâpçılık" ilkeleri partinin 1931'deki 3. kurultayında eklenmiştir. 5 Şubat 1937'de yapılan anayasa değişikliği ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin nizamnamesinde yer alan altı ilke Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikleri olarak anayasada yer almıştır[588].

Türk İnkılâbı'nın amacı: Millî modernleşmeyi sağlamak Türk, toplumuna yeni bir şekil ve anlayış kazandırmaktır. Türk

---

[586] Suat İlhan, **Evrimleşen Türk Devrimi**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1998, s. 170.

[587] Aydın Taneri, **Atatürkçülüğün Tanımı**, Ankara, 1983, s. 5.

[588] Klaus Von Beyme, "Batı ve Marksist Gelişme Teorilerine Göre Kemalizm", **Atatürk Sempozyumu 17-22 Aralık 1981**, Ankara, 1983, s. 263.

inkılâbı; bağımsızlığı, hür düşünceyi ve insan onurunu temel alan bir Türk rönesansıdır. Mustafa Kemal Paşa, bu anlayıştan hareketle ilk yapılacak işin "Türkleri yeni baştan Türkleştirmek" olduğunu tespit etmiştir. Bu ideallerin ileriye dönük bir şekilde gelişmesi ve korunması Atatürk ilkelerinin gerçek anlamda uygulanması ile mümkündür[589].

Altı Atatürk İlkesi'nin yanı sıra bu ilkeleri tamamlayıcı nitelikteki "Millî hâkimiyet", "Millî bağımsızlık" ve "Millî birlik" ilkeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde varolan unsurlardandır. Atatürk ilkeleri ile birlikte mütalâa edildiğinde Atatürkçülüğün tanımı daha iyi anlaşılacaktır.

a-Millî Hâkimiyet

Millî hâkimiyet, milletin kendi kendini idare etmesi, kendine hükmedecek heyeti seçmesidir. Yani millet tarafından devlete verilen iktidardır. Bu durumda hâkimiyet bir kişiye, gruba ve çoğunluğa değil, bütün millete aittir.

Batı menşeli olan "millî hâkimiyet" kavramı siyasî hayatımıza Millî Mücadele ile birlikte girmiştir. Atatürk "Millî hâkimiyet" mefhumuna Türk'ün ve kendi yüksek fikirlerinin damgasını vurarak hareket etmiştir. Atatürk, millî hâkimiyet kavramını izah ederken millete ve Türk milletinin fikrine ağırlık vermiş ve bunun üzerinde ısrarla durmuştur[590].

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan sadarete gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli raporda yer alan "*Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışacaktır*" ifadesi Millî Mücadele Hareketi'nin hedefini göstermesi bakımından önemlidir.

Amasya Tamimi ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ortaya çıkan ana fikir ise "*Hâkimiyet-i Milliye'ye müstenid bilâ kayd- ü*

---

[589] İsmet Giritli, **Atatürkçülük İdeolojisi**, Ankara, 1988, s. 1; Charles H. Sherrill, Bir **Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çeviren. Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser No: 23, (Tarihi ve Basım yeri yazılmamış), s. 213.

[590] Aydın Taneri, **Atatürk ve Millî Hâkimiyet**, Ankara, 1983, s. 13.

şart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek" şekliyle tespit edilmiş ve bu ideal ilk BMM'nin açılmasıyla yeni devletin temelini oluşturmuştur. Bu durum 1921 ve 1924 Anayasaları "*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*" ilkesine yer vermekle hukuki bir hüviyet kazanmıştır.

Toplumda en yüksek hürriyetin,en büyük eşitlik ve adaletin sağlanması, istikrarı ve korunması ancak ve ancak tam ve kesin anlamıyla Millî hâkimiyeti sağlamış bulunmasıyla devamlılık kazanır. Bundan dolayı, hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası Millî hâkimiyettir[591].

Mustafa Kemal Paşa'ya göre *"Toplumda en yüksek hürriyetin, en yüksek eşitlik ve adaletin devamlı şekilde sağlanması ve korunması ancak ve ancak tam ve kat'i manasıyla Millî hâkimiyetin kurulmuş olmasına bağlıdır. Bundan ötürü hürriyetin de,eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası Millî hâkimiyettir"*[592].

b-Millî Bağımsızlık (İstiklâl-i tam)

Siyasî anlamda bağımsızlık, bir başka devlete veya milletler arası herhangi bir kuruluşa bağlı bulunmamak demektir. Millî Bağımsızlık, milletin bu fikri benimsemesi ve amaç edinmesiyle ortaya çıkar. Türk milleti için "bağımsızlık" ise vazgeçilemeyecek, taviz verilemeyecek bir karakteridir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsızlık anlayışı kayıtsız ve şartsız bir şekilde bağımsızlıktır:

"İstiklâl-i tam, denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ilah her hususta İstiklâl-i tam ve serbest-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet,millet ve memleketin mana-yı hakikîsiyle bütün istiklâlin mahrumiyeti demektir".

---

[591] Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Millî Egemenlik**, Ankara, 1987, s. 73.
[592] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984, s. 24.

"İstiklâl-i tam, bizim bugün tercih ettiğimiz vazifenin ruh-ı aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı tercih de edilmişiir"[593].

Batının emperyalist devletlerine karşı girişilen Millî Mücadele Hareketi'nin temelinde Türk milletinin bağımsızlığını kazanma arzusu yatar. Anadolu Kongrelerinde *"Milletin bağımsızlığından vazgeçilmediği ve vazgeçilmeyeceği"* esası kabul edilmişiir. Bu esas ile kurulan yeni Türk devleti milletler arası hayatta yerini Lozan Barış Antlaşması ile almış ve kazandığı Millî Mücadele zaferi, milletler arası bakımından da bu antlaşma ile teyit edilmiştir[594].

Misâk-ı Millî'nin öngördüğü tam bağımsızlık fikrinin askerî ve siyasî başarılar neticesinde elde edilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti,bağımsızlık anlayışımızın korunması ile ilelebet yaşayacaktır.

c-Millî Birlik

"Millî birlik ve beraberlik, milletçe, bir arada yaşamayı ve bütünlüğü ifade eder. Millî birlik ve beraberlik, Türk devletini oluşturan kişilerin karşılıklı sevgi ve saygı ile birbirine bağlanmasını, ortak amaçlara yönelik olarak varlığını devam ettirmesini belirtir.

Millî birlik ve beraberlik, milliyetçilik ilkesinin doğal bir sonucu, milliyetçilik ilkesinin öngördüğü ortak amaçların bir görünümüdür. Millî birlik ve beraberlik, milletçe birliği ve beraberliği ve bütünlüğü de ifade ettiğinden millî devletin bir yönden de gerçekleşme vasıtasıdır"[595].

Mustafa Kemal Paşa, millî birliğin taşıdığı anlamı şu şekilde ifade etmiştir:

"Bir yurdun en değerli varlığı, yurttaşlar arasında ulusal birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygusu ve kabiliyetlerinin

---

[593] Karal, **Atatürk'ten...,** s. 7-8.
[594] Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1982, s. 453.
[595] Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. 455.

olgunluğudur. Ulus varlığını ve yurt erginliğini korumak için bütün yurttaşların canını ve her şeyini derhâl ortaya koymaya karar vermiş olmak, bir ulusun en yenilmez silâhı ve korunma vasıtasıdır. Bu sebeple Türk ulusunun idaresinde ve korunmasında ulusal birlik ,ulusal duygu, ulusal kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir"[596].

"Seneler geçtikçe, millî ideal verimleri güvenli çalışmada, ilerleme hevesinde millî birlik ve millî irade şeklinde daha iyi gözlere çarpmaktadır. Bu bizim için çok önemlidi çünkü biz. esasen millî mevcudiyetin temelini, millî şuurda ve millî birlikte görmekteyiz"[597].

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, yeni kurduğu devletin de ancak bütün fertleri ile birlikte modernleşmenin gerçekleştirilebileceğini daima vurgulamıştır. Bunun yanında millet bilincinin ve millet olma duygusunun kuvvetlenmesi ise ancak Türk kültürünün, Türk tarihinin millî bir zemine oturtulmasının gerçekleştirilmesi ile başarıya ulaşacağına inanmaktadır. O'na göre Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür[598].

Millî birliğin gerçekleşmesi için Türkiye Cumhuriyeti Devleti çatısı altında toplanan insanların önce ne oldukları bilincine varmaları, hangi ortak kültürden geldiklerini bilmeleri lazımdır. Bugün, Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşları hangi ırktan, hangi dinden, hangi mezhepten gelirse gelsin birlik ve bütünlük içinde hepsi Türk'tür. Bu anlayış ise Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturur.

2-Atatürk İlkeleri

Tarihî gelişmelerin meydana getirdiği Türk İnkılâbı bir fikir ve idealin başarıya ulaşmış halidir. Atatürkçülük olarak ifade

---

[596] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara, 1991, s. 643.

[597] Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir...**, s. 24.

[598] Özkan İzgi, "Atatürk ve Millî Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, S. 12, Ankara, 1988, s. 671; **Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayını, Ankara, 1990, s. 3.

edilen milliyetçilik Türk İnkılâbı'nın iki temel kaynağıdır. Atatürk ilkeleri ise önce Cumhuriyet Halk Fırkasının tüzüğüne sonra da 1937'de Anayasaya girmiştir.

Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ve İnkılâpçılık yani altı Atatürk ilkesi birer vasıtadır. Türk Milletini çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarma hedefine ulaştıracak birer vasıtadır. Bu vasıtalar aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin temel esasları olan, tek milletli olma, tam bağımsız olma ve millî hakimiyete dayalı olma esaslarını korumak üzere Anayasa maddesi haline getirilmiştir. Atatürk İlkelerinin anayasaya girmesinin bir başka sebebi de, inkılâpların yozlaştırılmasının önüne geçmektir.

a-Cumhuriyetçilik: Cumhuriyet kelimesi dilimize Arapça "Cumhur" kelimesinden girmiştir. Bu kelime halk, ahali, büyük kalabalık anlamına gelir. Cumhuriyet veya cumhurî devlet iktidarın millete, umuma ait olduğunu öngören devlet şekli demektir.

Cumhuriyet, dar ve geniş anlamda kullanılır. Geniş anlamda Cumhuriyette egemenlik topluluğun bütününe, millete aittir. Dar anlamda cumhuriyet ise sadece devlet başkanının doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi anlamına gelir.

Türkiye'de Cumhuriyet, Millî Egemenlik ilkesinin benimsenmesinin bir neticesi olarak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan 29 Ekim 1923 tarihli değişiklik sadece yönetim biçimi olarak kabul edilmiştir. 1924,1961 ve 1982 anayasalarımızda da bir yönetim biçimi olarak ta kabul edilmiştir.

Atatürk'ün, Cumhuriyeti devletin siyasî bir rejimi olarak seçmesinin en önemli nedeni; Türkiye'yi modernleştirme çabalarına cevap veren tek rejim biçimi olmasıdır. Cumhuriyeti fazilet olarak niteleyen Atatürk, Ekim 1924 tarihli bir konuşmasında Cumhuriyeti şu şekilde tanımlamaktadır: "Türk milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir"[599].

[599] Karal, **Atatürk'ten...,** s. 41.

1937'de, 1924 Anayasası'nda yapılan değişiklikle devletin özellikleri arasında "Cumhuriyetçiliğe" de yer verilmiştir.

Cumhuriyetçilik,devletin siyasî rejimi olarak Cumhuriyeti benimseme ve onu fazilet rejimi olarak tanımlama ve değerlendirme demektir.

Cumhuriyetçilik ilkesi, Atatürk'ün devlet anlayışının temellerinden birini oluşturan Millî Egemenlik ilkesiyle çok sıkı ilişki içindedir. Millî Egemenliğin korunması ve gözetilmesi Cumhuriyet rejimi ile mümkündür.

Atatürkçü düşünce sistemi içerisinde değerlendirdiğimiz cumhuriyet ilkesi, fertlerin değil, milletin bütününün benimsediği bir ilkedir ve Türk milletine aittir.

Cumhuriyetçilik ilkesinin öngördüğü Cumhuriyet rejiminin demokrasi ile ilgisi vardır. Hatta Cumhuriyet, demokrasinin en gelişmiş şeklidir. Atatürk de bunu "*Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir*" diyerek ifade etmiştir[600].

Türkiye'de Cumhuriyet cumhuriyetçilik ilkesinde de öngörülen modern anlamda devlet şekline ulaşma idealine uygun bir gelişme seyri takip etmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları siyasî rejimin adı olmuştur. Eşitlik ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin özünü teşkil etmiştir.

Devlet şekli Cumhuriyet olan yeni Türk devleti, Misâk-ı Millî ile çizilen, millî sınırların üzerinde millî devlet anlayışını, millet ve devlet birliğini, bütünlüğünü ifade eder. Bu bütünlüğü Atatürk İzmir'de 14 Ekim 1925'te yaptığı konuşmada şu şekilde değerlendirmiştir: *"Bugünkü Hükûmetimiz, teşkilât-ı devletimiz doğrudan doğruya milletin kendi kendiliğinden yaptığı bir teşkilat-ı devlet ve Hükûmettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık*

[600] A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara, 1959, s. 251.

Hükümet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millettir, millet Hükûmettir."

Netice itibarıyla Cumhuriyet,en gelişmiş devlet şekli olarak Türk İnkılâbı'nın sonucudur, başarısıdır.

b-Milliyetçilik: Milliyetçilik, millet gerçeğinden hareket eden bir fikir akımı ve çağımızın en geçerli bir sosyal politika prensibidir. Milliyetçilik, Türk İnkılâbı'nın bir temel prensibi olduğu kadar, Türk milletinin kaderini tayin eden bir temel ilke, bir yüce ülkü, milleti huzur ve refaha yönelten bir bağdır[601].

Milliyetçilik ilkesi, millet ve milliyet kavramlarına dayandığından bu kavramları anlamak gerekir.

Millet, objektif bir ifade ile "herhangi bir esas etrafında toplanmış insan topluluğu " olarak tarif edilebilir. Etrafında toplanılan bu "esas" insan topluluklarının özelliklerine göre değişiklik arz edebilir. Bu "esas" Fransa'da "kültür", Alınanya'da "ırk", Araplarda "dil", ABD'de "tabiiyet" mefhumlarından ibaret olabilir. İnsan topluluklarının millet olabilmesi için bu bağlardan en az birinin etrafında toplanması gerekir. Buna karşılık bu bağlardan birden fazlası veya hepsiyle birden bağlı topluluklara milliyet ismi verilir. Türkiye Türkleri için bu bağların birden fazla olduğu konusunda ilim adamlarımız arasında görüş birliği vardır. Ancak tespitler farklıdır. Yusuf Akçura bu esasları "dil"ve"soy" olarak ifade eder. Ziya Gökalp ve İ.H. Danişment bu esaslara kültür ve din mefhumlarını da ilâve ederler[602].

Atatürk'ün milleti tarifi ise şöyledir: "Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir" [603].

---

[601] Hamza Eroğlu, "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", **Atatürk Yolu**, (Koletif eser), (Derleyen. Turhan Feyzioğlu), Ankara, 1987, s. 133.

[602] İsmail Hami Danişmend, **Türklük Meseleleri**, II.Baskı, İstanbul, 1976, s. 12; Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri-1928 yılı yazıları-**, (Hazırlayan. Nejat Sefercioğlu), Ankara, 1981, s. 5; Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, (Hazırlayan. Mehmet Kaplan), İstanbul, 1976, s. 18.

[603] A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, 1969, s. 18.

Fikir adamlarımızdan Dündar Taşer daha değişik bir şekilde milleti tanımlamıştır. Millet, binlerce sene içinde kanın, imanın duyguların birleşmesi ile yoğrulmuş müşterek kıymet hükümleri halinde görülmekte olan, haz ve elemi birlikte tadan birbirinden haberi yokken de birbiri gibi olan bir varlıktır.

Tanınmış ilim adamlarımızdan Sadri Maksudi Arsal Milliyet duygusunun Sosyolojik Esasları adlı eserinde hem millet hem de milliyet kavramlarının tanımını yapmaktadır. Millet; aynı ülkede yaşayan, etnolojik bakımdan aynı ırka mensup olan oymak ve kabilelerin en kuvvetlisinin hakimiyeti altında devlet şeklinde birleşmesinden doğan, aynı kanunlara tâbi olarak yaşamış bunun neticesinde müşterek dinî inançlara müşterek millî seciyeye sahip olmuş, mütecanis (homojen) ve mütesanid (dayanışma içinde olan) bir insan kütlesidir.

Atatürk, Türk milletini tarif ederken bu tarifi biraz daha açarak, milleti meydana getiren unsurları, siyasî varlıkta birlik, Dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihî yakınlık ve ahlâkî yakınlık olarak tespit etmektedir. Bu tarif Türk milletinin zengin bir kültür ve medeniyete sahip olduğunu ifade eder.Bu millet tanımlarına bağlı olarak milleti meydana getiren unsurlar (elemanlar) da şunlardır: Hukuk, nüfus, lisan birliği, dinî inançlar, ülke birliği, millî seciye (karakter) ve nihayet millet çoğunluğunun aynı ırktan olmasıdır.

Birbirini yabancı telâkki eden topluluklar arasındaki münasebet ne derece düşmanca idi ise toplulukları teşkil eden fertler arasındaki münasebet de o nispette insanî idi. Bu sebeple her topluluk içindeki fertler mensup oldukları topluluğa kavme veya millete ruhen bağlanırlar.

Bugün sosyologlar ve hukuk tarihçileri ispat etmişlerdir ki milletlerin yaşayabilmelerinde ve payidar olmalarında en önemli en kuvvetli etken fertlerin mensup oldukları millete bağlılığı ve sadakatidir. İşte milliyet duygusunun kaynağı ve çekirdeği gerek ilkel gerekse medenî topluluklarda, hatta bazı toplu yaşayan hayvanlarda görülen bu sosyolojik gerçektir, yani fertlerin mensup oldukları kitleye karşı duydukları bağlılık hissidir.

Fertlerin var olmak azim ve iradesine "kendi kendini koruma insiyakı" milletlerin var olmak azim ve iradesine de Millî Şuur, Milliyet Duygusu veya Milliyetçilik denir.

Milliyetçilik, kişiyi, topluluğu bağlayan bağ olarak "Milliyet, vatandaşlık, milliyet duygusu" şeklinde de ifade edilmektedir. Ancak, milletle, milliyetçilik arasında fark vardır. Milliyet, bir millete mensup olma, bir millete bağlı olma hâlidir. Milliyetçilik ise, bir millete mensup kişilerin, mensup oldukları millete karşı besledikleri bağlılık duygusu ve şuurudur. Kişinin mensup olduğu kitleye karşı duyduğu bağlılık hissi, milliyet duygusunun esasını teşkil etmektedir[604].

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, özellikle Türk milletinin birliği ile beraberliğine yer ve değer vermektir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı birleştirici ve toplayıcı nitelikte ve millet yararınadır. Bu anlayış Türk milleti gerçeğinden hareket eder ve ona dayanır. Gerçeğe dönüktür. Türk milletinin yükselme ve çağdaş milletlere ulaşma ülküsünü ifade eder. Türk milletini meydana getiren değerleri korumayı esas alır[605].

Milliyetçiliği, millet sevgisi, millete güvenme aşkı olarak kabul eden Atatürk, genç nesillerin mutlaka bu duygu ve düşünceyle yetişmesini istemiştir. O, İstiklâl Harbi'ni ve inkılâplarını, bu büyük millî hisle başarmıştır.

Atatürk milliyetçiliği, hürriyete ve insan şahsiyetine değer verir. Zaten gerçek milliyetçilik, medeniliğin özü olan hürriyetten doğar. Hür olmayan, esarete razı olan bir toplumda millî ruh gelişmez. Bu inanışın temeli şudur: "Türk için Türklük, hür olduğu nisbette kuvvetlidir ve kuvvetli kalacaktır.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı eşitlikçidir, eşitlik fikrine dayanır, bu anlayışın kaynağı ise "Millî hâkimiyet" tir. Demokrasiyi hedef alır ve buna ulaşmanın ilk aşamasını "Hâkimiyet

---

[604] Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul, 1955, s. 52-53.

[605] Ahmet B. Ercilasun, "Atatürk'ün Milliyetçilik ve Dil Anlayışı", **100.Yıl Atatürk Konferansları**, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yayını, Ankara, 1981, s. 71; Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi, s. 409.

kayıtsız şartsız milletindir" ilkesinin kabulü ve uygulanmasıyla mümkün görür[606].

"Bize milliyetçi derler, fakat biz öyle milliyetçileriz ki bizimle iş birliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin gerçeklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde bencil ve mağrurane bir milliyetçilik değildir" Atatürk bu sözleriyle milliyetçiliğimizin milletlerarası ilişkilerde barışçı ve diğer milletlere saygılı bir anlam taşıdığını ifade etmektedir.

Milliyetçilik akılcı, yapıcı, yaratıcı ve idealisttir. Bu özelliklere sahip olan Türk milliyetçiliği modern anlayışı ifade eder. Modern manadaki bu anlayışın başlangıcı bağımsızlık, sonucu ise demokrasidir.

Türk milliyetçiliği bir inanç, bir duygudur. O inanç ve duygunun içinde vatanın bütünlüğü esası vardır. Sosyal ve kültürel faaliyetlerle oluşan ruhsal bir bağdır. Sınıfsız ve imtiyazsız bir toplumu ifade eden bu bağ geçmişte ve gelecekte heyecanını daima hissettiren bir mefkûredir. Atatürk, bu mefkûreyi millet gerçeğine dayandırarak 22 Mayıs 1919 tarihli raporunda şu şekilde ifade etmiştir: "Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır".

Atatürk'e göre milliyetçilik bir ırkçılık değil, bir vicdan ve duygu işidir. İnsan haklarına ve hürriyete dayanan, kültürel değerlere kıymet veren bir sistemdir[607].

1 Aralık 1997 tarihinde kaybettiğimiz değerli ilim adamı Aydın Taneri'ye göre Milliyetçilik dört çeşittir:

Sosyolojik Milliyetçilik: Milliyetçiliğin ilk merhalesidir. Duyguya, hisse, aşka dayanır. Bir millete mensup fertlerin besledikleri bağlılık duygusu ve şuuruna denir.

---

[606] İbrahim Kafesoğlu-Mehmet Saray, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller**, (Kolektif eser), İstanbul, 1983, s. 61; Süleyman Arslan, "Atatürk Milliyetçiliği", **100. Yıl Atatürk Konferansları**, Ankara, 1981, s. 18.

[607] Taneri, **Atatürkçülüğün...**, s. 15.

Kültür Milliyetçiliği : Bir milletin siyasî, askerî ve medeniyet tarihini yani hukukundan devlet anlayışına sanatından ekonomisine kadar bütün dalların ilmî ölçülere göre incelenmesi ve bu gerçeklerin millete mensup fertlerin zihinlerine işlenmesidir.

Doktriner Milliyetçilik: Milletlerin meşrû Hükûmet şeklinin kendi kendilerini yönetmek olduğu esasına dayanır. Milliyetçilik bir doktrin olarak 1789 Fransız İhtilâlinden sonra Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu doktrin, insanlığın tabîi olarak milletlere bölündüğünü, milletlerin de belli nitelikleriyle tanındığını ve tek meşrû Hükûmet şeklinin milletlerin de kendi kendilerini yönetmek olduğu ilkelerine dayanır.

İdeolojik Milliyetçilik: Bir Hükûmetin, bir partinin, bir dernek veya sendikanın hareketlerine yön veren düşünce ve görüş sistemidir. Siyasî vasıf taşır. Bir bakıma politikanın kendisidir[608].

c-Halkçılık: Dilimizde kullanılan halk deyiminin anlamı,insan topluluğudur. Eski dilde "ahali" kelimesiyle aynı manayı ifade eder. Osmanlı Devleti'nde halk deyimi aydın zümrenin dışında kalan insan topluluğunu ifade ediyordu. İlk defa Ziya Gökalp tarafından "halk"ın Türk milletini ifade ettiği savunulmuştur. Atatürk ile de millî şuurumuza yerleşmiştir[609].

Türk devlet geleneğine göre devlet halk için vardır. Halka hizmet, halkın korunması ve halkın doyurulması için mevcut bir idarî yapıdır. Halkın taşıdığı bu mana Osmanlı Devleti'nin son döneminde unutulmaya yüz tutmuş iken hak ettiği ifade ve önemi Türk İnkılâbı ile tekrar kazanmıştır.

Türk İnkılâbı'nın anlayışına göre halk ile millet arasında bir birlik, bir eş değerlik vardır. Ancak halk milletin henüz dayanışma duygusu ile bilinçlenmemiş hâlidir. Halk dediğimiz insan topluluğunun belirli hedeflere yönelerek bilinçlenmesiyle millet

---

[608] Bu hususta geniş bilgi için bkz. Aydın Taneri, **Türk Kavramının Gelişmesi**, Ankara, 1983.

[609] Necat Tüzün, **Atatürk Halkçılığı**, Ankara, 1987, s. 3.

ortaya çıkar. Türk halkı, Türk devletinin beşerî unsurunu oluşturur. Türk milleti, Türk halkının Türklük bilinci içinde gelişmesiyle siyasî ve sosyal alanda değer kazanmasıdır. Türk milleti halklardan teşekkül etmiş değildir. Bunun sonucu olarak Türk devletinin beşerî unsurunu halklar meydana getirmez. Türk halkı şehirlisi, köylüsü ile din ve ırk farkı dahi gözetilmeksizin vatandaşların bütününü ifade eder.

Halkçılık, milliyetçilik fikrinin bir sonucudur. Gerçek anlamda milliyetçilik, halkçılığa dayanır, halkçı bir özellik taşır.

"Türkiye halkı asırlardan beri hür ve bağımsız yaşamış ve bağımsızlığı yaşama gereği saymış bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet bağımsızlıktan uzak yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır" sözleriyle Atatürk halkçılık anlayışının sömürü düzenine karşı olduğunu ifade etmiştir.

Atatürk'ün, halkçılık anlayışında, insan topluluğunun demokratik esaslara göre birleşmiş, hür bir toplum düzeni öngörülmüştür. Bu düzende halk kendisini demokratik esaslara göre yönetir. Siyasî rejim, halk yararına kullanılır.

Modern Cumhuriyet Türkiye'sinde Atatürk'e göre halkçılık:

a-Demokratlık

b-Fertler arasında imtiyaz tanımamak

c-Sınıf mücadelelerini kabul etmemektir[610].

d-Devletçilik: Atatürk inkılâpları çerçevesinde incelendiğinde devletçiliğin dar ve geniş anlamda iki manayı ifade ettiğini görmekteyiz. Geniş anlamda ele alındığında Türkiye'de uygulanan ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın özelliklerini ortaya koyan bir politik uygulamadır. Dar anlamda ise özel teşebbüse yer veren ekonomik prensiplere sahip iktisadî alandaki uygulamalardır. Ancak, Türkiye'de devletçiliğin asıl uygula-

[610] A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1973, s. 116; Kafesoğlu- Saray, s. 28.

maları ekonomide görüldüğünden,devletçilik ekonomik manayı ifade etmiştir.

Devletçiliğin uygulanmaya başlanmasının en önemli gerekçesi; 1920-1930 devresinde ekonomik gelişmenin istenilen seviyede gelişme gösteremeyişi, millî gelir seviyesinde düşüklük, malî kaynaklarda yetersizlik, talepte hareketsizlik, ülkenin yeni demografik yapısı, yani nüfus değişimi ile ülke ekonomisini elinde bulunduran tacirlerin, sanayicilerin ve sanatkarların ülke dışına gitmesi, mevcut fabrikaları sökerek götürmesi ve bu alanda genelde çiftçi olan Türklerin gelmesi, yetişmiş insan gücündeki yoksunluk vs gibi sebeplerle alakalıdır.

Türkiye'de devletçilik,karma ekonomi şeklinde gelişme göstermiştir. Karma ekonomi devlet işletmeciliği ile özel teşebbüsün bir arada bulunması demektir. Ancak bu anlayış ekonomide katı bir devletçiliğin uygulanmasını ifade etmez[611].

Atatürk, Devletçiliği: "*Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş ve Türkiye'ye has bir sistemdir...Kişinin çalışmasını esas almakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha kavuşturmak ve memleketi geliştirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır*" [612] şeklinde tarif etmektedir.

Atatürk devletçilikle devleti, ekonomik hayatı destekleyen bir güç olarak düşünmüştür. Devlet yatırımcıya, üreticiye, dağıtımcıya, tüketiciye yön vermek ve bu tür konuları denetlemekle yükümlüdür. Atatürk devletçiliğine yabancılar tarafından yapılan eleştiri daha çok "bırakınız yapsınlar"cı[613] bir yaklaşım taşır. Cumhuriyet hükûmeti kuruluşundan ancak on yıl sonra sınırlı bir devletçi sayileşmeyi gerçekleştirebildi ve bu da Rusya ve Almanya'dan alınan büyük ekonomik yardımlarla

[611] Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", **Atatürk Yolu**, (Kolektif eser), (Derleyen. Turhan Feyzioğlu), Ankara, 1987, s. 80.

[612] A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti**..., s. 121.

[613] Sabri M. Akural, "Toplumsal Değişim Üzerine Kemalist Görüşler", **Atatürk ve Türkiye Modernleşmesi**, (Hazırlayan Jacop M Landau) İstanbul, 1999, s. 188.

Almanya'dan alınan büyük ekonomik yardımlarla mümkün oldu.

Atatürk, devletçiliği tamamıyla demokrasi ve hürriyet rejimi içinde değerlendirmiş, devletin iktisadî sahada rehberliğini ön plânda tutmuştur. Ancak bu rehberlik her şeyi devlet yapar anlamında değildir[614].

Atatürk, 1936 yılında devletçilik konusunda şunları söylüyor: "*Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususî teşebbüslerini ve şahsî faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadîyatını devletin içine almak*"

"Devletçilik bilhassa sosyal, ahlaksal ve ulusaldır. Devlet ve fert (özel teşebbüs) birbirine karşıt değil, birbirinin tamamlayıcısıdır".

Görüldüğü gibi Atatürk ekonomik kalkınmanın temelinde "ferdî teşebbüs ve menfaatin" bulunmasını doğal bir olgu olarak kabul etmektedir. Ferdin teşebbüsünün ekonomik faaliyetine sınır çizilmesini, hükûmetin görevi saymakla birlikte,bu sınırın zaman içinde değişebileceğini düşünmektedir.

e-Lâiklik: Lâik kelimesi latince-laicus- aslından alınmış Fransızca bir kelimedir. Fransızca'da -laic, laique- şeklinde kullanılmıştır. Manası ise ruhanî olmayan kimse, dinî olmayan şey, fikir, müessese, prensip demektir. Katolik dünyasında din adamlarından meydana gelen ruhaniler sınıfına -Clerge- adı verilmiş, bu sınıfa dahil olmayan Hristiyanlara ise -laic- denilmiştir.

Lâik olma, "dünya işlerinin, din işlerinden, dinî otoriteden ayrı olarak ele alma" şekliyle tarif edilmektedir. Bugün hukukî manada lâiklik; devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin vicdan hürriyetinin gerçekleşmesinde tarafsız kalmasıdır. Değişik bir

[614] Mümtaz Turhan, **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma**, İstanbul, 1965, s. 53-54.

ifadeyle devletin Allah ile kul arasından çekilmesi ve dinin de devlet işlerine karışmaması yani akıl ile imanın yetki alanlarının birbirinden ayrılmasıdır[615].

Lâiklik kelimesi bize ilk defa Meşrutiyet dönemine "lâdini", "lâruhbani" şekliyle girmiş ve kullanılmıştır. Ancak lâik kelimesi ifade edilmeksizin bu anlayışın bugünkü modern manada olmasa da Türklerde mevcut olduğu söylenebilir. Günümüzdeki lâik kelimesinin ifade ettiği modern manaya kavuşması, Tanzimat'la birlikte başlar. Gülhane Hattı Hümayunu'nda din ve mezhep hürriyeti öngörülmüş, 1876 "Kanûn-i Esasî"nin on birinci maddesiyle lâikliğe doğru yöneliş, anayasa teminatı altına alınmıştır. 1909 tarihli Kanûn-u Esasî ile bu durum aynı şekilde muhafaza edilmiştir. Yeni Türk Devleti.1921 tarihli "Teşkilât-ı Esasîye Kanunu"nda millî hâkimiyet ilkesi ön plânda tutulmak suretiyle lâiklik anlayışının gerçekleşmesinde bir adım daha atılmıştır. Nihayet gerek Osmanlı Devleti anayasalarında,gerekse yeni Türk Devleti'nin 1921, 1924 anayasalarında mevcudiyetini muhafaza eden "devletin dini İslâm'dır" ibaresi 10 Nisan 1928 tarihli 1222 sayılı kanunla yapılan bir anayasa değişikliği ile kaldırılmış, 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla "lâiklik" bir anayasa ilkesi olarak yerini almıştır.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâpların temelini teşkil eden lâiklik, Türk milletinin maddî, manevî ve fikrî yapısını modernleştirme istikametine yöneltmiştir.

Lâiklik prensibi, kongreler döneminden itibaren ortaya çıkan Millî hâkimiyet prensibinin normal bir gereği olarak yeni Türk Devletinin temel prensipleri arasında yerini almıştır.

Atatürk'e göre din bir vicdan meselesidir. Dine saygı, inanan kişinin haklarına saygının bir sonucudur. Buna en güzel delil Atatürk'ün şu sözleridir; "Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı göste-

---

[615] Yavuz Abadan, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Ankara, 1952, s. 113-114; Ali Fuad Başgil, **Din ve Lâiklik**, 6. Baskı, İstanbul, 1991, s. 163-164.

ririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz" [616].

Türkiye'de devletin lâikleştirilmesi, toplum hayatında lâik değerlere yer verilmesi dinin, devlet hayatında siyasî bir fonksiyon ifa etmesine kesin olarak son verme şeklinde görülmüştür. Siyasî, sosyal, hukukî ve ekonomik zorunluluğun sonucu olan lâiklik, bu nedenle devlet idaresi ile birlikte hukuk, eğitim, dil alanlarını da kapsar.

"*Bizim dinimiz en makul ve en tabiî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabiî olması için akla,fenne,ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır*" [617].

Atatürk'ün din ve lâiklik anlayışında, millet sevgisi ile birlikte dinine saygılı olma hasletini de görmekteyiz. Onun gerçekleştirdiği Türk İnkılâbı'nda lâiklik din aleyhtarlığı şeklinde değil, toplum hayatında din hürriyetinin, serbest düşüncenin güvenilir bir teminatı olarak düşünülmelidir[618].

f-İnkılâpçılık: İnkılâpçılık ileriye, gelişmeye yönelik bir manayı ifade eder. İnkılâpçı bir toplum devamlı bir gelişme içerisindedir. Tarihî ve sosyal gelişmeler neticesinde toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kurallar koymak inkılâpçı topluma has bir özelliktir.

Atatürk bu amaçla; "Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve eşkâli ile medenî bir heyeti ictimaiye hâline isal etmektir" diyerek Türk devletinin ve Türk

---

[616] Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir...**, Ankara, 1984, s. 193.

[617] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** II, s. 90.

[618] İsmet Giritli, **Political Regime-Secularism and Atatürk, Atatürk and Turkey of Republican Era**, (Union of Chambers of Commerce, Industry, Maritime Commerce and Commodity Exchanges of Turkey), Ankara, 1981, s. 97.

toplumunun medenî ve insanî yaşayışının gereği, meydana gelen yeni düzenin korunmasını lüzumlu görmüştür[619].

Türk İnkılâbı'nı "Türk milletini son asırlarda geri bırakmış müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müessese koymuş olmak" şekliyle tarif eden Atatürk'ün inkılâpcılık anlayışı söz konusu müesseseleri korumak ve savunmaktır.

Toplumsal gelişmelerin sonucu, toplumsal ihtiyaçları karşılayan kurallar konulurken, bilimsel arayış, bilimin ışığı altında gelişmeleri değerlendirme, Türk İnkılâbı'nın, inkılâpçılık anlayışının bir gereğidir.

Atatürk'ün inkılâpçılık anlayışının ardında dünya kültür ve medeniyetinden,Türk halkını yararlandırma çabası yatıyordu. Ancak Türk inkılâbı daima Türk'ün karşısına çıkan ihtiyaçlardan doğması nedeni ile bu anlayışın kendisine mahsus bir özelliği vardır[620]. Atatürk'ün gerçekleştirdiği altı ilke hâlinde toplanan inkılâplar Türk milletinin sosyal ve kültürel oluşumuna o kadar uygun düşüyordu ki,her inkılâp hamlesi milleti ancak bu kadar mutlu kılabilirdi.

D-Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

1-1923-1932 Dönemi

Millî Mücadele Hareketi'nden başarıyla çıkan Türk devleti, Lozan Antlaşması'nı, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile eşit şartlarda imzalamış ve milletler arası alanda, bağımsız bir devlet olarak yerini almıştır. Lozan sonrasında,Yeni Türkiye, bağımsızlığına sınırlama getirecek milletler arası bağlardan uzak kalarak, barışçı bir politika takip etmek suretiyle, komşularıyla dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türk dış poli-

---

[619] Herbert Melzig, **Atatürk'ün Başlıca Nutukları (1920-1938),** İstanbul. 1942, s. 93.

[620] Johannes Glasneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, (Çeviren. Arif Gelen), Ankara, 1976, s. 228; Yusuf Kemal Tengirşenk, **Türk İnkılâbı, Ekonomik Değişmeler**, İstanbul, 1935, s. 5.

tikasının dengeci ve sataükocu niteliği onun kökeninde yatar. Türk diplomasisi Osmanlı diplomasisinin tabiî uzantısıdır. Bu nedenledir ki yeni devlet kurulurken dış politika, bugün kurulan yeni devletlerin yaşadığı sıkıntıyı ve acemiliği yaşamamıştır. Lozan'da "Düvel-i Muazzama" karşısında büyük direniş ve başarı göstermiştir. Hatta 1919-23 ve 1923-39 dönemlerini incelerken göreceğimiz gibi Türk dış politikasının yürütülmesinde anlamlı bir inatçılık ve hatta bir imparatorluk gururu görmek zor değildir. Nitekim bu gurur bizzat İstiklâl Harbi'ni başlatan bir unsur olacaktır, çünkü bu savaş 1919'da İzmir'i işgal eden devletin herhangi bir devlet değil "eski teba" bir devlet olmasıyla tetiklenecektir.

Lozan sonrasında Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkilerine dayalı dış politikasına, Mustafa Kemal Paşa fikir ve düşünceleri ile yön vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın uyguladığı dış politika, tamamıyla millet menfaatine dayalı bir "Millî siyaset" ilkesini temel alır. Millî siyaset uygulamasının esasını, millî bağımsızlık, millî misak, milletler arası hukuka saygı oluşturmuştur. Bu esas, "yurtta barış, dünyada barış" şeklinde ifadesini bulan ilkelerin titizlikle tatbik edilmesi şeklinde tam ve kesin halini almıştır.

Türkiye'nin bu dönemde barışçı siyaset takip etme gayretlerini çeşitli sebeplerle izah etmek mümkündür. Ancak, bu sebepler arasında özellikle toplum hayatında köklü değişiklikler yapan inkılâp ve kalkınma hareketlerine girişmenin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Mustafa Kemal Paşa bu gerçeği Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada şu şekilde izah etmektedir;"*...esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde, hem de muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay olunabilecek bir keyfiyet olmaz...*"[621].

Türkiye, Lozan sonrası takip ettiği barışçı dış politikaya rağmen zaman zaman bir takım engellemelerle de karşılaşmış-

[621] **Atatürk'üin Söylev ve Demeçleri**, C. I, (Toplayan. Nimet Aslan), TİTE yayını, Ankara, 1981, s. 356.

tır. Batılı devletler Osmanlı Devleti döneminden kalmış olan "devletin iç işlerine karışma" alışkanlıklarını yeni Türkiye üzerinde de tatbik etmeye çalışmışlar, ancak her defasında Türkiye'nin direnmesiyle karşılaşmışlardır.

Türkiye'nin 80 yıllık dış politikasını birkaç kavrama indirgemek zor olduğu gibi, bu süreçte tutarlı bir süreklilik unsuru bulmakta kolay değildir. Atatürk döneminde uygulanan politikalar değişik tanımlara uğramakla birlikte tam bir görüş birliği sağlanamamaktadır. Söylem olarak başlangıçta statükocu[622] bir politika takip ediyor görünmesine rağmen 1932-38 döneminde eylemler gözönüne alındığında irredantist[623] bir politika güttüğü ifade edilebilir. Atatürk dönemi dış politika esaslarının sonuçta Misak-ı Millî sınırlarının veya idealinin ihyası konusunda hemfikir olduğu bilimektedir. Net söylenecek en önemli tesbit ise 1932-38 döneminde dış güdümlü bir politika takip edilmediğidir.

Çalışmamızın bu bölümünde 1923-1932 dönemi Türk dış politikası ve bunun tezahürü olan gelişmeler ele alınacak daha çok Lozan'dan arta kalan meselelerin çözüm yolu ile Lozan şartlarının uygulanması Türk millî siyaseti çerçevesinde incelenecektir.

a-Türk-İngiliz Münasebetleri ve Musul Meselesi

Musul, 15 Kasım 1918'de İngilizler tarafından işgal edilmiş ve Millî Mücadele sırasında ise düşman işgalinden kurtarılamamıştır. Misâk-ı Millî'nin birinci maddesine göre 30 Ekim 1918'de fiilî işgal altında bulunmadığından Musul, Türk sınırları içerisindedir.

Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olan Musul, petroller dolayısıyla daha 1914'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında söz

---

[622] Statüko: Mevcut sınırlarını sürdürme, onlardan memnun olma, onları değiştirmek istememe.

[623] İrredantist: Bir devletin, kendi sınırlarına bitişik olan topraklarda soydaşlarının yaşadığı yerleri kendi ülkesine katma politikasıdır.

konusu olmuştu. Musul meselesi'nin Lozan Konferansı'na gelişinin başlangıcı ise Mondros Mütârekesi'dir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesi imzalandığında Irak'taki İngiliz kuvvetleri Musul'un güney kısımlarında bulunmaktaydı. O bölgeyi savunan 6. Türk Ordusu'nun Komutanı Ali İhsan (Sâbis) Paşa'nın belirttiğine göre, İngiliz kuvvetlerinin 4 Kasım 1918'de Musul şehrine doğru ilerlemeleri üzerine, İngiliz kuv-vetlerinin komutanları ile yaptığı görüşmelerde, "mütâreke imzalanmış olduğundan, ileri hareketin doğru olmadığını, mütârekeyi ihlâl ettiklerini, yeniden ateşin başlayacağını, bunun mes'uliyetinin, Mütârekeyi bozan İngilizlere ait olacağını "şiddetli bir lisan ile" söylemiş, Irak'taki İngiliz kuvvetleri başkomutanı General Marshall da, bu ileri harekat için Mondros Mütârekesi'nin maddelerinde kendisine destek aramış, fakat bulamayınca 7. maddeyi ileriye sürmüş; İstanbul'daki Harbiye Nezareti de, "mütârekenin bozulmasına meydan vermemek için" ve "mecburiyet halinde" Musul şehrini terk etme talimatı vermiş; İngiliz kuvvetleri ancak 10 Kasım 1918 günü Musul'a girebilmiştir.

İngilizlerin Musul'u, Mütâreke anlaşmasına aykırı olarak "işgal" etmiş olmalarından, TBMM Hükûmeti, Musul konusunda iade ilkesini benimsemiş ve Lozan Konferansının daha başlangıcında "Musul'un iadesi" veya "geri verilmesi" üzerinde ısrar ettiği gibi, Millî Mücadele sırasında da, bir yanda Batıda muharebelerle uğraşırken, bir yandan da güneyde Musul'a karşı bazı faaliyetlerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Bu faaliyetler de İngiltere için daima endişe verici olmuştur[624].

Lozan Konferansı'nda Türk-Irak sınır meselesi görüşülürken Türk heyeti bölgenin Türkiye'ye terk edilmesi gerektiğini iddia etmiş, Irak'ı mandası altında bulunduran İngiltere ise Musul'un Irak sınırları içerisinde kalmasını ısrarla savunmuştur. Lozan'da halledilemeyen konu, anlaşmanın üçüncü maddesinin ikinci fırkasında yer aldığı şekliyle; "Konu, Türkiye ile İngiltere

[624] Fahir Armaoğlu, "Lozan Konferansı ve Musul Sorunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Yetmişbeşinci Yıl Özel Sayısı, Ankara, 1998, s. 110-111.

arasında Lozan sonrasındaki dokuz ay zarfında görüşmeler yoluyla halledilecek, mümkün olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti'ne havale edilecektir" şeklindeki ibaresiyle Lozan sonrasına bırakılmıştır.

aa-Musul Meselesi İle İlgili Lozan Görüşmelerinin TBMM'nde Yol Açtığı Tepkiler

TBMM, 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda Lozan Konferansı'nda meydana gelen hadiseleri ve İsmet Paşa'nın müttefiklere teklif ettiği sulh projesini görüşmeye başladı. İlk olarak İsmet Paşa söz alarak konferans hakkında oldukça uzun bir konuşma yaptı ve Meclis'e bilgi verdi. Müttefik devletlerin Türk Heyeti'ni tehdit ettiğini söyleyerek "Musul, halledemediğimiz ve ihtilaf halinde büyük bir mesele olarak kalmıştır" dedi[625].

İsmet Paşa'nın izahından sonra 27 Şubat'tan itibaren yaklaşık bir hafta süreyle Lozan görüşmeleri milletvekilleri arasında çetin tartışmalara ve karşılıklı atışmalara sebep olmuştur. TBMM'nde muhalefet partisi rolünü üstlenen ikinci gruba mensup milletvekilleri "Musul verilemez, gerekirse bu uğurda savaşırız"[626] anlayışı içindeydiler. Bu heyecan içinde defalarca söz alarak İsmet Paşa'ya ve Vekiller Heyeti'ne çeşitli suçlamalarda bulunmuşlardır. İkinci grubun önde gelen isimlerinden Hüseyin Avni ve Ali Şükrü Beyler başta olmak üzere birçok milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda Lozan görüşmelerinde "Misâk-ı Millî'den taviz veriliyor" iddiası ile endişelerini dile getirmişlerdir.

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, yaptığı konuşmalarda sık sık "Mehmetçiğin süngüsüyle kazanılan muazzam zafer, Lozan'da heba edildi" şeklinde sert eleştirilerde bulunmuştur. Musul meselesinin çözümünün ertelenmesi ve bir sene sonraya

---

[625] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** C.IV, s. 65-71, 80-81.

[626] Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay**, İstanbul, 1965, s. 115.

bırakılması ise heyetin yaptığı büyük bir hata olarak değerlendirilmiştir[627]. Siirt mebusu Necmettin Bey, Musul'u terk etmenin bütün doğu vilayetlerini terk etmek anlamına geldiğini, bu meselenin Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesinin, Musul'u İngiltere'ye vermek anlamına geldiğini ısrarla ifade etmiştir[628]. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, gerek Vekiller Heyeti'nin, gerekse TBMM'nin Misâk-ı Millî'den zerre kadar fedakârlıkta bulunması halinde, millet ve namus adına bu işten el çekmeli ve çekip gitmelidir şeklindeki sert çıkışıyla mevcut Hükûmeti uyarmıştır[629]. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey de bir Kürt olarak, "Bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak da mümkün değildir" diyerek, bölgede bu tip bir ayrılığın olmadığını savunmuştur[630].

Anlaşılmaktadır ki görüşmeler sırasında tenkit edilen konuların başında Misâk-ı Millî'den taviz verilmiş olması, Türk murahhas üyelerinin yeterli politik mücadele gösterememeleri, heyet'in yetkilerini aşması ve gerekli konularda TBMM'ne danışılmaması ve Lozan görüşmeleri ile ilgili olarak Meclis'in yeterince aydınlatılmamış olması gelmektedir.

Görüşmelerde TBMM'ne başkanlık eden Ali Fuat Paşa da hatıratında "Meclis hakikaten tenvir edilmemiştir. Müttefiklerin yanlış tercüme ve tabedilmiş projesinden başka elde yazılı bir şey yoktu" demektedir[631].

Ali Fuat Paşa tartışmalar sırasında TBMM'nin içinde bulunduğu havayı şu sözleriyle yansıtmaktadır; "Mebuslar, Hükûmet'i ihmalkârlıkla itham ediyorlardı. Gerek Hükûmeti ve gerekse başmurahhas İsmet Paşa'yı mesul tutmak yoluna gidi-

---

627 **TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.** IV, s. 131-138.

628 Mim Kemal Öke, **Kerkük-Musul Dosyası**, İstanbul, 1991, s. 62.

629 **TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.** IV, s. 31-35; M. Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926**, İstanbul, 1987, s. 110.

630 Suphi Saatçi,**Tarihî Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996. s. 160.

631 Ali Fuat Cebesoy, **Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları**, İstanbul, 1957, s. 246.

yorlardı. Konuşmaların hemen hepsi, şiddetli ve sinirli idi. Mebusların Misâk-ı Millî'den bazı fedakârlıklar yapılmak suretiyle hazırlanan mukabil projenin müttefiklerce kabulü halinde Meclis'in, millet muvacehesinde düşeceği durumdan son derece telaşlandıkları belli oluyordu. Hatiplerin birbirinden heyecanlı ve sinirli konuşmaları Meclis'in havasını büsbütün karıştırmıştı. Evvela Rauf Bey ve bilâhare M. Kemal Paşa'nın mufassal izah ve beyanatları Meclis ekseriyetini kısmen de olsa sükûnete getirmişti"[632].

Rauf Bey'in görüşmelerde, Musul meselesinin önce tehir, daha sonra ise Cemiyet-i Akvama havale edilmesinin Türkiye'ye nelere mal olacağının farkında olan mebusların[633], sorduğu her soruya cevap vermeye çalışması ve bu çetin münakaşada İsmet Paşa'nın yanında yer alması, tartışmaları iyice çıkmaza sokmuştu. Rauf Bey, uyguladıkları siyaseti özetle şu şekilde izah etmektedir: "Biz, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'dan gerekli izahatı alıp durumu tahlil ile tahkik ettikten sonra esas itibariyle işi harbe gitmeden halletmenin bir çaresini bulmak noktasında mutabık kaldık"[634].

Rauf Bey'in ortaya koyduğu bu politika aynı zamanda Vekiller Heyeti'nin de kararıdır. Kemal Paşa'nın düşünceleri ise çok farklı değildir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Musul Meselesi'ne çok daha yeni bir çerçeveden baktığını hemen belirtmek gerekir. 25.12.1922'de Le Journal muhabiri Paul Herriot'a Çankaya'da verdiği beyanatta Musul konusundaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: "Musul Vilâyeti'nin hudud-u millîmize dahil araziden olduğunu bi'd-defeat ilân ettik. Lozan'da elyevm karşımızda ahz-ı mevki etmiş olanlar bunu pekâlâ bilirler. Vatanımızın hudutlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. ... Artık millî arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna kat'iyyen muvafakat edemeyiz"[635].

---

[632] Cebesoy, **Ali Fuat Cebesoy'un ...**, s. 247-248.
[633] Öke, **Kerkük-Musul ...**, s. 62.
[634] Kandemir, ... **Rauf Orbay**, s. 115.
[635] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. III, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1989, s. 78.

Mustafa Kemal Paşa, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından ve İngiliz tehditlerinden sonra da bu düşüncelerini aynen muhafaza etmiştir. Meclisteki Lozan ile ilgili tartışmalar sırasında Musul meselesi'nin çözümlenmesini sonraya bırakmayı uygun görmüştür. Onu bu karara sevk eden en önemli sebebi ise "Türkiye'nin içinde bulunduğu genel durumu, meydana gelmesi muhtemel bir Türk-İngiliz Savaşı ile tehlikeye düşürmemek düşüncesiyle" izah etmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çekincesi, tartışmalara nihayet vermek ve Meclis'i aydınlatmak için kürsüye gelerek yapmış olduğu Musul meselesini tahlilinde açıkça görülmektedir.

"Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarfı nazar etmek demek değildir. Belki, bunun istihsali için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır ... Musul meselesi'ni bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek; bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kâni olamayız"[636].

Mustafa Kemal Paşa, 6 Mart 1923 tarihli görüşmelerde mebuslardan vekiller heyetine verilecek yetki ile ilgili sınırları da açık bir şekilde tespit etmektedir.

"Bizim için çok mühim ve hayatî olan Musul Meselesi'nin muvakkaten talikini bahis mevzuu etmemek ve fakat idarî, siyasî, malî ve iktisadî ve sair meselelerde millet ve memleketin hukukunu istiklâlini tamam ve emin olarak istihsâl etmek ve memleketimizin suret-i katiyyede tahliyesini esas şart telâkki eylemek üzere heyet-i vekileye bir veche vermek muvafık olur[637].

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra Saruhan Mebusu Reşat Beyin "Lozan'a giden murahhas heyetine ve vekiller heyetine itimat olunması ve müzakerelerin sona erdi-

[636] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** C. IV, s. 173-176.
[637] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** C. IV., s. 173-176.

rilmesi" yönündeki önergesi oylamaya konuldu. Sonuçta, 190 kişinin katıldığı oylamada 170 mebus olumlu oy, 20 mebus ise olumsuz oy kullandı[638]. İkinci gruba mensup 60 mebus oylamaya katılmadı.

TBMM Hükûmeti, 8 Mart 1923 tarihinde müttefiklerin anlaşma tasarısına karşı kendi antlaşma tasarısını müttefik devletlere bildirdi. Türk notasına 28 Martta cevap veren Müttefikler, Konferansın yine Lozan'da 23 Nisanda toplanmasını teklif ettiler. Konferansın ikinci devresinde de anlaşmaya varılamayan bazı noktalar oldu. Musul Meselesi'nin çözümü de ileride yapılacak görüşmelere bırakılarak 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış antlaşması imza edildi. Antlaşmanın 3. Maddesinin 2.paragrafında yer alan Musul konusundaki hüküm şu şekilde idi:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, iş bu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki Hükûmet arasında bir antlaşmaya varılmazsa Musul Meselesi Milletler Cemiyetine götürülecektir"[639].

Lozan Antlaşmasının, ilk TBMM'nde Misâk-ı Millî'den taviz verdiği gerekçesiyle onaylanmayacağı aşikârdı. İkinci Meclis çalışmalarına başladığında ilk meclisin muhalif gruba mensup milletvekillerinin (İkinci Grup) büyük ölçüde mecliste yer almamalarına rağmen Lozan Antlaşması'na karşı aynı tepkiyi gösterdiklerini müşahade etmekteyiz. İkinci Meclis'teki bu muhalefete dayanarak antlaşmayı imzalamak istemeyen Rauf (Orbay) Bey Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa lehinde tavır koyması üzerine istifa etmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın antlaşmanın imzalanması istikametindeki tavrı Lozan

---

[638] Cebesoy, **Ali Fuat Cebesoy'un ...**, s. 294-295.

[639] **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, (Çeviren. Seha L. Meray), II.Takım, C. II, İstanbul, 1993, s. 3; M.Cemil (Bilsel), **Lozan**, C. II, İstanbul, 1933, s. 317-318.

Barış Antlaşmasının 24 Temmuz 1923 tarihinde onaylanması ile sonuçlanmıştır.

ab-Lozan Konferansı Sonrasındaki Gelişmeler

Musul Meselesi, Lozan Antlaşmasından sonra Haziran 1926 tarihine kadar sürüncemede kalacaktır. Üç yıllık bir zaman dilimi içerisinde mesele, 19 Mayıs 1924 tarihinden itibaren Haliç (İstanbul) konferansında ele alınacak daha sonra Cemiyet-i Akvam Meclisinde görüşülecek ve nihayet Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşmasıyla neticelenecektir.

Uyuşmazlığı gidermek amacıyla 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da İngiltere ile başlatılan görüşmelerde İngiltere'nin Irak lehine Hakkâri üzerinde de hak iddia etmesi üzerine konferanstan bir sonuç alınamamıştır. İngilizler Türk tarafının bunu kabul etmeyeceğini biliyordu ve meseleyi Cemiyeti Akvam'a götürebilmek için bir diplomasi taktiği benimseyerek Musul'dan fazlasını istemişlerdir. Böylece toplantıyı çıkmaza sokarak istediklerini elde etmişlerdi. Bunun üzerine İngiltere Musul Meselesi'ni 6 Ağustos'ta Cemiyet-i Akvam'a götürmüştür[640]. Toplantı 5 Haziran'da kapanırken, 7 Ağustos'ta Hakkâri civarında Nasturî ayaklanması başlamış ve İngiltere'de bu ayaklanmayı havadan desteklemiştir.

Tarafların ikili görüşmelerinden sonuç alınamayınca, Musul Meselesi Lozan Antlaşması'nın ilgili maddesi gereği Milletler Cemiyetine havale edilmiş cemiyet, konuyu 20 Eylül 1924'te görüşmeye başlamıştır. Türkiye bu sırada Milletler Cemiyetine üye bulunmamakla birlikte ilgili taraflardan biri olarak Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında bir heyet tarafından temsil edilmiştir. Görüşmelerde Türk tarafı daha önceki görüşünde ısrar ederek Musul'da bir plebisit yapılmasını istediyse de İngiltere bu talebi de "bölgede yaşayan halkın cahil olduğu ve

[640] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları(1920-1945)**, C. I, Ankara, 1989, s. 304; Ş. Yurdakul, **Musul Meselesi**, Ankara, 1975, s. 39-37; Yaşar Canatan, **Türk-Irak Münasebetleri**, Ankara, 1996, s. 12.

sınır işlerinden anlamadığı" gerekçesiyle kabul etmemiştir[641]. İngiltere'nin Türkiye'nin isteğini kabul etmeme sebeplerinden biri de Musul bölgesinde bulunan Petrol kaynaklarıdır. İngiltere, Irak'ın stratejik önemini göz önünde bulundurarak Musul'dan vazgeçmek istememiş, bunu da Türkiye'ye kabul ettirmek istemiştir. Milletler Cemiyetindeki Fransa ve İtalya gibi büyük devletlerin desteğini sağlayan İngiltere diğer devletleri de etkisi altında tutmaya çalışmıştır[642].

İngiltere, Musul konusundaki uzlaşmaz tavrını bölgede organize ettiği kışkırtma hareketleriyle desteklemeye çalışmıştır. Özellikle Lozan'dan sonra Kürtleri, Asurî kabilelerini ve Arapları sürekli olarak Türkiye aleyhine tahrik etmiştir[643]. Milletler Cemiyetinde Musul Meselesi görüşülürken, Türk-İngiliz kuvvetleri arasında ufak çapta sınır çatışmaları meydana gelmiştir[644].

Milletler Cemiyeti'nin konuyu incelemek üzere bölgeye gönderdiği Tahkik Komisyonu'nun Eylül 1925'te Cemiyet Meclisi'ne sunduğu raporda Musul'un Irak'ta kalması yönünde görüş beyan etmesi, gerek Türk temsilcileri, gerekse Türk halkı tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Türk tarafının itirazlarına rağmen Milletler Cemiyeti, komisyon raporuna uyarak bölgeyi,16 Aralık 1925 tarihli toplantısında Irak'a bırakma kararı alacaktır. Milletler Cemiyeti'nin kararından bir gün sonra Türkiye SSCB'yle 17 Aralık 1925 tarihli "Dostluk Tarafsızlık Antlaşması"nı imzalayarak tepkisini ortaya koydu.

Türkiye, Misâk-ı Millî sınırları içinde olmasına rağmen Cemiyet Meclisi'nin verdiği bu karara uymak zorunda kalarak, 5 Haziran 1926'da yapılan bir anlaşmayla[645] Musul'u Irak'a bı-

---

[641] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, C. I, (Kolektif Eser), 5. Baskı, AÜSBF yayını, Ankara, 1982, s. 75.

[642] Canatan, **Türk-Irak ...**, s. 12.

[643] Öke, **Kerkük-Musul ...**, s. 76.

[644] Öke, **Kerkük-Musul...**, s. 76.

[645] Antlaşmayı TBMM 7 Haziran'da onaylanmıştır.(Bkz. **Düstur**, 3. Tertib, C. VII, s. 2733 (1512))

rakmıştır. Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmesinin karşılığı olarak bölgedeki petrol gelirinin %10'u 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmiştir. Ancak Türkiye 500 bin İngiliz lirası karşılığı bu hakkından vazgeçmiştir[646].

Musul'un kaybedilmesinde bölgenin stratejik önemi, petrol kaynakları açısından zengin oluşu ve İngiltere'nin imparatorluk yolları üzerinde olması önemli sebeplerdendir[647]. Bölgenin sahip olduğu bu özellikler İngiltere'nin, ısrarcı, uzlaşmaz ve baskıcı tutumuna neden olmuştur. İngiltere'nin görüşmelerdeki bu uzlaşmaz tavrının bir diğer sebebi de 1926'lı yıllarda hâlâ Türk milletinin hayat hakkını tanımak istememesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca meselenin daha önceki görüşmelerde halledilmeyerek Milletler Cemiyeti'nin kararına kalması Türkiye açısından ayrı bir talihsizlikti. Çünkü bu tarihte Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin üyesi değildir. Buna karşılık İngiltere, cemiyetin aslî ve kurucu üyesidir. İngiltere'nin Cemiyet Meclisi'ndeki bu konumu Musul Meselesi'nde diğer devletlere baskı yapmasını kolaylaştıracaktır.

İngiliz kamuoyunda da artık doğuda bir savaş ihtimaline karşı tepki ve yılgınlık vardı ama savaş çıkması durumunda Türkiye SSCB'nin desteğinden emin olamamıştı ve zaten içte de ayaklanmalarla uğraşıyordu. Bu nedenle , Türkiye Musul Meselesi'nden dolayı yeni bir savaşı göze almak istemeyerek

---

[646] 1934-1958 döneminde yirmidört yılın bütçe kanunları "B" cetveline ve 1959-1985 döneminde de Bütçe Kanunu maddeleri içinde Musul Petrolleri için gelir tahmini konulmuş ve 18 yılın kesin hesap kanunlarında da "sözleşmesi gereğince Musul petrollerinden alınan" başlığı altında bu gelirlerin tahsil edilmiş olarak gösterildiği görülür. Türkiye'nin 500.000 sterlin karşılığında bu paydan vazgeçmediği ve petrol gelirlerinden yıllık pay almayı tercih ettiği belirtilmektedir. Buna göre, Türkiye'ye bu dönemde ödenmesi gereken miktar 29.520.000 sterlindir ve 1955'e kadar bu miktarın ancak 3.500.000 sterlini ödenmiştir. Bu yüzden Türkiye yaklaşık 26.000.000 sterlin alacağı olduğu için bu tarihten itibaren de söz konusu geliri, bütçesi içerisinde "alacak" olarak göstermeye devam etmiştir. (bkz. Hikmet Uluğbay, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ankara, 2003, s. 263.)

[647] Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Ankara, 1991, s. 126.

dönemin Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın 7 Haziran 1926 tarihli Meclis konuşmasında da belirttiği gibi "fedakârlık" yapmıştır.

b-Türk-Yunan Münasebetleri ve "Etabli" Anlaşmazlığı

Lozan Antlaşması sırasında 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında azınlıklar konusunda bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmada Yunanistan'da bulunan Müslüman-Türk azınlıkları ile Türkiye'de bulunan Rumların mübadelesi öngörülmüştür. Ancak, uygulama safhasında anlaşmanın ikinci maddesinde yer alan "Batı Trakya Türkleri ile İstanbul'da sakin (étabh) Rumların bu mübadeleden hariç tutulması" iki ülke arasında uyuşmazlığa sebep olmuştur. Mübadele anlaşması ile Anadolu'dan Yunanistan'a 1.250.000 Rum nüfus göç etmiştir. Yunanistan, kendi iddialarına göre; zaten büyük taarruz sonrasında askerî gücü ile birlikte İzmir'den çekilirken yaklaşık 1.000.000 göçü de baraberinde alınış, ağır ekonomik ve toplumsal meselelerle karşı karşıya gelmişti. Bir de buna ek olarak mübadiller ve ağırlıklı olarak İstanbul'dan gelecek zengin Rum burjuvazisinin yaratacağı yeni ekonomik, toplumsal ve siyasal problemleri önlemeye çalışıyordu[648].

Millî ekonomiyi canlandırma çabası, İstanbul'da ticareti elinde bulunduran Gayr-i Müslimler, özellikle de Rumlar üzerinde baskıyı arttırdı. 18 Mart 1926 tarihli ve 788 sayılı memurîn kanununda, memuriyete giriş şartları arasında vatandaşlıktan bahsedilmeksizin "Türk olmak" şartı getirilerek[649] Gayr-i Müslîmlere devlet görevliliği kapısı kapatılırken, bu kanuna paralel olarak avukatlık, doktorluk vs. gibi mesleklere sahip olan Rum-

---

[648] Kemal Arı, **Büyük Mübadele- Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul, 1995, s. 120-122.

[649] Bu şart ancak 14 Temmuz 1965 tarihinde kabul edilen ve günümüzde degeçerli olan 657 sayılı memurîn kanununun 48. maddesiyle "Türk vatandaşı olmak" biçiminde değiştirildi. Bkz.; Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin İlânında Uygulanan Türkleştirme Politikaları", **Tarih ve Toplum**, No:156, (Aralık-1996) ss. 4-18.

lar'ın çalışma şartları ağırlaştırıldı. Bu gibi uygulamaların yapılmasında hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında görülen ihanetlerin büyük payı olmuştur. Bu uygulamayı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sınırları dışında kalmış Osmanlı'nın bakıyyesi durumundaki Türk unsuruna karşı komuşu ülkelerin uyguladığı politikanın bir tezahürü olarakta görebiliriz.

Mübadeleden İstanbul'da yaşayan Rumları[650] hariç tutmak isteyen Yunanistan'ın bu tutumu iki ülke arasında uzun süren bir gerginlik yaratmıştır. Etabli kelimesinin yorumundan kaynaklanan bu anlaşmazlığın dışında tarafların münasebetlerini olumsuz yönde etkileyen bir diğer olay da "Patrik" meselesidir. Türkiye mübadele kapsamına dahil ettiği Ortodoks Patriği Arapoğlu Konstantin'i sınır dışı etmiş, bu olaya Yunanistan tepki göstermiştir. 19 Mayıs 1925'te Patrik Konstantin'in görevinden istifa etmesiyle konu halledilmiş, 1 Aralık 1926'da iki ülke arasında Atina'da yapılan anlaşmayla da iki ülke azınlıklarının emlâk konuları görüşülerek bir düzenleme yapılmaya çalışılmıştır. Ancak, 1926 Antlaşması ülkeler arasındaki meselelerin halli için yeterli olmamıştır[651].

1930 yılında İtalya, Doğu Akdeniz'de bir dostluk ve güvenlik sistemi kurma çabası içine girmiş Mustafa Kemal Paşa ile Yunanistan Başkanı Elefteros Venizelos'un bu sistemin gelişmesinde olumlu tavırlar alması Türk-Yunan münasebetlerindeki huzursuzluğu ortadan kaldırmıştır. 10 Haziran 1930'da Ankara'da iki ülke arasında imzalanan dostluk anlaşmasıyla Lozan'dan arta kalan mübadele konusu halledilmiş, komşu ülkeler arasındaki dostane ilişkilerde önemli bir adım atılmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasında Atatürk ve Venizelos'un barışçı tutum ve çabaları ayrıca Doğu Akdeniz ittifakı kurmak isteyen İtalya'nın

---

[650] 1927 nüfus sayımında 27.431 olan İstanbul Rumlarının sayısı 1935 sayımında 17.642 olarak saptanmıştır. 1964 Kıbrıs olayları üzerine Türkiye 1930 antlaşmasını fesh etmiş ve önemli bir Rum nüfusu ülkeyi terk etmiştir. Bkz. Aktar, ..., s. 11.

[651] Gönlübol-Sar, s. 67-68.

da büyük rolü olmuştur[652]. Anlaşmanın tasdiki esnasında TBMM'nde hararetli tartışmalar olmuşsa da milletvekillerinin büyük bir çoğunluğunun oyu ile kabul edilmiştir[653].

Yunanistan Başbakanı Venizelos'un, 27-31 Ekim 1930'da Ankara'yı ziyareti sırasında imzalanan üç vesikadan oluşan 30 Ekim 1930 tarihli Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem anlaşması[654] Türk-Yunan münasebetlerinin bu tarihten itibaren süratle gelişmesini sağlamış ve ileride yapılacak Balkan Antantı'nın imzalanmasına yol açmıştır[655].

Türkiye ile Yunanistan arasındaki belirgin yumuşama dönemi 1930 ve 1950'li yılların ilk yarısındadır. Bu yakınlaşmada dış etkenler tesirli olmuştur. İlkinde İtalyan tehlikesine karşı İngiltere'nin teşviki ile Yunanistan, Türkiye'ye yaklaşmış, ikincisinde de Sovyet tehlikesine karşı batı tarafından özendirilerek aynı siyasî ve askerî grupta yer almıştır[656].

1954 Kıbrıs bunalımına kadar devam eden bu dostluğun Hükûmetler seviyesinde kaldığı ve halklara mal olmadığı iddia edilmektedir. Ayrıca bu dostluğun iyi komşuluk niyet ve amacından kaynaklanmadığı Venizelos'un, büyük devlet adamı Atatürk ve Yunanistan'a göre kat kat güçlü olan Türkiye ile o dönemde dost olmaktan başka bir seçeneğinin olmamasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Yunanistan'ın daha önceki ya-

---

652 Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri,** Ankara, 1986, s. 241-277.

653 Akgün, "Birkaç Amerikan ...", s. 257; Hamdi Ertuna, "Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Denizinin Jeopolitik Önemi", **Güncel Konular,** Ankara, 1982, s. 107.

654 Antlaşmayı TBMM 22 Şubat 1931'de onaylamıştır. Bkz. **Düstur** 3. Tertib, C. XII, s. 73.

655 Soysal, **Türkiye'nin Siyasal...**I, s. 392; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi,** 1914-1980, İş Bankası yayını, Ankara, 1984, s. 325-327; Gönlübol-Sar, s. 67-70.

656 Yücel Aktar, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik Genel Politikasında Temel Yaklaşımlar", **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri,** Ankara, 1986, s. 1-19.

yılmacı faaliyetleri düşünüldüğünde bu iddianın haksız olmadığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır[657].

1954 Kıbrıs Meselesinden itibaren ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlık Batı Trakya Türkleri İstanbul Rumları ve Fener Rum Patrikhanesi, kara suları sorunu, hava sahası, Doğu Ege Adalarının silâhlandırılması gibi meseleler yüzünden hâlâ devam etmektedir[658].

1930 tarihli Türk-Yunan dostluk anlaşması, iki ülke arasında yüz yıldır süregelen düşmanca ilişkilerin sona ermesi anlamını taşır. 1830'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan, bu tarihten itibaren Türkiye üzerindeki macera dolu emperyalist emellerine 1930 anlaşması ile son vermiş olmakla birlikte, kurulan bu dostluk ancak Kıbrıs Meselesi'nin çıkışına kadar devam edebilecektir.

c- Türk-Sovyet Münasebetleri

Millî Mücadele döneminde, gerek Sovyet Hükûmetinin, gerekse TBMM Hükûmeti'nin Batılı devletlere karşı savaş hâlinde olması 1921 Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına sebep olmuştu. Her iki devlet de Batılı emperyalist devletlere karşı ortak hareket edebilmek için birbirine yaklaşma politikası içerisine girmişlerdir. Sovyetler Birliği Türkiye'nin kendisi için bir kalkan olabileceği düşüncesi ve ortak çıkarlardan dolayı Türkiye'nin yanında yer almıştır[659]. Moskova Antlaşması ile başlayan Türk-Sovyet İttifakı Lozan sonrası döneminde de Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisinde gelişmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri Almanya'yı da saflarına alarak 1925'te Locarno sistemini kurmaları Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmişti[660]. Ayrıca Musul Meselesi'nde Milletler Cemi-

---

[657] Aktar, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne ...", s. 19-24.

[658] Şükrü Sina Gürel, **Tarihsel Boyutu ile Türk-Yunan İlişkileri,** Ankara, 1992, s. 130.

[659] Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet ilişkileri,** İstanbul, 1979, s. 230-231; Gönlübol-Sar, s. 82.

[660] Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, 1991, s. 111.

yeti'nin tutumu, Sovyetler Birliği ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmış ve iki devlet 17 Aralık 1925'te Paris'te bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması[661] imzalamışlardır. 1925 anlaşması ileri dönemlerde ele alınacak 1929, 1931 ve 1935'teki uzatmaları, ek protokolleri ve nihayet 1945'te artık uzatılamayacağının açıklanmasıyla, ikili ilişkilerin bu dönemde hukuksal ve siyasî boyutta yeni bir döneme sokacaktır. Antlaşma iki ülke arasındaki iktisadî münasebetlerden daha çok siyasî münasebetlerin gelişmesine sebep olmuştur. Yine iki ülke arasında 11 Mart 1927'de Ankara'da bir Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması imza edilerek ticarî iş birliğinin geliştirilmesine çalışılmıştır[662]. Fakat buna rağmen, Sovyetler'le ticaretin en iyi olduğu dönemlerde dahi bu ülkenin Türkiye'nin dış ticaretindeki yeri %6-7'yi geçmemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa'nın girişimleriyle 27 Ağustos 1928'de Paris'te 9 Batılı devlet tarafından Briand-Kellogg Paktı oluşturulmuştu[663]. Türkiye tecavüzî savaşı yasaklayan bu belgeyi, 19 Ocak 1929 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylamıştır[664]. Sovyetler Birliği Briand-Kellogg Paktı imzalayan ilk devlet olmakla birlikte bu antlaşmayı daha önce yürürlüğe koymak amacıyla Doğu Avrupa'daki komşuları ile 9 Şubat 1929'da Litvinof Protokolünü imzalamıştır. TBMM, Litvinof Protokolü'nü de 1 Nisan 1929'da onaylamıştır[665].

---

[661] TBMM, Antlaşmayı 11 Şubat 1926'da onaylamıştır. Bkz. **Düstur**, 3. Tertib, C. CII, s. 460.

[662] Gönlübol-Sar, s. 82.

[663] Savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak kullanmayı yasaklayan bu çok yönlü antlaşma, iki savaş arası dönemde savaşı yasaklayan tek belgedir. Fransız Dışişleri Bakanı Briand Haziran 1927'de ABD Dışişleri Bakanı Kellog'a iki taraflı bir saldırmazlık paktı önerdi. Kellog, başka devletleri de kapsayacak yeni bir öneride bulundu. Sonunda 27 Ağustos 1928'de ABD, Almanya, Belçika Büyük Britanya ve Dominyonları, Çekoslavakya, Fransa İtalya, Japonya ve Polonya ulusal politikaların bir aracı olarak savaşı yasaklayan bu antlaşmayı imzaladılar. Bunula birlikte, antlaşmaya uymayan devletlere karşı ne gibi yaptırımlara başvurulacağı konusunda herhangi bir düzenleme yoktu.

[664] **Düstur**, 3. Tertib, C. X, s. 321.

[665] **Düstur**, 3. Tertib, C. X, s. 581.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile 1925 Antlaşmasını teyit eden ve iki yıl daha uzatan 17 Aralık 1928 tarihli bir dostluk antlaşması'nı imzalaması Türkiye'nin Batılı devletlere yakınlaşması Sovyet endişesinden kaynaklanmıştır. Gerçekten de Türkiye, 1930 yılına doğru eski düşmanları İngiltere, Fransa, Yunanistan'la meselelerini hallederek normal münasebetler içine girmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Sovyetler Birliği artık Türkiye'nin dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkacaktır[666].

d-Türk-İtalyan Münasebetleri

Millî Mücadele döneminde Batılı devletler arasında Türkiye'yi işgal hareketinden ilk vazgeçen devlet İtalya olmuştur. Ancak 1922 yılında faşist Mussolini yönetimine giren İtalya saldırgan ve sömürgeci bir politika izlemeye başlamış, Türkiye üzerindeki emellerini de tekrar gündeme getirmiştir. İtalya'nın bu yayılma politikasındaki amacı "Roma İmparatorluğu"nu tekrar canlandırma hayalinden kaynaklanmaktaydı. Türkiye'nin Musul Meselesi ile meşgul olduğu bir dönemde Mussolini'nin Anadolu'ya asker çıkarma niyetinde olduğu da söylenmiştir[667].

Türkiye'nin, Musul Meselesi'ni halletmesinden sonra Batılı devletlerle olan ilişkilerinin düzelmeye başladığı görülür. Bu düzelmenin etkisiyle İtalya da Türkiye ile münasebetlerini yumuşatmıştır. Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk, İtalya'nın yayılmacı politikasının hedefi oldular. Bölgenin, ekonomik ve siyasî açıdan İtalya'nın denetimine girmesi Türkiye'de bir tedirginlik yaratacak sonuçta olayları yakından takip edebilmek maksadıyla 1925'te Tiranda elçi,lik ve Avalonya'da konsolosluk açacaktır. İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki emellerinden endişe duyan Yugoslavya'nın 1927 yılında Fransa, Çekoslovakya ve Romanya'nın oluşturduğu Küçük Antanta katılması[668]

---

[666] Gönlübol-Sar, s. 84.

[667] **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, Dışişleri Bakanlığı yayını, Ankara, 1974, s. 276.

[668] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 328.

İtalya ve Yugoslavya münasebetlerinin gerginleşmesine sebep olmuştur[669]. Ayrıca Yunanistan-Arnavutluk sınırını düzenlemek için kurulan Milletlerarası Komisyon'da görevli bulunan İtalyan gözlemcinin öldürülmesi, Yunanistan ile İtalya arasındaki mevcut gerginliği iyice arttırmıştır. Bu nedenle de İtalya Türkiye ile olan ilişkilerini gözden geçirmek ve yeni bir düzenleme içine girmek lüzumunu hissetmiştir[670]. Ayrıca Türk Devleti'nin gittikçe kuvvetlenmekte olan durumu karşısında yayılma politikasında başarılı olamayacağını anlayan Mussolini Ankara'ya karşı bir dostluk politikası takip etmek zorunda kalmıştır[671].

Fransa, Alman ve İtalyan yayılmacılığı karşısında Balkan ve Orta Avrupa ülkeleri ile ikili ilişkileri ilerletmeye çalışıyordu. Çekoslavakya, Romanya ve Yugoslavya'ya Küçük Antantı kurdurtmuştu ve İtalya bu oluşuma karşı bir denge oluşturma amacındaydı. Bu amaçla Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşma girişiminde bulundu[672]. Gerek Türkiye'nin Batılı devletlerle münasebetini geliştirme arzusu, gerekse İtalya'nın Doğu Akdeniz'de kuvvetli bir ittifak oluşturma çabaları iki devlet arasında 30 Mayıs 1928 tarihli Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adlî Tasfiye Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır[673].

1930 Türk-İtalyan Antlaşması iki ülke arasında mevcut olan huzursuzluğu kaldırmış olmasına rağmen daha sonraki dönemlerde münasebetlerin dostane bir seyir takip ettiği söylenemez[674]. Özellikle 1936'dan itibaren Türk-İngiliz yakınlaşması Türk-İtalyan münasebetlerinin zayıflamasına sebep olacaktır.

---

669 Gönlübol-Sar, s. 84.
670 **Cumhuriyetin İlk On Yılı ...**, s. 277.
671 Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih (1919-1939)**, Ankara, 1953, s. 199.
672 Oran, s.293-294.
673 TBMM Antlaşmayı 29 Kasım 1928'de onaylamıştır. Bkz. **Düstur**, 3 Tertib, C. X, s. 47.
674 Gönlübol-Sar, s. 87.

e-Türk-Fransız Münasebetleri

20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi, Türk-Fransız münasebetlerinde bir yakınlaşma doğurmuştu. 20 Ekim 1921 Türk-Fransız Antlaşması ile Türkiye-Suriye sınırı tespit edilmiş İskenderun bölgesi için özel rejim kabul edilmiştir. Daha sonra bu hükümler teyid edilmiştir. 1926 Mart ayında da İskenderun sancağının bağımsızlığı ilân edilmiş, daha sonraları Suriye'nin itirazı üzerine İskenderun Suriye içerisinde muhtar bir bölge olarak kalmıştır. 18 Şubat 1926'da bir protokol imzalanmış, Musul Meselesinin halledilmesinden sonra da 30 Mayıs 1926'da antlaşma imzalanmıştır. Cizre-Nusaybin sınırının tespiti meselesi ise 1930 yılına kadar sürmüştür[675]. Ancak, Lozan görüşmelerinde Fransa'nın Osmanlı borçları[676] ve Türkiye'deki yatırımlar konusundaki olumsuz tavrı Yusuf Kemal-Franklin Boullioun Antlaşması'nın getirdiği yakınlaşmayı zedelemiştir.

Lozan sonrasında Türkiye-Suriye Sınır Meselesi, Osmanlı borçları, yabancı okullar, Adana-Mersin Demiryolu Meselesi ve Bozkurt-Lotus davası, Türkiye ile Fransa arasındaki uyuşmazlık konularıdır.

1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi'nin sekizinci maddesinde antlaşmadan sonraki bir aylık dönemde Türkiye-Suriye sınırının, kurulacak karma komisyon tarafından tespit edileceği öngörülmüştür. Fakat komisyon ancak 1925'te toplanabilmiş ve meseleyi halledemeden dağılmıştır. Daha sonra 18 Şubat 1926'da Halep'te parafe edilen ve 30 Mayıs 1926'da imzalanan Türk-Fransız Dostluk Antlaşması[677] Türkiye-Suriye sınırını tespit ettiği gibi Türkiye ile Fransa arasındaki genel konularda

---

[675] **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s. 124-125; Gönlübol-Sar, s. 93; Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Ankara, 1984, s. 134.

[676] Osmanlı Düyun-ı Umumiyesi taraftarları arasında uzun süren görüşmeler sonucunda Paris'de 13 Haziran 1928'de bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma ile mesele halledilmiştir. **Cumhuriyetin İlk On Yılı ...**, s. 134; Gönlübol-Sar, s. 92-93; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 324.

[677] TBMM Antlaşmayı 7 Haziran 1926'da onaylamıştır. Bkz. **Düstur**, 3. Tertib, C. VII, s. 2695.

da bir uzlaşma sağlanmasına imkân vermiştir. Hatay'da Türkiye lehine olan gelişmeler Fransız yönetimi tarafındanda desteklemiyordu çünkü Fransa kendi yönetimine muhalefet eden Şam'a karşı Sancak bölgesini bir koz olarak kullanmayı düşünüyürdu. 1930 yılında İngiltere'nin Irak'taki manda yönetimini sona erdirmesi ve Irak'a bağımsızlık vermesi Suriye Araplarını hareket geçirince Hatay'daki Türkler arasında milliyetçi hareketler canlandı. Sonuçta Suriye Anayasasında bölge özel rejimine ilişkin hükümler konularak Suriye devletine gözdağı verilmiştir.

Lozan Konferansı'nda görüşüldüğü halde çözümlenemeyen konulardan birisi de Osmanlı borçlarıdır. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere vermiş olduğu imtiyazlardan en fazla faydalanan Fransa olmuştu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti en fazla Fransız vatandaşlarına borçlu kalmıştı. Lozan Antlaşmasının 46. maddesine göre Osmanlı borçlarının Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan devletler arasında bölüştürüldüğü ilkesi kabul ediliyor, 47. maddede bu borçların taksiminin Düyun-ı Umumiye Meclisi tarafından yapılacağı belirtiliyor, 49. maddede ise ödeme şartlarının saptanması Paris'te kurulacak bir komisyon'a bırakılıyordu. Bunun üzerine konu, 13 Haziran 1928'de Paris'te yapılan bir antlaşma ile halledilmiş[678] Osmanlı borçlarının ödenmesi belirli bir sisteme bağlanmıştır. Fakat 1929 dünya iktisadî bunalımı Türkiye'nin ödeme güçlükleriyle karşılaşmasına sebep olmuştu. Bu sırada Amerika Cumhurbaşkanı Hoover'in 1931'de kendi adını alan Hoover Moratoryumu'nu ilân etmesi borçların ödenmesini geciktirme imkânını gündeme getirmiş, Türkiye de bundan istifade etmek istemiştir[679]. Paris'te yapılan görüşmeler sonunda ilkinden daha uygun ödeme şartlarıyla yeni bir antlaşma 22 Haziran 1933'de imzalanarak Osmanlı Borçları Meselesi halledilmiştir[680]. Duyun-ı Umumiye Borçları, son taksidin yatırıldığı 25 Mayıs 1954 tarihinde tamamen temizlenecektir.

---

[678] Gönlübol-Sar, s. 91.
[679] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 324.
[680] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 324.

Türk-Fransız münasebetlerinde sıkıntı yaratan bir diğer konu da Türkiye'deki Fransız misyoner okulları meselesidir. Türk Hükûmeti bu okullarda tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak okutulmasını istemişti.Yabancı okulların yürütebilecekleri dinî esasa dayalı eğitim faaliyetlerinin önüne geçmeye ve Türkçe'nin "zorunlu ders" olarak, "Türk öğretmenler tarafından" okutulmasına özel önem verildi. Ayrıca Türkçe dersinin baraj ders olması da öngörüldü. Fransa bu isteğe karşı çıktıysa da Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında meseleyi Türk Hükûmeti'nin isteği yönünde kabullenmek zorunda kalmıştır[681]. Yabancı okulların ilkokul derecesinde bulunan sınıflarına Türk vatandaşı çocukların girmesi yasaklanmıştır. Okulların bütün kitapları Millî Eğitim Bakanlığı'nın incelemesinden geçirilmiştir. Bütün kayıtların Türkçe tutulması mecburî olan okullarda, dinî ayin salonları kaldırılmış, öğretmenlerin dinî kisve takınmaları yasaklanmıştır. Bu arada Türklük aleyhine veya dinî mahiyette telkinde bulunulduğu tespit edilen yabancı ve azınlık okulları kapatılmıştır. Türkiye'de toplam Yabanco okul sayısı (ilk, orta ve lise) 1930'larda 149 olu bu okulların 111'i ise Fransızlar'a ait bulunuyordu[682].

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kapitülasyonlardan ve memleketin her tarafına dağılmış bulunan ekonomik külfetlerden tamamıyla kurtulmak için Fransız şirketi tarafından işletilmekte olan Adana-Mersin demiryolunu 10 Ocak 1929'da çıkarılan bir kanunla satın almak istemiş ancak Fransız itirazı ile karşılaşmıştır. Bu dönemde Almanya'da meydana gelen siyasî gelişmeler ve Türkiye'nin Balkan Paktı'nın hazırlıkları içerisinde bulunmasından dolayı Fransa tavrını değiştirmiş ve Haziran 1929'da Fransa ile bir anlaşmaya varılarak demiryolu satın alınmıştır[683]. Yine Türkiye'nin Adana-Mersin demir yolunu satın almak istemesi ve Türk bayrağı taşıyan Bozkurt adlı gemi ile Fransız bayrağı taşıyan Lotus adlı geminin Midilli açıklarında

---

[681] **Cumhuriyetin İlk On Yılı ...**, s. 123-124.
[682] Avcı, s. 142-143.
[683] **Cumhuriyetin İlk On Yılı ...**, s. 132-133; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 324.

Ağustos 1926'da çarpışmasıyla ortaya çıkan hukukî sorunlar iki ülke arasında sürtüşme yaratmıştı. Bozkurt-Lotus Davası 1927 yılında Milletler Arası Daimî Adalet Divanı'nda Türkiye lehine sonuçlanmış[684], demir yolu meselesi de 1929'da yapılan bir anlaşmayla yine Türkiye lehine halledilmiştir.

Türkiye ile Fransa arasındaki bu meseleler çözüldükten sonra iki ülke arasında gelişme gösteren münasebetler 1936-1939 yılları arasında ortaya çıkan Hatay Meselesi yüzünden tekrar bir gerginlik dönemi yaşanmasına yol açacaktır.

f-Türkiye'nin İslâm Ülkeleri ile Münasebetleri

Türkiye'nin, İslâm ülkeleri içinde ilk ve yakın münasebetler kurduğu devlet, Afganistan olmuştur. Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki Türk delegeleri Moskova'da Bolşevik yöneticileri ile görüşmeleri sürdürürken Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi Muhammed Veli Han ile de bir görüşme yapmışlardır[685]. Sonuçta 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır[686].

Antlaşma ile iki ülke arasında ciddî bir dostluk sağlandığı gibi Türkiye'nin eğitim alanında Afganistan'a yardım yapması öngörülmüştür. Bu antlaşma gereğince Sultan Ahmet Han 21 Nisan 1921'de Ankara'ya gelmiştir[687]. Daha sonra 25 Mayıs 1928'de Ankara'da imzalanan Türk-Afgan Dostluk Antlaşması[688] esas itibarıyla 1921 Antlaşmasını teyit eder nitelikte olup iki ülke arasında "ebedî" bir dostluk ilişkisi sağlanmıştır. Daha

---

[684] Mehmet Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", **Atatürk Yolu**, 2.Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1987, s. 266-267.

[685] Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Ankara, 1981, s. 206-207.

[686] TBMM Antlaşmayı 21 Temmuz 1337'de onayladı. Bkz. **Düstur**, 3. Tertib, C. II, s. 99.

[687] Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)**, TTK yayını, Ankara, 1970, s. 148.

[688] TBMM Antlaşmayı 29 Kasım 1928'de onaylamıştır. Bkz. **Düstur**, 3. Tertib, C X, s. 39.

sonraki yıllarda taraflar arasındaki dostluk ve iş birliği bozulmadan devam edecektir.

Cumhuriyet'in ilânından sonra Türk-İran münasebetlerinin iki ülke arasındaki sınır meseleleri yüzünden gelişme gösterdiği söylenemez. Daha çok Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan kabile ve aşiretleri kontrol edememekten kaynaklanan sınır meselesi 22 Nisan 1926'da Tahran'da imzalanan Güvenlik ve Dostluk Antlaşmasıyla[689] giderilmek istenmişse de yeterli olmamıştır. Diplomatik münasebetlerin kesilme noktasına geldiği bir dönemde 15 Haziran 1928'de Tahran'da imzalanan antlaşma ile 1926 Antlaşması daha etkili hâle getirilmiştir. Nihayet 5 Kasım 1932'de Ankara'da teadi edilen ve 23 Ocak 1932'de Tahran'da imzalanan antlaşma ile Türk-İran sınır meselesini de çözüme kavuşturmuştur. Bu antlaşmalar aynı zamanda iki ülke arasında münasebetlerin gelişmesine ve dostluğun kurulmasına sebep olmuştur.

Türkiye'nin Arap ülkeleri ile olan münasebetleri dinî meseleler yüzünden uzun süre gelişme gösterememiştir. Türkiye'nin batılılaşma hareketi bu ülkelerde memnuniyetsizlik yaratmıştı. Esasında Türkiye, Millî Mücadele sonrasında bu ülkeler üzerinde eski Osmanlı ülkesi olmasından dolayı bir hak iddiasında bulunmamıştı. Dolayısıyla ülkeler arasında çıkar çatışması mevcut değildi. Ancak, Arap ülkelerinin bu dönemde batı sömürgesi altında bulunması Türkiye ile olan münasebetleri Batılı devletlerin etkisi altında kalmıştır[690]. Ayrıca Hilâfetin kaldırılması özellikle İran ve Mısır gibi ülkelerde tepkilere yol açmıştır.

Bu tür anlaşmazlıklara rağmen Türkiye'yi emperyalizme karşı savaşan ve kazanan bir ülke olarak gören Arap ülkeleri, diğer İslâm ülkeleri ile birlikte Türkiye'ye dost olarak kalmayı tercih etmişlerdir.

---

[689] TBMM Antlaşmayı 22 Mayıs 1926'da onaylamıştır. Bkz. **Düstur**, 3. Tertib, C. VII, s. 1849.

[690] Armaoğlu, **20. Yüzyıl....**, s. 332.

Görüldüğü gibi Lozan sonrasındaki on yıllık devrede Türkiye Batılı devletlerle olduğu gibi İslâm ülkeleri ile de dostane münasebetler kurmuş oluyordu.

2-1932-1938 Dönemi Gelişmeleri

1932 yılına gelindiğinde Türkiye komşularıyla münasebetlerini büyük ölçüde halledererek milletler arası münasebetlerde oldukça güçlü bir konuma gelmiştir. Türkiye'nin elde ettiği bu konum, dış münasebetlerde bağımsız ve eşit bir statü kazanmasından dolayı önemlidir. Türkiye 1932-1938 devresinde daha çok elde ettiği statüyü yine barışçı bir politika takip ederek korumaya çalışacaktır.

1932-1938 devresi milletler arası münasebetlerin siyasî ve iktisadî olmak üzere iki yönü vardır. 1929-1930 iktisadî buhranı devletlerin dış politikalarını tekrar gözden geçirme zorunluluğunu doğurmuştur[691]. İktisadî mücadelenin devletlerin siyasî münasebetlerinde önemli rol oynaması, birtakım gruplaşmalara ve gruplar arası ilişkilerin sertleşmesine neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı galip devletleri Versailles, Saint Germain, Trianon, Nevilley Antlaşmaları ile sağlanan durumun (Status Quo) korunmasına çalışarak antirevizyonist grubu meydana getirmişlerdi. Buna karşılık Almanya ve Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden olmasına rağmen umduğunu bulamayan İtalya, Versailles Antlaşması'nda kaybettiklerini tekrar alma çabasına girerek revizyonist grubu oluşturmuşlardır.

Türkiye, Lozan'da Misâk-ı Millî ilkelerini tam manasıyla gerçekleştiremediği hâlde antirevizyonist devletlerin yanında yer almayı tercih etmiştir. Bu politik kararda iki sebep etkilidir. İlki "Türkiye'nin emniyetini gaye tutan hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim düsturumuz olacaktır"[692] ilkesinin benimsenmiş olmasıdır. Diğeri ise Millî Mücadele döneminden itibaren Türkiye'nin kuvvetli bir müttefiki olan Rus-

[691] Gönlübol-Sar, s. 97.
[692] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** I, s. 370.

ya'nın Alman ve Japon tehlikelerine karşı antirevizyonist gruba yönelmesidir. Bu yöneliş Türkiye'yi de bu istikamette etkilemiştir. 1938 yılına gelindiğinde hükûmet, 1932-33 döneminde % 23'lerde olan savunma harcamalarını % 44'e çıkarmıştı ama silahlı kuvvetler halâ modern teçhizatlardan yoksundu. Ordunun toplam kuvveti halâ I. Dünya Savaşı'ndan kalma silahlara sahip 150.000 askerden oluşuyordu. Ordunun az sayıda tankı ve zırhlı aracı vardı ve ulaşım çoğu yerde atlarla veya katırlarla sağlanıyordu. 1937 yılında Hava kuvvetlerinin -yarısı modern olmak üzere- 131 uçağı bulunuyordu ve donanmadaki en büyük kruvazörü hâlâ Almanyadan alınan Yavuz zırhlısı idi[693].

a-Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Katılması

Milletler Cemiyeti, I. Birinci Dünya Savaşı sonrasında milletler arası barışın korunması ve iş birliğinin sağlanması için galip devletler tarafından kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amaçlarından bir diğeri ise Versailles Antlaşması ile sağlanan durumun devamını sağlamaktı. Türkiye I. Dünya Savaşında yenilgiye uğradığı için teşkilatın aslî üyeleri arasına alınmamıştır. Bununla beraber Versailles'den kısa bir süre sonra milletlerarasındaki münasebetlerde meydana gelen değişmeler akislerini Milletler Cemiyeti'nde de göstermiş, I. Dünya Savaşı'nda yenilen devletler birer birer teşkilata alınmaya başlamıştır.[694] Mustafa Kemal Mart 1924'teki bir konuşmasında Milletler Cemiyeti'ne üye olmaktan söz etmişti. Lozan antlaşması çerçevesinde Milletler Cemiyeti'nin bazı konulardaki yetkisi belli maddelerinde kabul edilmişti. Bunlar; Musul'a ilişkin 373. maddesi, azınlıkların korunması ile ilgili olarak 42. ve 44. maddeleri, karma hakemlik mahkemesi konusunda 92. maddesi, sağlık işlerinin 116. 118. maddeleri, Boğazların 13., 15. ve 18. maddeleri ve Trakya sınırlarının askerden arındırılması ile ilgili, 4. madde konusunda Milletler Cemiyetine göndermeler bulnumaktaydı. Türkiye başlangıçta gerek Musul Meselesi'nde Mil-

[693] Hale, ..., s.58.
[694] Gönlübol-Sar, s. 102.

letler Cemiyeti'nin taraflı tutumunun, gerekse Sovyetler Birliği'nin cemiyete bakışının olumsuzluğu yüzünden cemiyete giriş için müracaat etmemişti.

Türkiye, 1930 yılına doğru milletlerarası çalışmalara aktif olarak katılmış, Briand-Kellog Paktı'nı imzalamış, silâhsızlanma Konferansı çalışmalarında da bulunmuştur. 1931 yılına gelindiğinde Türkiye, prensip olarak Milletler Cemiyeti'ne girmeyi benimsemiş ise de daimi üyelik gibi de bir talepte bulunmuştur. Milletler Cemiyeti'nin daimî üyeliği sadece büyük devletlere verildiği için Türkiye'nin bu talebinin kabul edilmeyeceği açık bir şekilde ortadadır. Türkiye'nin böyle bir talepte bulunması şimdilik Milletler Cemiyeti'ne girmek istemediğinin göstergesidir. Türkiye Sovyetler Birliği ile arasındaki anlaşmalardan dolayı böyle bir politika takip etmiştir. Daha sonraki dönemlerde Türkiye, Sovyetler Birliği'ne bu hususla ilgili teminat veren bir nota vermiştir. Sovyetler Birliğine verilen teminat notasından sonra Türkiye, Atatürk'ün direktifleri üzerine Milletler Cemiyeti'ne kendisi müracaat ederek değil, Milletler Cemiyeti tarafından davet edilerek gitmek istediğinden bu hususla ilgili faaliyetlerde bulunmuşlardır. Milletler Cemiyeti genel kurulu 6 Temmuz 1932'de Çin-Japon anlaşmazlığını görüşmek için yaptığı olağanüstü toplantı sırasında İspanya temsilcisinin teklifi, Yunan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davetini öngören bir karar tasarısını kabul etmiştir. Bu kararın Türkiye'ye bildirilmesi üzerine TBMM 9 Temmuz 1932'de bu davetini kabul ettiğine dair genel kurul kararı almıştır[695]. Ancak, 1930'dan sonra Türkiye'nin milletler arası politikada ağırlığını attırması, kolektif barış anlayışının, statükocu devletlerle meselelerini halletmesi Milletler Cemiyeti'ne üyelik için davet edilmesine yol açmıştır.

---

[695] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. X, s. 337-343; **Cumhuriyetin İlk On Yılı ...**, s. 287-307; Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, 1968/II, s. 258; Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", **Belleten,** S. 154, Ankara, 1975, s. 266; Gönlübol-Sar, s. 114.

Teşkilatın 6 Temmuz 1932 tarihli genel kurulunda İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunan temsilcisinin desteği ile daveti öngören bir tasarı kabul edilmiştir. TBMM, 9 Temmuz'da daveti kabul etmiş[696], bunun üzerine genel kurul 18 Temmuz 1932'de 43 üyenin oybirliği ile Türkiye'yi üyeliğe kabul etmiştir. Türkiye Milletler Cemiyeti üyeliği boyunca örgüt içinde aktif rol oynadı. 1935-37 yılları arasında Konsey üyeliği ve 1937'de Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras ise Konsey başkanlığı yapmıştır[697].

b-Türkiye'nin Balkan Devletleri ile Münasebetleri ve Balkan Antantı

I. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan azınlık meselesi ve toprak taleplerinden dolayı komşuları ile anlaşmazlık içine düşmüştür. Bulgaristan bu tavrı ile Balkan ülkeleri arasında anlaşmayı teşvik ve kolaylaştırmak amacı ile yapılan Balkan Konferansları sırasında daha açık bir şekilde ortaya koyarak, komşuları ile herhangi bir Balkan birliği içinde olmayacağını göstermiştir. Ayrıca Bulgaristan bu dönemde azınlıkların bulundukları yerleşim merkezlerini ilhak etmek gibi bir amaç içerisine de girmiştir. Bulgaristan katıldığı Balkan konferanslarında bu amacı gerçekleştirebilmek için çaba sarfetmiş isteklerini kabul ettiremeyince de konferanslardan çekilmiştir. Bu dönemde Yugoslavya da azınlık siyasetinde katı bir tavır içerisine girmiş, Makedonyalı azınlıkları Sırplaştırmak gibi bir faaliyet içinde bulunmaya başlamıştır. Ancak Balkan iş birliği konusunda Yugoslavya, Bulgaristan'a göre daha ılımlı bir tavır göstermiştir. Bu da Bulgarlar dışında Balkan ülkelerinin arasındaki anlaşmayı kolaylaştıracak bir etki yapmıştır. Yayılma politikası içerisinde bulunan İtalya da Balkanlarla ilgilenmeye başlamıştır. Revizyonist İtalya, bu dönemde Arnavutluk üzerinde hima-

---

[696] **Düstur**, 3. Tertib, C. XIII, s. 1231.

[697] Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Derleyen. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, 1994, s. 72-74.

ye rejimi kurarak Balkanlarla yakından ilgilenmeye, Bulgaristan'ı ise kendisi için bir müttefik olarak görmeye başlamıştır. İtalya'nın Balkanlarla ilgilenmesinin bir başka sebebi ise Balkan Meseleleri ile kendi çıkarları açısından ilgilenen Fransa'ya karşı bir denge oluşturabilmektir. Bu nedenle de İtalya, Bulgaristan'ı desteklemiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı İtalya, Balkanlarda bir işbirliği istemediğinden Balkan Antlaşmasının gerçekleşmesini de önlemeye çalışmıştır. Çünkü Balkanların genellikle büyük devletlerin özellikle İtalya'nın müdahalesine kapanması son derece menfi bir durum oluşturmuştur. Bu duruma bir de, Türkiye dahil bütün Balkan memleketlerinin Bulgaristan'ı dışarıda bırakmak şeklinde bir faaliyete girişmeleri eklenince durum iyice kötüleşmiştir[698]. Balkan ülkelerinin aslında sonuna kadar Bulgaristan'ı saf dışı bırakmak gibi bir teşebbüs içerisinde olmamalarına rağmen Bulgaristan bu durumdan endişelenmiş Yugoslavya ve Romanya ile anlaşabilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu hususla ilgili ilk teklifi Romanya'ya yapmış ancak müspet bir cevap alamamıştır. Arkasından Yugoslavya'ya götürdüğü teklif de sonuçsuz kalmıştır[699].

Balkan Paktı'nın hazırlık safhalarında Balkan meselelerine ilgi gösteren devletlerle İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya ile de temaslar ihmal edilmemiştir. Avrupa ve Akdeniz siyaseti açısından konu ile ilgilenen İngiltere, İngiliz Hükûmeti'nin gayr-ı resmî surette bilinmesinde yarar gördüğü görüşleri yazılı olarak Ankara'daki İngiliz elçisi vasıtasıyla Türk dışişlerine vermiştir[700].

Balkan Paktı'nın çekirdeğini Yugoslavya ve Romanya arasındaki anlaşma (Küçük Antant) diğer taraftan da Türkiye ile

---

[698] **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s. 309-313; A. Afetinan, "Balkan Antantı (1934)", **Belleten,** C. XXXII, Ankara, 1968, s. 125-128; Dilek Barlas, "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Sempozyum Bildirileri,** Ankara, 1999, s. 363.

[699] **Cumhuriyetin İlk On Yılı ...**, s. 314-315; Barlas, "Türkiye'nin 1930' ..." s. 363-364.

[700] Barlas, "Türkiye'nin 1930' ..." s. 364; **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s. 315.

Yunanistan arasında Lozan Antlaşmasında halledilmeyen meselelerin sistemli bir şekilde çözümlenmesi ile oluşturulan Türk-Yunan dostluğu olmuştur. Yunanistan'ın, Balkanlarda işbirliğine taraf bir politika izlemesinin bir başka sebebi de İtalya'nın Akdeniz'de oluşturduğu tehlike ve Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan'la olan problemleridir. Yunanistan, Venizelos'un başlattığı Türkiye ile anlaşma siyasetinde doğusunu güvenlik altına almayı başarmış aynı zamanda da Bulgaristan'a karşı Türk dostluğunu temin ederek güçlenmiştir. Ancak Balkan Paktı'nın oluşum safhasında dönem dönem Türkiye ile Yunanistan arasında da görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle Yunanistan'daki iç muhalefet yüzünden Paktın gerçekleşmesi ve etkinliği bir hayli tehlike geçirmiştir. İlk görüş ayrılığı Macaristan'ın bu pakta dahil edilip edilemeyeceği konusu olmuştur. Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, Macaristan'ın bir Balkan memleketi olduğunu ifade etmesi üzerine Yunanistan Hükûmet yetkilileri, Balkan savaşlarında ve Balkan meselelerinin dışında kalmış Macaristan'ın da alınmasının paktın gerçekleşmesini zorlaştıracağı diğer Orta Avrupa devletlerinin güney ve doğularında kurulmakta olan bir blokun dışında bırakılmakta oldukları hissine kapılarak güçlük çıkartacaklarını ileri sürmüşlerdir[701].

Başlangıçta Türkiye esas itibariyle Bulgaristan'ın da katılacağı bir Türk-Yunan antlaşması tasarlamış Bulgaristan'ın ikili antlaşmayı kabul etmemesi üzerine Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye arasında beşli bir antlaşma düşünülmüştür. Türkiye, Bulgaristan'ın pakta girmesini komşuları ile anlaşmazlıklarını çözümlemesi için uygun bir ortam olacağından aşırı eğilimlerinin pakt içerisinde kısıtlanabileceği ve son olarak da İtalyan müdahalesinin etkisini azaltabileceği düşüncesi ile istemiştir[702]. Türkiye, Balkanlardaki durumun kuvvetlendirilmesi ve özellikle Trakya'nın güvenliği için Yu-

[701] **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s. 317-320.

[702] Barlas, "Türkiye'nin 1930' ..." s. 363-365; **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s. 318-319; Ülman, "Türk Dış Politikasına...", s. 268-278.

nanlılarla Bulgarları birbirine yaklaştırmakta büyük gayret sarfetmiştir. Balkan Paktının hazırlık safhasındaki görüşmelerin tamamlanması ve Türkiye-Yunanistan dışişleri bakanları arasında sağlanan görüş birliğinden sonra Balkan Paktının ilk projesini Yunan dışişleri Maksimos hazırlamış ve Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın tasdikinden geçtikten sonra diğer devletlere de gösterilmiştir. Bu proje Paktın son aldığı şekilden farklı olmakla beraber bir dörtlü tarafsızlık antlaşmasından da çok ileridir. Paktın parafe ve imza edilme safhaları ise sırasıyla Belgrad ve Atina'da olmuş bir taraftan Venizelos'un ihtirazî kayıt koydurmak istemesi diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin son anda itirazları sebebi ile her iki safhada oldukça hareketli ve gergin geçmiştir[703].

Yugoslavya, Romanya, Türkiye arasında yapılan görüşmelerin ilk sonucu 28 Kasım 1933'de Belgrad'da imzalanan protokoldür. Bu protokolde tarafların adı geçen dört ülke arasında yapılması düşünülen antlaşmaların imzasına kadar Balkanlarda birbirine haberdar etmeden hiçbir siyasî teşebbüste bulunmama ve tarafların önceden yazılı rızası alınmadan diğer Balkan devletlerine karşı hiçbir taahhüde girişmemek hususunda mutabık oldukları yer almıştır[704].

Türkiye bu dönemde İtalya ile ilişkilerini düşünmek zorunda olduğundan Paktı, Türkiye'nin siyaseti hakkında İtalyan yetkililerine yetki vermiştir. İtalyan Hükûmet yetkilileri Türk-Sovyet-Alman-İtalyan işbirliğinden bahsetmişlerdir. Türkiye bunun bir teklif olmadığını taktik olduğunu düşünerek bu konuda herhangi bir cevap vermemiştir. Hemen arkasından Türkiye, Yunanistan, İtalya üçlü anlaşması teklif edilmiş, Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras da böyle bir anlaşma için zamanın bir hayli geçmiş olduğunu belirterek Balkan Paktı'nda oldukça ileri bir safhaya gelindiğini ifade etmiştir[705].

---

[703] **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s. 323; Barlas, "Türkiye'nin 1930' ..." s. 363-365; A. Afetinan, "Balkan Antantı ...", s. 127-128.

[704] **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s. 323; Gönlübol-Sar, s. 108.

[705] **Cumhuriyetin İlk On Yılı...**, s. 324-325.

Türkiye'nin bu tutumu karşısında İtalya, Sovyetler Birliğinin müdahalesini temin etmeye çalışmıştır. Ankara ve Moskova'da Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmeler sonucunda mevcut problemler halledilerek 9 Şubat 1934'de Balkan Paktı ilgili devletler arasında imzalanmıştır[706].

Türkiye, Balkan Antantı öncesinde Balkan Devletleri ile ikili dostluk antlaşmaları yapmıştı. Arnavutluk ile 15 Aralık 1923'de Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması; Bulgaristan'la 18 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması; Yugoslavya ile 28 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan barış ve dostluk antlaşmaları Balkan devletleriyle münasebetlerinin düzelmesini sağlamıştır. Fakat bu antlaşmalar arasında 1930 tarihli Türk-Yunan İş Birliği, Balkan Antantı'nın anlaşmasındaki esas unsurdur. Türkiye, Yunanistan'la ayrıca 14 Eylül 1933'te Ankara'da ortak sınırları karşılıklı korumaya alan bir samimî antlaşma paktı imzalamıştır[707].

Diğer yandan Locarno Antlaşmaları, Kellog Paktı ve Litvinov Protokolü gibi barışçı teşebbüslerle küçük antant gibi statükocu ittifakların ortaya çıkması da Balkanlardaki iş birliğinde teşvik edici etkenler olmuştur. 1933'te Nazi Partisi'nin Almanya'da iktidara gelmesi ise iş birliği çalışmalarını hızlandırmıştır[708].

İlk Balkan Konferansı 1930'da Atina'da Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinin katılmalarıyla toplanmıştır. Bulgaristan'ın daha sonraki tarihlerde revizyonist bir dış politikaya yönelişi Balkan iş birliği çalışmalarından çekilmesine sebep olmuştur. Arnavutluk ise İtalya'nın etkisiyle çalışmalardan uzaklaşacaktır.

Türkiye'nin kurulmasında ve başarılı olmasında öncü rolü oynadığı Balkan Antantı[709] Atina'da 9 Şubat 1934'te Yunanis-

---

[706] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, C. XX, s. 12-26; Barlas, "Türkiye'nin 1930' ..." s. 365.
[707] **Düstur**, 3. Tertib, C. XV, s. 1231.
[708] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 337.
[709] **Düstur**, 3. Tertib, C. XV, s. 185.

tan, Yugoslavya, Türkiye ve Romanya dış işleri bakanları tarafından imzalanmıştır.

Balkan Antantı, tarafların Balkanlardaki sınırlarını bölgedeki revizyonist devletlere karşı korumak için alınmış bir tedbir olduğu gibi[710] Balkanlarda barışın kuvvetlendirilmesi için de yardımı öngörülmüştür. Antant, tarafların birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle beraber siyasî harekette bulunmamayı veya siyasî antlaşma yapmamayı şarta bağlamıştı.

1934 ve 1936 yılları arasında Türkiye sadece Balkan ülkeleri ile işbirliği yaparak Balkanlardaki statükonun korunamayacağını anladığından Avrupalı devletlerle de işbirliği çabalarına girerek bölgesel paktların oluşumu için faaliyetlerde bulunmuştur. Türkiye açısından Bulgaristan'ın Pakta katılmaması büyük bir dezavantaşdı. Türk diplomasisi Bulgaristan'ın katılması için çok çaba sarf etmiş ama Bulgarlar Makedonya (Yugoslavya'ya karşı) yada Batı Trakya'daki (Yunanistan'a karşı) toprak iddialarından vazgeçmeye yanaşmamışlardı. Böylece Pakt halâ Türkiyeyi büyük ihtimalle Mussolini'nin destekleyeceği bir Bulgar saldırısına maruz bırakmış oluyordu.

Türkiye, İtalya'nın yayılma politikasının oluşturduğu tehlikeye karşı bir tedbir olarak gördüğü Balkan Antantı'nı yaşatmak için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak İtalya'nın antantı bozmak amacıyla uyguladığı siyasî manevralar ve Almanya'nın Balkanlardaki ekonomik etkisi balkan devletlerini bu iki devlete yaklaştırmıştır. Ocak 1937'de Bulgaristan'ın Yugoslavya ile dostluk antlaşması imzalaması ve 1938'de Balkan Antantı ile Bulgaristan arasında imzalanan antlaşmayla Trakya sınırının askersizleştirilmesi Balkan Antantının içinde ciddi sorunlar yarattı. Balkan Antantı içinde dayanışma azaldıkça, Türk-Yunan dayanışması da artmaya başladı. Son toplantısını 2-4 Şubat 1930 tarihinde Belgrad'da yapan Antant, 28 Ekim 1940'da Yunanistan'ın İtalyan işgaline uğraması ile fiilen oratadan kalkmıştır[711].

---

[710] Gönlübol-Sar, s. 108.

[711] Hasan B. Dilan, **Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**, İstanbul, 1998. s. 149.

c-Türkiye'nin İslâm Ülkeleri İle Münasabetleri ve Sadabat Paktı

Türkiye, 1930'lardan sonra İslâm ülkeleri ile çok taraflı bir iş birliğine gitmiştir. Bu iş birliğe gidişte İran'ın ve Irak'ın içinde bulunduğu şartların tesiri büyük olmuştur. 30 Haziran 1930'da İngiltere Irakla bir ittifak antlaşması imzalayarak Irak'a bağımsızlık tanımayı kabul etmiş, buna karşılık da Irak'da askerî üsler bulundurma, Irak ordusunu yetiştirme gibi bazı ayrıcalıklar elde etmiştir. İngiltere'ye tanınan bu ayrıcalıklar Irak'da muhalefetin sert tepkisine yol açmıştır. Bunun üzerine Irak, komşuları Türkiye ve İran ile siyasî bağlar kurabilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Irak Hükûmet yetkilileri 1931 yılı Temmuzunda Türkiye'ye resmî bir ziyarette bulunmuşlardır[712].

Irak başbakanı dış politikasında kralına sadık kalarak İngilizlere uyum ve Türkiye ile dayanışma içerisinde bir politika uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde Irak, istikrar içerisindeki iki kuzey komşusunu yani İran ve Türkiye'ye yaklaşma politikası uygulamaya başlamıştır. Irak başbakanı böyle bir yakınlaşmanın tarafsızlık, saldırmazlık ve iyi komşuluk anlaşmalarının gerçekleştirilmesiyle mümkün olacağı bilincindedir. Bunu gerçekleştirebilmesi için de Irak'ın İran'la olan münasebetlerini düzeltmesi gerekmektedir[713].

Irak Hükûmeti 1933 yılı sonbaharında İran'la arasını düzeltebilmek için bir tarafsızlık paktı teklif etmiştir. İran hem böl-

---

[712] İsmail Soysal, "1937 Sadabat Paktı", **X. Türk Tarih Kongresi,** Ankara, 1994, s. 3129-3131.

[713] İran'la Irak arasında bu dönemde "Şattü'l-Arap meselesi" adı verilen bir sınır antlaşmazlığı söz konusudur. Her iki devlet bu meseleyi kendi aralarında halledemeyince Milletler Cemiyeti'ne 1934 yılında müracaat etmişlerdir. Ayrıca Iraklı kürtlerin isyan hareketlerinde İran'dan destek beklemeleri Irak'daki Sünnî-Şiî ayrılığı, İranlıların Kerbela ziyaretleri ya da Hac seferleri için geçişlerde çıkan problemler nedeni ile Irak, İranla siyasî bir anlaşma içine girmek istememiştir. Bu antlaşmanın gerçekleştirilebilmesi için de Türkiye'nin dostluğu gereklidir. Soysal, "1937 Sadabat Paktı", s. 3132; Y.T.Kurat, "Elli Yıllık ...", s. 266; Gönlübol-Sar, s. 114-115; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...,** s. 346-347.

gede barış ve istikrarı sağlamak hem de Irak'la arasındaki sınır anlaşmazlığında bazı avantajlar elde edebilmek amacıyla bu teklifi iyi karşılamıştır. İran dışişleri bakanı Kâzımî, konu ile ilgili Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras ile görüşmüş; Aras, İngiltere'nin 1930 İttifak Antlaşması sayesinde Irak'da güçlü bir durumda bulunduğu müddetçe Irak-İran hatta bir Türk-İran saldırmazlık ya da tarafsızlık paktının herhangi bir anlamının olamayacağını eğer böyle bir pakt oluşturulursa, bölgede istediği gibi hareket etmesinin kısıtlanması açısından İngiltere'nin de dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir[714].

Böylelikle saldırmazlık temeline dayalı bir paktta İran, Irak ve Türkiye ile birlikte İngiltere'nin dahil edilmesinin Sovyetler Birliği tarafından nasıl karşılanacağı tahmin edilemediğinden ayrıca Sovyetler Birliği'nin herhangi bir itirazının engellenebilmesi için Sovyetler Birliği'nin de dahil edilmesine karar verilmiştir. Türkiye, Irak, İran dışişleri bakanları Cenevre'de konu ile ilgili gizli görüşmeler yapmışlardır. Pakt'a Sovyetler Birliği'nin karşı çıkmaması için İran dışişleri bakanı Kâzımî, 2 Ekim 1933'de Tahran'ı ziyaret eden Sovyet Dışişleri yardımcılarından Karahan'la görüşmelerde bulunmuş, Karahan Hükûmetinin bunu iyi karşılayacağını belirttikten sonra Afganistan'ın da pakta dahil edilmesinin iyi olacağını söylemiştir. İngiliz Hükûmeti de bu konuda müspet bir tavır sergilemiştir[715].

Sovyetler Birliği'ne gelince Türk dışişleri bakanlığı 9 Aralık 1933'de Moskova Büyükelçiliğine bir telgraf yollayarak Sovyetler Birliği'nin görüşünün net bir şekilde öğrenilmesini istemiş, 20 Aralık 1933'de Sovyetler Birliği Hükûmet yetkilileri ile yapılan görüşmelerin sonucunda Sovyetler Birliği'nin Pakt'a katılacağı bildirilmiştir. Ancak İngiltere'nin Pakt'a katılmama

---

[714] Soysal, "1937 Sadabat Paktı", s. 3132.

[715] İngiltere, Pakta karşı başlangıçta müspet bir tavır sergilemesine rağmen daha sonraları bölgedeki devletlerle bir pakt içerisinde olmaktansa ikili münasebet içinde olmayı tercih ederek, bu pakt içerisinde yer almayı istememiştir. Buna rağmen Irak'a da bu hususla ilgili engel olmamıştır. Soysal,"1937 Sadabat Paktı", s. 3133; Gönlübol-Sar, s. 115; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 347; Y.T.Kurat, "Elli Yıllık ...", s. 266.

kararı alması üzerine bölgedeki devletler arasındaki dengenin bozulabileceği düşünülerek Sovyetler Birliği'ne bu hususla ilgili herhangi bir teklif götürülmemiş, Sovyetler Birliği de pakta karşı çıkmamıştır[716].

Almanya ve Fransa da etki alanlarının dışındaki bu bölgede böyle bir paktın yapılmasına menfî bir tepki göstermemişlerdir. İtalya'ya gelince 19 Mart 1934'de Mussolini yaptığı bir açıklamada İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi Türkiye ve bazı Arap ülkelerini, özellikle Suudi Arabistan'ı ve Yemen'i endişelendirmiştir. İtalya'nın 3 Ekim 1935'de Habeşistan'ı istilâya başlaması bu endişeleri artırmıştır. Bütün bunlara rağmen İtalya, paktın yapılmasına menfi bir tepki göstermemiştir[717].

Sadabad Paktı'nın maddelerinin net bir şekilde ortaya çıkarılması ile ilgili çalışmalar 1934 yılından 1935 yılının Ekim ayına kadar devam etmiştir. Çalışmaların bu kadar uzun sürmesinin ise bazı sebepleri vardır. Herşeyden önce 1933 yılında Irak'da bir hükûmet değişikliği olmuş, yeni hükûmet meseleyi tekrar incelemiştir. Bu da zaman almıştır. Ayrıca İran ile Irak ilk kez böyle bir antlaşmada yer alacaklarından dolayı her konuda fazla titiz davranmışlardır. Özellikle Irak hükûmet inin hemen hemen her hususta İngiltere'nin tasdikini almak zorunda olması bu sürenin uzamasındaki önemli sebeplerden birisidir. Bir başka sebep ise pakta Afganistan'ın, Suudi Arabistan'ın hatta Yemen'in katılması ihtimalinin olması karşısında yapılan uzun görüşmelerdir. Afgan Hükûmeti'nin Suudi Arabistan'ın pakt içindeki Suudi Arabistan ile ortak sınırının bulunmamasından ayrıca Milletler Cemiyeti'ne üye olmamasından dolayı problemler çıkacağını bildirmesi üzerine görüşmeler uzamıştır[718].

---

[716] Soysal,"1937 Sadabat Paktı", s. 3134-3135.

[717] Ülman, "Türk Dış Politikasına ...", s. 252; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...,** s. 346; Y.T.Kurat, "Elli Yıllık ...", s. 269; Gönlübol-Sar, s. 115-116; Soysal,"1937 Sadabat Paktı", s. 3136.

[718] Soysal,"1937 Sadabat Paktı", s. 3136-3137; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...,** s. 347.

Devletlerarasındaki görüşmelerin daha da uzayacağı anlaşılınca İran, Irak ve Türkiye dışişleri bakanları anlaşma metni üzerinde anlaşarak metni, 2 Ekim 1935'de Cenevre'de parafe etmişlerdir. Kasım 1935'de de Afgan hükûmeti pakta katılmayı kabul etmiştir[719]. Taraflar arasında Suudi Arabistan'ın pakta kabul edilip edilmeme meselesi uzun bir süre daha tartışma konusu olmuştur. Irak Hükûmetinin bu konuda ısrarcı ve engelleyici tavrına rağmen Suudi Arabistan'ın pakta katılma konusunda herhangi bir başvurusu olmamış, Pakt tarafından da herhangi bir davet almamıştır. Irak'ın böyle bir meseleyi kullanarak ulaşmaya çalıştığı amaç ise Ankara'nın Tahran üzerindeki etkisini kullanarak İran'la arasındaki sınır meselesini kendi isteklerini kabul ettirebileceği bir pozisyona getirebilmektir[720].

Paktın oluşturulması ile ilgili yapılan görüşmeler sonucu İran ile Irak arasındaki sınır meselesi de halledildiğinden 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad Sarayı'nda Türkiye, Irak, İran, Afganistan dışişleri bakanları tarafından imzalanmıştır[721]. Pakt, beş yıllık süre için imzalanmıştır. Bu pakt ile taraflar, aralarındaki dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi Milletler Cemiyeti ve Kellog Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi ayrıca saldırma amaçlı hiçbir gruba katılmamayı kabul etmişlerdir[722]. İran'la 5 Kasım 1932'de dostluk, güvenlik, tarafsızlık ve ekonomik iş birliği antlaşması[723], 1937'de de iş birliğini sağlayan çeşitli antlaşmalar imzalamıştır. Irak'la Bağdat'ta 1936'da nota teatisi ile 5 Haziran 1926'daki sınır ve komşuluk antlaşmasının bazı bölümlerini uzatmışlardır. Irak'la ayrıca 1932'de suçluların

---

[719] Soysal,"1937 Sadabat Paktı", s. 3137-3139; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 347; Gönlübol-Sar, s. 115-116.

[720] İran ile Irak arasındaki Şattü'l-Arap meselesi, Türkiye'nin arabulucuğu sayesinde 4 Temmuz 1937'de Tahran'da yapılan Irak-İran sınır antlaşması ile halledilmiştir. Soysal, "1937 Sadabat Paktı", s. 3138-3139.

[721] Soysal, "1937 Sadabat Paktı", s. 3139; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 347; Gönlübol-Sar, s. 116; Y.T.Kurat, "Elli Yıllık ...", s. 268-269.

[722] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 347; Canatan, **Türk-Irak ...**, s. 58-64.

[723] **Düstur**, 3. Tertib, C. XV, s. 134.

geri verilmesi ve ticaret antlaşması imzalanmıştır. Mısır ile 7 Nisan 1937'de Ankara'da dostluk antlaşması, Suriye ile de 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de sınırların güvence altına alınmasına dair antlaşma imzalanmıştır[724].

Ayrıca, Türkiye Orta Doğu'da bölgesel bir iş birliği faaliyeti başlatarak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de İran ve Irak'la üçlü bir antlaşma parafe etmiştir. Bu gruba daha sonra Afganistan da katılmıştır. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan bu iş birliğini daha da geliştirerek 8 Temmuz 1937'de Tahran'daki Sa'dabat Sarayı'nda, Sa'dabat Paktı'nın[725] imzalanmasını gerçekleştirmişlerdir. Sa'dabat Paktı tarafların dostluk ilişkilerini devam ettirmeyi, ortak sınırlara saygı göstermeyi, birbirlerine karşı saldırmamayı ve iç işlerine karışmamayı taahhüt altına almıştır.

Sadabad Paktı, TBMM'nde dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 14 Ocak 1938'de yaptığı kanun teklifi ile kabul edilmiş, 25 Haziran 1938'de de yürürlüğe girmiştir[726].

Balkan Antantı'nda olduğu gibi Sadabat Paktı'nın oluşmasında Türkiye'nin önemli rolü vardır. Revizyonist devletlerden İtalya'nın Etopya'yı (Habeşistan) işgal etmesi paktın meydana gelmesindeki en önemli etkendir. Sadabat Paktı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemini kaybetmiştir.

Türkiye, Balkan Antantı ve Sa'dabat Paktı ile batıda ve doğuda bir güvenlik sistemi kurarak kendisi için önemli olan bu iki bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiş oluyordu[727]. Tevfik Rüştü Aras'ın TBMM'ne söylediği gibi bu politika karşılıklı yardım veya askeri taahhüt maddeleri bulunmuyordu. Paktın daha çok psikolojik değeri vardı[728]. Bu devletlerin birlikte savunma yapmalarını engelleyen zayıf ve coğrafi açıdan birbirine uzak olması gerçeğinin yanı sıra, pakt akit devletlere

---

[724] **Düstur**, 3. Tertib, C. XVII, s. 1407.
[725] **Düstur**, 3. Tertib, C. XIX, s. 297.
[726] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, C. XXIII, s. 102-103; Esmer, **Siyasi Tarih**, s. 246-248.
[727] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 348.
[728] Hale, s. 55.

dışarıdan gelecek saldırılara karşı korunma garantisi vermiyordu.

Sadabad Paktı, Ortadoğu devletleri arasında yapılan çok taraflı bölgesel ilk anlaşma olmasından dolayı önemlidir. Sadabad Paktı, 1945'deki Arap Birliğine ve 1955 yılında yapılan Bağdad Paktı'na örnek olmuştur. Pakt, İtalya, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmamıştır. Sadabad Paktı, Atatürk'ün barışçı dış politikasını ülkenin etrafında oluşturmaya çalıştığı dostluk çemberini yansıtmaktadır. Balkan Paktı ile Sadabad Paktı, Türkiye'nin batı ile doğu arasında bir barış köprüsü olma misyonunun da ilk göstergesidir. Türkiye, Sadabad Paktı ile ayrıca İran ile Irak arasında barış ve anlaşma için önemli rol oynayabilecek bir devlet olduğunu da göstermiştir[729]. Sadabat Paktı 1979'da İran'daki yeni rejim Paktı feshettiğini ima edene kadar varlığını hukuken koruyacaktır. Aslında İran bu konuda açık bir beyanda bulunmadığından Paktın günümüzde de hukuken geçerli olduğu kabul edilebilir[730].

d-Türk-Sovyet Münasebetleri

1933 yılının sonuna kadar zaman zaman görüş ayrılıkları ortaya çıkmasına rağmen sıkılaşarak devam eden Türk-Rus ilişkileri 1934 yılından itibaren erişilen doruk noktasından aşağıya inmeye başlayacaktır[731]. Türkiye, Batılı devletlerle iş birliğine gittikçe Sovyetler Birliği'nden belirli bir ölçüde uzaklaşmaya başlamıştır. Bu uzaklaşma özellikle Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra artarak devam edecektir.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin de 1934'te cemiyete üye olması iki ülke arasındaki doğabilecek muhtemel çatışmayı da önlemiştir. 1934 Balkan Antantı konusunda birtakım endişelere sahip olan Sovyetler Birliği'ne Türkiye'nin güvence vermesi ile iki ülke ara-

[729] Soysal, "1937 Sadabat Paktı", s. 3152-3154.
[730] Oran, s. 369.
[731] Gürün, s. 133.

sındaki münasebetlerin tamamen koparılmamasına özen gösterilmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin 1935 yılında Türkiye'nin dış güvenlik problemlerini Akdeniz'den gelecek İtalya tehlikesi ile sınırlı görmesi ve İtalya'ya karşı Türkiye ile askerî bir ittifak yapmak girişimi diğer taraftan Montreux Boğazlar Konferansı'nda Boğazları Türkiye ile birlikte savunmak istemesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde istikrarsız bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Bütün bunlara rağmen Türkiye, dış politikasında Sovyetler Birliği ve batı dünyası ile iyi ilişkiler içerisinde olabilmek için çaba sarf etmiştir[732].

Bu dönemde uluslar arası şartlar nedeniyle Atatürk'ün temel amacı olan Türk-İngiliz yakınlaşmasının 1936 yılı sonundan itibaren şekillenmeye başlaması üzerine Sovyetler Birliği'nin Atatürk-Stalin toplantısı fikrini ortaya atmaları bir sonuç vermemiş, Sovyetler Birliği de askerî ortaklık kurma fikrini 1939 yılına kadar bir daha gündeme getirmemiştir. Sovyetler dış politikasını 30'lu yıllarda değiştirmeye başladı adeta çıkabilecek muhtemel bir savaşın hazırlıklarını yapmaktaydı. Almanya'dan duyduğu endişe sonucunda bu ülkeden gelen ittifak çağrısına kulak verecek ve 23 Ağustos 1939 da ittifak yapacaktır. Hatta 3 Mayıs 1939'da Almanya'yı tatmin etmek maksadı ile Dışişleri Bakanı Litvinov'u Yahudi kökenli olması nedeni ile görevinden alır ve yerine Molotov'u getirir.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile münasebetlerinin dostane bir şekilde devam etmesi yönündeki çabalarına rağmen, Sovyetler Birliği'nin tutumu Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra[733] 1939 yılına gelindiğinde değişmiştir. 1939 yılından itibaren ise Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikası bütünüyle değişmiş, II.Dünya Savaşı'ndan sonra ise Sovyetler Birliği'nin Boğazlarla, Doğu Anadolu'daki toprak talepleri ile Türkiye karşı karşıya gelmiştir. Bu durum karşısında Türkiye, bir

[732] Aydın Güngör Alacakaptan, "Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Sempozyum Bildirileri,** Ankara, 1999, s. 286.
[733] Gönlübol-Sar, s. 115.

taraftan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini sürdürebilme çabaları içine girmiş, diğer taraftan da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini sağlayabilmek için uğraşmıştır[734].

Sovyetler Birliği, can düşmanı kabul ettikleri Hitler Almanya'sı ile antlaşma yaparak dış politikasında önemli bir değişikliğe gitmiştir[735]. Daha sonra da kuzeyde Finlandiya'ya saldırmış; arkasından Baltık devletlerini ilhak etmiştir. Sovyet politikasında meydana gelen bu değişiklik 1945'te Türk-Sovyet dostluk münasebetlerinin iflas etmesine neden olacaktır. Bu tarihte Sovyetler Birliği, Boğazlar ve doğudaki üç ilimiz üzerinde hak iddia etme cesaretini göstermiştir.

e-Türk-İtalyan Münasebetleri

İtalya ile imzalanan 30 Mayıs 1928 Antlaşmasının iki ülke münasebetlerinde meydana getirdiği dostluk, bir müddet devam etmiştir[736]. 4 Ocak 1932'de İtalya ile Ankara'da imzalanan bir antlaşma ile Meis ve Anadolu sahillerindeki birkaç küçük ada üzerindeki ihtilaf halledilmiştir. Bunun yanı sıra 1928 Antlaşmasını 5 yıl süreyle uzatan ek protokolde taraflar arasındaki dostluğun gelişmesi ümidini doğurmuştu. Ancak, İtalya'nın 1934'te Orta ve Yakın Doğu'ya yayılma emellerinin ortaya çıkması, münasebetlerin bir anda bozulmasına yol açmıştır. 1934 yılı ilkbaharında Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. İtalya'nın orta ve yakındoğuya yayılma emellerinin ortaya çıkması ve Mussoli''nin 19 Mart 1934'deki konuşmasında İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil; Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir[737].

İtalya Şubat 1935'te Türkiye ve Yunanistan'a ittifak yapma önerisinde bulundu. Türkiye bu gelişmeyi 1934'de kurulan Balkan Paktını işlemez hale getirme girişimi olarak gördü ve İtal-

---

[734] Alacakaptan, "Türk-Sovyet ...", s. 287.
[735] Akşin, s. 83.
[736] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, C. XV, s. 384-420.
[737] Ülman, "Türk Dış Politikasına ...", s. 252; Gönlübol-Sar, s. 120-122.

ya'yı Balkan devletlerini birbirine düşürmek amacı taşıdığını düşünerek bu öneriyi reddetti. İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Etopya'ya saldırması, Türkiye'nin İngiltere ile sıkı bir iş birliği yapmasına ve Milletler Cemiyeti'nin duruma müdahale etmesine neden olmuştur. 1936 yılında İtalya'nın On İki Ada'yı, özellikle Leros Adası'nı tahkim etmesi, Türk-İtalya münasebetlerinde gerginliğin hat safhaya ulaşmasına sebep teşkil etmiştir[738]. Ayrıca İtalya, Türkiye'nin talebi ile toplanan Montreux Konferansı'na katılmamıştır. Milletler Cemiyeti, İtalya'ya karşı malî ve iktisadî zorlama teşebbüsleri almayı kararlaştırmış, bu karara ilk katılan devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Türkiye'nin bu tutumu karşısında İtalya, 11 Kasım 1935'de Türkiye'ye bir protesto notası göndermiş; Türkiye de cevabî notasında, bu kararın Milletler Cemiyeti tarafından alındığını belirtmiştir. Ayrıca İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye aralarında bir pakt oluşturmuşlardır.

İtalya ile yaşanan gerginlik bu devletin; Temmuz 1936'da Türkiye'ye 1928 Antlaşması'na bağlı olduğunu bildirmesi ve İngiltere ile 2 Ocak 1937'de Akdeniz konusunda yaptığı bir antlaşma yeni bir yakınlaşmaya sebep olmuştur. Türk-İngiliz yakınlaşmasından çekinen İtalya'nın İngiltere ile yaptığı antlaşma, Türkiye ile olan münasebetlerinin de düzelmesine yol açmıştır. İtalya, Türkiye'ye verdiği teminatla 1928 antlaşmasına bağlı olduğunu bildirmiştir[739].

İngiltere'nin 2 Ocak 1937'de İtalya ile bir anlaşma yapması Türkiye ile İtalya arasında yeni bir siyasî yakınlaşmaya yol açmıştır. Böylece İtalya, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ihlâl teşebbüsünde bulunmayacağını kabul etmiştir. Bu dönemde Türkiye, İtalya'nın Mountreux Sözleşmesini imzalamasını istemiştir[740].

Türk-İtalyan münasebetlerinde meydana gelen bu düzelme Hatay Meselesi yüzünden Fransa ile arası açılan Türkiye'nin de

---

[738] Gönlübol-Sar, s. 118.
[739] Ülman, "Türk Dış Politikasına ...", s. 252-253; Gönlübol-Sar, s. 120-122.
[740] Gönlübol-Sar, s. 122.

işine gelmiştir. 2-3 Şubat 1937'de Tevfik Rüştü Aras ile Kont Ciano arasında yapılan Milano görüşmeleri[741] yeni bir iş birliği havası yaratmakla birlikte İtalya ortamdan istifade etmek yoluna gitmiş ve Türkiye'yi İtalya-Almanya safına çekmeye çalışmıştır.Dönemin Dışişleri Bakanı Aras, Ciano ile yapacağı görüşmeler yoluyla hem ilişkileri yumuşatmayı hem de tepki olarak Montreux'a katılmayan İtalya'yı sözleşmeyi imzalaması için ikna etmeye çalıştı[742]. Boğazları en çok kullanan devletlerden biri olan İtalya ancak, 2 Mayıs 1938'de sözleşmeye katılacaktır.

10-11 Eylül 1937'de Avrupa devletlerinin katılması ile Nyon'da gerçekleşen konferansa[743] Almanya, İtalya ve Arnavutluk katılmamışlardı. Nyon Konferansı, Akdeniz'de meydana gelen korsanlık olaylarının önlenmesi için düzenlenmişti. Bu olaylarda İtalya'nın rolü olduğu iddia edilmiştir. Türkiye, konferansta Fransa ve İngiltere'yi desteklemiştir[744].

Türkiye'nin bu devrede yavaş yavaş statükocu gruba kayması İtalya'nın Türk ülkesi üzerindeki emellerinden kaynaklanmıştır[745]. Çünkü İtalya'nın davranışlarında Türk dış politikasını etkileyen önemli talepler mevcuttur[746]. İtalya bu dönemde Türkiye'nin en çok çekindiği ve tehdit aldığı devlet olmuştur.

f-Türk-Alman Münasebetleri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya zorla kabul ettirilen Versailles (Versay) Antlaşması, bir müddet Almanya'nın Avrupa diplomasisinden uzak kalmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşmasını imzalaması ve 24 Ağustos'da da tastik ederek yürürlüğe koyması üzerine I.Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalardan dolayı

741 Akşin, s. 228.
742 Oran, s. 297.
743 Akşin, s. 230-231.
744 Akşin, s. 232-233.
745 Gönlübol-Sar, s. 120.
746 Gönlübol-Sar, s. 120.

her iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmasını engelleyen hükümler ortadan kalktığı için diplomasi alanında ilk adımlar atılmaya başlamıştır. Alman dışişleri bakanlığı Almanya'nın Türkiye'deki çıkarlarını korumakla görevli İsveç'in İstanbul elçiliği aracılığı ile Türkiye ile ilişki kurmaya çalışmıştır[747]. Türkiye ile Almanya arasındaki resmî görüşmeler 26 Şubat 1924'de Ankara'da başlamıştır. Görüşmeler sonucunda 3 Mart 1924'de Ankara'da Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Almanya ile Türkiye arasında 1918 yılından beri kesilmiş bulunan diplomatik ve siyasî ilişkiler yeniden kurulmuştur. 12 Ocak 1927'de de Türkiye ile Almanya arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır[748].

1919-1932 yılları arasında Türk-Alman münasebetleri normal siyasî temastan öteye geçmemiştir. 1933 yılında başlayan Nazi iktidarıyla birlikte Almanya, siyasî ve iktisadî nüfuzunu arttırmıştır. Hitler döneminden itibaren başta ekonomik ilişkiler olmak üzere, ilişkilerin niteliğinde değişiklikler ortaya çıkmaya başladı ve bu değişiklikler daha çok Almanya'nın iç yapısında ve bunun dış politikasına yansıması doğrultusunda kendini gösterdi. Aynı yıl Almanya'daki diğer partiler kapatıldı ve Almanya 1926'da girdiği Milletler cemiyetinden ayrıldı[749]. Versailles Antlaşması ile Almanya'yı güçsüz bırakan sistemi ortadan kaldırmak isteyen Hitler, Almanya'nın coğrafî sınırlarının da yeniden düzenlenmesini teklif etmeye başlamıştır. Hitler'in Almanya'nın Avrupa'da hatta dünya politikasında söz sahibi bir devlet olabilmesi için adımlar atması Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bir Balkan-Ortadoğu ve Akdeniz devleti olan Türkiye, Almanya'nın sınır değişikliği taleplerini İtalya ile yakın ilişkiler kurmasını Türkiye'de de önce iktisadi daha sonra da siyasi nüfuz kurmak istemesi haklı olarak Türkiye'yi rahatsız etmiştir[750].

---

[747] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939),** Ankara, 1991, s. 8.
[748] Koçak, **Türk-Alman...,** s. 9-12.
[749] Yavuz Ögüldür, **Türk Alman İlişkileri 1923-1945**, C, 1, Ankara, 1993, s. 33.
[750] Koçak, **Türk-Alman...,** s. 89-98; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...,** s. 352; Gönlübol-Sar, s. 124.

Almanya'nın yayılmacı politikasına Tevfik Rüştü Aras, Avrupa'da yaptığı görüşmelerde karşı olduğunu açıklamıştır. 1933'lü yıllarda Balkan Paktı'nın oluşturulması ile ilgili çalışmalarda ise Almanya, Paktı kendisine karşı yapılmış bir hareket olarak kabul ettiğinden Alman dışişleri bakanının Türkiye'ye yapacağı ziyareti ertelemesi şeklinde tepki göstermiştir[751]. 1934 yılından itibaren Türkiye, Almanya ile sıkı bir iktisadî iş birliğine girmiştir. Almanya,Türkiye üzerindeki iktisadî nüfuzunu kullanarak Türk-Sovyet ve Türk-İngiliz münasebetlerinde gerginlik yaratıp Türkiye'yi revizyonist guruba çekmeye çalışmıştır[752].

Almanya stratejik önemi haiz Boğazların kendisi tarafından uygun görülmeyen bir statüye bağlanacağı endişesiyle, Montreux (Montrö) Sözleşmesine katılmadığı gibi, tasvip etmediğini de açıklamıştır. Türkiye de, Almanya'nın Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olmaması ve Akdeniz'de sahilinin bulunmamasından dolayı Boğaz Rejimine müdahale hakkının olmadığını bildirmiştir.

Bu tip olumsuzlukların yanı sıra Türkiye, Almanya ile olan iktisadî iş birliğinden vazgeçmeyecektir. Avrupadaki siyasî ortam gerginleştikçe ve savaş ihtimali arttıkça Türkiye'nin tutumu daha fazla önem taşımaya başladı. Bunun sonucunda Almanya Türkiye'yi kendisine bağlamayı hedefleyen girişimlerde bulundu[753]. Bunlardan en önemlisi Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Temmuz 1938'de yaptığı görüşmede Türkiye'yi revizyonist ülkeler arasında yeralmya davet etmesiydi. 1938 yılında Alman Ticaret Bakanı Funk'un Türkiye'yi ziyareti sırasında üzerinde mutabakata varılan; Türkiye'ye on yıl süreyle 150 milyon mark kredi verilmesini öngören antlaşma 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalanmıştır. Yine 25 Temmuz 1938'de Berlin'de iki ülkenin imzaladığı bir ticaret antlaşması ile de Türk-Alman ticarî münasebetlerinin geliştirilmesine çalışılmış-

[751] Koçak, **Türk-Alman ...,** s. 100-107; Gönlübol-Sar, s. 125.
[752] Gönlübol-Sar, s. 121.
[753] Özgüldür, **Türk-Alman...**, s. 64.

tır[754]. 1936'da Almanya'nın Türk ihracatındaki payı %51'e ithalattaki payı ise %45.1'e çıkmıştı, yani kliring[755] politikası sayesinde Türk Dış Politikasında fiilen tekel olmuştu[756].

Almanya, iktisadî gücünü kullanarak Türkiye'ye karşı gerçekleştirmek istediği politikada başarılı olamamıştır[757]. İtalya-Almanya tehlikesi,Türkiye'nin kararını 1939 yılında kesinleştirecek ve antirevizyonist statükocu devletlerin yanında yer almasına yol açacaktır[758].

g-Türk-İngiliz Münasebetleri

Lozan görüşmelerinde İngiltere'nin olumsuz tutumu ve 1926'da Musul Meselesi'nin Türkiye aleyhine neticelenmesi, iki ülke arasındaki münasebetlerin bir müddet dostane olmayan bir seyir takip etmesine sebep olmuştu. 1930'lardan itibaren İngiltere ve Türkiye arasında doğrudan işbirliği gelişmeye başladı. Bunu iki ayağı vardı; birincisi ekonomik alanda işbirliği diğeri de siyasal yakınlaşma ve ittifak ilişkisi. Bu iki dayanağı belirleyen temel etkenler ise, Avrupa'da ve Akdeniz'deki gelişmeler ve bunların Türkiye üzerindeki etkileriydi. Ancak, Türkiye'nin Batılı devletlerle iş birliğine yönelik bir dış politika takip etmesi, 1932'ten itibaren Türk-İngiliz münasebetlerinin yavaş yavaş gelişmesinde rol oynayan önemli faktörlerden birisidir.

Almanya ve İtalya'nın Doğu ve Akdeniz politikası 1934'den itibaren Türkiye'nin İngiltere'ye daha da yakınlaşmasını sağlayacaktır. 1936'da gerçekleşen Montreux Boğazlar Sözleşmesi,

---

[754] Gönlübol-Sar, s. 121-123.

[755] Kliring: Ülkeler arasında iki yanlı ticaret anlaşmalarının temelde malla ödemeyi öngören bir türü. Anlaşmalar genellikle kısa dönemler (genellikle bir yıl) için yapılır. Dönem sonunda iki ülke arasında ithalat ve ihracat birbirine eşitlenmediği taktirde, yani taraflardan birinin alacaklı veya borçlu olması durumundahesapların altın veya konvertible dövizlerle denkleştirilmesi gerekmektedir. Bkz. Gümüş-Sevi, **Uluslarası ...** , Ankara, 1996, s. 392)

[756] Oran, **Türk Dış Politikası...**, İstanbul, 2003, s. 256.

[757] Almanya, Mart 1939'da Çekoslovakya'yı ele geçirerek, yayılma politikasına başlamıştır.

[758] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...,** s. 353.

Türk-İngiliz yakınlaşmasında bir dönüm noktasıdır. Montreux'de İngiltere, Türkiye'yi desteklemiştir. Türkiye üzerinde artan Alman iktisadî etkisinden İngilizler gibi Fransızlar'da rahatsız olmuşlardı. Bu yüzden İngiltere ile 2 Eylül 1936'da Kliring Antlaşması[759] imzalanacaktır.

1938 yılına gelindiğinde Türkiye ve İngiltere arasındaki iktisadî münasebetlerin gelişme gösterdiği görülmektedir. 27 Mayıs 1938'de iki devlet arasında Türkiye'ye 16 milyon sterlinlik kredi açılmasını öngören bir antlaşma imzalamıştır[760].

İngiltere ve Fransa'nın girişimi ile Eylül 1937'de Nyon'da bir konferans düzenlendi İtalya ve Almanya'nın katılmadığı toplantıya SSCB, Bulgaristan ve Romanya katılmıştır. Türkiye ise bu konferansta İngiltere ile birlikte hareket etmiştir. 19 Ekim 1939'da ise Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan karşılıklı yardım antlaşması ile de Türkiye-İngiltere iş birliği kesinlik kazanmıştır[761].

h- Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi

Misâk-ı Millî'de, Boğazlar konusu, "...İstanbul kenti ve Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda, bizimle birlikte, öteki tüm devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerlidir" şeklindeki ifadeyle esasa bağlanmıştı. Lozan görüşmelerinde, Boğazların durumu ile ilgili olarak İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin imzaladığı bir Boğazlar Sözleşmesi hazırlanmıştı. Bu sözleşmede geçişlerle ilgili esaslar genel olarak Misâk-ı Millî esasına uygun olmakla birlikte sözleşmeye ısrarla Boğazların silâhtan arındırılmasıyla ilgili hükümlerin konması, Türki-

[759] Özhan Uluatam, **Geçmişe Bakmak-Cumhuriyet Dönemi İktisadî, Malî, Siyasî Olaylar Kronolojisi: 1920-2000**, Ankara, 2001, s.134-135.
[760] Gönlübol-Sar, s. 125.
[761] Gönlübol-Sar, s. 125.

ye'nin güvenliğini tehlikeye düşüren bir durum meydana getirmiştir.

Lozan'da Boğazlar Sözleşmesi üç esası ortaya çıkarmıştır:

1-Boğazlar asker ve silâhtan arındırılmıştır.

2-Boğazlardan geçişi kontrol etmek ve Milletler Cemiyeti'ne geçişle ilgili bilgiler vermekle yetkili bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştur.

3-Boğazların asker ve silâhtan arındırılmasıyla, ileride Türkiye için herhangi bir tehlike teşkil edecek duruma karşı Milletler Cemiyeti'nin özellikle de İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın garantisi sağlanmıştır.

Ancak, Milletler Cemiyeti güvenlik sistemi başarı ile uygulanamamıştır. Revizyonist devletlerden İtalya, Cemiyetin bir üyesi olan Etopya'yı işgal etmiş, Almanya, Versailles Antlaşması'na uymayarak Ren bölgesini silâhlandırmış, Japonya ise Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır. Milletler arası münasebetlerin bozulmasına yol açan bu gelişmeler, silâhtan arındırılmış Boğazlar konusunda Türkiye'yi endişeye sevk etmiştir.

Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini ilk olarak 23 Mayıs 1923'te talep etmişti, ancak Sovyetler Birliği'nin dışında diğer Batılı devletler tarafından olumlu karşılanmamıştı[762]. 1934'te Balkan Antantı'nın kurulmasıyla, Boğazlar konusundaki Türk talebi Antant üyeleri tarafından uygun görülmüştür. 1935 yılında Türkiye hem Rusya'nın kendisi üzerindeki ağırlığını dengelemek hem de Akdeniz'de İtalyan tehlikesine karşı bir destek sağlayabilmek için İngiltere'ye yakınlaşmaya başlamıştır[763]. Almanya'nın 1936'da Ren bölgesini silâhlandırması üzerine, İngiltere de Türk Hükûmetinin isteğine olumlu cevap verecektir.

---

[762] Gönlübol-Sar, s. 127; Ülman, "Türk Dış Politikasına ...", s. 262.

[763] Kemal Baltalı, **Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1952, s. 50-51; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s. 110-121; Süleyman Kâni İrtem, **Boğazlar Meselesi**, İstanbul, 1936, s. 90-91.

Türk Hükûmeti 11 Nisan 1936'da Lausanne (Lozan) Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere birer nota göndererek Akdeniz'de barışın tehlikede olduğunu dolayısıyla Boğazlarda asker bulundurulması gereğini belirtmiş, değişen siyasî durum karşısında daha önceki Boğazlar Sözleşmesine ilişkin hükümlerin de değişebileceği gerekçesi ile sözleşmenin değiştirilmesi teklifini tekrarlamış[764], İtalya hariç Fransa ve diğer devletler de Türkiye'nin bu teklifini kabul etmişlerdir. Bunun üzerine 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux kentinde bir konferans düzenlenmiştir. Boğazlar Meselesi'nin yeniden düzenlenmesi için Montreux'da toplanan konferansta İngiltere, Lozan Boğazlar Sözleşmesindeki değişikliğin Türk tezi lehine kabul etmekle birlikte daha fazla değişiklikler yapılmasına da taraftar olmamıştır. Ayrıca İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında çıkan anlaşmazlık, Sovyetler Birliği tarafından ileri sürülmüş olan Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletler formülünden çıkmıştır. İngiltere, Karadeniz'e sahili olan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini kabul ediyor fakat sahili olan devletlerin savaş gemilerine Boğazların kapatılması gerektiğini savunan Sovyetler Birliği'nin bu düşüncesini de reddediyordu[765]. Fransızların düşüncesi de Sovyetler Birliği'ne yakın bir tarzda idi. Ancak taraflara çeşitli antlaşmalarla bağlı olduğu için arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Bir ayı aşan süre içerisinde yapılan çalışmalar sonucunda 29 maddeden oluşan Montreux Boğazlar Sözleşmesi[766], 20 Temmuz 1936'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır. İtalya,sözleşmeyi daha sonra 2 Mayıs 1938'de imzalamıştır. Montreux sözleşmesinin imzalanması, TBMM'nde büyük bir

---

[764] Baltalı, s. 54.

[765] Baltalı, s. 54-56; İsmail Soysal, "1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Ortaya Çıkan Sorunlar", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 1999, s. 309-325.

[766] **Düstur**, 3. Tertib, C. XVII, s. 1455.

memnuniyet yaratmış, diplomasi alanında kazanılmış büyük bir zafer olarak kabul edilmiştir[767].

Montreux Sözleşmesi ile; Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır. Askerden arındırılması ile ilgili tedbirler de kaldırılarak, askerî hâle gelebileceği hükme bağlanmıştır. Böylece, boğazların emniyeti Türkiye'ye bırakılarak, bölge üzerinde hâkimiyetini koruması sağlanmıştır. Boğazlar üzerindeki egemenlik kısıtlamalarının kalkması sonucunda, Türkiye Boğazların silahlandırılması ihalesini İngiltere'ye verdi. Hatta bu yaklaşım sonucu yine 1936'da Karabük demir-çelik fabrikalarının kurulmasını – Alman Krups Çelik Endüstrisinin daha düşük fiyat önermesine rağmen- bir İngiliz firmasına ihale etmiştir. Bundaki amaç, Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadî nüfûzunu kırmak maksadıyla İngiltere'ye yaklaşmasıdır.

Ayrıca Boğazlardan geçiş ve seyrüsefer, Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili olan devletlerin, güvenliği sağlanacak şekilde düzenlenmiştir. Ticaret gemileri için tam geçiş serbestliği tanınmıştır. Savaş gemileri için ise; herhangi bir savaş hâlinde Türkiye savaş içerisinde değilse, savaşan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecekti. Türkiye savaşın içinde ise veya kendisini savaş tehlikesi karşısında görürse, geçiş kararı kendisine bırakılıyordu[768].

Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin, Karadeniz'e geçebilecek savaş gemileri cinsi, büyüklüğü ve tonajı sınırlandırılmıştır. Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi için de oldukça geniş serbestlik tanınmıştır[769].

Sözleşmenin süresi 20 yılla sınırlandırılmakla birlikte taraf devletlerden hiçbirisi süre sonunda sözleşmenin feshi yönünde bir talepte bulunmadıklarından, sözleşme hâla yürürlüktedir.

Türkiye'nin Montreux Sözleşmesi'yle, Boğazlar üzerinde hâkimiyetini tesis etmesi, milletlerarası münasebetlerde presti-

---

[767] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. XII, s. 308-322; Soysal, "1936 Montreux ...", s. 310-322.
[768] Soysal, **Türkiye'nin Siyasal...I,** s. 496-497.
[769] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 345.

jini artırmıştır. Sözleşme, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet münasebetlerinde bir dönüm noktasıdır. Sözleşmeyle oluşan Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetleri rahatsız etmiş ve Türk-Sovyet münasebetlerinde soğukluk meydana gelmiştir[770].

Mountreux Görüşmeleri sırasında bir ara Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof, Boğazların birlikte savunulması konusunda Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın ağzını aramışsa da Türk Hükûmetinin buna yanaşmayacağını anlayınca ısrar etmemiştir. Daha sonraki dönemlerde de Sovyetler, bu isteklerinden vazgeçmemişler, 1946 yılında bu isteklerini resmen dile getirmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin güçlü olduğu bir sırada yaptığı bu girişim, Amerika Birleşik Devletleri'ni harekete geçirmiş, 1947 Truman Doktrini'nin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya girmesini kolaylaştırmıştır.

ı-Türk-Fransız Münasebetleri ve Hatay Meselesi

Osmanlı Devleti'nde nüfusunun büyük çoğunluğu Türk olan ve Suriye vilâyetine bağlı bulunan İskenderun ve Antakya bölgesi I.Dünya Savaşı sonrasında imzalanan 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan dolayı Fransa'ya bırakılmıştır. Fransa'da Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesine dayanarak önce Sancak adı verilen İskenderun ve Antakya bölgesini daha sonra da Urfa, Antep, Adana ve Mersin'i işgal etmiştir[771].

28 Ocak 1920'de ilân edilen Misâk-ı Millî'ye göre de bölge Türkiye'nin millî sınırları içindedir. Fakat Millî Mücadele sırasında Fransa ile savaşı bir an önce sona erdirmek için TBMM Hükûmeti bu konuda geçici fedakârlık yaparak 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Antlaşmasını imzalamıştır. Buna rağmen TBMM Hükûmeti anlaşmanın yedinci maddesine de

---

[770] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal...**l, s. 496-497; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 345-346; Akşin, s. 293-301.

[771] İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri 1936-1939", **Belleten**, C. XLIX, Ankara, 1986, s. 79-80.

bölgedeki halkın çıkarlarını koruyacak özel bir yönetim rejiminin kurulmasına ilişkin hükümler koydurmuştur[772].

24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşmasının üçüncü maddesi ile Ankara Antlaşması'nın hükümleri doğrulanmıştır[773]. İskenderun Sancağı, ekseriyetinin Türk olması nedeniyle Misâk-ı Millî sınırları içinde idi. Ancak 1921 tarihli Ankara İtilafnâmesi Sancak'ın Türk sınırları dışında bırakılmasını öngörmüştü. İtilafnâme, sancağa özel bir statü vermekle birlikte, bölgedeki Türk unsurunun çıkarlarını da gözetmekte idi. Lozan'da Sancak'ın bu yapısı aynı şekilde teyit edilmiştir. Dolayısıyla Sancak, Suriye gibi Fransız mandası altına girmiş oluyordu.

Fransa ile daha sonraları 30 Mayıs 1926'da Ankara'da imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi ile Türkiye-Suriye ilişkileri düzenlenirken sınır çizgisi de gösterilmiş, ayrıca Suriye sınırı içinde kalan sancak için imza protokolünde 1921 Ankara Antlaşmasının hükümlerinin gözönünde tutulacağı bildirilmiştir[774].

Türkiye ile Fransa arasında Osmanlı borçları Türkiye'deki Fransız öğretim, din ve sağlık kurumları, Fransız şirketlerinin ayrıcalıkları gibi meseleler üzerindeki görüşmeler ve çekişmeler, 1930 yılına kadar devam etmiş; 1930 yılı başlarında her iki devlet, aralarındaki pek çok meseleyi çözüme kavuşturmuşlar, 3 Şubat 1930'da Paris'de Dostluk, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması'nı imzalamışlardır.

Lozan'dan arta kalan Osmanlı Borçları Meselesi'nin 1933'te yapılan bir antlaşma ile halledilmesi, Türk-Fransız münasebetlerinin dostane bir mahiyet kazanmasını sağlamıştır. Bu yakınlaşmada özellikle 1933'de Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve İtalya'nın da sergilediği tutum, Fransa'nın Türkiye'yi kendisine daha yakın tutmak istemesine sebep olmuştur[775].

---

[772] Gönlübol-Sar, s. 137; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 348; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. XIV, s. 25-27.

[773] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C: I, s. 249-272.

[774] **TBMM Zabıt Ceridesi**. Devre II, C. XXVI, s. 184-216.

[775] Soysal, "Hatay Sorunu ve ...", s. 81-82; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu** ?, Ankara, 1966, s. 2-16.

Buna rağmen 1932-1939 döneminde Türkiye ile Fransa arasında münasebetleri etkileyen olay, Hatay Meselesi (İskenderun Sancağı) olacaktır.

22 Haziran-20 Temmuz 1936'da Mountreux'da Boğazlar Meselesi ile ilgili yapılan konferansta Fransa, Türkiye'nin tezine oldukça anlayış göstermiş, İngilizlerin ve Sovyetlerin aralarındaki çekişmeleri gidererek Türkiye yararına bir formül bulunmasında önemli bir rol oynamıştır[776].

Fransa'nın, 9 Eylül 1936'da Suriye'ye, Kasım ayında da Lübnan'a bağımsızlık vermesi yönünde bir antlaşma yapması, Suriye sınırları içinde yer alan sancak meselesinin tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır. Böylece Sancak, Suriye'nin yönetimi altına girecekti. Fransa'nın, Suriye'den çekilirken Sancak'la ilgili bütün yetkilerini Suriye'ye devretmesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Bu mesele 1936'dan 1939'a kadar Türk-Fransız münasebetlerinde gerginlik yaratacaktır[777]. Fakat Suriye ve Lübnan'ın verilecek bağımsızlığın Fransız parlamentosundan onay alması imkansızdı; çünkü hem Avrupa'da gelişen ortam sömürgelerin stratejik değerini arttırmıştı, hem de Fransız muhafazakârları Suriye ve Lübnan'a verilecek bağımsızlığın başta Kuzey Afrika'dakiler olmak üzere diğer Fransız sömürgelerine kötü örnek olacağını düşünüyorlardı. Sonuçta Suriye tam bağımsızlığına ancak 1946'da kavuşacaktır.

Esasında Türkiye, Millî Mücadele'nin başından beri bu meseleyle yakından ilgilenmekte ancak kesin çözüme ulaşabilmek için siyasî zeminin uygun bir durumda olmasını beklemektedir[778]. Türkiye'nin, Sancak Meselesi'ne vermiş olduğu büyük önemi Atatürk[779] şöyle ifade etmektedir; "*...Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca mesele, hakiki sahibi öz Türk olan*

---

[776] Soysal, " Hatay Sorunu ve ...", s. 83.

[777] Gönlübol-Sar, s. 133.

[778] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 348.

[779] Mustafa Kemal Paşa, Hatay'ın kazanılacağına inanıyor ve bu konuda tavizsiz bir politika takip edilmesinde ısrar ediyordu. İsmet Paşa ise daha ılımlı bir politikadan yanaydı.

"İskenderun-Antakya" ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat'iyetle durmaya mecburuz" [780].

1936 yılı başında Hatay Meselesinin çözüme kavuşturulmasının zamanının geldiğine kanaat getiren Atatürk, Mountreux Boğazlar Konferansı'nın sona ermesini bekleyerek, Fransa ile ilişkilerde gerginlik çıkmasını istememiştir. Mountreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı gün ise Atatürk, Afetinan'a "şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var" demiştir[781].

Türk Hükûmeti, Fransa'nın Sancak üzerindeki yetkilerini, Suriye'ye devretmesini kabul etmediğinden, konuyu Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Eylül ayında Cenevre'deki toplantısında gündeme getirmiş, müspet bir sonuç alınmayınca da 9 Ekim 1936'da Fransa'ya resmî bir nota vermiştir[782].

Türkiye, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bu notada Suriye'ye yapıldığı gibi İskenderun Sancağına da bağımsızlık verilmesini talep etti. Bu notada: Hatay Meselesinin çözümü resmî olarak ortaya atılmış, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a tanımaya karar verdiği bağımsızlığın, nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu sancağa da tanınması istenmiş, Bu taleplerin Fransa ve Türkiye arasında 1921 ve 1926 yılında yapılan anlaşmaların doğal bir sonucu olduğu da belirtilmiştir.

Türkiye'nin bu notasına, Fransız dışişleri bakanı Delbos, 10 Kasım 1936'da cevap vererek; Milletler Cemiyeti tarafından 24 Temmuz 1922 'de kabul edilen Manda Yasası'na göre, Fransa'nın Mandater Devlet olarak, Suriye ve Lübnan'ı bağımsızlığa götürmekle görevlendirildiği, Suriye'nin bölünmesine izin verilmediği, Manda Yasası'na aykırı olarak ve 1921 Ankara Anlaşmasının çerçevesini aşarak, sancağa bağımsızlık verilemeyeceği, yalnızca özel yönetim rejiminin korunacağı ve geliştirilebileceği belirtilmiştir.

---

[780] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, s. 392.
[781] A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti**..., s. 135.
[782] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 348; Melek, **Hatay Nasıl ...**, s. 29-38.

Türkiye ile Fransa arasında bu mesele ilgili verilen notalar, Kasım ve Aralık ayında da devam etmiştir[783].

Hatay Meselesi, Türkiye ile Fransa arasında diplomatik yolla tartışılırken Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açış konuşmasında Sancağın sahibinin Türkler olduğunu, Fransa ile Türkler arasındaki bu meselenin de çözüme kavuşturulması gereğini belirtmiştir[784].

19 Kasım 1936'da Başbakan İsmet İnönü, Türkiye'nin bu meseledeki kararlılığını Fransız büyükelçisi Ponsot'a anlatmıştır. 5 Aralık 1936'da da Atatürk, Ponsot'la görüşerek bu meseledeki kararlılığını ve düşüncelerini belirtmiştir. Atatürk, herhangi bir şekilde toprak talebi ve sınır değişikliği istemediklerini, bu mesele ile ilgili üçüncü bir tarafın görüşmeye katılmamasını ayrıca bunun bir onur meselesi olduğunu ifade etmiştir[785].

Fransa meseleyi, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürmeyi teklif etmiş ve bu teklifi Türkiye kabul etmiştir. Türkiye 10 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir muhtıra sunarak meselenin ve alınacak tedbirlerin konseyin olağanüstü bir toplantısında görüşülmesini istemiştir. Milletler Cemiyeti meseleyi, 14 Aralık 1936'da görüşmeye başlamış, Sancak Meselesi için raportör tayin edilen İsveç temsilcisi Sandler, 16 Aralık 1936'da meselenin çözümü ile ilgili bir rapor sunmuştur[786].

Milletler Cemiyeti'nin 14-16 Aralık 1936 tarihli toplantısı sonucunda ve Sandler'in raporu üzerine, Sancak Meselesi için üç kişilik gözlemci grubunun sancağa gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hollanda, Norveç ve İsveç devletlerine mensup üç kişilik gözlemci grubu, 22 Aralık 1936'da oluşturulmuş, 1937

---

[783] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 348.

[784] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, C. XIII, s. 4-7; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 348; Gönlübol-Sar, s. 139; Soysal, "Hatay Sorunu ve ...", s. 84.

[785] Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları ile Görüşmeleri". **Belleten, Atatürk Özel Sayısı**, Ankara, 1981, s. 166-170.

[786] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 349; Gönlübol-Sar, s. 139; Soysal, "Hatay Meselesi ...", s. 85.

yılı Ocak ayı başında da görevlerine başlamak üzere bölgeye gitmişlerdir[787].

Bu arada bölgedeki Türk halkı ile Fransız polisleri arasındaki çatışmalar ve çarpışmalar da biraz daha yoğunlaşarak devam etmektedir[788]. Milletler Cemiyeti, meseleyi 20 Ocak 1937'de tekrar görüşmüştür. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, tarafları uzlaştırıcı yoğun bir çaba sarf ederek Fransa'nın tutumunu değiştirmesini sağlamıştır. Sonuçta Türk görüşüne yakın bir anlaşma temeli bulunmuştur. 20 Ocak 1937'de tekrar toplanan konseyde İngiltere'nin Türk tezini desteklemesi sonucunda Sancak'ta ayrı bir statünün oluşturulması kararlaştırılmış, 26 Ocak'ta bir prensip anlaşmasına varılmıştır. Taraflar arasında yapılan prensip antlaşması Türkiye'nin isteklerini kabul eder durumda olup bu karar gereğince Sancak'a ayrı bir statü ve anayasa hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi, 25 Şubat 1937'de bölgeye gönderilmiştir. Komite, Türkiye ve Fransa tarafından sunulan tasarıları göz önünde bulundurarak 15 Mayıs 1937'de anayasayı, statüyü ve sancağın sınırlarını belirten bir rapor hazırlamıştır[789].

Bu yeni statüye göre; İskenderun ve Antakya iç işlerinde tam bağımsız, fakat dışişlerinde Suriye'ye bağlı kalacak, ayrı bir anayasası olacak, resmî dili ise Türkçe olacaktı. Daha sonraki görüşmelerde resmî dil Türkçe ve Arapça olarak kabul edilmiştir. Sancak'ın ülke bütünlüğü Türkiye ve Fransa tarafından teminat altına alınacaktı[790]. Fransa ile 29 Mayıs 1937'de bu teminatı sağlayan ve Türkiye-Suriye sınırını tespit eden bir antlaşma yapılmıştır[791].

Ne var ki, 1937 yılında kararlaştırılmış olan yeni sistem, Sancak Meselesi'ni tamamen halledememiş, birtakım sıkıntıla-

---

[787] Gönlübol-Sar, s. 139-140; Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 86-87.
[788] Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı ...", s. 166-168.
[789] Gönlübol-Sar, s. 140-142; Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 87.
[790] Gönlübol-Sar, s. 137.
[791] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 349; Antlaşma metni için bkz. **Düstur**, 3 Tertib, C. XVIII., s. 548.

rın meydana gelmesine neden olmuştur. 3 Haziran 1937'de Suriye parlamentosu bu antlaşmayı bir bildiri ile protesto etmiş, Sancak'ın Suriye topraklarının bir parçası olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Fransızlara karşı da gösteri ve protesto hadiseleri de olmuştur[792]. Fransızlar ise Sancak'taki Arapları ve diğer azınlıkları kışkırtma yoluna gitti. Milletler Cemiyeti gözetiminde hazırlanan Sancak anayasasına göre, 1937'de seçimlerin yapılması gerekirken bölgedeki olumsuzluklar yüzünden seçimler ertelendi. Türkiye, Sancak'taki Fransız valisi ve memurların davranışlarının yarattığı gerginlik üzerine Hatay sınırına 30.000 kişilik bir kuvvet yığdı.

Bu arada Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği bir komisyon tarafından hazırlanan seçim sistemi sancaktaki Türkler aleyhine sonuçlar verecek mahiyette olduğu için Türk Hükûmeti bunu protesto etmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti konuyu görüşerek Ocak 1938'de seçim sistemini Türkiye'nin istediği şekilde değiştirmiştir[793].

Bu dönemde Avrupa'daki siyasî değişmeler Almanya ve Avusturya'nın tutumu, Avrupa'nın içinde bulunduğu gerginliğin artması ve İkinci Dünya Savaşının eşiğine gelinmesi, Fransa'nın Hatay Meselesi'nde Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir politika takip etmesine ve Türkiye ile ilişkilerini kısa sürede düzeltmek ihtiyacı hissetmesine sebep olmuştur.

3 Haziran 1938'de Türkiye ve Fransa arasında yapılan askerî antlaşma ile Sancak statüsünün korunması öngörülmüştür. Bu antlaşma gereğince Türkiye ve Fransa Sancak'a 2500'er kişilik bir kuvvet göndermiştir. Askerî antlaşmanın imzalanmasından sonra iki ülke arasında 4 Temmuz 1938'de bir dostluk antlaşması daha imzalanarak Sancak Meselesi'nin hallinde önemli bir adım daha atılmıştır. Türk-Fransız askerî temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda da 3 Temmuz 1938'de sancağın

[792] Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 89; Melek, **Hatay Nasıl ..., s**. 16-38.
[793] Gönlübol-Sar, s. 142-143.

mülkî ve siyasî bütünlüğünün ortak korunması hakkında bir askerî anlaşma yapılmıştır[794].

Taraflar arasında yapılan bir başka görüşme sonunda da 4 Temmuz 1938'de Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Temmuz ayının sonlarına doğru Sancak'ta yapılacak seçimler hakkında çalışmalara yeniden başlanmış, Ağustos 1938'de yapılan seçimlerde,Türk topluluğu 40 milletvekilliğinden 22'sini kazanmıştır[795]. 2 Eylül 1938'de toplanan Sancak Meclisi milletvekilleri, yeminlerini Türkçe yapmışlar, Milletler Cemiyeti'nin yaptığı anayasayı da kabul etmişler; devletin adını da Sancak yerine Hatay olarak kabul etmişlerdir[796].

Hatay Meselesi'nin halledilmesinden sonra Türk-Fransız münasebetleri hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir. 23 Haziran 1939'da Ankara'da iki ülke arasında imzalanan antlaşma[797], karşılıklı yardımı öngördüğü gibi, Hatay'ın Türkiye'ye katılma talebinin Fransızlar tarafından kabul edilmesine sebep olacaktır[798].

1938 yılında kurulan Hatay devleti bir yıl kadar bağımsız kaldıktan sonra Türkiye'ye katılma talebi göstermiş Türkiye de bu talebi sempati ile karşılamıştır[799]. Nihayet, 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Meclisi oy birliği ile ana vatana katılmaya karar vermiştir[800]. Türkiye de 7 Temmuz

---

[794] Gönlübol-Sar, s. 143.

[795] Sancaktaki nüfus ve milletvekilliği dağılımı şu şekildedir: Türk nüfus 35.847 milletvekili sayısı 22, Alevi nüfus 11.319 milletvekili sayısı 9, Ermeni nüfus 5504 milletvekili sayısı 5, Arap nüfus 1845 milletvekili sayısı 2, Rum-Ortodoks nüfus 2098 milletvekili sayısı 2 Bkz. Soysal. **Türkiye'nin Siyasal I...**, s. 539-540; Akşin, s. 307.

[796] Gönlübol-Sar, s. 143; Tayfun Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1978, s. 105.

[797] **Düstur**, 3. Tertib, C. XX., s. 1530.

[798] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 351.

[799] Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 3 51; Sökmen, **Hatayın ...**, s. 117.

[800] Soysal, **Türkiye'nin Siyasal I...**, s. 539-540; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 349-351, Gönlübol-Sar, s. 139.

1939'da bir yasa ile Hatay ilini kurarak bağlanma işlemini kesinleştirmiştir[801].

Hatay'ın kazanılmasında, Avrupa'nın içinde bulunduğu buhranlı dönemin etkisi, İngiltere'nin Türkiye'yi destekler mahiyette tavır alması önemli faktörler olarak gösterilebilir. Ancak en önemli faktör, 1936'dan sonra daha güçlü bir Türkiye'nin varolması ve Türk dış politikasının bu dönemde kararlı ve tavizsiz bir şekilde tatbik edilmesidir. Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasından sonra Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler hızla gelişmiş ve aralarında 23 Haziran 1939'da Suriye ile Türkiye arasındaki meseleleri kesin olarak halleden bir anlaşma imzalanmıştır. Aynı gün Paris'de karşılıklı yardım bildirisi imzalanmış; Hatay devletinin kesin sınırları Hatay halkının statüsü ile ilgili hükümler bu bildiride yer almıştır. 19 Ekim 1939'da da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında işbirliğini öngören karşılıklı yardım anlaşması imzalanmıştır[802].

Hatay Meselesinin halledilmesi başta Atatürk ve Türk devlet adamlarının diplomasi alanında kazanmış oldukları önemli bir başarıdır. Başlangıçta Atatürk, Hatay'ın bağımsızlığından söz etmiş, Türkiye'ye bağlanması gereğini ileri sürmekten özellikle kaçınmıştır. Fransa'nın ve Milletler Cemiyeti'nin tepkisini çekmemek için böyle bir tavır sergileyen Atatürk, Hatay'ın bağımsız olunca Türkiye ile sürekli münasebet içinde olacağını, Anavatan'a bağlanmak isteyeceğini bilmekteydi. Atatürk, Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan bu meseleyi kademeli bir şekilde halletmiştir.

---

[801] Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 105.

[802] Gönlübol-Sar, s. 144; İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, C. XLVI, Ankara, 1983, s. 367-414.

BİBLİYOGRAFYA

A. Afetinan, "Balkan Antantı (1934)", **Belleten,** C.XXXII, Ankara, 1968.

A. Afetinan, **A History of the Turkish Revolution and Turkish Republic**, Ankara, 1981.

A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara, 1959.

A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, 1969.

A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1973.

Abadan, Yavuz, "Tanzimat Fermanının Tahlili", **Tanzimat I**, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1999.

Abadan, Yavuz, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Ankara, 1952.

Açba, Sait, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914),** Afyon, 1995.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım,** C. I, Nehir yayını, İstanbul, 1992.

Ahmad, Firuz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, 2002.

Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş),** Ankara 1990.

Akçora, Ergünöz, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 32, (Temmuz, 1995).

Akçura, Yusuf, **Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri-1928 yılı yazıları-**, (Hazırlayan. Nejat Sefercioğlu), Ankara, 1981.

Akdağ, Mustafa, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", **A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.V, S. 3, (Mayıs-Haziran, 1947)

Akdağ, Mustafa, "Timar Rejminin Bozuluşu", **A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 4 (Mayıs-Haziran, 1945)

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. II, (1453-1559), Ankara, 1999.

Akgün, Seçil, "Ankara Anlaşması-Hazırlanış ve Önemi", **Prof Dr. Şükrü Esmer'e Armağan**, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1981.

Akgün, Seçil, "Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri,** Ankara, 1986.

Akgün, Seçil, "Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, TTK yayını, Ankara, 1983.

Akşin, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi,** Ankara, 1991.

Aktar, Ayhan, "Cumhuriyetin İlânında Uygulanan Türkleştirme Politikaları", **Tarih ve Toplum**, No:156, (Aralık-1996)ss. 4-18.

Aktar, Yücel, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik Genel Politikasında Temel Yaklaşımlar", **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri,** Ankara, 1986.

Akural, M. Sabri, "Toplumsal Değişim Üzerine Kemalist Görüşler", **Atatürk ve Türkiye Modernleşmesi**, (Hazırlayan: Jacop M Landau) İstanbul, 1999, ss.167-201.

Akyüz, Y.-C. Bilim, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, I/1, Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı, (Kolektif eser), Yükseköğretim Kurulu yayını, Ankara, 1997.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922,** TTK yayını, Ankara, 1988.

Alacakaptan, Aydın Güngör, "Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Sempozyum Bildirileri,** Ankara, 1999.

Alantar, Özden Zeynep, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, 1994, ss. 49-78.

Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi, Cumhuriyetin 70. Yılına Armağan, Ankara, 1993.

Altay, Fahrettin, "İzmir Faciasının Muhakemesi", **Belleten**, C. XXII, S. 89, (Ocak 1995), Ankara, 1998.

Arı, Kemal, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Emvâl-i Metrûke ve Fuzûli İşgal Sorunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.V, S. 15, (Temmuz, 1989).

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele- Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925),** İstanbul, 1995.

Arıburnu, Kemal, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1997.

Arıaoğlu, Fahir, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", **Çanakkale Muharebeleri Sebep Ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Çanakkale, 14-17 Mart 1990,** TTK yayını, Ankara, 1993.

Armaoğlu, Fahir, "Lozan Konferansı ve Musul Sorunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Yetmişbeşinci Yıl Özel Sayısı, Ankara, 1998.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1789-1914)**, Ankara, 1997.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980**, İş Bankası yayını, Ankara, 1984.

Arsal, Sadri Maksudi, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul, 1955.

Arslan, Süleyman, "Atatürk Milliyetçiliği", **100. Yıl Atatürk Konferansları**, Ankara, 1981.

Askeri Tarih Stratejik Etüd Arşivi.

Atatürk, Kemal, **Nutuk, 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1989.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk, C. II,** (Hazırlayan. Zeynep Korkmaz), Ankara 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, (Toplayan. Nimet Aslan), TİTE yayını, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 1991.

Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayını, Ankara, 1990.

Atay, F.Rıfkı, **19 Mayıs**, Ankara, 1944.

Atay, F.Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, 1955.

Ateş, Toktamış, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1994.

Avcı, Cemal, **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Ankara, 2000.

Aybars, Ergun, **İstiklâl Mahkemeleri**, C: I-II, İzmir, 1988.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Mustafa Kemal**, C. I, 1881-1919, İstanbul, 1976.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Mustafa Kemal**, C. III, 1922-1938, İstanbul, 1976.

Aydın, Ayhan, **Musul Meselesi**, İstanbul, 1995.

Aysan, Mustafa A., "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", **Atatürk Yolu**, (Kolektif eser), (Der.Turhan Feyzioğlu), Ankara, 1987.

Aysan, Mustafa A., **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul,1980.

1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi), (Hazırlayan. Bayram Kodaman), TTK yayını, Ankara, 1993.

Balta, T.B. "Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebetleri", **İncelemeler**, SBF yayınları, Ankara, 1960.

Baltalı, Kemal, **Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1952.

Barlas, Dilek, "Türkiye'nin 1930'lardakı Balkan Politikası", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Sempozyum Bildirileri,** Ankara, 1999.

Başgil, Ali Fuad, **Din ve Laiklik**, 6. Baskı, İstanbul, 1991.

Bayar, Celâl, **Ben de yazdım**, C. V, İstanbul, 1967.

Bayar, Celâl, **Ben de Yazdım**, C. VI., İstanbul, 1968.

Baykal, Bekir Sıtkı, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali Ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Belleten**, C. XXXIII, S. 132, (Ekim, 1969)

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK yayını, Ankara, 1989.

Baykara, Tuncer, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, İstanbul, 1991.

Baytok, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970.

Bayur, Hikmet, **XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, TTK yayını, Ankara, 1989.

Bayur, Yusuf Hikmet, "TBMM Hükûmeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yap-

tığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar", **Belleten**, No: 160, (Ekim, 1976)

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk Devleti'nin Dış Siyasası**, TTK yayını, Ankara, 1973.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III/Kısım.4, TTK yayını, Ankara, 1983.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II/Kısım.1, TTK yayını, Ankara, 1983.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, TTK yayını Ankara, 1973.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara, 1983.

Beyme, Klaus Von, "Batı ve Marksist Gelişme Teorilerine Göre Kemalizm", **Atatürk Sempozyumu 17-22 Aralık 1981**, Ankara,1983.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara, 1959.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele,** C. I, 2. Baskı., TTK yayını, Ankara, 1987.

Bilsel, M. Cemil, **Lozan**, C. I-II, İstanbul, 1933.

Bozkurt, Gülnihâl, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, TTK yayını, Ankara, 1996.

Budak, Mustafa, "Ankara Itilâfnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, S. 38, (Temmuz 1997)

Canatan, Yaşar, **Türk-Irak Münasebetleri**, Ankara, 1996.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasî Hatıralar**, İstanbul, 1960.

Cebesoy, Ali Fuat, **Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, İstanbul, 1957.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücâdele Hatıraları**, İstanbul, 1953.

Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, 1982.

Cem, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 5.Baskı. İstanbul, 1975.

Coşar, Zeki, **İstiklâl Harbi Gazetesi,** 21 Mayıs 1919.

Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı yayını, Ankara, 1974.

Çağlayan, K. Tuncer, "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XV, S. 44 (Temmuz, 1999)

Çaycı, Abdurrahman, "Atatürk ve Çağdaşlaşma", **Atatürkçü Düşünce** (Kollektif Eserler), Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1992.

Danişmend, İsmail Hami, **Türklük Meseleleri**, II.Baskı, İstanbul, 1976.

Darkot, Besim, "Çanakkale Muharebeleri", maddesi **İslâm Ansiklopedisi**, MEB yayını, C.III, İstanbul, 1988.

Dilan, H. Berke, **Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**, İstanbul, 1998.

Doğan, Avni, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, İstanbul, 1964.

Dumont, Paul, **Mustafa Kemal**, (Çeviren. Zeki Çelikkol), Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1993.

Düstur.

Ercan, Yavuz, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi", **Belleten**, C. L, S. 198, (Aralık, 1986)

Ercan, Yavuz, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İli İlişkileri Sempozyum, (8-12 Ekim 1984 Erzurum)**, Ankara, 1985.

Ercilasun, Ahmet B., "Atatürk'ün Milliyetçilik ve Dil Anlayışı", **100.Yıl Atatürk Konferansları**, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yayını, Ankara, 1981.

Eren, A. Cevad, "Tanzimat" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi,** Milli Eğitim Bakanlığı yayını, C. XI, İstanbul, 1979.

Ergin, Muharrem, **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri**, Ankara, 1988.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, Ankara, 1963.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968.

Eroğlu, Hamza, "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", **Atatürk Yolu**, (Kolektif eser), (Derleyen. Turhan Feyzioğlu), Ankara, 1987.

Eroğlu, Hamza, **Atatürk ve Millî Egemenlik**, Ankara, 1987.

Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1982.

Ertuna, Hamdi, "Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Denizinin Jeopolitik Önemi", **Güncel Konular,** Ankara, 1982.

Esmer, Ahmet Şükrü, **Siyasî Tarih(1919-1939)**, Ankara, 1953.

Evsile, Mehmet, "Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, S. 40 (Mart 1998)

Eyicil, Ahmet, **Siyasi Tarih**, Ankara, 1990.

Fethi, Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Hazırlayan. Cemal Kutay), İstanbul, 1980.

Findley, Carter V., **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıali (1789-1922),** İstanbul, 1994.

Fromkın, Davıt, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı ? 1914-1922**, (Çeviren. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1989.

Gaulis, Berthe-George, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, 1981.

Giritli, İsmet, **Atatürkçülük İdeolojisi**, Ankara,1988.

Giritli, İsmet, **Political Regime-Secularism and Atatürk, Atatürk and Turkey of Republican Era**, (Union of Chambers of Commerce, Industry, Maritime Commerce and Commodity Exchanges of Turkey), Ankara, 1981.

Glasneck, Johannes, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, (Çeviren. Arif Gelen), Ankara, 1976.

Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, (Hazırlayan. Mehmet Kaplan), İstanbul, 1976.

Gökbel, Asaf, **Milli Mücadelede Aydın**, Aydın, 1964

Gökbilgin, Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken,** C. I, Ankara, 1959.

Gökdemir, Ender, **Cenubî Garbî Kafkas Hükûmeti Muvakkatesi**, Ankara, 1990.

Gülalp, Haldun, **Kapitalizm Sınıflar ve Devlet**, İstanbul, 1993.

Gönlübol, Mehmet, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", **Atatürk Yolu**, 2.Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1987.

Gönlübol, Mehmet-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiyenin Dış Politikası, (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, (Kolektif eser), Ankara, 1990.

Gönlübol, Mehmet-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, C.I, (Kolektif Eser), 5.Baskı, AÜSBF yayını, Ankara, 1982.

Güler, Ali, **Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü**, Ankara, 1999.

Gürel, Şükrü Sina, **Tarihsel Boyutu ile Türk-Yunan İlişkileri,** Ankara, 1992.

Gümüş, Okan- Aziz Sevi, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,** Ankara, 1996.

Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, 1991.

Güz, Nurettin, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Ankara, 1991.

Hale, William, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, İstanbul, 2003.

Haşimoğlu, Yasin, **Hatıralar**, Cumhuriyetin 50.yıldönümüne Armağan, Ankara (Tarihsiz).

Herbert, William Von, **Plevne Müdâfaası**, (Çeviren. Ali Kurdoğlu), Kültür Bakanlığı yayını, İzmir, 1990.

Ionescu, Ghıta- Isabel de Madariage, **Muhalefet**, (Çeviren. Behzat Tanç), İstanbul, 1988.

Irmak, Sadi, **Atatürk Devrimleri Tarihi**, İstanbul, 1973.

İğdemir, Uluğ, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, TTK yayını, Ankara, 1989.

İğdemir, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, 1969.

İlhan, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", **Atatürkçü Düşünce** (Kollektif Eserler), Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1992.

İlhan, Suat, **Evrimleşen Türk Devrimi**, Atatürk Araştırma Merkezi. yayını, Ankara,1998.

İmbert, Paul, **Osmanh İmparatorluğu'nda Yenilik Hareketleri**, (Çeviren: Adnan Cemgil), İstanbul, 1981.

İnönü, İsmet, "İnönü'nün Hatıraları", **Ulus**, 12 Eylül 1968.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, C. I., (Hazırlayan. Sabahattin Selek), İstanbul, 1985.

İrtem, Süleyman Kâni, **Boğazlar Meselesi**, İstanbul, 1936.

İzgi, Özkan, "Atatürk ve Millî Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.IV, S.12 , Ankara, 1988.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çeviren. Cemal Köprülü), Ankara, 1991.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)**, TTK yayını, Ankara, 1970.

Kabacalı, Alpay, **Yakın Tarimizden Büyük Dönemeçler**, İstanbul, 1995.

Kafesoğlu, İbrahim-Mehmet Saray, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller**, (Kolektif eser), İstanbul, 1983.

Kandemir, Feridun, **Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay**, İstanbul, 1965.

Kandemir, Feridun, **Medine Müdâfaası, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler**, İstanbul, 1991.

Karabekir, Kâzım, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik**, C. I, İstanbul, 1994.

Karabekir, Kâzım, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik**, C.III-IV, İstanbul, 1994.

Karabekir, Kâzım, **İstiklal Harbimiz**, C. I-II, (Sadeleştiren. Faruk Özerengin), İstanbul, 1993.

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, 1988.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, İstanbul, 1971.

Karadağ, Raif, **Şark Meselesi**, İstanbul, Tarihsiz.

Karakoyunlu, Sadri, "Sakarya Meydan Muhârebesi'nin Yankıları (Melhame-i Kübra-Büyük Kan Seli Veya Büyük Savaş Alanı)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 31, (Mart, 1995)

Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1986.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. V-VIII, TTK yayını, Ankara, 1983.

Karpat, Kemal, "Türkler (Cumhuriyet Devri) " maddesi , **İslâm Ansiklopedisi** , MEB yayını, C.XII, İstanbul, 1988.

Karpat, Kemal,**Türk Demokrasi Tarihî**, İstanbul, 1967.

Kâtip Çelebi, **Mîzânü'l-Hak Fi İhtiyâri'l Ehakk, (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi),** (Haz. Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.

Keleşyılmaz, Vahdet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE yayını, S. 48, (Şubat, 2000)

Keleşyılmaz, Vahdet, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, S. 43 (Mart, 1999)

Keleşyılmaz, Vahdet, "I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler" **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 2002.

Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çeviren. Birtane Karanakçı). İş Bankası yayını, 6. Baskı, Ankara, 1996.

Keskin, Mustafa-Mustafa Ekincikli, **Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Kolektif eser), Konya, 2002.

Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, 1990.

Kıcıman, N. Kaşif, **Medine Müdâfası**, İstanbul, 1972.

Kınross, Lord, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çeviren. Necdet Sander), İstanbul, 1984.

Kırzıoğlu, Fahrettin, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 20, (Mart, 1991)

Kırzıoğlu, Fahrettin, **Millî Mücadelede Kars**, İstanbul, 1969.

Kili, Suna-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri,Tanzimat'tan Bugüne Kadar**, (Kolektif eser), Ankara, 1957.

Kitsikis, Dimitri, **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963.

Koca Sekbanbaşı Risalesi, (Hazırlayan. Abdullah Uçman), Tarihsiz, Tercüman 1001 Temel Eser.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın),** Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 8-9 Mart 1990, TTK yayını, Ankara, 1992.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984.

Koçak, Cemil, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939),** Ankara, 1991.

Koçi Bey Risâlesi, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara, 1985.

Kodaman, Bayram, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, İstanbul, 1993.

Kodaman, Bayram, **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983.

Kohn, Hans, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çeviren. Ağah Oktay Güner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, 3. Baskı. Ankara, 1991.

Köstüklü, Nuri, **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1990.

Kressenstein, Kres Von, Sina Çölünde Türkler, (Çeviren. Osman Öndeş), **Hayat Tarih Mecmuası**, C. IX, S. 9 (Ekim, 1966)

Kuran, Ercüment, "Musul Meselesi II", **Türkeli,** 5 Şubat 1997.

Kuran, Ercüment, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, 2. Baskı, Ankara, 1992.

Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1990.

Kurat, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", **Belleten,** S. 154, Ankara, 1975.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,** Ankara, 1976.

Kurşun, Zekeriya, "Çanakkale Muharebeleri" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, TDV. yayını, C. VIII, İstanbul, 1993.

Kurtuluş Savaşımız, Dışişleri Bakanlığı yayını, Ankara, 1973.

Küçük, Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul, 1979.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara, 1982.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çeviren. Metin Kıratlı), TTK yayını, Ankara, 1988.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, (Çeviren. Seha L. Meray), C.I-II, İstanbul, 1993.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu ?**, Ankara, 1986.

Melzig, Herbert, **Atatürk'ün Başlıca Nutukları (1920-1938),** İstanbul, 1942.

Meray, L. Seha,-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977.

Metin, Halil, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, MEB yayını, İstanbul, 1992.

Mevlanzade Rıfat, **Türkiye İnkılâpının İçyüzü**, (Hazırlayan. Metin Hasırcı), İstanbul, 1993.

Mısıroğlu, Kadir, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri,** İstanbul, 1985.

Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat**, C. III-IV, (Yayınlayan. Neşet Çağatay) TTK yayını, Ankara, 1980.

Okandan, Recai G., "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", **Tanzimat I**, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1999.

Okurer, Mehmet, **İzmir, Kuruluştan Kurtuluşa**, İzmir, 1970.

Olcay, Osman, **Sevrès Andlaşmasına Doğru, (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1981.

Ongunsu, A. H., "Abdülaziz" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1979.

Ongunsu, A. H., "Abdülhamid" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1979.

Ongunsu, A. H., "Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış", **Tanzimat I**, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1999.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, C. I, İstanbul, 2003,

Ortaylı, İlber, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorlğunda Alman Nüfuzu**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1981.

Ozankaya, Özer, **Cumhuriyet Çınarı**, Ankara, 1995.

Öke, Mim Kemal, **Hilâfet Hareketleri**, Ankara, 1991.

Öke, Mim Kemal, **Kerkük-Musul Dosyası**, İstanbul, 1991.

Öke, Mim Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926**, İstanbul, 1987.

Öktem, Haydar Rüştü, **Mütâreke ve İşgal Anıları**, (Hazırlayan. Zeki Arıkan), Ankara, 1991.

Özalp, Kâzım, **Milli Mücâdele, 1919-1922**, C. I, TTK yayını, Ankara, 1988.

Özçelik, İsmail, **Millî Mücâdele'de Güney Cephesi (Urfa), (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1992.

Özerdim, Sami N. **Yazı Devriminin Öyküsü**, Ankara, 1978.

Özgiray, Ahmet, "Millî Hakimiyet Işığı Altında M.Kemal Paşa-A.Rawlinson Görüşmeleri (1918-1921), **Tarih İncelemeleri Dergisi,** C. VI, E.Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir, 1991.

Özgüldür, Yavuz, **Türk Alman İlişkileri 1923-1945**, C. I, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993.

Özkaya, Yücel,**Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara, 1981.

Öztoprak, İzzet, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XI, S. 33, (Kasım, 1995)

Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını, (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**, Türkiye İş Bankası yayını, Ankara, 1981.

Öztorun, Necdet, "Atatürkçülük", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.IV , S. 12 , Ankara , 1988.

Özyüksel, Murat, **Osmanlı-Alman Glişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları, İstanbul**, 1988.

Palmer, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çeviren. Belkıs Çorakçı Dişbudak), 2. Baskı, Ankara, 1992.

Parmaksızoğlu, İsmet, **Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller**, Ankara, 1981.

Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, C.I-II, İstanbul, 1993.

Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.III, İstanbul, 1968.

Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, 2. Baskı, İstanbul, 1991.

Saatçi, Suphi, **Tarihî Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996.

Sabiş, Ali İhsan, **Birinci Cihan Harbi**, C. I-II, İstanbul, 1990.

Sağlamer, Kayhan, "Anadolu'nun İşgali ve Yunan Mezâlimi Hakkında Müttefiklerarası Komusyonun Raporu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. IX-X, S. 49, (Ekim, 1971)

Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 1991.

Salışık, Selahattin, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya**, İstanbul, 1968.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 5. Baskı. Ankara, 1997.

Sanders, Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, (Çeviren. M. Şevki Yazman), İstanbul, 1968.

Saray, Mehmet, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul, 1990.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I, 2. Baskı, Ankara, 1986.

Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I-(1936-1938), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 34, (Mart, 1996)

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, C.I, İstanbul, 1987.

Sezgin, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara, 1984.

Sforza, Cont Carlo, "Versay Antlaşması'ndan Sonra Avrupa Dış Politikası, Müttefik Devletler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 30, (Ağustos, 1987)

Shaw, Stanford J, "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunu Tahribatı", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, 2002.

Sherrill, Charles H., Bir **Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çeviren: Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser No:23, (Tarihi ve Basım yeri yazılmamış)

Smith, Michael Llewellyn, **Anadolu Üzerindeki Göz, (**Çeviren. Halim İnal), İstanbul, 1978.

Sonyel, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, TTK yayını, Ankara, 1987.

Sonyel, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, TTK yayını, Ankara, 1986.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul,1973.

Soysal, İsmail, "1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Ortaya Çıkan Sorunlar", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 1999.

Soysal, İsmail, "1937 Sadabat Paktı", **X. Türk Tarih Kongresi,** Ankara, 1994.

Soysal, İsmail, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, C.XLVI, Ankara, 1983.

Soysal, İsmail, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri 1936-1939", **Belleten**, C.XLIX, Ankara, 1986.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları, 1920-1945**, C.I, Ankara, 1989.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992.

Sönmez, Naim, **Siyasi Açıdan Cumhuriyet Hükûmetleri, (Tek Parti Dönemi-1923-1946)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992.

Süslü, Azmi, "Çanakkale Savaşları Ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 20, (Mart, 1991)

Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,** Ankara, 1990.

Şahingöz, Mehmet-Vahdet Keleşyılınaz, "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 35, (Temmuz, 1996)

Şıvgın, Hale, **Trablusgarp Savaşı 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, 1989.

Şimşir, Bilâl N., "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları ile Görüşmeleri", **Belleten, Atatürk Özel Sayısı**, Ankara, 1981.

Şimşir, Bilâl N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, TTK yayını, C.I, Ankara, 1992.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK yayını, Ankara, 1990.

Taçalan, Nurdoğan**, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1970.

Taneri, Aydın, **Atatürk ve Millî Hâkimiyet**, Ankara, 1983.

Taneri, Aydın, **Atatürkçülüğün Tanımı**, Ankara, 1983.

Taneri, Aydın, **Atatürkçülüğün Tanımı**, Ankara, 1983.

Taneri, Aydın, **Türk Devlet Geleneği**, 2. Baskı, Ankara, 1981.

Taneri, Aydın, **Türk Kavramının Gelişmesi**, Ankara, 1983.

Tansel, Selahattin, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1965.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I-IV, MEB yayını, İstanbul 1991.

Taş, Fahri, **Erzincan Mütârekesi ve Brest-Litovsk**, Ankara, 1995.

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Gizli Celse Zabıtları,

Tengirşek, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1981.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Türk İnkılâbı, Ekonomik Değişmeler**, İstanbul, 1935.

Terek, Ahmet Bekir, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. V, S. 29, (Şubat, 1970)

Tezel, Yahya S. **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, 2002.

Tunaya, T. Zafer, **Türkiye'de Siyasî Partiler, 1859-1952**, İstanbul, 1952.

Tunaya, Tarık Zafer, "T.B.M.M. Hükûmeti'nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri", **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XXIII, S. 3-4, İstanbul, 1958.

Tunçay, Mete, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 2. Baskı, İstanbul, 1989.

Turan, Mustafa, "18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi", **Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı**, Ankara, 1998.

Turan, Mustafa, "İstiklal Harbi'nde Milne Hattı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, (Temmuz 1991)

Turan, Mustafa, "İstirdatta İzmir Büyük Yangını, 13-15 Eylül 1922", **Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı**, Afyon, 1995.

Turan, Mustafa, "İzmir'in İşgalinden Önce Anadolu'da Rum Taşkınlıkları ve Tedbirler", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S. 6 (Kasım, 1990)

Turan, Mustafa, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali (15 Mayıs 1919), **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 2002.

Turan, Mustafa, "Karahisar-ı Sahip'te İngiliz Siyasi Temsilciliği Tercümanı Ermeni Hem'e Tepkiler ve Ermeni Meselesine Politik Yaklaşım", **A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, S. 1 (Haziran, 2001)

Turan, Mustafa, "Türk Davası: Misâk-ı Milli", **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a Armağan**, (Haz. E. Semih Yalçın), Ankara, 2003.

Turan, Mustafa, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C., S. 3, (Kasım, 1997)

Turan, Mustafa, "II. Viyana Muhasarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme", A.Ü. **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 9, Ankara, 1999.

Turan, Mustafa, "İstiklal Harbi'nde Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S.4 (Kasım, 1991)

Turan, Mustafa, **Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları**, Afyon, 1999.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Turan, Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi,** C. I-II, 2. Baskı, İstanbul, 1978.

Turan, Refik-Semih Yalçın, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, (Kolektif Eser), Ankara, 1994.

Turan, Şerafettin, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler**, TTK yayını, Ankara, 1975.

Turhan, Mümtaz, **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma**, İstanbul, 1965.

Tutsak, Sadiye, "Milli Mücadelede Uşak", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Ün. yayını, İzmir 1995.

Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, C. II/Kısım. 1, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1994.

Türk İstiklâl Harbi, C.II/Kısım. 3, Batı Cephesi, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1994.

Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler, (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), C. VII, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1975.

Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938, (Hazırlayan. Reşat Hallı), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1972.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923), T.C. Dışişleri Bakanlığı yayını, Ankara, 1973.

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, Ankara, 1973.

Türköne, Mümtazer, "Tanzimat Ne Zaman Başladı ?", **Türkler**, C. XIV, Yeni Türkiye yayını, Ankara 2002.

Tütüncü, Mehmet, "Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti ve Dış Dünya Bakımından Sonuçları", **Milli Kültür**, S. 82, (Mart, 1991)

Tüzün, Necat, **Atatürk Halkçılığı**, Ankara, 1987.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih**, İstanbul, 1985.

Uluatam, Özhan, **Geçmişe Bakmak-Cumhuriyet Dönemi İktisadî, Malî, Siyasî Olaylar Kronolojisi: 1920-2000**, Ankara, 2001.

Uluğbay, Hikmet, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ankara, 2003.

Umar, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara, 1974.

Unat, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK yayını, Ankara, 1968.

Uras, Esat, **Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul, 1976.

Uzunçarşılı, Hakkı, "Asakir-i Mansure'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azam'ın Takriri ve V. Mehmed'in Hatt-ı Hümayunu", **Belleten**, C. XVIII, S. 70, (1954)

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul.

Ülman, Halûk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, 1968/II.

Ünal, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, 1997.

Ünal, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, 4. Baskı, Ankara, 1977.

Velidedeoğlu, Hıfzı Velded, "İlk Meclis'ten Cumhuriyete", **Cumhuriyet,** 27-12-1973.

Wallch, Jehuda L, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi,** (Çeviren. Fahri Çeliker) 2. Baskı, Ankara, 1985.

"Yabancı Basında Büyük Tarruz ve Zafer", Doğu Araştırma Merkezi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 18 (Ağustos 1986)

Yalçın, Durmuş-Mehmet Akif Tural, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C.I, (Kolektif eser), Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2000.

Yalçın, E. Semih, "King-Crane Komisyonu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri", **Prof. Dr. Abdulhaluk Çay Aramağanı**, C.II, Ankara, 1998.

Yalçın, E. Semih, "Mustafa Kemal Paşa'nın Yusuf Kemal Heyeti Vasıtasıyla Batılı Devletler Nezdinde Yaptığı Barış

Teşebbüsü", **Askeri Tarih Bülteni,** S. 40, Yıl: 21, (Şubat, 1996)

Yalçın, E. Semih, "Mütâreke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1995, S. 28.

Yalçın, E. Semih, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara, 2000.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, TTK yay, Ankara, 1994.

Yazıcı, Nuri, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi**, Konya , 1986.

Yerasimos, Stefanos, **Türk-Sovyet ilişkileri,** İstanbul, 1979.

Yılmaz, Mustafa-Ayşe Aktaş, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**,

Yurdakul, Ş., **Musul Meselesi**, Ankara, 1975.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara, 1982.

Yücel, Yaşar**, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Ait Metinler, Kitab-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l Mü'minîn**, (Müellifi Belli Değil), TTK yayını, Ankara, 1988.

Ziya Şakir, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar**, İstanbul, 1943.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayını, 3. Baskı, İstanbul, 1998.

DİZİN

A

ABD
Abdullah Cevdet, 65
Acemi Ocağı, 8
Acemi Sadun Paşa, 175
Adalar Denizi, 25, 30, 69, 75, 128, 240
Adana, 99, 136, 154, 185, 186, 187, 211, 230, 232, 258, 343, 345, 374
Afganistan, 77, 92, 227, 228, 346, 358, 359, 360, 361
Afrika, 27, 29, 34, 76, 92, 359, 364
Afyon, 16, 180, 198, 201, 203, 210, 213, 383, 401, 402
Ahıska, 152
Ahmet İzzet Paşa, 103, 109, 383
Ahmet Muhtar, 66
Akabe, 83, 100
Akdağ, 9, 10, 12, 13, 100, 384
Akdeniz, 18, 20, 21, 23, 61, 69, 73, 80, 112, 145, 179, 216, 242, 245, 248, 250, 256, 337, 352, 353, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372
Akka, 23, 101, 134
Akşehir, 211
Aladağ, 100
Alaşehir, 165
Albay Sariyanis Yunan Genel Kurmay Başkanı Yardımcısı, 236
Alemdar Mustafa Paşa, 43, 44
Alfred Rawlinson, 167
Ali Fethi (Okyar), 281, 285
Ali Fuat Cebesoy, 105, 142, 158, 227, 271, 283, 329, 330, 332, 388
Ali Kemal Sırrı, 117
Ali Nadir Paşa, 115, 120, 122
Ali Rıza Bey, Urfa Mutasarrıfı, 189
Ali Paşa, 45
Ali Rıza Paşa, 173, 180
Ali Saip, 189
Ali Türkgeldi, 104, 127
Almanya, 17, 20, 21, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 60, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 98, 211, 217, 314, 321, 339, 340, 345, 348, 355, 356, 359, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 375, 380
Alsas-Loren, 27
Amasya, 103, 142, 149, 159, 161, 163, 164, 165, 166, 170, 174, 176, 177, 179, 181, 291, 292, 308, 390
Amasya Mülâkatı, 173, 181, 292
Amasya Tamimi, 159, 163, 164, 165, 166, 170, 177, 179, 291, 308, 390
Amiral Lebon, 193
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 279
Anafartalar, 86
Ankara Hükûmeti, 183-184, 194, 201, 203, 208, 218, 220-223, 226, 228, 232, 237
Ankara İtilâfnamesi, 187, 193, 230, 231, 232, 240, 343
Antakya, 263, 374, 377, 379
Antalya, 99, 101, 139, 215, 221, 266
Antep, 134, 137, 188, 190, 191, 192, 193, 215, 231, 232, 258, 374
Anzaklar, 86
Arabistan, 94, 359, 360
Arapkir, 149
Ardahan, 68, 70, 83, 133, 134, 164, 178, 183, 185
Aristide Briand, 219, 221

Arnavutluk, 62, 68, 74, 341, 351, 353, 355, 366
Artvin, 185
Asakir-i Mensure-i Muhammediye, 45
Asir, 107, 262
Askerî Bey, 90, 102
Aslantepe, 87
Asya, 18, 29, 70, 76, 85, 112, 144, 227, 240, 245, 246, 359, 364
Atina, 71, 337, 354, 355
Atlantik, 20
Avam Kamarası, 126
Averof, 117
Avrupa, 1, 5, 11-16, 18, 19, 22, 24-28, 30-31, 33-36, 38-42, 44-45, 47-50, 53-54, 58, 69, 72, 75-77, 79, 85, 87, 121, 127, 138, 141, 143, 146, 150, 152, 173, 215, 222, 225, 238, 240, 244, 254, 282, 294, 300, 318, 340, 342, 352, 353, 359, 364, 366-367, 369, 376, 380, 382, 388, 399
Avusturya, 17, 19, 21, 25, 26, 28, 40, 42, 50, 51, 52, 68, 69, 70, 73, 77, 78, 85, 91, 92, 96, 99, 107, 263, 380
Aya Fotini, 116
Ayastefanos, 68, 69, 83
Aydın, 38, 87, 101, 112, 113, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 133, 140, 161, 175, 307, 308, 317, 318, 363, 385, 387, 391, 400, 401, 402
Azerbaycan, 229

B

Bâbıâli, 46
Bağdat, 21, 29, 60, 90, 95, 96, 100, 360, 398
Balfour, 101, 111, 138
Balıkesir, 165
Basra, 21, 90
Batı Anadolu, 101, 111, 112, 113, 128, 143, 165, 197, 198, 213, 229, 257
Batı Cephesi Komutanlığı, 200
Batı Trakya, 175, 178, 195, 245, 257, 259, 261, 336, 339, 356
Batum, 68, 70, 83, 107, 133, 142, 152, 178, 183, 185, 226
Baykal, 64, 113, 124, 172, 387
Bekir Sami Bey, 161, 221, 222, 225, 226, 230
Belçika, 45, 78, 260, 340
Berlin, 21, 27, 28, 29, 69, 70, 183, 232, 260, 368
Berlin Kongresi, 28, 29, 70, 71
Bernard Lewis, 8, 217
Bilecik, 134
Bingazi, 73, 107, 262
Birinci Dünya Savaşı, 1, 2, 76, 77, 78, 81, 97, 98, 101, 102, 131, 132, 138, 147, 152, 172, 214, 324, 339, 348, 349, 366, 393
Birinci İnönü Muharebesi, 197, 200
Bismarck, 28
Bitlis, 82, 100, 103, 104, 108, 146, 216, 329
Bolşevik, 83, 101, 219, 229, 278, 346
Bolşevizm, 224
Bolvadin, 210
Bosna-Hersek, 26, 67, 68, 69, 70
Bozcaada, 76, 246, 252, 261
Brendizi, 221
Breslau, 80
Brest-Litovsk Antlaşması, 83
Briand, 136, 185, 218, 219, 230, 340, 350
Britanya Hükûmeti, 60
Bulgaristan, 55, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 87, 149, 195, 239, 240,

249, 251, 256, 260, 262, 351, 353, 355, 356, 370, 372
Burdur, 139, 140, 395
Bursa, 113, 141, 193, 198, 201, 234
Bükreş Antlaşması, 76

C

Calthorpe, 105, 108, 109, 115, 162
Canik, 160
Celal Bayar, 239, 282
Celal Nuri, 65
Cemal Paşa, 78, 83, 96, 227, 405
Cemiyet-i Akvam, 145, 244, 254, 329, 330, 333
Cenubî Garbî Kafkas Hükûmeti, 152
Cevad (Çobanlı), 122, 158
Ceyhan, 135
Cezayir, 23, 24, 92
Cezzar Ahmet Paşa, 23
Ciano, 366
Cidde, 93, 94
Cizre, 343
Cleınenceau, 111, 114, 123, 132, 135
Comte de Bonneval, 39
Conkbayırı, 87
Cont Carlo Sforza, 138

Ç

Çanakkale, 69, 74, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 98, 105, 196, 213, 234, 235, 247, 248, 249, 250, 252, 257, 263, 385, 389, 393, 395, 400, 401, 403
Çankırı, 142
Çarlık Rusyası, 85, 101
Çatalca, 196, 210
Çerkes Ethem, 197
Çeşme, 11
Çiçerin, 225, 247, 249
Çin, 28, 350
Çorum, 142
Çukurova, 134, 135, 137, 185

D

Dahiliye Nezâreti, 189
Damat Ferit Paşa, 115, 130, 173, 214
Daşnak Komitesi, 150
Denizli, 112, 113, 140, 395, 402
Derne, 27, 74
Dicle, 61, 97
Dimetoka, 76, 245
Divan-ı Harb, 148, 174
Divan-ı Harb-i Örfî, 148
Diyarbakır, 108, 146, 150, 161, 189, 284, 287
Dobriçe, 68
Dobruk, 27, 74
Doğu Akdeniz, 13, 101, 112, 337, 342
Doğu Anadolu, 18, 69, 82, 113, 144, 149, 165, 167, 168, 183, 216, 222, 229, 258, 363, 387, 395
Doğu Trakya, 195, 196, 210, 236, 245, 257
Donanma Cemiyeti, 175
Dörtyol, 136, 186
Dumlupınar, 202, 212
Düyun-ı Umumiye, 16, 343, 344

E

Ebu Bekir Ratıp Efendi, 40
Edirne, 67, 68, 74, 75, 153, 164, 196, 197, 235, 245, 256, 259, 278
Edvar Grey, 75
Eğin, 100
Elazığ, 134, 287
Elviye-i Selase, 83, 133, 178

Enez, 75, 76, 98, 195
Enver Bey, 57
Enver Paşa, 80, 82, 83, 90, 97, 103, 277
Erbil, 262
Ereğli, 196
Ergani, 286
Erivan, 102, 229
Ermenistan, 132, 137, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 167, 168, 172, 183, 214, 216, 229, 253, 258, 389
Erzincan, 82, 83, 142, 401
Erzurum, 68, 82, 83, 100, 104, 108, 146, 154, 160, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 180, 181, 183, 216, 267, 280, 291, 292, 308, 329, 389, 394
Erzurum Kongresi, 154, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 291, 292
Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, 167
Eskişehir, 128, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 207, 210, 212
Eşkinci Ocağı, 45

F

Falkenhayn, 96
Fas, 77, 263
Fevzi Paşa, 202, 207, 211, 230, 238, 270
Fırat, 61, 100
Filistin, 83, 95, 96, 97, 98, 100, 134, 146, 172, 216, 262
Franklin Bouillon, 197, 230, 231
Fransua Ferdinand, 77
Fransa, 17, 19, 21-30, 34, 38-40, 42, 45, 50, 52, 60, 70-72, 77-78, 81, 85, 91-92, 97-101, 111, 112, 125, 132, 134-136, 138, 144-145, 147, 172, 186, 190, 194, 203, 208, 211, 218-219, 230-233, 235-236, 239-240, 249-250, 257, 260, 262-263, 292, 314, 334, 340-346, 352, 359, 365-366, 370-372, 374-380, 382
Fuat Ağralı, 239
Fuat Paşa, 52, 224, 225, 283, 290, 329

G

Galip Paşa, 93
Gazi Osman Paşa, 67
Gazze, 95
Gediz, 197, 212
Gelibolu, 86, 87, 89, 141
Girit, 68, 71, 75
Goeben, 80
Gotthard Jaeschke, 101, 111, 346
Gouraud, 136, 185, 193, 194
Gökçeada, 76
Grandük Nikola, 68
Grek Devleti, 30
Gurkanlar, 86
Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 37, 48
Gümrü Antlaşması, 184, 223, 228
Gümüşhane, 142
Gürcistan, 183, 185, 226, 229, 236, 249

H

Hâdi Paşa, 217
Halep, 96, 97, 134, 191, 257, 343
Hamam-ı Alil, 133
Hamid Bey, 236
Hamza Grubu, 210
Harbiye Nezâreti, 109, 115, 129, 162, 166, 170, 175
Harput, 100, 108, 146, 150
Harrington, 234, 236
Hasan İzzet Paşa, 82
Hasan Tahsin, 124

Havza, 120, 161, 163
Haymana, 128
Heyet-i Faale Riyâseti, 167
Heyet-i Temsiliye, 130, 131, 142, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 181, 292, 387, 392
Hınçak Komitesi, 148, 149
Hicaz, 60, 92, 93, 94, 95, 107, 216, 262, 402
Hindistan, 14, 20, 21, 60, 69, 77, 81, 84, 90, 92, 94, 95, 97, 227, 241
Hollanda, 33, 378
Hrisantos, 143
Humbaracı Ocağı, 39
Hürriyet ve İtilâf Fırkası, 155
Hüseyin Rauf (Orbay), 104, 108, 332
Hüsrev Bey, 178

I

I. Abdülhamit, 40, 57
I. Meşrutiyet, 38, 54, 56, 57
I. Petro, 30
Iğdır, 152, 184, 223
II. Abdülhamit, 55, 56, 57, 60, 66, 92
II. Mahmut, 11, 37, 43, 44, 45, 46, 47, 59
III. Selim, 10, 23, 36, 37, 40, 41, 42, 43
Irak, 81, 82, 90, 107, 133, 172, 215, 216, 240, 244, 256, 262, 327, 329, 332, 333, 334, 344, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 388, 396, 398
Islahat Fermanı, 37, 50, 51, 52, 53
Isparta, 8, 140, 395, 404

İ

İâşe Nezâreti, 108
İkinci İnönü Muharebesi, 201
İmroz, 76, 246, 252, 256, 261
İngiliz İstihbarat Bürosu, 159
İngiliz Muhipler Cemiyeti, 175
İngiltere, 17-18, 20-26, 28-30, 32-34, 42, 50, 52, 55, 57, 60, 68-72, 75-78, 81, 85, 90, 92, 94, 97-101, 105, 111-112, 125, 131-135, 138, 144-145, 149, 156, 168, 172, 203, 208-209, 218-219, 222, 224, 226, 227, 233-236, 239-244, 249-250, 256-260, 262-263, 282, 287, 292, 326-327, 329, 332-335, 338, 341, 344, 352, 357- 359, 362, 364-366, 369-373, 379, 382, 389
İngiliz Kabinesi, 234
İnönü Muhârebesi, 200, 201, 203
İran, 28, 29, 77, 90, 95, 104, 106, 146, 149, 150, 240, 287, 347, 357, 358, 359, 360, 361, 362
İskenderun, 22, 69, 101, 104, 134, 136, 215, 232, 263, 343, 374, 375, 376, 377, 379
İsmet Paşa, 105, 196, 204, 211, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 261, 268, 269, 270, 285, 287, 289, 290, 328, 329, 330, 332, 376
İstanbul Anlaşması, 97
İstanbul Hükûmeti, 109, 126, 163-164, 166, 173-175, 180, 185-186, 194, 219-220, 232, 237-238, 266
İstanbul Konferansı, 55
İtalya, 17, 26, 27, 72, 73, 76, 77, 78, 98, 100, 101, 111, 112, 125, 134, 137, 138, 218, 219, 235, 236, 239, 240, 249, 250, 260, 262, 292, 334, 337, 340, 341, 342, 348, 351, 352, 353,

354, 355, 356, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 375
İtilâf Devletleri, 79, 80, 91, 95, 98, 101, 105, 106, 108, 115, 116, 120, 122, 126, 129, 130, 133, 141, 142, 154, 165, 167, 170, 176, 177, 179, 181, 185, 194, 195, 209, 211, 214, 220, 221, 222, 223, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 266, 292
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 57
İzmir Müdâfaa-i Hukûk-ı Osmaniye Cemiyeti, 165
İzmit, 98. 141, 213, 235
İzzet Bey, 115, 120
İzzet Paşa, 82

J

James Harbord, 168
Japonya, 29, 239, 249, 250, 260, 340, 370, 371, 372

K

Kadı Abdurrahman Paşa, 43
Kafkas Cumhuriyetleri, 228
Kafkasya, 67, 81, 82, 102, 106, 107, 144, 145, 149, 150, 224, 394
Kağızman, 184, 223
Kalogeropulos, Yunan Başbakanı, 221
Kanlısırt, 86, 201
Kanun-ı Esasi, 56, 57
Kanuni Sultan Süleyman, 5, 41
Kapıkulu, 9, 10
Karaağaç, 245, 256, 258, 259, 261
Karadağ, 18, 55, 68, 69, 70, 74, 239, 393
Karadeniz, 30, 80, 105, 106, 142, 145, 154, 162, 179, 226, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 256, 262, 370, 372, 373
Karakol Cemiyeti, 210
Karl Marx, 149
Kars, 68, 70, 83, 133, 152, 164, 178, 183, 184, 208, 223, 227, 228, 229, 394
Kars Antlaşması, 228, 229
Kars Konferansı, 228
Kars Millî İslâm Şûrası, 152
Kasaba, 128, 129
Kastamonu, 142, 207, 299
Kâzım Karabekir, 83, 108, 153, 160, 167, 183, 184, 185, 223, 224, 228, 229, 238, 270, 279, 282, 283, 290, 291
Kerkük, 81, 134, 243, 257, 262, 272, 329, 330, 334, 397
Kertil, 191
Kıbrıs, 22, 69, 71, 72, 147, 262, 337, 338, 339
Kırım, 30, 31, 50, 62, 92
Kırklareli, 76
Kızılay, 152, 301
Kızıldeniz, 93
Kilikya, 107, 134, 135, 136, 144, 145, 146, 147, 154, 168, 186, 194, 231, 253, 399
Kilis, 191, 192, 193, 232
King-Crane Komisyonu, 145, 146, 404
Kireçtepe, 87
Kitre, 86
Kliring, 369, 370
Konya, 101, 111, 134, 136, 139, 141, 161, 199, 207, 211, 232, 301, 304, 394, 405
Kordonboyu, 116
Kordus Komitesi, 140
Kozan, 187
Kuloğlu, 8
Kulp, 184, 223
Kuşadası, 129
Kutül-Ammâre, 90, 132

Kuzey Afrika, 26, 72, 376
Küçük Asya Cemiyeti, 140
Küçük Kaynarca Antlaşması, 30, 66, 272
Küre, 129
Kütahya, 197, 203, 204, 207

L

Lavrens, 93
Les Journal, 330
Lemnos, 246
Libya, 262
Limni, 74, 246, 252, 256, 261
Limon Von Sanders, 87-88
Lloyd George, 111, 114, 126, 132, 147, 203, 208, 218, 219, 221, 222, 234, 256
Londra, 23, 75, 98, 99, 134, 188, 201, 202, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 230, 234, 243, 397
Londra Anlaşması, 134
Londra Barışı, 75
Londra Konferansı, 188, 201, 202, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 230, 397
Lord Curzon, 131, 144, 145, 219, 233, 237, 240, 242, 243, 244, 247, 249, 253, 254, 255, 256, 259

M

M.M. Grubu, 210
Macaristan, 19, 21, 25, 26, 77, 78, 91, 96, 353
Mahmut Kamil Paşa, 103
Makedonya, 57, 74, 75, 259, 356
Malta, 84, 175, 208, 277
Manastır, 57, 74
Manisa, 112, 113, 125, 128, 129, 161, 271, 402
Maraş, 134, 137, 146, 187, 188, 191, 192, 193, 231, 258, 383
Mark Lambert Bristol, 124
Marmara, 98, 128, 143, 178, 213, 247, 248, 249, 250, 252, 257, 370
Marshall, 133, 327
Maşatlık, 120, 121, 122
Mavri Mira Cemiyeti, 143, 153
Meclis-i Mebusan, 54, 57, 175, 176, 177, 181, 273, 276, 277, 292
Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 46
Medine, 93, 94, 95, 393, 394
Megali İdea, 112, 117, 143, 152
Mehmet Ali Paşa, 21, 23, 31, 37, 45, 46
Mehmet Efendi, 189
Mekâtib-i Ulum-ı Harbiye, 45
Menderes, 202
Menemen, 125, 289, 368
Menteşe, 112
Merdenek, 183, 223
Meriç, 76, 196, 235, 245, 258, 261
Mersin, 101, 104, 135, 136, 186, 187, 232, 343, 345, 374
Merzifon, 134, 142, 149, 159
Meşveret Meclisi, 41
Metristepe, 201
Mezopotamya, 92, 97, 100, 131, 135
Mısır, 18, 22, 23, 34, 37, 45, 48, 71, 72, 73, 77, 81, 84, 92, 95, 146, 149, 150, 216, 262, 272, 347, 361
Midilli, 80, 246, 256, 261, 345
Midye, 75, 76, 98, 195, 215
Millerand, 214
Milletler Cemiyeti, 251, 254, 257, 262, 328, 332, 333, 334, 335, 340, 349, 350, 351, 357, 359,

360, 362, 365, 371, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 385
Millî Arap Komitesi, 61
Millî Hükûmet, 197, 224, 232, 235, 274
Millî İslâm Şûrası, 152
Millî Kongre, 152, 165, 166, 171
Millî Meclis, 169, 176, 180, 181
Milne Hattı, 128, 129, 130, 131, 401
Misâk-ı Millî, 153, 173, 177, 178, 179, 184, 221, 223, 225, 226, 230, 231, 232, 239, 241, 247, 248, 257, 262, 265, 272, 277, 278, 310, 313, 326, 328, 329, 330, 332, 334, 348, 370, 374, 375
Moltke, 45
Moskova, 224, 225, 227, 228, 229, 339, 346, 355, 358, 388
Moskova Antlaşması, 224, 226, 228, 229, 339
Muallimler Cemiyeti, 152
Mudanya, 99, 104, 119, 127, 134, 174, 185, 197, 201, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 245, 255, 261, 346, 392, 400, 403
Mudanya Mütârekesi, 197, 233, 237, 238, 255, 261
Muğla, 112
Muhtar Çilli, 239
Mustafa Kemal (Atatürk), 1-2, 64, 74, 79, 83, 86-89, 96-97, 109, 120, 122, 127, 130, 142, 153-154, 156-162, 170, 173-178, 180-181, 186, 192-199, 200-207, 212-216, 218-222, 229-236, 263-285, 290-301, 310-311, 330-332, 386-387, 389
Musul, 81, 131, 132, 133, 134, 240, 241, 242, 243, 244, 256, 257, 262, 272, 287, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 339, 341, 343, 349, 369, 385, 387, 395, 396, 397, 405
Muş, 82, 100, 287
Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri, 151, 161
Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, 123, 124, 125, 126, 402

N

Nahcivan, 226
Namık Kemal, 54
Napoleon, 18, 34
Naum Efendi, 151
Navarin, 21, 23, 46
Nazım Paşa, 170
Nazilli, 125, 165
Nihat Paşa, 187
Nikarya, 246
Nizam-ı Cedid, 10, 24, 36, 41, 42, 43, 44, 45
Norman, 192
Numan Menemencioğlu, 368
Nusaybin, 343
Nyon, 366, 370

O

Ohri, 74
Oltu, 164, 183
Oltu İslâm Terakki Fırkası Kongresi, 164
Oltu Şura Hükûmeti, 164
Oniki Ada, 27, 74, 76, 99
Ortadoğu, 21, 22, 24, 29, 60, 61, 81, 90, 95, 99, 172, 362, 367, 390, 402

Ö

Ödemiş, 121, 125, 129, 216

P

Padişah Kaymakamı, 273
Pan-Slavizm, 31, 77
Paris, 38, 50, 51, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 124, 125, 126, 127, 129, 138, 145, 147, 150, 168, 172, 190, 209, 214, 217, 219, 230, 234, 237, 285, 340, 343, 344, 375, 382
Paris Antlaşması, 50
Paris Konferansı, 111, 112, 113, 114, 115, 127, 129, 219
Patris, 117
Paul Dumont, 166
Pelle, 196, 234
Pençik, 8
Picot, 99, 100, 134, 144, 145
Plevne, 67, 95, 391
Pogodin, 31
Poincare, 255
Polonya, 225, 340
Pontus, 142, 154, 155
Pontus-Rum Cemiyeti, 142
Pozantı, 135, 136, 185, 186, 193
Princip, 77
Prusya, 25, 27, 29, 40, 45
Prut, 38

R

Recep Peker, 282
Redd-i İlhâk Cemiyetleri, 165
Refet Paşa, 283, 290, 291
Reşat Halis Bey, 217
Reşat Hikmet, 108
Reşid Paşa, 170
Reval Mülâkatı, 57
Rezve, 262
Rıza Paşa, 174
Rızapaşa Köyü, 198
Ribbentrop, 368
Robert de Caix, 193
Roma, 26, 221, 341
Romanya, 24, 67, 68, 70, 75, 78, 87, 91, 239, 244, 249, 251, 260, 341, 342, 352, 353, 354, 355, 356, 370, 372
Rum İzci Teşkilâtı, 140
Rum Patrikhanesi, 143, 339
Rumeli, 17, 43, 47, 57, 69, 70, 154, 171, 172, 197, 278, 279, 280
Rusya, 17-19, 21, 23, 25, 27-30, 31, 37, 42, 50, 51, 55, 57, 60, 62, 66-70, 73, 77-79, 81, 83, 85, 87, 90-92, 97-102, 131-132, 134, 144, 146, 149, 150, 184, 195, 208, 224, 225, 226, 227, 231, 236, 248-250, 252, 320, 349, 352, 371, 385, 395
Ruşen Eşref Ünaydın, 239

S

Sadullah, 108
Saint Marie, 190
Sakarya, 98, 202, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 226, 230, 231, 393
Sakarya Meydan Muharebesi, 204-209
Sakız, 246, 256, 261
Salih Paşa Bahriye Nazırı, 174, 176
Saltanat Hükûmeti, 176
Saltanat Şurası, 217, 218
Samsun, 134, 142, 158, 159, 160, 161, 207, 308, 385
Sarıcalı, 10
Sarıkamış, 82, 83, 183, 184, 223
Saros, 86
Sasun, 150
Seddülbahir, 86
Sekban-ı Cedid, 43
Selanik, 25, 57
Selman - Pak. 90
Sened-i İttifak, 43, 44

Sèvres Antlaşması, 17, 132, 147, 201, 203, 213, 217, 218, 219, 221, 228
Seyhan, 135
Seyitgazi, 199, 210
Sırbistan, 25, 55, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 77, 78
Sırplar, 66
Sihler, 86
Simav, 212
Sina, 84, 85, 94, 97, 104, 262, 339, 391, 395
Sipahi, 9
Sir Mark Sykes, 100
Sirkeci, 196
Sisam, 246, 256, 261
Sivas, 108, 134, 142, 146, 154, 161, 162, 163, 165, 166, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 180, 181, 279, 292, 308, 385, 392
Sivas Kongresi, 154, 161, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 180, 279, 292, 385, 392
Siverek, 189
Sivrihisar, 199
Souchon, 80
Sovyet Hükûmeti, 225, 339
Sovyet Rusya, 228, 239, 240, 247, 260
St. Jean de Maurienne Anlaşması, 100
Stalin, 225, 363
Suriye, 33, 70, 83, 85, 95, 96, 98, 99, 107, 132, 134, 135, 137, 146, 172, 190, 193, 216, 230, 231, 232, 240, 258, 262, 343, 361, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 382, 388
Suriye İtilâfnâmesi, 137
Suruç, 190
Süleyman Nazif, 66, 153
Süleymaniye, 243, 262
Sütçü İmam, 188
Süveyş, 61, 81, 83, 85, 95, 97
Sykes-Picot Gizli Anlaşması, 99-100, 134, 144-145
Sykes-Picot Mutabakatı, 100

Ş

Şahin Bey, 191, 192
Şakir Paşa, 158
Şam, 93, 96, 97, 100, 134, 344
Şark Meselesi, 17, 18, 19, 20, 25, 55, 132, 209, 213, 220, 393, 395
Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, 154
Şerif Hüseyin, 93, 94, 95
Şimal Kıtaat-ı Askeriyesi, 189
Şipka, 67

T

Tahir Taner, 239
Taif, 93, 94
Talat Paşa, 97, 103
Tanzimat, 24, 37, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 60, 275, 295, 322, 383, 389, 394, 396, 403
Tarsus, 187, 232, 263
Tawnshend, 90, 109
Tayfur Sökmen, 233
TBMM, 127, 164, 183, 194, 197, 200, 202, 205, 218, 220-221, 223, 225-226, 228-229, 231, 233, 235, 237-239, 243, 247, 261, 269, 270-271, 273-275, 277-279, 281, 288, 290, 292-297, 299-300, 327-329, 331-332, 334, 338-340, 342-343, 346-347, 350-351, 355, 361, 364, 372-375, 378, 387, 401
Tekâlif-i Milliye, 205, 207
Teke, 198
Tekeburnu, 86
Tekirdağ, 196

Teşkilât-ı Milliye, 189
Tevfik Bıyıklıoğlu, 153, 160, 239
Tevfik Paşa, 156, 214, 219, 220, 221, 237, 266, 268
Tiflis, 150
Timar, 9, 10, 11, 35, 384
Tokat, 142, 149
Toros, 106
Trablus, 107
Trablusgarb, 73
Trabzon, 82, 100, 143, 146, 149, 150, 165, 167, 178, 216, 328
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 164
Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 164
Trakya, 74, 98, 143, 153, 164, 170, 195, 196, 197, 215, 234, 235, 236, 244, 251, 255, 257, 258, 259, 349, 353, 356, 388
Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi, 153, 164, 196-197
Transilvanya, 91
Trianon, 348
Tunceli, 289
Tunus, 71, 72, 73, 92, 263
Turgutlu, 128, 129
Türk Ocağı, 152
Türkistan, 63, 92
Türkiye, 4, 8, 12-13, 15-16, 18, 30, 33, 37-39, 42, 49, 58, 60, 63-64, 66, 71, 75, 78-82, 86, 101, 104-105, 107-108, 114, 117, 125, 127, 131, 134-138, 146-148, 150-152, 164, 166-169, 172-173, 178, 182-184, 186, 190, 195, 197, 202-205, 208-209, 213-217, 219-232, 236-237, 239-240, 242, 244-250, 252-263, 268-271, 274-275, 278, 280, 282, 285, 287-289, 293-295, 297, 301-308, 310-314, 319-320, 323-327, 329-405
Türk-Rus Antlaşması, 229
Türk-Sovyet Antlaşması, 228, 229

U

Ukrayna, 236, 249
Urfa, 134, 137, 189, 190, 193, 215, 231, 271, 284, 374, 397
Uşak, 198, 201, 212, 403
Uzakdoğu, 20, 21, 28, 29, 92
Uzunoluk, 188

Ü

Üçlü Sözleşme, 223
Üçüncü Edirne Kongresi, 164
Üsküp, 74

V

V. Murat, 55
Vaka-yı Hayriye, 11
Van, 100, 103, 104, 108, 146, 149, 150, 216
Veli Saltık, 239
Venedik, 26
Venizelos, 112, 113, 116, 117, 118, 123, 124, 126, 127, 141, 218, 255, 256, 259, 337, 338, 353, 354
Versay Antlaşması, 138, 213, 399
Viktor Emanuelle, 26
Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 153
Viyana, 7, 8, 17, 24, 25, 27, 30, 34, 40, 69, 96, 97, 208, 402
Viyana Kongresi, 17, 24, 27, 97

W

Washington, 32

Wilson, 111, 114, 124, 145, 147, 151, 155, 172, 173, 177, 195, 217, 223, 400
Winston Churchill, 85

Y

Yahudi, 54, 86, 121, 150, 241, 363
Yahya Kemal Beyatlı, 239
Yakın Doğu, 364
Yakup Şevki Paşa, 133
Yakut, 64
Yâş Antlaşması, 31
Yavuz, 9, 48, 80, 135, 146, 218, 224, 230, 272, 322, 343, 349, 367, 383, 389, 397, 405
Yavuz Sultan Selim, 272
Yemen, 107, 262, 359
Yeniçeri Ocağı, 8, 10, 35, 37, 39, 41, 44, 45, 46
Yenişehir, 71
Yıldırım Orduları, 95, 109
Yıldız, 150
Yıldızdağ, 100
Yozgat, 142, 149
Yunan Kızılhaç Teşkilâtı, 140
Yunanistan, 23, 24, 71, 72, 74, 75, 87, 111, 112, 113, 114, 126, 128, 132, 137, 139, 140, 141, 142, 208, 215, 216, 218, 219, 221, 239, 240, 246, 249, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 277, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 353, 354, 355, 356, 364, 370, 372, 384
Yusuf Agah Efendi, 42
Yusuf Kemal Bey, 236, 238, 346

Z

Zara, 100
Zekai Aydın, 239
Zeytun, 188
Zığındere, 86
Ziya Gökalp, 63, 314, 318
Ziya Paşa, 54
Zonguldak, 186

Millet Türkiye Cümhüriyetini Kuran Türkiye Halkına türk Milleti denir. millet sözünden ne anlaşılır? ne anlaşılmak lazımdır? bunu anlatayım: sözlerimin kolay anlaşılması için, yine türk milletine bakacağım: çünki, dünya yüzünde ondan daha büyük ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlar tarihinde görülmemiştir. Bugünkü türk milletine bir resim tablosuna bakar gibi bakalım ve o şimdiye kadar edindiğimiz bilgilerin yardımiyle düşünelim! bu tablede neler görünüyorsak, bu tablo bize neler hatırlatıyorsa, onları, birer birer söyleyelim.

Gazi M. Kemal

siyasal kitabevi

İRTİBAT BÜROSU
Dirim Sokak 23/2 06590 Cebeci-ANKARA
Tel: 0.312.320 44 57 (pbx) Faks: 0.312. 362 53 93

SİYASAL KİTABE
Cemal Gürsel Caddesi Yeni Acun Sokak 3
06590 Cebeci-ANKA
Tel: 0.312.319 59

ŞU
Karanfil Sokak No:5/11 Birlik İş Merk
Kızılay-ANKAR
Tel: 0.312. 418 35 93